"เส้นทางสายเจ้าฟ้า"
เที่ยวน่านตามรอยราชวงศ์หลวงตินี

The Princely Route:
Nan in the Footsteps of the Luang Tin Dynasty

คู่มือนำเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ จังหวัดน่าน
โครงการการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันเอเชียศึกษา
INSTITUTE OF ASIAN STUDIES
Chulalongkorn University

CREATIVE TOURISM DEVELOPMENT
C2F

คู่มือนำเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ จังหวัดน่าน

"เส้นทางสายเจ้าฟ้า"

เที่ยวน่านตามรอยราชวงศ์หลวงติ๋น

The Princely Route: Nan in the Footsteps of the Luang Tin Dynasty

ผลงานของ
โครงการ 1.2 การสร้างองค์ความรู้
ประวัติศาสตร์น่านยุคราชวงศ์หลวงติ๋น
(พ.ศ. 2329-2442)

โครงการการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สนับสนุนโดย
โครงการสร้างเสริมพลังจุฬาฯ ก้าวสู่ศตวรรษที่ 2
ช่วงที่ 2 ประเภท โครงการวิจัยและพัฒนา การวิจัยประยุกต์
พ.ศ. 2564

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คำนำ

น่านเป็นจังหวัดที่มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์เฉพาะของตนที่มีความเก่าแก่ยาวนาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องราวและมรดกตกทอดจากยุคราชวงศ์หลวงติ๋นนับว่าเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่ายิ่งของจังหวัด โครงการย่อย 1.2 การสร้างองค์ความรู้ประวัติศาสตร์น่านยุคราชวงศ์หลวงติ๋น (พ.ศ. 2329-2442) และการประยุกต์ใช้ข้อมูลเพื่อการท่องเที่ยว หนึ่งในสมาชิกโครงการการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งมีเป้าหมายหลักที่จะมีส่วนร่วมในการสนับสนุนการพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัดน่าน เล็งเห็นว่าทุนทางวัฒนธรรมดังกล่าวสามารถนำมาพัฒนาต่อยอดให้เกิดประโยชน์ต่อการจัดการการท่องเที่ยวของน่านบนฐานของความรู้และการสร้างสรรค์ได้

ในฐานะนักประวัติศาสตร์ คณะทำงานของโครงการฯ มีความยินดียิ่งที่ได้มีโอกาสใช้ความรู้ความเชี่ยวชาญของเราในการร่วมส่งเสริมการพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัดน่านอย่างสร้างสรรค์และยั่งยืน ในการนี้โครงการฯ ได้นำผลงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทของนายบริพัตร อินปาต๊ะ เรื่อง “การฟื้นฟูรัฐน่านในสมัยราชวงศ์หลวงติ๋น พ.ศ. 2329-2442” (ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560). มาพัฒนาเป็นคู่มือนำเที่ยวน่านเชิงประวัติศาสตร์ที่นำเสนอเส้นทางท่องเที่ยวใหม่ตามรอยประวัติศาสตร์ของราชวงศ์หลวงติ๋นที่เราให้ชื่อว่า “เส้นทางสายเจ้าฟ้า” พร้อมด้วยเส้นทางท่องเที่ยวสายย่อยที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อตอบสนองความสนใจของนักท่องเที่ยวหลากหลายกลุ่ม คือ “เส้นทางสายรักษ์บุญ”, “เส้นทางสายรักษ์ศิลป์” และ “เส้นทางสายรักษ์ลุย”

คณะทำงานใคร่ขอขอบคุณโครงการสร้างเสริมพลังจุฬาฯ ก้าวสู่ศตวรรษที่ 2 (ช่วงที่ 2 ประเภท โครงการวิจัยและพัฒนา การวิจัยประยุกต์) ผู้ให้ทุนสนับสนุนการดำเนินการของโครงการ, ศาสตราจารย์ ดร. ฉันทนา หวันแก้ว และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุกานดา เหลืองอ่อน ลูวิส หัวหน้าและ

อดีตหัวหน้าโครงการการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์, ดร. มนัสชนก สุรชัยกุลวัฒนา ผู้จัดการโครงการฯ, สมาชิกร่วมโครงการฯ ทุกท่าน, บุคคล และหน่วยงานพันธมิตรต่างๆ ในจังหวัดน่าน มา ณ ที่นี้ เราหวังเป็นอย่างยิ่งว่า คู่มือนำเที่ยว “เส้นทางสายเจ้าฟ้า” จะเป็นประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการการท่องเที่ยว ชุมชนท้องถิ่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดน่าน

คู่มือนำเที่ยว “เส้นทางสายเจ้าฟ้า: เที่ยวน่านตามรอยราชวงศ์หลวงติ๋น” ฉบับนี้เป็นลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สำหรับภาพถ่ายในหนังสือเล่มนี้ นอกเหนือจากที่ระบุที่มาไว้แล้ว ถ่ายโดยสืบสกุล เรืองศิลป์

คณะทำงาน

ภาวรรณ เรืองศิลป์

บริพัตร อินปาต๊ะ

นพปฏล กิจไพบูลทวี

สุรเชษฐ สุขลาภกิจ

ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

บทนำ 5

วิธีการใช้คู่มือ 11

ส่วนที่ 1 เส้นทางท่องเที่ยว 15

เส้นทางสายเจ้าฟ้า 14

อำเภอนาหมื่น 19

อำเภอนาน้อย 35

อำเภอเวียงสา 45

อำเภอภูเพียง 55

อำเภอเมืองน่าน 67

เส้นทางสายรักษ์ศิลป์ 119

เส้นทางสายรักษ์บุญ 169

เส้นทางสายรักษ์ลุย 187

ส่วนที่ 2 ข้อมูลประวัติศาสตร์น่าน 201

ประวัติศาสตร์น่านยุคราชวงศ์หลวงติ๋น 203

น่านในแผนที่เก่า 293

ชาติพันธุ์ในน่าน 313

ประวัติศาสตร์การท่องเที่ยวน่าน 321

บรรณานุกรม 326

บทนำ

น่าน เมืองแห่งการเดินทาง

ณ ใจกลางเวียงน่าน วัดภูมินทร์ยืนยงมากว่าร้อยปีจนกลายเป็นสัญลักษณ์แห่งความรุ่งโรจน์ทางวัฒนธรรมของจังหวัดน่านในปัจจุบัน จิตรกรรมที่ถูกรังสรรค์บนฝาผนังของวัดภูมินทร์โดยช่างท้องถิ่นในสมัยราชวงศ์หลวงตินได้รับแรงบันดาลใจมาจากเรื่องราวการเดินทางเพื่อตามหาบิดาของคันธนกุมาร การเดินทาง การย้ายถิ่น และการสร้างชีวิตใหม่ในชาดกนอกนิบาตเรื่องนี้ชวนให้นึกถึงบทสำคัญในประวัติศาสตร์น่านที่เริ่มเลือนรางไปจากความทรงจำของคนในปัจจุบัน นั่นคือเรื่องราวของราชวงศ์หลวงตินผู้สร้างจิตรกรรมฝาผนังแห่งวัดภูมินทร์นั้นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเดินทางของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญเพื่อฟื้นฟูน่านขึ้นใหม่ ซึ่งน่านของราชวงศ์หลวงตินนี้เองที่จะเป็นจุดตั้งต้นของน่านอย่างที่เห็นในปัจจุบัน

น่าน เมืองเก่าที่มีชีวิต... ด้วยเรื่องราวและการเล่าเรื่อง

น่านเป็นที่รู้จัก ในฐานะเมืองประวัติศาสตร์ ความเก่าแก่ของน่านนั้นมีประจักษ์พยานจากอดีตที่ยังคงมีชีวิตอยู่ ด้วยการรับใช้ชุมชนและถูกหล่อเลี้ยงโดยชุมชน ดังเช่นกำแพงเมืองเก่าก็ถูกบูรณะและใช้เป็นสวนสาธารณะ อย่างไรก็ตามกลับมีคนจำนวนไม่มากนักที่รู้จักความเป็นมาของน่าน แหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ที่เป็นที่รู้จักส่วนใหญ่ก็จำกัดอยู่เพียงในเวียงหรืออำเภอเมือง ทั้งที่จริงแล้วยังมีสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่น่าไปเยือนอีกเป็นจำนวนมากทั้งในและนอกเวียง อีกทั้งยังมีเรื่องราวที่น่าสนใจจากอดีตอีกมากมายที่รอการบอกเล่า เรื่องราวที่จะฉายภาพอดีตของน่านให้แจ่มชัดและกว้างไกลยิ่งขึ้น

"เส้นทางสายเจ้าฟ้า"
เที่ยวน่านตามรอยราชวงศ์หลวงติ๋น

คณะทำงานของคู่มือนำเที่ยวเล่มนี้มีความตั้งใจที่จะนำเสนอเส้นทางใหม่สำหรับการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในจังหวัดน่าน ด้วยการรื้อฟื้นเรื่องราวของอดีตเกี่ยวกับผู้นำแห่งราชวงศ์หลวงติ๋นที่ปกครองน่านระหว่าง พ.ศ. 2329-2442 ซึ่งขาดช่วงไปจากการรับรู้ของคนรุ่นหลัง มาเป็นแกนหลักในการร้อยเรียงสถานที่ วัตถุ และความทรงจำที่มีความสัมพันธ์กับพัฒนาการของน่านในช่วงเวลาดังกล่าวเข้าเป็นเนื้อเดียวกัน และสร้างเป็นเส้นทางท่องเที่ยวที่เราขนานนามว่า “เส้นทางสายเจ้าฟ้า”

ชุดข้อมูลที่ปรากฏในคู่มือนำเที่ยวเล่มนี้มาจากการศึกษาวิจัยหลักฐานทางประวัติศาสตร์และข้อเสนอของผู้เชี่ยวชาญในหลายสาขา ด้วยการใช้ประวัติศาสตร์ของราชวงศ์หลวงตื๋นเป็นแกนในการเล่าเรื่องเมืองน่านนี้ เราหวังว่าจะทำให้สามารถขยายพื้นที่การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของน่านลงไปทางน่านใต้ ซึ่งเดิมมักเป็นที่รู้จักในฐานะแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

ในการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวใหม่นี้ เรายังได้รับแรงบันดาลใจมาจากเรื่องราวเกี่ยวกับเส้นทางดำเนินของผู้ปกครองราชวงศ์หลวงติ๋น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเสด็จลงใต้ไปกรุงเทพฯ จากกลางเวียงไปถึงผาเลือด (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดอุตรดิตถ์) และจาก “ถนนเจ้าฟ้า” ที่ในปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 101 (เวียงสา-ทุ่งช้าง ผ่านอำเภอเมือง) และหมายเลข 1026 (เวียงสา-ปากนาย ผ่านอำเภอนาน้อยและนาหมื่น) รวมถึงถนนชื่อเดียวกันที่เป็นถนนขนาดเล็กในเทศบาลนครน่าน

นักท่องเที่ยวที่เดินทางตาม “เส้นทางสายเจ้าฟ้า” จะได้สัมผัสกับมรดกทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของน่านยุคราชวงศ์หลวงติ๋น ที่ยังคงรักษาไว้ในรูปแบบของอาคารและวัตถุ ความเชื่อและการปฏิบัติ อีกทั้งจะได้พบกับวิถีชีวิตที่สงบเรียบง่ายแต่สง่างามและการรังสรรค์ทางศิลปะของชาวน่านในปัจจุบัน ตลอดจนได้ชื่นชมธรรมชาติระหว่างการเดินทาง

การท่องเที่ยวสร้างสรรค์ นักท่องเที่ยวรับผิดชอบ

จุดประสงค์หลักประการหนึ่งของคู่มือนำเที่ยวน่านฉบับนี้คือการให้ข้อมูลที่มีคุณภาพที่ผู้อ่านสามารถนำไปต่อยอดได้ ให้นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางและค้นหาประสบการณ์ใหม่ได้ด้วยตัวเอง ให้ท้องถิ่นได้ตระหนักถึงมรดกและเรื่องราวของตนเองที่ล้วนเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมให้ชุมชนสามารถนำไปใช้สร้างสรรค์กิจกรรมการท่องเที่ยวได้

ในการจัดทำคู่มือนำเที่ยวน่านฉบับนี้ เราหวังว่านักท่องเที่ยวจะเป็นกำลังสำคัญอีกกลุ่มหนึ่งในการร่วมอนุรักษ์มรดกและความทรงจำทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของน่านด้วยความเคารพต่อความอุตสาหะและความสำเร็จของชาวน่านในอดีต เราหวังว่าประสบการณ์ที่ผู้เดินทางได้รับจาก “เส้นทางสายเจ้าฟ้า” จะช่วยจุดประกายความคิดริเริ่มในการจัดการทั้งมรดกทางวัฒนธรรม

และสิ่งแวดล้อมของน่านอย่างยั่งยืนต่อไป สถานที่และวัตถุจะไร้ความหมาย หากขาดผู้ชมผู้ใช้ฉันใด เรื่องเล่าจะถูกลืมเลือน หากขาดผู้ฟังและส่งต่อฉันนั้น และเมื่อการใช้ประโยชน์และการส่งต่อเรื่องเล่านั้นกระทำด้วยความเคารพต่ออดีต น่านก็จะยังคงเป็นน่าน

"น่านคือเมืองเก่าที่มีชีวิต...ด้วยความสร้างสรรค์"

วิธีใช้คู่มือ

คู่มือนำเที่ยวที่อยู่ในมือของท่านเล่มนี้แบ่งเป็นสองส่วนหลัก ดังนี้

ส่วนที่ 1 เส้นทางและสถานที่ท่องเที่ยว

"เส้นทางสายเจ้าฟ้า" ดำเนินเรื่องราวตามประวัติศาสตร์การฟื้นฟูและพัฒนาน่านของผู้ปกครองในราชวงศ์หลวงติ๋น ซึ่งเริ่มจากการตั้งมั่นในน่านใต้ก่อนจะค่อยๆ เคลื่อนย้ายขึ้นเหนือไปสู่เวียง ผู้เดินทางตามคู่มือนำเที่ยวเล่มนี้จึงควรเริ่มต้นการท่องเที่ยวที่อำเภอนาหมื่น แล้วมุ่งขึ้นเหนือสู่อำเภอนาน้อย เวียงสา ภูเพียง และอำเภอเมืองตามลำดับ (โดยสามารถอ่านข้อมูลทางประวัติศาสตร์เพิ่มเติมได้ในส่วนที่ 2)

นอกจากเส้นทางท่องเที่ยวหลัก คือ "เส้นทางสายเจ้าฟ้า" แล้ว คู่มือนำเที่ยวเล่มนี้ยังนำเสนอเส้นทางสายย่อยอีก 3 เส้นทางให้เลือกตามความสนใจของผู้เดินทาง ได้แก่

เส้นทางสายรักษ์ศิลป์ - สำหรับผู้ชื่นชอบศิลปะและของสวยงาม

เส้นทางสายรักษ์บุญ - สำหรับนักท่องเที่ยวสายไหว้พระใฝ่ทำบุญ

เส้นทางสายรักษ์ลุย - สำหรับคนที่รักธรรมชาติและกิจกรรมกลางแจ้ง แต่ไม่อยากพลาดความเป็นมาที่น่าสนใจของน่าน

(ทั้งนี้สามารถอ่านรายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวได้ในบทที่ว่าด้วยเส้นทางสายเจ้าฟ้า)

ส่วนที่ 2 ข้อมูลประวัติศาสตร์น่าน

ส่วนนี้จะให้ภาพของการเคลื่อนย้าย การฟื้นฟู และการเติบโตของน่านในช่วงเวลา พ.ศ. 2329-2442 อันเป็นระยะที่น่านเริ่มก่อร่างสร้างตัวขึ้นใหม่หลังจากที่ล่มสลายลงเพราะผลจากสงครามและการแทรกแซงโดยรัฐเพื่อนบ้าน กระบวนการฟื้นฟูน่านเริ่มต้นในสมัยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญด้วยการรวบรวมและโยกย้ายกำลังคนจากกลุ่มและถิ่นต่างๆ และด้วยการเคลื่อนย้ายศูนย์อำนาจจากน่านใต้ขึ้นสู่เวียงทางทิศเหนือ ผู้ปกครองน่านในเวลาต่อมาต้องรับมือกับการท้าทายจากการเมืองในภูมิภาคและการจัดระเบียบใหม่ของโลก ผู้อ่านจะได้เห็นพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วยพลังภายในน่านเองและที่เป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างน่านกับปัจจัยจากภายนอก

นอกจากนี้ยังมีข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับตำแหน่งแห่งที่ของน่านในแผนที่เก่า เรื่องราวของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในอดีต และการพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัดน่าน

ส่วนที่ 1
เส้นทาง
ท่องเที่ยว

"เส้นทางสายเจ้าฟ้า"
เที่ยวน่านตามรอยราชวงศ์หลวงตื๋น

อ.เมือง
อ.ภูเพียง
อ.เวียงสา
อ.นาน้อย
อ.นาหมื่น

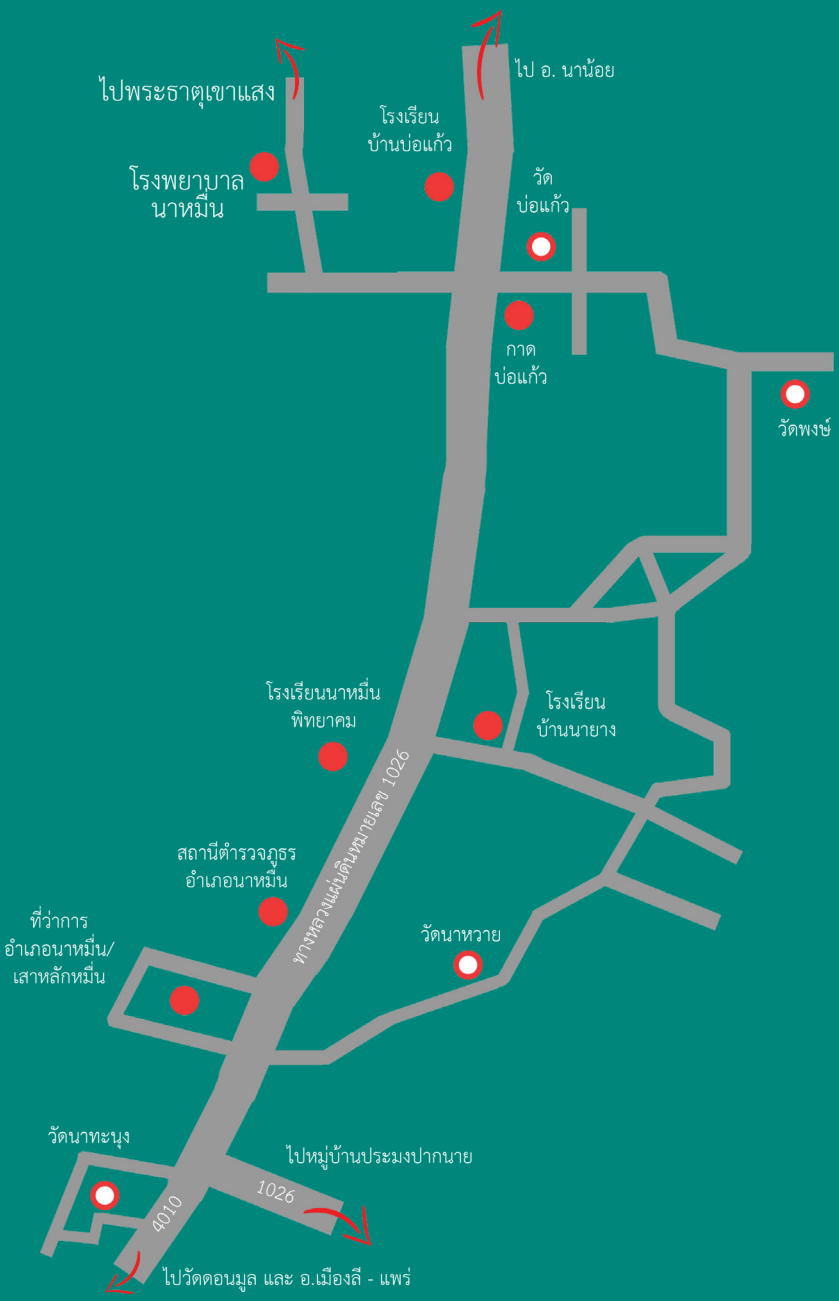
ไปพระธาตุเขาแสง
ไป อ. นาน้อย
โรงเรียน
บ้านบ่อแก้ว
โรงพยาบาล
นาหมื่น
วัด
บ่อแก้ว
กาด
บ่อแก้ว
วัดพงษ์
โรงเรียนนาหมื่น
พิทยาคม
โรงเรียน
บ้านนายาง
ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1026
สถานีตำรวจภูธร
อำเภอนาหมื่น
ที่ว่าการ
อำเภอนาหมื่น/
เสาหลักหมื่น
วัดนาหวาย
วัดนาทะนุง
ไปหมู่บ้านประมงปากนาย
1026
4010
ไปวัดดอนมูล และ อ.เมืองสี - แพร่

อำเภอนาหมื่น

อำเภอนาหมื่น เกิดจากพื้นที่ซึ่งเป็นที่ตั้งเดิมของเมืองเก่าหลายเมือง พื้นที่ใจกลางอำเภอคือส่วนที่เคยเป็นเมืองหิน ซึ่งเป็นชุมชนส่วนขยายระหว่างเมืองงั่วและเมืองท่าปลาอันเป็นฐานอำนาจแห่งแรก ๆ ของราชวงศ์หลวงติ๋นในยุคเริ่มต้นการฟื้นฟูน่าน

มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับที่มาของชื่ออำเภอสืบต่อกันมาว่า มีหมุดหมายระยะทางที่ทางการมาปักไว้แต่ไม่ทราบว่าเมื่อไร เป็น “เสาแดนเมือง” ที่เป็นหลักที่หนึ่งหมื่น (ไม่ทราบว่าเสาต้นที่หนึ่งเริ่มนับมาจากที่ใด) หมู่บ้านที่เป็นจุดปักเสาดังกล่าวจึงได้ชื่อว่า “บ้านหลักหมื่น” (ตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นตำบลนาทะนุงในปัจจุบัน) เสาดังกล่าวเป็นเสาไม้เนื้อแข็งทรงสี่เหลี่ยม ขนาด 10 x 10 นิ้ว ยาว 3 เมตร รอบฐานมีเสาไม้ขนาด 5 x 5 นิ้ว ยาว 1.5 เมตร ฝังรอบอีกสี่ต้น กาลเวลาล่วงเลยมานานจนเสาหลักที่หนึ่งหมื่นได้ล้มลง และต่อมาโดยการนำของนายอำเภอนาหมื่นสมัยนั้น คือ นายดิเรก ถึงฝั่ง พร้อมราษฎรในอำเภอ ได้นำเสาแดนเมืองมาปักไว้ที่ที่ว่าการกิ่งอำเภอนาหมื่น และตั้งศาลขึ้นมาซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า “ศาลหลักเมือง” ตั้งอยู่หน้าที่ว่าการอำเภอนาหมื่นในปัจจุบัน และเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวอำเภอนาหมื่นจนถึงปัจจุบันนี้

นาหมื่นมีวัดเก่าแก่ที่น่าสนใจหลายแห่ง ที่แม้จะมีขนาดเล็กและตกแต่งด้วยงานศิลป์ฝีมือช่างท้องถิ่น แต่ก็ทำหน้าที่เป็นพยานปากเอกของประวัติศาสตร์การก่อตั้งชุมชนในระยะแรก ๆ ได้เป็นอย่างดี

ด้วยความที่เป็นอำเภอขนาดเล็กและอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางของจังหวัดน่าน ทำให้นาหมื่นยังคงเต็มไปด้วยธรรมชาติและวิถีชีวิตที่พึ่งพาการเกษตรกรรม ให้ผู้มาเยือนได้เพลิดเพลินกับผืนนาที่กว้างใหญ่บนที่ราบระหว่างแนวเขา อ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ที่ปากนาย และผืนป่าอันอุดมของอุทยานแห่งชาติ นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางทางรถยนต์จากอำเภอเมืองมายังอำเภอนาหมื่นได้โดยสะดวกด้วยทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1026

วัดนาหวาย

วัดนาหวาย เป็นหนึ่งในวัดเก่าแก่ของเมืองหิน และมีความสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของชาวน่านในยุคฟื้นฟู ใน “พับสานาหวาย” (พับสาคือสมุดไทยประเภทหนึ่ง) ระบุว่าวัดนี้เป็นจุดแวะพักอีกแห่งหนึ่งของเจ้าผู้ปกครองน่านเมื่อจะเดินทางลงใต้เพื่อไปกรุงเทพฯ ที่วัดนี้มีการพบคัมภีร์ทางศาสนาชุดหนึ่งที่ระบุว่าถูกอัญเชิญมาจากเมืองเทิง ซึ่งสอดรับกับข้อมูลตาม*ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*ที่ระบุว่า เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญแห่งราชวงศ์หลวงติ๋น ซึ่งเดิมปกครองเมืองเทิงและต่อมาได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองน่าน ได้อพยพผู้คนจากเมืองเทิง (ปัจจุบันคือเชียงราย) และเมืองซลาว (ปัจจุบันคือเชียงคำ พะเยา) ลงมาตั้งมั่นที่ทางตอนใต้ของน่าน

ความน่าสนใจของวัดนาหวายคือ มีวิหารน้อยแบบเก่าซึ่งน่าจะเป็น
รูปแบบศิลปะยุคราชวงศ์หลวงติ๋น ประกอบด้วยหางวัน (แทนที่จะ
เป็นมกรคายนาค) ตามแบบ ล้านนา, ปั้นลมไม้สลัก, หน้า
บันประดับกระจก และบาน ประตูที่มีภาพวาดทวาร
บาลลงสีสันสวยงาม เป็นงานที่เรียบง่าย
แต่เปี่ยมเสน่ห์ พระประธานของ

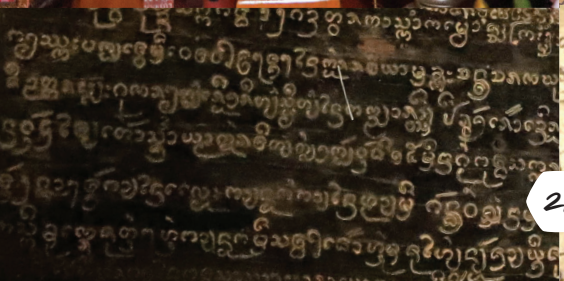

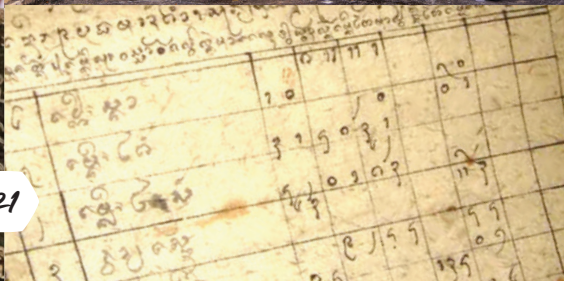

วิหารน้อยมีพระนามว่า พระเสลารัฐมุนี และที่ข้างหลังพระประธานมีป้ายบนผนังระบุข้อความเกี่ยวกับวันที่บูรณะวิหารในยุคหลัง (ประมาณสมัยรัชกาลที่6) รวมถึงชื่อของผู้ที่เป็นประธานของการบูรณะครั้งนั้น นอกจากนี้ ทางวัดยังเก็บรักษาเอกสารโบราณไว้เป็นจำนวนมาก ที่น่าสนใจคือ ปักขทิน หรือปั๊กกะตีนวัดนาหวาย (ปฏิทิน) ซึ่งเป็นตารางฤกษ์ยามและมีเนื้อหาข้างท้ายกล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญในปีนั้น ๆ อย่างสั้น ๆ

พื้นที่รอบวัดเป็นที่ราบล้อมด้วยเขาสูงอีกชั้นหนึ่ง นับเป็นภาพที่น่าชมในฤดูทำนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเดือนตุลาคมถึงพฤศจิกายน

วัดบ่อแก้ว

วัดบ่อแก้วเป็นวัดเก่าแก่ประจำเมืองหิน เป็นหนึ่งในจุดแวะพักของเจ้าผู้ปกครองน่านระหว่างการเดินทางลงใต้ เป็นที่ตั้งของพระธาตุวัดบ่อแก้วและที่ประดิษฐานของพระเจ้าแก้วเสตังคมณี ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญประจำเมืองหิน องค์พระเป็นงานแกะสลักจากหินเขี้ยวหนุมาน ตำนานหนึ่งเล่าว่าเจ้าเมืองน่านพระองค์หนึ่งพยายามอัญเชิญพระพุทธรูปองค์ดังกล่าวไปประดิษฐานที่ในเวียง แต่ช้างที่อัญเชิญพระพุทธรูปไม่ยอมขยับ ชาวบ่อแก้วจึงเชื่อว่าพระพุทธรูปประสงค์ที่จะประดิษฐานที่เมืองหินต่อไป ส่วนตำนานที่สองเกี่ยวกับการสร้างพระธาตุประจำวัดเล่าว่ามีดวงแก้ววิเศษลอยออกมาจากบ่อน้ำของวัดในทุกวันพระ ชาวบ้านจึงสร้างพระธาตุครอบบ่อน้ำเอาไว้

วิหารหลังปัจจุบันของวัดสร้างขึ้นใน พ.ศ. 2556 โดยใช้ช่างจากจังหวัดเชียงราย เป็นงานออกแบบที่ได้รับแรงบันดาลใจจากกระแสวัฒนธรรมล้านนาร่วมสมัย ใช้สีมุกสว่างและลงลวดลายปูนปั้นอย่างละเอียด ให้ภาพที่สวยงามโดยเฉพาะในวันที่ท้องฟ้าแจ่ม บานประตูสลักเป็นรูปพระพุทธประวัติตอนมารผจญและปราบองคุลิมาล ในวิหารเป็นที่ประดิษฐานของพระแก้วเสตังคมณีจำลอง พระพุทธรูปปางมารวิชัย และพระพุทธชินราชจำลอง ด้านข้าง

ของวิหารเป็นที่ตั้งของพระธาตุวัดบ่อแก้วที่มีรูปแบบศิลปะแบบล้านนา ได้รับการบูรณะหลายครั้ง จนครั้งล่าสุดเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2558

หลังวัดมีทุ่งนาขนาดใหญ่ซึ่งสะท้อนว่าพื้นที่นี้เป็นชุมชนกสิกรรมที่ใหญ่ที่สุดของเมืองหินมาแต่เก่าก่อน *พระราชกถาเมืองน่าน ร.ศ.111* กล่าวว่ามีการเกณฑ์ข้าวจากเมืองหินทั้งหมด 746 ต่าง (ถัง) โดยที่บ่อแก้วส่งข้าวมากที่สุดคือ 180 ต่าง ขณะที่ชุมชนที่ส่งมากรองลงมาส่งข้าวน้อยกว่า 90 ต่าง การมีที่นาจำนวนมากสะท้อนให้เห็นความสามารถของชุมชนในการปรับเปลี่ยนธรรมชาติให้เป็นที่ทำกิน ปัจจุบันบ่อแก้วยังเป็นที่ตั้งของชุมชนและบ้านเรือนร้านรวงจำนวนมากซึ่งสะท้อนให้เห็นความมั่งคั่งที่สืบเนื่องต่อมาจากอดีต

กิจกรรมสำคัญ พิธีกรรมที่สำคัญหนึ่งของวัดบ่อแก้ว คือ การสรงน้ำพระแก้ว ซึ่งจัดขึ้นในวันแปดเป็ง (วันวิสาขบูชา), วันหกเป็ง (วันสงกรานต์) และวันสิบเป็ง (วันเข้าพรรษา)

วัดพระธาตุดอยเขาแสง

วัดพระธาตุดอยเขาแสง เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของอำเภอนาหมื่น เป็นที่ตั้งของทั้งพระธาตุและศาลเจ้าพ่อเขาแสง จากบริเวณที่ตั้งของพระธาตุบนยอดดอยสามารถมองลงมาเห็นเขตชุมชนของตำบลบ่อแก้วและพื้นที่ซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของเมืองหินในอดีต และเมื่อกลับลงมายังพื้นราบก็สามารถมองเห็นพระธาตุดอยเขาแสงได้จากวัดหลักๆ ในเขตตำบลบ่อแก้ว

ในความเชื่อดั้งเดิมของคนท้องถิ่นนั้น ภูเขาเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และต้องห้ามสำหรับคนทั่วไป มีข้อสันนิษฐานว่าวัฒนธรรมดังกล่าวอาจมีจุดเริ่มต้นมาจากการใช้ภูเขาเป็นที่ฝังศพของคนสำคัญในยุคก่อนการมาถึงของพุทธศาสนา ทำให้ภูเขามี “ผี” คอยคุ้มครองอยู่ ประกอบกับการที่ภูเขาเป็นจุดสูงสุดของพื้นที่ชุมชนทำให้เกิดความเชื่อที่ว่า ผีของภูเขาคอยเฝ้ามองและปกปักษ์รักษา

ชุมชนอยู่ เช่นกรณีของเจ้าพ่อเขาแสงซึ่งได้รับการเคารพในฐานะผู้ปกปักษ์รักษาชุมชนเมืองหิน เมื่อพุทธศาสนาเข้ามาถึง ความเชื่อดังกล่าวจึงถูกแทนที่ด้วยความเชื่อเรื่องพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ ผีประจำภูเขาจึงถูกผนวกเข้าสู่สารบบของพุทธศาสนา กลายเป็นผู้พิทักษ์ประจำพระธาตุบนภูเขา แม้ว่าพระธาตุจะกลายเป็นศูนย์กลางของการเคารพนับถือแทน แต่พิธีกรรมนับถือผีดั้งเดิมที่มีมาก่อนก็ยังปรากฏให้เห็นอยู่จนถึงปัจจุบัน เช่นในกรณีของวัดพระธาตุดอยเขาแสงที่ยังคงรักษาความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อเขาแสงเอาไว้

นักท่องเที่ยวที่จะขึ้นไปนมัสการพระธาตุดอยเขาแสงจะต้องเดินขึ้นบันได ร่วม 280 ขั้น จากจุดจอดรถ

กิจกรรมสำคัญ ประเพณีขึ้นพระธาตุจะมีขึ้นในวันแปดเป็ง (วันวิสาขบูชา) และประเพณีบวงสรวง (เลี้ยงผี) เจ้าพ่อเขาแสง จะมีขึ้นในวันแรม 11 ค่ำ เดือน 3 และวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 9 ตามปฏิทินภาคเหนือ

วัดนาทะนุง

วัดนาทะนุง หรือชื่อเดิมคือวัดศิลามงคลด่านใต้ ตั้งอยู่ในพื้นที่ชุมชนด่านใต้ของเมืองหินในอดีต คนในชุมชนปัจจุบันเชื่อกันว่าตัววัดเป็นหนึ่งในจุดแวะพักของเจ้าผู้ปกครองน่านระหว่างการเดินทางลงใต้

วิหารที่เห็นอยู่ตอนนี้ได้รับการสร้างขึ้นใหม่ แต่ทางวัดยังคงเก็บรักษาชิ้นส่วนของวิหารเก่า เช่น คันทวยไม้ระบายสี ไว้ในพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน วัดนาทะนุง ซึ่งดูแลโดยองค์การบริหารส่วนตำบลนาทะนุง ในพิพิธภัณฑ์แห่งนี้มีการจัดแสดงพระพุทธรูปองค์สำคัญของวัด รวมถึงเครื่องใช้ไม้สอยของชาวนาทะนุงในอดีต เช่น อุปกรณ์ทอผ้า ดาบฟ้อนผี ใบซลาง (ใบผ่านทางระหว่างเมือง) เป็นต้น นักท่องเที่ยวที่สนใจผ้าทอมือพื้นเมืองสามารถชมผ้าลายเฉพาะของนาหมื่นซึ่งพิพิธภัณฑ์ได้รับบริจาคมาจากคนเก่าแก่ในชุมชน

วัดนาทะนุงเป็นที่นิยมสำหรับการประกอบพิธีสืบชะตาของคนเกิดปีมะโรง นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมทำตุงเข็ม

ภาพวิหารเก่าวัดนาทะนุงก่อสร้างเมื่อจุลศักราช ๑๒๔๒ ปีมะโรง เดือน ๘ เหนือ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ผู้ก่อสร้าง คือ พ่อพระยาพรมปัญญาพร้อมคณะ[illegible]า ๗๘ คลังคาเรือน มีครูบาเจ้าอัถถะรัสสะภิกขุ (วัดเปียง) เป็นอิสระภะทะดี

วัดดอนมูล

การสร้างวัดดอนมูลเป็นผลของการขยายตัวของชุมชนศรัทธาวัดนาทะนุง นับว่าเป็นวัดรุ่นหลังที่ยังมีร่องรอยของความเก่าแก่ ตัววิหารถูกสร้างขึ้นใหม่บนฐานเดิม แต่ยังคงมีส่วนประกอบของอาคารเดิมหลงเหลือให้ชม โดยเฉพาะงานไม้แบบเก่า จุดน่าสนใจเล็กๆ ของวัด คือ “รูเปรต” เป็นรูดั้งเดิมที่เจาะบนพื้นในวิหารสำหรับให้ศาสนิกชนกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับ ซึ่งไม่ค่อยเหลือให้เห็นตามวัดส่วนใหญ่ในปัจจุบัน

วัดพงษ์

วัดพงษ์ หรือวัดปง เป็นวัดเก่าที่อยู่คู่เมืองหินมานาน แต่มีการย้ายที่ตั้งจากที่อื่นมาอยู่ในพื้นที่ปัจจุบัน และเป็น “วัดเก๊า” ที่เป็นวัดต้นสายของอีกหลายวัด (คำว่า “เก๊า”แปลว่า “ต้น” จึงหมายถึงวัดที่มีพระอุปัชฌาย์ในอดีต)

วัดนี้มีทั้งวิหารและอุโบสถแยกกัน ซึ่งแสดงถึงอิทธิพลจากภาคกลาง (ซึ่งต่างจากวัดล้านนาแบบดั้งเดิมส่วนใหญ่ที่จะไม่แยก) วิหารและโบสถ์ที่เห็นในปัจจุบันถูกสร้างใหม่ตามแบบศิลปะสมัยใหม่

วัดนี้มีต้นโพขนาดใหญ่สูงเสียดฟ้า โดดเด่นอยู่ท่ามกลางฉากหลังที่เป็นทิวทัศน์ทุ่งนาโล่งทอดยาวออกไปล้อมกรอบด้วยแนวเขา ยามที่ลมพัด ใบโพนับพันนับหมื่นใบกระทบกันส่งเสียงเกรียวกราวน่าฟัง

ต้นโพ (เก๊าสะหลี) ถือเป็นหนึ่งในต้นไม้สำคัญทางพุทธศาสนา เพราะสื่อถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พระโคตมพุทธเจ้าตรัสรู้ และเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาพิธีหนึ่งในวัฒนธรรมล้านนา คือ พิธีทานไม้ค้ำสรี (สะหลี) ซึ่งเชื่อว่าจะช่วยต่ออายุผู้ถวายทานและเป็นการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ถึงการค้ำชูพระศาสนา

หมู่บ้านประมงปากนาย

หมู่บ้านประมงปากนาย เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่พร้อมกับเขื่อนสิริกิติ์ ที่เริ่มต้นการก่อสร้างเมื่อ พ.ศ. 2514 และทำพิธีเปิดอย่างเป็นทางการในปี 2520 พื้นที่ที่ปัจจุบันเป็นเขื่อนเคยเป็นชุมชนจริม ชุมชนท่าแฝก ชุมชนห้วยนาย และเมืองท่าปลาซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางของเจ้ามงคลวรยศแห่งราชวงศ์หลวงติ๋นในช่วงหนึ่ง (อำเภอท่าปลา ในจังหวัดอุตรดิตถ์ปัจจุบันคือชุมชนที่ย้ายมาจากบริเวณที่กลายเป็นเขื่อน) พื้นที่เหล่านี้เคยเป็นเส้นทางสัญจรเชื่อมต่อระหว่างน่านกับพื้นที่อื่น ๆ ทางตอนใต้ เมื่อมีการสร้างเขื่อน เส้นทางดังกล่าวจึงกลายเป็นเวิ้งน้ำ ต่อมามีการสร้างถนนจากนาหมื่นไปปากนายแล้วเสร็จในปี 2523 และเกิดหมู่บ้านประมงปากนายขึ้นตามมา วัตถุบางส่วนที่หลงเหลือมาจากชุมชนเดิมที่หายไปจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน

ในปัจจุบันปากนายเป็นจุดสุดท้ายของจังหวัดน่านที่ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1026 เวียงสา-ปากนาย มาถึงจุดสิ้นสุด

กิจกรรมที่น่าสนใจ ที่หมู่บ้านประมงปากนาย นักท่องเที่ยวสามารถรับประทานอาหารหรือเข้าพักบนเรือนแพ และดื่มด่ำกับบรรยากาศของพื้นที่เหนือเขื่อน ตลอดจนซื้อของฝากเล็กๆ น้อยๆ อย่างปลาแห้ง เพื่อเป็นกำลังใจแก่ชาวบ้าน นอกจากนี้สามารถเช่าเรือนำเที่ยวชมทิวทัศน์ หรือใช้บริการแพขนานข้ามฝั่งไปกลับจังหวัดน่าน-อุตรดิตถ์ เดือนตุลาคมถึงมีนาคมเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมกับการท่องเที่ยวแถวนี้

หลักพระโคนสามแสน
(ผาเลือด อุตรดิตถ์)

หลักพระโคนสามแสนเป็นหลักเขตแดนที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยราชวงศ์หลวงติ๋น หลักเขตแดนนี้ได้รับการกล่าวถึงในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ “พื้นนาแลคราวทางเมืองน่าน” และ “อาณาจักรหลักคำ” ซึ่งได้บ่งชี้ว่าหลักพระโคนสามแสนทำหน้าที่เป็นเครื่องหมายบ่งบอกอาณาเขตระหว่างน่านกับสยาม ปัจจุบันนี้หลักพระโคนสามแสนอยู่ในเขตตำบลผาเลือด อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านในบริเวณนั้น พร้อมทั้งมีการตั้งศาล “พ่อปู่” ไว้สักการะบูชาควบคู่กัน

หลักพระโคนสามแสน
ถ่ายโดย บริพัตร อินปาต๊ะ

พระธาตุกลางน้ำเขื่อนสิริกิติ์
(อุตรดิตถ์)

พระธาตุกลางน้ำเขื่อนสิริกิติ์ เป็นประจักษ์พยานถึงการดำรงอยู่ของชุมชนท่าปลาในอดีตภายใต้อำนาจของเจ้าผู้ปกครองน่าน แต่เดิมองค์พระธาตุตั้งอยู่บนยอดดอย ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเชื่อของชาวท่าปลาที่มีร่วมกับชาวล้านนาในพื้นที่อื่นๆ ที่นิยมสร้างพระธาตุบนยอดเขาที่สามารถมองลงมายังถิ่นฐานของตนเองได้ ภายหลังเมื่อรัฐบาลมีโครงการสร้างเขื่อนสิริกิติ์ ได้มีการเวนคืนพื้นที่หมู่บ้านท่าปลาเดิม พร้อมทั้งให้ชาวบ้านย้ายไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่ทางราชการจัดสรรไว้ที่อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์ เมื่อสร้างเขื่อนเสร็จจึงได้ปล่อยน้ำเข้ามาท่วมพื้นที่ท่าปลาเดิม ทำให้พระธาตุแห่งนี้กลายเป็นพระธาตุกลางน้ำ

พระธาตุกลางน้ำองค์นี้น่าจะมีความสัมพันธ์กับเจ้ามงคลวรยศแห่งราชวงศ์หลวงตื้นที่ได้รับการส่งเสริมจากสยามให้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าผู้ปกครองน่านฝ่ายใต้ ซึ่งพระองค์ได้รวบรวมไพร่พลมาตั้งมั่นอยู่ที่บริเวณท่าปลา อันเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญทรงตั้งมั่นที่เมืองเทิงเพื่อเตรียมการฟื้นฟูเมืองน่าน

พระธาตุกลางน้ำเขื่อนสิริกิติ์
ที่มา Facebook: อุตรดิตถ์ 24 ชั่วโมง

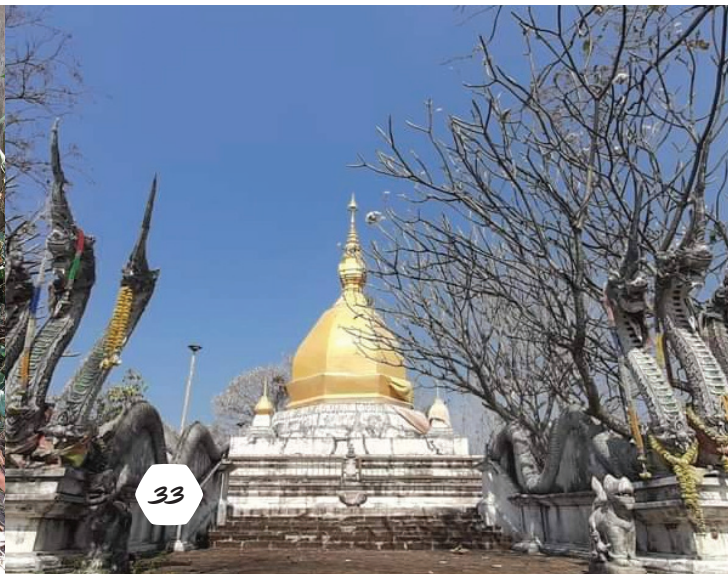

ไปเวียงสา
ทางไปดอย
เสมอดาว
วัดนาเตา
ปตท.
โรงเรียน
นาน้อย
ธนาคารออมสิน
สาขานาน้อย
ที่ว่าการอำเภอนาน้อย //
หอประชุมเจ้าฟ้า
อัตถวรปัญโญ
ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1083
ทางไปอุทยาน
แห่งชาติศรีน่าน
วัดนา
ราบ
ตลาดสด
เทศบาล
นาน้อย
วัดเชียงของ
ทางไปเสาดิน
ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1026
กาดนาหลวง
วัดพระธาตุพลูแช่
ไป
นาหมื่น

อำเภอนาน้อย

อำเภอนาน้อย เป็นที่ตั้งศูนย์กลางอำนาจของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญแห่งราชวงศ์หลวงติ๋นอยู่ช่วงระยะหนึ่ง เดิมชื่อเมืองงั่ว แล้วเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองศรีษะเกษ (สิสเกศ) ในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดช (จารึกวัดดอนไชยระบุว่าเปลี่ยนใน พ.ศ. 2422) ก่อนจะเปลี่ยนเป็น "อำเภอนาน้อย" ตามประกาศกระทรวงมหาดไทยที่ให้เรียกชื่ออำเภอตามตำบลที่ตั้งที่ว่าการอำเภอ (*ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 34 พ.ศ. 2460) ด้วยความสำคัญในอดีตจึงส่งผลให้พื้นที่กสิกรรมในแถบนี้ได้รับการบำรุงและมีขนาดใหญ่พอสมควรที่ยังคงเห็นได้จนถึงปัจจุบัน ตรงข้ามกับชื่อ “นาน้อย” โดยสภาพทางภูมิศาสตร์พื้นที่ดังกล่าวนับว่าเป็นชัยภูมิที่เหมาะแก่การป้องกันตนเองในอดีต เนื่องจากเป็นที่ราบโอบล้อมด้วยแนวเขา อีกทั้งแม่น้ำน่านช่วงที่ไหลผ่านพื้นที่นี้ยังเต็มไปด้วยเกาะแก่งเป็นอุปสรรคต่อการเคลื่อนกำลังพล เงื่อนไขเหล่านี้ทำให้นาน้อยในปัจจุบันยังคงมีพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่และเหมาะสมสำหรับการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

วัดนาราบ

วัดนาราบ เป็นวัดที่อยู่มาตั้งแต่ก่อนการฟื้นฟูน่าน ถูกกล่าวถึงเป็นวัดแรก ๆ ใน*ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*มีใจความสำคัญคือ เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญทรงสร้าง “เจดีย์” ขึ้นในวัดนี้ขณะที่ทำการก่อตั้งศูนย์กลางการปกครองที่เมืองงั่วเมื่อ พ.ศ. 2335

> *“เถิงจุลสักราชได้ 1154 ตัว ปีเต่าไจ้ เดือน 8 ลง 8 ค่ำ วันอาทิตยย์ามแถจักใกล้รุ่งเที่ยงวัน อาชญาเจ้าหลวงตนชื่ออัตถวรปัญโญเปนประธาน แลเจ้านายท้าวขุนทั้งหลายทั้งมวล พร้อมกันสร้างแปงก่อยังเจดีย์เจ้ายังวัดนาลาบเมืองงั่ว แรกก่อตั้งวันนั้นแล ในพระเจดีย์เจ้าหลังนี้ อาชญาเจ้าหลวงอัตถวรปัญโญท่านหากตั้ง สร้างเอาใหม่ด้วยคำสัจอธิษฐานของท่านแล...”*

ในเชิงสัญลักษณ์แล้ววัดนี้จึงถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดขึ้นใหม่อีกครั้งของรัฐน่านในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24

*ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*ยังกล่าวถึงเรื่องเทพสังหรณ์ (ความฝันหรือนิมิตที่เทวดาทำให้เห็น) ที่มีผีหรือเทพารักษ์ประจำพระธาตุแช่แห้งออกมาอาละวาดทุบตีผู้คนในวัดนาราบและขู่ให้ไปบูรณะพระธาตุให้รุ่งเรืองดังเก่า

เจ้ามงคลวรยศจึงได้กราบทูลเรื่องดังกล่าวให้เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญทรงทราบ จนกลายเป็นแรงบันดาลใจให้ทรงบูรณะพระธาตุแช่แห้งจนสำเร็จ และหลังจากนั้นก็ไม่มีผีหรือเทพารักษ์ใดมารบกวนอีก (ใน*พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด*บอกว่าเป็นผีจากพระธาตุพลูแช่)

องค์พระธาตุที่ถูกสร้างในสมัยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญได้รับการบูรณะอีกหลายครั้ง ส่วนวิหารที่เห็นในปัจจุบันได้รับการสร้างขึ้นใหม่ ที่หน้าบันของซุ้มโขงประดับด้วยรูปครุฑทูนงาช้างดำอันเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดน่าน

จุดเด่นอีกอย่างหนึ่งของวัดนาราบคือ ต้นมะขามยักษ์ที่มีอายุกว่า 700 ปี มีความสูงประมาณ 13 เมตร รอบลำต้นวัดได้รวม 13 เมตร ได้รับรางวัลชนะเลิศการประกวดต้นไม้ยักษ์ในพื้นที่จังหวัดน่าน ประเภทต้นมะขามยักษ์ ในปัจจุบันอำเภอนาน้อยยังมีชื่อเสียงเรื่องมะขามหวานที่เป็นหนึ่งในสินค้า OTOP ของจังหวัดน่าน

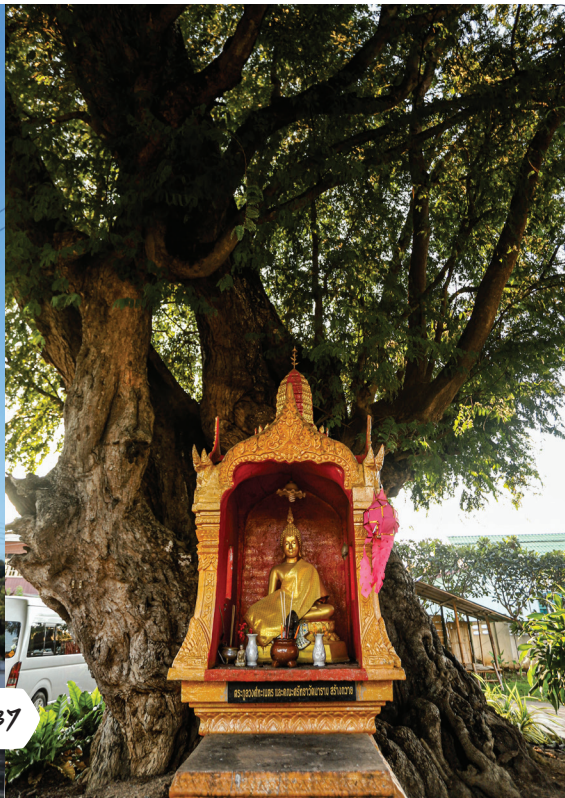

วัดเชียงของ

วัดเชียงของ นับว่าเป็นพยานสำคัญของประวัติศาสตร์การสร้างน่านใหม่ ในสมัยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญมีชาวเชียงของกลุ่มหนึ่งหนีภัยจากสงครามระหว่างเชียงแสนกับเชียงใหม่ เข้ามาสวามิภักดิ์และตั้งชุมชนชาวเชียงของในพื้นที่เมืองงั่ว ต่อมาชาวเชียงของเหล่านี้ได้กลายเป็นฐานกำลังสำคัญให้กับเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญในการฟื้นฟูเมืองน่านใหม่

แม้ว่าวัดเชียงของจะผ่านการบูรณะมาหลายครั้ง แต่วิหารยังคงรักษารูปแบบดั้งเดิม เห็นได้จากโครงหลังคาซ้อนชั้นลดหลั่นระดับแบบล้านนาที่เรียกว่า “ม้าต่างไหม” (คำว่า “ต่าง” แปลว่า บรรทุกหรือแบก) ด้านหน้าของวิหารมีการตกแต่งลวดลายและทาสีสันที่สดสวยเป็นเอกลักษณ์ของวัด วัดนี้มีพระประธานในวิหารที่ถือว่ามีขนาดใหญ่ที่สุดในอำเภอนานอย หน้าฐานพระประธานมี “รูน้ำหยาด” หรือรูเปรต สำหรับการกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศล

ที่ด้านข้างวิหารมีต้นโพขนาดใหญ่สูงลิ่วสร้างบรรยากาศรื่นรมย์ให้แก่สถานที่นี้เป็นอย่างยิ่ง วัดเชียงของนับว่าเป็นวัดเล็กๆ ที่ได้รับการดูแลอย่างดีจากชุมชนรอบข้าง ให้ความรู้สึกที่สงบและอบอุ่นใจ

วัดนาเตา

วัดนาเตา (วัดนาเทา หรือวัดหนองเทา) เป็นวัดเก่าที่ได้รับการบูรณะ แต่ยังพยายามรักษาองค์ประกอบเดิมของสถาปัตยกรรมไว้อยู่มาก ที่สำคัญ คือหลังคาทรงม้าต่างไหม แม้ว่าตัววิหารจะถูกยกให้สูงขึ้นในยุคปัจจุบัน แต่ลายประดับผนังต่างๆ ยังคงกลิ่นอายของฝีมือช่างพื้นบ้านยุคเก่าหลงเหลืออยู่ให้เห็น ผนังและบานประตูด้านนอกของวิหารเน้นทาสีฟ้าน้ำเงิน ทำให้วัดแห่งนี้มีโทนสีที่ไม่เหมือนใครอื่น

ภายในวิหารเป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปไม้เป็นจำนวนมาก ซึ่งน่าจะสลักขึ้นในสมัยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญและเจ้าอนันตวรฤทธิเดช หอธรรมของวัดเป็นสิ่งก่อสร้างที่ควรค่าแก่การชม เนื่องจากยังคงรักษาลักษณะเดิมเอาไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บันไดนาคขนาดเล็กหน้าหอธรรม นอกจากนี้ ที่หน้าหอกลองมีการจัดวางหัวนาคที่ทำจากปูนของวิหารเก่าก่อนการบูรณะและเกรินไม้ (บันไดพาด) แบบเก่า

วัดพระธาตุพลูแช่

พระธาตุพลูแช่ สร้างตามคติล้านนาที่มักสร้างพระธาตุบนพื้นที่สูงสุดของเมือง เปรียบเสมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยพิทักษ์รักษาเมืองงั่ว ตาม *พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด*กล่าวว่า ในสมัยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ ผีหรือเทพารักษ์จากวัดพระธาตุพลูแช่ไปแสดงอิทธิฤทธิ์ให้ชาวเมืองงั่วเกิดความหวาดกลัว และเรียกร้องให้กลับมาบูรณะพระธาตุพลูแช่ให้รุ่งเรืองดังเดิม

องค์พระธาตุได้รับการบูรณะหลายครั้ง ในปัจจุบันหุ้มทองจังโก (แผ่นทองเหลือง) ภายในวิหารที่สร้างใหม่ประดับผนังด้วยภาพวาดเรื่องประเพณีสิบสองเดือนของล้านนา

ไป อ. เมือง
คริสตจักรวัฒนาธรรม
วัดศรีดอนแท่น
พระธาตุจอมแจ้ง
โรงเรียนบ้านไหล่น่าน
วัดศรีกลางเวียง
วัดบุญยืน
สำนักงาน
เทศบาลตำบลสา และ
พิพิธภัณฑ์
ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 101
ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1026
101
สถานีขนส่ง
ผู้โดยสาร
อำเภอเวียงสา
ไปแพร่
โรงเรียนสา
ไปนาน้อย

อำเภอเวียงสา

อำเภอเวียงสา ในปัจจุบันเป็นอำเภอที่มีเศรษฐกิจเติบโตค่อนข้างสูงเป็นรองแค่อำเภอเมืองเท่านั้น ชุมชนเมืองมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เวียงสากลายเป็นจุดเชื่อมต่อสำคัญระหว่างน่านกับแพร่ทางรถยนต์โดยถนนยันตรกิจโกศล

ที่จริงแล้วเวียงสามีความสำคัญมาแต่อดีตเนื่องจากเป็นศูนย์กลางอำนาจของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ เดิมมีชื่อว่า “เวียงพ้อปากน้ำสา” และที่สำคัญคือมีพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่ที่สามารถรองรับประชากรได้มากกว่าเมืองงั่ว (นาน้อย) เป็นจุดที่มีแม่น้ำสองสาย กล่าวคือแม่น้ำสาและแม่น้ำน่าน มาบรรจบกันที่ตัวเมือง ทำให้ชาวเวียงสาผูกพันกับสายน้ำอย่างเข้มข้น จึงเป็นหนึ่งในอำเภอที่มีเทศกาลแข่งเรือประเพณีประจำปี

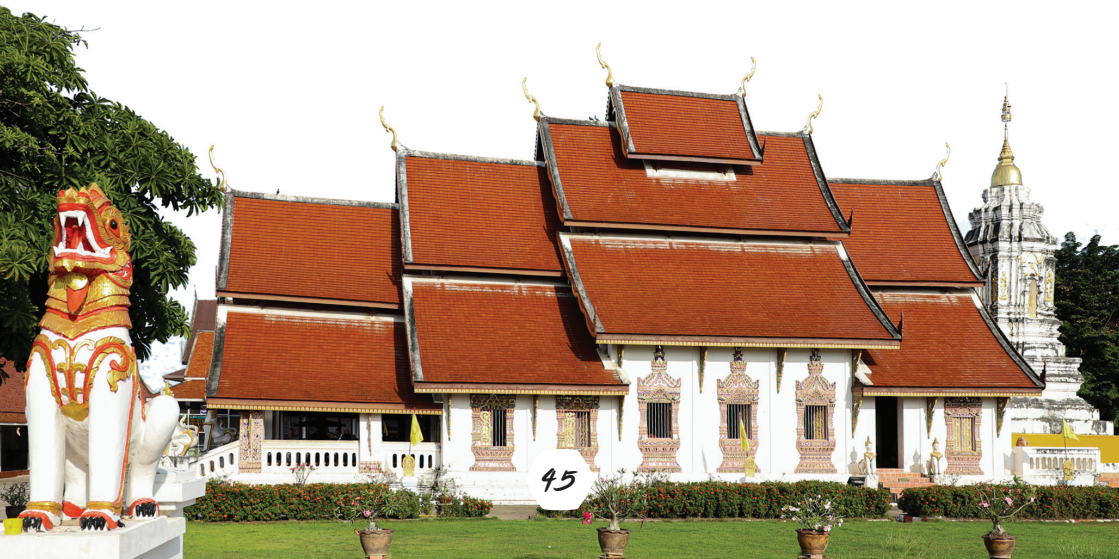

วัดบุญยืน

วัดบุญยืน เป็นวัดที่มีอยู่เดิมแล้วในเมืองพ้อ ต่อมาเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญเจ้านายราชวงศ์หลวงติ๋น และขุนนางร่วมกันสร้างวิหารขนาดใหญ่ขึ้น ดังปรากฏใน*ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*ความว่า

> *“เถิงจุลศักราช ๑๐๕๙ ตัว ปีเมิงไส้ อาชญาเจ้าอัตถวรปัญโญก็พาเอาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายก่อแรกสร้างเสาพระวิหารหลวงวัดบุญยืนเวียงสาที่นั้น ในวันเดือร ๙ ออก ๕ ค่ำ เม็งวันเสาร์ไทยกดสง้า ยามตูดซ้าย จุลศักราช ๑๐๕๙ ตัว ปีเมิงไส้หั้นแล จุลศักราช ๑๐๖๐ ตัว ปีเปิกสง้านั้นก็ยั้งอยู่สร้างวัดบุญยืนที่นั้น ท่านก็หื้อหมื่นสัพพช่างเป็นสล่าตัดไม้วิหารหลังนั้นแล”*

ภาพจาก Notes of a Journey on the Upper Mekong, Siam โดย H.W. Smyth (ค.ศ. 1895)

การสร้างวิหารขนาดใหญ่ที่ตกแต่งด้วยลวดลายที่มีความวิจิตรประณีตและพระประธานปางประทับยืน (พระอัฏฐารส) ที่งดงาม สะท้อนให้เห็นถึงความพร้อมทั้งกำลังคนและกำลังทรัพย์ของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญในช่วงเวลานั้น ประตูวิหารด้านหน้าเป็นบานไม้แกะสลักมีลวดลายเป็นรูปเทวดาพร้อมรายละเอียดที่น่าทึ่ง จารึกที่ขอบบานประตูนั้นกล่าวถึงการทำบุญโดยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญและคณะสงฆ์ ที่ด้านขวาของพระประธานมีเครื่องพระเจ้าและธรรมาสน์เก่าแก่ ส่วนที่ด้านซ้ายของพระประธานมีหลักศิลาจารึกตัวอักษร

ธรรมล้านนาและอักษรฝักขามจากสมัยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญที่กล่าวถึงการสร้าง “ปราสาท” เพื่อให้เป็น “ที่สถิตสำราญแก่พระนวโลกุตรธรรมเจ้าแลพระมหาชินธาตุเจ้าตราบปัญจวัสสาสหัสสา”

ด้านนอกตัววิหารได้รับการบูรณะในยุคหลัง บันไดทางขึ้นแต่เดิมประดับด้วยปูนปั้นรูปหางวัน ในปัจจุบันประดับด้วยรูปสิงห์ที่บริเวณประตูด้านข้างของตัววิหารมีรูปปั้นนรสิงห์ตั้งประกอบอยู่ซึ่งไม่ค่อยพบในวัดอื่นในน่าน อาจสื่อถึงการรับอิทธิพลทางศิลปะจากถิ่นอื่นในยุคหลัง องค์พระธาตุซึ่งได้รับการบูรณะเพิ่มเติมในยุคปลายของราชวงศ์หลวงตั้นตั้งอยู่หลังวิหาร นอกจากนี้ภายในวัดบุญยืนยังมีโรงเก็บเรือแข่งชื่อดังของอำเภอเวียงสานามว่า “เจ้าแม่สายฟ้า” ซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างวัดบุญยืน ชุมชนเมืองพ้อ และแม่น้ำน่าน

วัดบุญยืน
ภาพจาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ในสมัยราชวงศ์หลวงติ๋นเมืองพ้อเป็นศูนย์กลางการดูแลและปกครองน่านใต้ โดยอาศัยวัดบุญยืนเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมที่สำคัญและเป็นศูนย์กลางการปกครองสงฆ์ในเขตน่านใต้ (บางแหล่งข้อมูลกล่าวว่า วัดแห่งนี้เป็นสถานที่ประกอบพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาของน่านใต้เพื่อแสดงความสวามิภักดิ์ต่อเจ้าผู้ปกครองน่าน) วัดบุญยืนยังคงทำหน้าที่เป็นวัดสำคัญประจำเมืองพ้อและเขตสงฆ์ในน่านใต้สืบต่อมาแม้จะมีการย้ายศูนย์กลางการปกครองทั้งทางโลกและทางธรรมไปอยู่ในอำเภอเมืองน่านแล้วก็ตาม ในปัจจุบันวัดบุญยืนมีสถานะเป็นพระอารามหลวงชั้นตรีชนิดสามัญ

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเวียงสา

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเวียงสา ตั้งอยู่บนชั้น 2 ของอาคารที่ว่าการอำเภอหลังเก่าของเวียงสา ซึ่งตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามของวัดบุญยืน พิพิธภัณฑ์แห่งนี้เป็นแหล่งรวบรวมเครื่องใช้ไม้สอยในชีวิตประจำวันของชาวเมืองเวียงสาในอดีต ตลอดจนถึงเทคโนโลยีรุ่นเก่า เช่น รถบดไอน้ำ (ตั้งอยู่ที่หน้าอาคาร) พร้อมทั้งจัดแสดงของใช้ส่วนตัวของเจ้าหลวงเมืองสาและคนในสายตระกูล ที่สำคัญคือดาบหลูบเงิน ดาบด้ามงา ด้วยความที่เวียงสาเป็นพื้นที่ที่มีการแข่งเรือมาอย่างยาวนาน พิพิธภัณฑ์แห่งนี้จึงให้ความสำคัญกับการจัดแสดงแบบจำลองและชิ้นส่วนของเรือแข่งของอำเภอเวียงสา โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือหัวเรือ รวมถึงเครื่องมือขุดเรือแข่ง

ตัวอาคารที่ว่าการอำเภอเก่าแห่งนี้ได้รับการอนุรักษ์ให้อยู่ในสภาพเดิมเพื่อระลึกถึงเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เสด็จพระราชดำเนินเยือนเวียงสาเมื่อวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2501 ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการเสด็จพระราชดำเนินเยือนจังหวัดภาคเหนือ

(Kitchen)

ดาบเจ้าหลวงเมืองสา
Sword
ดาบเจ้าหลวงเมืองสา
Sword
ดาบสหรีกัญไชย
Sword

วัดศรีดอนแท่น

วัดศรีดอนแท่น เป็นวัดที่ถูกกล่าวถึงใน*ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน* ในบริบทของยุคเจ้าเจตบุตรพรหมินทร์ (เชฏฐบุตต์ภมมินท์ ปกครองระหว่าง พ.ศ. 2134-2140) หลักฐานแสดงให้เห็นว่าวัดนี้สร้างขึ้นก่อนยุคของราชวงศ์หลวงติ๋น และสะท้อนว่าเมืองพ้อน่าจะมีความสำคัญมาตั้งแต่ยุคพุทธศตวรรษที่ 23 แล้ว

องค์เจดีย์น่าจะได้รับการบูรณะในตอนปลายราชวงศ์หลวงติ๋นเมื่อพิจารณาจากรูปทรงแล้ว ส่วนวิหารที่เห็นในปัจจุบันได้รับการสร้างขึ้นใหม่ ภายในบริเวณวัดมีศาลเจ้าเจตบุตรพรหมินทร์ซึ่งเป็นของสร้างใหม่เช่นกัน อย่างไรก็ดี ต้นโพขนาดยักษ์ที่ยืนต้นอยู่หน้าวัดเป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้เป็นสถานที่สำคัญทางศาสนามานานแล้ว

พระธาตุจอมแจ้ง (เจดีย์บิด)

ตำนานกล่าวถึงประวัติของพระธาตุจอมแจ้งที่อำเภอเวียงสาไว้ว่า เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญทรงสร้างพระธาตุองค์นี้ขึ้นเพื่อเป็นพระธาตุประจำเมืองเวียงสาคู่กับวัดบุญยืน นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงพระธาตุจอมแจ้งในตำนานพระธาตุแช่แห้งอีกสำนวนหนึ่ง ซึ่งแสดงความสืบเนื่องระหว่างพระธาตุทั้งสององค์ในด้านความศักดิ์สิทธิ์และความเก่าแก่ แม้ว่าตำนานพระธาตุจอมแจ้งอาจเขียนขึ้นในภายหลัง แต่ชาวเมืองเวียงสาได้ให้ความสำคัญกับพระธาตุองค์นี้ในฐานะที่เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คู่ชุมชนมาโดยตลอด

ในอดีตนั้นน่าจะสามารถมองเห็นเมืองเวียงสาได้โดยรอบจากยอดเนินที่พระธาตุจอมแจ้งประดิษฐานอยู่ ซึ่งสะท้อนคติของชาวล้านนาในการสร้างพระธาตุบนที่สูงของชุมชน แต่ในปัจจุบันองค์พระธาตุถูกล้อมรอบไปด้วยต้นไม้ใหญ่จนบดบังทิวทัศน์ นักท่องเที่ยวที่ต้องการขึ้นไปนมัสการพระธาตุสามารถจอดรถริมถนนหน้าบันไดทางขึ้นและเดินขึ้นบันไดขั้นใหญ่ขึ้นไป 55 ขั้น

กิจกรรมสำคัญ พิธีกรรมที่สำคัญของวัดนี้ คือ การขึ้นพระธาตุ ซึ่งกระทำในวันแปดเป็ง (วันวิสาขบูชา)

ไปถนนมหาวงศ์
อ. เมือง
สะพานพัฒนาการเมือง
ไปถนนผากอง
อ. เมือง
สะพานศรีบุญเรือง
วัดศรีบุญเรือง
สำนักงานผังเมืองและ
โยธาธิการจังหวัด
ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1158
องค์การบริหารส่วน
ตำบลฝายแก้ว
ทางหลวงชนบท พย.4020
วัดพระธาตุแช่แห้ง
ไปที่ว่าการ
อำเภอภูเพียง
ไปโรงพยาบาล
ภูเพียง
ไปสะพานคู่ใต้พัฒนา
วัดท่าน้าว
วัดนาปัง

อำเภอภูเพียง

อำเภอภูเพียงเป็นที่ตั้งของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดของจังหวัดน่าน คือ พระธาตุแช่แห้ง ซึ่งเชื่อว่าบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวน่าน เป็นพื้นที่ที่มีการตั้งชุมชนตั้งแต่สมัยราชวงศ์ภูคา (พุทธศตวรรษที่ 18-21) ชุมชนเหล่านี้จึงมีความผูกพันกับพระธาตุแช่แห้งสืบเนื่องมาอย่างยาวนาน

ชื่อ “ภูเพียง” และ “แช่แห้ง” ต่างสื่อถึงประวัติที่มาและภูมิสถานของสถานที่ คำว่า “เพียง” หมายถึง “ที่ราบเสมอกัน” ภูเพียงจึงน่าจะสื่อถึงสัณฐานที่เป็นที่ราบบนยอดดอยอัน เป็นที่ประดิษฐานขององค์พระธาตุ ส่วนคำว่า “แช่” (หรือ “แจ้”) หมาย ถึง “ที่อยู่ของผู้ปกครอง” แช่แห้งจึงอาจสื่อถึงที่ประทับเดิมของผู้ ปกครองน่านราชวงศ์ภูคา ซึ่งแห้งแล้งไปแล้วอันเป็นผลจาก การที่แม่น้ำน่านเปลี่ยนทิศทางไหล และส่งผลให้เกิดการ ย้ายศูนย์กลางการปกครองจากภูเพียงไปที่ตัวเวียง (อำเภอเมืองในปัจจุบัน)

วัดพระธาตุแช่แห้ง

วัดพระธาตุแช่แห้ง พระอารามหลวง ตั้งอยู่บนเนินสูงทางทิศเหนือของอำเภอภูเพียง เป็นพุทธสถานที่มีความสำคัญและศักดิ์สิทธิ์มากที่สุดในจังหวัดน่าน พระธาตุองค์นี้สร้างขึ้นในสมัยพญากานเมืองแห่งราชวงศ์ภูคา นับจากนั้นผู้ปกครองน่านตั้งแต่ยุคราชวงศ์ภูคาจนถึงราชวงศ์หลวงติ๋นได้ทำนุบำรุงพุทธสถานแห่งนี้ตลอดมา

ในตำนานพระธาตุแช่แห้งกล่าวว่า พระธาตุแช่แห้งเสื่อมโทรมลงหลังจากที่น่านถูกทำลายถึงสองครา ครั้งแรกเมื่อพม่ารุกรานในจุลศักราช 1065 (พ.ศ. 2246) คือก่อนที่หลวงติ๋นมหาวงศ์จะเข้ามาปกครอง และครั้งที่สองคือเมื่อน่านแตกเป็นน่านเหนือ (เมืองเทิง) และน่านใต้ (ท่าปลา) เมื่อจุลศักราช 1145 (พ.ศ. 2326) จนเป็นเหตุให้พระธาตุแช่แห้งซึ่งอยู่ในพื้นที่ตรงกลางระหว่างขั้วอำนาจทั้งสองถูกปล่อยร้าง พงศาวดารกล่าวถึงการบูรณะพระธาตุใน 3 รูปแบบ (1) หักร้างถางพงและเสริมความมั่นคงด้วยอิฐ (2) ยกยอดฉัตรใหม่ (3)

สร้างพระธาตุองค์ใหม่ครอบองค์เก่า อย่างไรก็ตามการบูรณะไม่ได้ส่งผลยั่งยืน

จนกระทั่งเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญเสด็จกลับมาบูรณะในปี 1156 (พ.ศ. 2337) อันเป็นจุดหมายสูงสุดของการฟื้นฟูน่านของพระองค์ เมื่อเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญเสด็จมายกยอดฉัตรที่พระธาตุแช่แห้ง ก็บังเกิดอัศจรรย์เจ็ดประการที่แสดงว่าพระองค์ทรงเป็นผู้มีบุญญาธิการและสิทธิธรรมในฐานะเจ้าผู้ปกครองน่านแต่เพียงผู้เดียว เมื่อพระธาตุได้รับการทำนุบำรุงจากผู้ปกครอง เมืองน่านก็กลับมารุ่งเรืองอีกครั้งเช่นกัน

ประวัติของพระธาตุจึงกลายเป็นภาพสะท้อนความรุ่งเรืองและความเสื่อมโทรมของเมืองตามไปด้วย การที่มีการทำนุบำรุงพระธาตุแช่แห้งตลอดมาสะท้อนให้เห็นการให้ความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาของชาวเมืองน่านทุกยุคทุกสมัย และเป็นข้อพิสูจน์อย่างเด่นชัดว่าประวัติศาสตร์ของพระธาตุแช่

แห้งนั้นดำเนินไปพร้อมกับประวัติศาสตร์ของเมืองและคนน่านอย่างแท้จริง

วัดพระธาตุแช่แห้งที่เห็นอยู่ในปัจจุบันเป็นผลจากการบูรณะครั้งสำคัญในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชแห่งราชวงศ์หลวงตื้น สำหรับยุคจารีตการบูรณะวัดหมายถึงการถวายสิ่งที่ดีที่สุดของขณะนั้นให้และอาจไม่ใช่การรักษาของเดิม ทางขึ้นด้านหน้าวัดมีบันไดนาคคู่ขนาดใหญ่ซึ่งน่าจะสร้างขึ้นครั้งแรกในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เมื่อเลยบันไดจะเห็นเจดีย์ชเวดากอง (พระธาตุตะโก้ง) จำลองทางด้านขวา ทางด้านซ้ายเป็นวิหารพระนอน (ที่พระบาทของพระพุทธรูปมีจารึกจากสมัยราชวงศ์ภูคา คือ จารึกนางแสนพลัว) และศาลท้าวขาก่าน ในบริเวณใกล้กันนั้นมีพระธาตุประจำปีเกิดจำลองขนาดเล็ก และที่หน้าทางเข้าไปสู่พระธาตุมีอนุสาวรีย์พญากานเมืองที่เพิ่งสร้างขึ้นใหม่ถวายแด่ผู้สร้างพระธาตุแช่แห้ง

องค์พระธาตุตั้งตระหง่านอยู่ภายในกำแพงแก้ว เป็นทรงระฆัง มีความสูง 55.5 เมตรและตั้งอยู่บนฐานทรงสีเหลี่ยมจัตุรัสกว้างด้านละ 22.5 เมตร หุ้มด้วยทองจังโก (แผ่นทองเหลือง) พระวิหารตั้งอยู่ทางทิศใต้ขององค์พระธาตุ พระประธานปางมารวิชัยศิลปะล้านนามีพระนามว่าพระเจ้าล้านทอง และเป็นที่ประดิษฐานของพระเจ้าค่าคิงที่สร้างในสมัยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ (ค่าคิง หรือ กำคิง หมายถึง พระพุทธรูปที่มีขนาดเท่าผู้สร้าง) หน้าบันเหนือประตูทางเข้าพระวิหารมีปูนปั้นลายนาคเกี้ยวซึ่งถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของศิลปกรรมน่าน ศาลาพระเจาทันใจตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ได้รับการบูรณะใหม่ในระยะหลังและเป็นที่ประดิษฐานของรอยพระพุทธบาทด้วย

กิจกรรมสำคัญ ประเพณีนมัสการพระธาตุแช่แห้งจะจัดขึ้นทุกปีในช่วงหกเป็ง หรือเดือนมีนาคม พระธาตุแห่งนี้เป็นพระธาตุประจำปีเถาะ

วัดศรีบุญเรือง

ชุมชนศรีบุญเรืองเป็นชุมชนเก่าแก่ที่อยู่คู่เวียงภูเพียงแช่แห้งมาตั้งแต่ก่อนที่เมืองน่านถูกทิ้งร้าง และมีบทบาทในการก่อตั้งน่านใหม่ *พงศาวดารน่าน* กล่าวว่า เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญเคลื่อนกำลังพลมาจากเมืองเทิง และแบ่งครัวเรือนจำนวนหนึ่งให้ตั้งรกรากที่ศรีบุญเรือง เพื่อให้ช่วยทำนุบำรุงพระธาตุแช่แห้ง ก่อนที่พระองค์จะทรงย้ายศูนย์กลางอำนาจไปยังเมืองงั่ว

วัดศรีบุญเรืองเป็นศูนย์กลางของชุมชนแห่งนี้มาอย่างยาวนาน และได้รับการบูรณะดูแลตามยุคสมัย นอกจากวิหารที่สร้างใหม่ ยังมีอาคารใหม่ที่เรียกว่า เจดียสถาน เป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปปางไสยาสน์ และพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่ปัจจุบันมักเรียกว่าพระอัตถวรวงศา หรือพระเจ้าฟ้า ตามจารึกที่ปรากฏที่ฐานพระพุทธรูประบุว่าสร้างในสมัยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญใน พ.ศ. 2336 โดยฝีมือช่างจากล้านช้าง นอกจากนี้ยังมีภาพวาดพรรณนาประวัติของชุมชนศรีบุญเรือง ที่ด้านล่างของเจดียสถานจัดแสดงนิทรรศการเรื่องจักรวาลวิทยาล้านนา

ที่ด้านข้างเจดียสถานยังมีศาลาหลวงพ่อวัดศรีบุญเรือง พระครูพุทธมนต์โชติคุณ (ขัติยศ โชติธมฺโม) ผู้เป็นพระเกจิอาจารย์ที่ได้รับการนับถืออย่างสูง โดยเฉพาะในหมู่ทหารที่ถูกส่งไปปราบปรามคอมมิวนิสต์ที่ทุ่งช้างในทศวรรษ 2510 ถึงต้นทศวรรษ 2520 พระครูพุทธมนต์โชติคุณได้ทำการปลุกเสกวัตถุมงคลแจกเป็นที่ระลึกในโอกาสที่เปิดสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท จังหวัดน่าน เมื่อ พ.ศ. 2521 อีกด้วย

ถัดจากศาลาหลวงพ่อวัดศรีบุญเรือง คือ พิพิธภัณฑ์ชุมชนวัดศรีบุญเรือง ซึ่งดัดแปลงมาจากกุฏิเก่า จัดแสดงเครื่องใช้ไม้สอยในชีวิตประจำวันของชาวบ้านในอดีต รวมถึงพระพุทธรูปไม้, พับสาใบลาน และศิลปวัตถุยุคเก่าอีกเป็นจำนวนมาก

ที่ด้านนอกวัดฝั่งริมแม่น้ำน่าน มีโรงเก็บเรือแข่งวัดศรีบุญเรืองที่มีชื่อเสียง และต้นมะธง (ต้นสำโรง) 1,000 ปี ยืนต้นตระหง่านเป็นอีกไฮไลท์หนึ่งของจังหวัดน่านสำหรับคนรักต้นไม้ใหญ่

วัดนาปัง

วัดนาปัง (นาพัง) เป็นวัดเก่าแก่ของอำเภอภูเพียงที่ได้รับการบูรณะมาหลายครั้ง โดยที่ทางวัดได้รักษาสภาพของหอธรรมที่เจ้าอนันตวรฤทธิเดชทรงสร้างไว้ วิหารที่เห็นในปัจจุบันถูกสร้างขึ้นใหม่

จุดเด่นของวัดนี้คือ “โฮงครูบาบุญศรี” ซึ่งเป็นอาคารแบบยุคโคโลเนียลที่สร้างขึ้นใน พ.ศ. 2489 ปัจจุบันได้รับการดัดแปลงเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้านนาปัง ชั้นล่างมีการจัดแสดงเครื่องใช้ไม้สอยในชีวิตประจำวันของชาวนาปังในอดีต และชั้นบนเก็บรักษาหัวเรือแข่งของบ้านนาปังและบ้านสบแก่นจากฝีมือช่างท้องถิ่น ที่แสดงให้เห็นพัฒนาการของแบบหัวเรือที่มีความแตกต่างกันในรายละเอียด นอกจากนี้ยังมีซ่อฟ้าของวิหารเก่าที่รื้อไปแล้ว ฐานพระพิมพ์ เครื่องพระเจ้า และงานไม้อื่นๆ ที่เป็นผลงานของช่างท้องถิ่นที่เรียบง่ายแต่เปี่ยมเสน่ห์ ล้วนแต่เป็นสมบัติทางภูมิปัญญาของชุมชนที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ยิ่ง

ไป หอศิลป์ริมน่าน
วัดหนองบัว (อ.ท่าวังผา)
ไปท่าอากาศยาน
นครน่าน
วัดสถารศ
ไปค่ายสุริยพงษ์
โรงพยาบาลน่าน
วัดพระเกิด
โฮงเจ้าฟองคำ
โรงเรียนน่านคริสเตียน
ศึกษา (มัธยม)
โรงเรียนน่านคริสเตียน
ศึกษา (ประถม) /
ตึกรังษีเกษม
สาลเจ้า
ปิ่งเถ่ากง
วัดสวนตาล
ปตท.
ตลาดโต้รุ่ง
ตลาดสดเทศบาล
เมืองน่าน
กำแพงเมืองเก่าน่าน
วัดหัวเวียงใต้
วิทยาลัยเทคนิคน่าน
คุ้มเจ้า
ราชบุตร
โรงเรียนสตรีศรีน่าน
วัดหัวช่วง
วัดพระธาตุ
ช้างค้ำ
วัดศรีพันต้น
หอคำ
พิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ
วัดภู่คำ
สถานีขนส่งผู้โดยสาร
จังหวัดน่าน
วัดภูมินทร์
สถานีตำรวจ
ภูธรน่าน
สะพานพัฒนาภาคเหนือ
วัดมิ่งเมือง
เสาหลักเมือง
บ้านหลวง
ธนานุสรณ์
วัดพญาภู
ไป วัดพระธาตุเขาน้อย
วัดพญาวัด
สะพานศรีบุญเรือง
ไป หออัตลักษณ์นครน่าน

อำเภอเมืองน่าน

ศูนย์กลางอำเภอเมืองน่านในปัจจุบันคือเขตเวียงเก่าที่เติบโตในยุคราชวงศ์ภูคาและราชวงศ์หลวงติ๋น เมืองน่านเป็นเมืองที่มีกำแพงล้อมรอบ ที่ใจกลางเวียงคือข่วงเมือง (สนามหลวง) ซึ่งบริเวณโดยรอบเป็นที่ตั้งของสถานที่สำคัญอย่างหอคำ คุ้มเจ้านาย และวัดที่มีความเป็นมาอย่างยาวนานเป็นจำนวนมาก ที่ตั้งของสถานที่เหล่านี้อยู่ห่างจากแม่น้ำน่านพอสมควรเพื่อหลีกเลี่ยงน้ำท่วมที่มักเกิดขึ้น การที่วัดตั้งอยู่ใกล้ๆ กันหลายวัดสะท้อนว่าบริเวณใจกลางเมืองเป็นแหล่งชุมชนที่มีคนอาศัยอยู่ค่อนข้างมากซึ่งสามารถอุปถัมภ์วัดเหล่านี้ได้ ขณะเดียวกันภายนอกเขตกำแพงเมืองก็ยังมีวัดเก่าแก่อยู่อีกจำนวนหนึ่งที่สามารถสืบย้อนประวัติไปได้ถึงสมัยราชวงศ์ภูคา แสดงให้เห็นว่ามีชุมชนเก่าแก่ตั้งอยู่รายล้อมตัวเวียงน่านมาแต่โบราณ

ประตูเมืองตะวันออก
ภาพจาก *Notes of a Journey on the Upper Mekong, Siam*
โดย *H.W. Smyth (ค.ศ. 1895)*

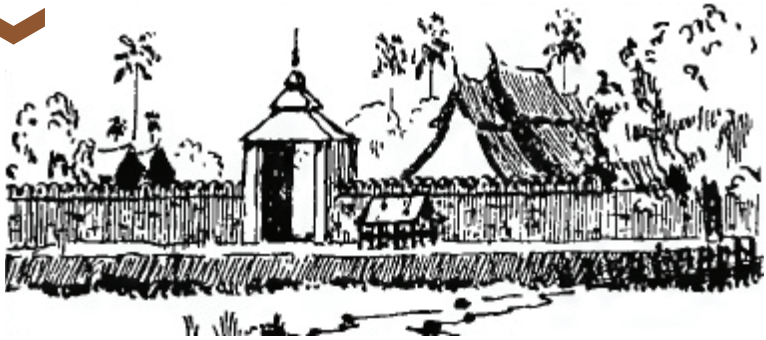

ในปัจจุบันเขตเวียงน่านได้รับการนำเสนอในฐานะ “เมืองเก่าที่มีชีวิต” หลังจากที่ได้รับการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในฐานะพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน โดยองค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน) ชุมชนหลายแห่งในเขตเวียงมีการตอบรับต่อกระแสการพัฒนาดังกล่าวด้วยการก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นและเสนอกิจกรรมทางวัฒนธรรมอื่นๆ เพื่อบอกเล่าเรื่องราวและอนุรักษ์วัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของชุมชนชาวเมืองน่าน เขตเวียงน่านจึงเป็นพื้นที่ที่เปี่ยมไปด้วยเสน่ห์ทางวัฒนธรรม กลิ่นอายของอดีตที่รุ่งเรือง และพร้อมต้อนรับผู้มาเยือนด้วยไมตรี

ที่มา อาคารเก่าเล่าขานน่านอดีต พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน (2550).

กำแพงเมืองน่าน และสะพานกรุงศรี

กำแพงเมืองไม่ได้เป็นแค่เพียงสิ่งปลูกสร้างที่มีไว้เพื่อป้องกันเมืองจากผู้รุกรานเท่านั้น แต่ยังเป็นประจักษ์พยานของการดำรงอยู่ของเมือง เป็นตัวกำหนดขอบเขตพื้นที่เมือง ควบคุมดูแลการเข้าออกและความสงบเรียบร้อยของตัวเมือง และยังเป็นภาพแสดงถึงความสมบูรณ์ของความเป็นเมืองของเมืองนั้น ๆ อีกด้วย

แม้ว่าตำนานพระธาตุแช่แห้งจะกล่าวถึงการก่อกำแพงของเมืองน่านว่ามีมาตั้งแต่ยุคราชวงศ์ภูคาใน พ.ศ. 1968 แล้ว แต่การล่มสลายและการถูกทิ้งร้างของตัวเมืองน่านในยุคหลังน่าจะทำให้กำแพงเก่าพังทลายไปด้วย ครั้นเมื่อถึงยุคฟื้นฟูน่านในสมัยราชวงศ์หลวงติ๋น กำแพงเมืองถูกสร้างขึ้นใหม่

ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ในลักษณะของระเนียดซุง (กำแพงสร้างด้วยแถวซุงปักเรียงรายกัน) ก่อนที่ส่วนหนึ่งของกำแพงจะถูกแม่น้ำน่านเซาะทำลายลงในปี 2370 ทำให้ต้องมีการสร้างขึ้นใหม่อีกครั้งด้วยการก่ออิฐในปี 2398

กำแพงเมืองน่านในส่วนที่ปรากฏให้เห็นในภาพถ่ายบางภาพจึงเป็นกำแพงที่ค่อนข้างใหม่สำหรับเมืองในยุคจารีต แต่ก็เป็นกำแพงที่มีความสมบูรณ์และถูกกล่าวถึงว่ามีการบำรุงรักษาอย่างดีในบันทึกของนักเดินทางต่างถิ่น กำแพงที่ถูกบรรจงสร้างด้วยการก่ออิฐจึงเป็นภาพสะท้อนถึงความสามารถของชุมชนน่านในช่วงปลายยุคจารีตที่มีมากพอที่จะจัดสรรกำลังทรัพย์และกำลังคนสำหรับการก่อสร้างที่ต้องใช้ทรัพยากรสูงด้วยเช่นกัน

เชิงเทินจากฐานพื้นดินของกำแพงเมืองน่านสูงราว 3.8 เมตร มีการก่อใบเสมาเป็นแนวป้องกันต่อขึ้นบนเชิงเทินอีกเล็กน้อย ตัวกำแพงแต่เดิมล้อมรอบพื้นที่ตัวเวียงของน่านไว้โดยสมบูรณ์ มีประตูเมือง 7 ประตู สำหรับเข้าออกเมือง พร้อมทั้งมีการก่อ “หออะม็อก” (ป้อมปืนใหญ่) ขึ้นประจำมุมกำแพงเมือง

รูปแบบสงครามของเจ้าผู้ปกครองน่านในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 ที่น่านมักเป็นฝ่ายยกทัพออกไปนอกดินแดนของตนเองมากกว่าที่จะตั้งรับภายในอาณาเขต ทำให้กำแพงเมืองน่านที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ในสมัยราชวงศ์หลวงติ๋น

ไม่เคยต้องรับมือกับภัยคุกคามจากศัตรูภายนอกเลย ทว่ากำแพงก็ยังคงทำหน้าที่ของมันในการรักษาความสงบเรียบร้อยของเมือง และเป็นสิ่งปลูกสร้างแรกๆ ที่เป็นหน้าเป็นตาของเมืองในสายตาของผู้มาเยือนอยู่เสมอ

อย่างไรก็ตาม เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป ความต้องการของผู้คนก็แปรผันตาม คุณค่าของการมีอยู่ของกำแพงเมืองก็ลดลงไปตามลำดับ เมืองที่ขยายตัวขึ้นทำให้กำแพงกลายเป็นกรอบกั้นการเติบโตและต้องสลายตัวลง แม้ว่าตัวกำแพงจากยุคจารีตจะไม่ถูกรื้อทิ้งทั้งหมด แต่หลายต่อหลายส่วนก็ต้องล่าถอยให้กับการพัฒนาของยุคสมัยใหม่ กำแพงที่หลงเหลืออยู่และได้รับการบูรณะในปัจจุบันคือกำแพงสวนตะวันตกของเมือง ซึ่งมีการปรับภูมิทัศน์ให้เป็นสถานที่หย่อนใจแห่งหนึ่งของเมือง

อิฐของกำแพงบางส่วนถูกรื้อนำไปสร้างสะพานกรุงศรีใน พ.ศ. 2473 ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านทางกายภาพของยุคสมัยอย่างชัดเจน ถือเป็นการสิ้นสุดลงของกำแพงยุคจารีตที่ทำหน้าที่ปกป้องเมือง และเป็นการเริ่มต้นขึ้นของยุคสมัยใหม่ที่ปรากฏให้เห็นในการเปลี่ยนแปลงของผังเมือง แม้ความหมายและรูปลักษณ์จะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย แต่สิ่งที่แน่นอนและไม่เปลี่ยนแปลงไปตลอดช่วงเวลาก็คือ ก้อนอิฐอันเคยปลูกปั้นให้เป็นกำแพงทั้งหลายนั้น ยังคงทำหน้าที่ของมันในการรับใช้ชาวเมืองน่านเสมอมา

วัดกู่คำ

วัดกู่คำ เป็นวัดที่มีประวัติการสร้างมาตั้งแต่สมัยพระยาภูเข็ง ตามตำนานวัดแห่งนี้เป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อเรื่องการบูชาเทวดารักษาพระธาตุ 5 องค์ (วัดอื่น ได้แก่ วัดพระธาตุแช่แห้ง, วัดสวนตาล, วัดพญาภู และวัดพระธาตุเขาน้อย) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการเชื่อมโยงและให้ความสำคัญกับวัดเก่าแก่ทั้งห้าที่มีมาตั้งแต่ยุคที่ราชวงศ์ภูคาปกครองน่าน

วัดกู่คำยังคงได้รับการให้ความสำคัญเรื่อยมาแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในเมืองน่านหลายครั้ง จนกระทั่งในสมัยราชวงศ์หลวงติ๋นและยุคหลังจากรวมเข้ากับสยามได้มีคหบดีชาวพม่าเข้ามาอุปถัมภ์วัด จึงทำให้วัดแห่งนี้เป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปที่มีอิทธิพลของศิลปะแบบพม่า

พระเจดีย์หรือพระธาตุของวัดกู่คำผ่านการบูรณะมาตามแต่ละสมัย และปรากฏว่ามีการสร้างเสาหงส์และตุงกระด้างขึ้นประดับเพื่อบูชาพระเจดีย์ การยกเสาหงส์นั้นแต่เดิมสามารถพบได้ในหลายพื้นที่ของเขตวัฒนธรรมล้านนา ใน*ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*เองก็บันทึกว่าเจ้าผู้ปกครองน่านเป็นผู้ทำบุญยกเสาหงส์ในวัดหลายแห่ง อย่างไรก็ตามธรรมเนียมดังกล่าวเริ่มสูญหายไปจากน่านตามกาลเวลา และมีวัดไม่มากในน่านที่ยังคงธรรมเนียมการตั้งเสาหงส์ประดับไว้อยู่

วัดกู่คำจึงเป็นวัดสำคัญที่เป็นภาพสะท้อนของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏให้เห็นผ่านตำนาน, งานศิลปะ, และศาสนสถาน อย่างน้อยสามยุคสมัยที่ผสมผสานกันอยู่ กล่าวคือ ตำนานการสร้างวัดจากยุคราชวงศ์ภูคา, การปรากฏของพระธาตุ เสาหงส์ และตุงกระด้างที่สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงไปสู่การเป็นพื้นที่วัฒนธรรมล้านนาในน่าน และพระประธานที่ได้รับอิทธิพลของศิลปะแบบพม่า ล้วนแสดงให้เห็นถึงความเป็นพหุสังคมของน่านยุคใหม่และความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เปิดโอกาสให้คหบดี

เข้ามาเป็นผู้อุปถัมภ์วัดกลุ่มใหม่และเลือกสรรรูปแบบศิลปะที่มีกลิ่นอายทางวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากเดิม

ในปัจจุบันวัดกู่คำยังมีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่จัดแสดงเครื่องใช้ไม้สอยของคนน่านในอดีต พระพุทธรูปและงานพุทธศิลป์ยุคเก่า รวมถึงคัมภีร์ทางศาสนาอีกจำนวนหนึ่ง ไว้ให้ผู้สนใจเข้าเยี่ยมชมได้ พิพิธภัณฑ์เปิดให้เข้าชมในทุกวันเสาร์และอาทิตย์โดยต้องไม่เสียค่าใช้จ่าย

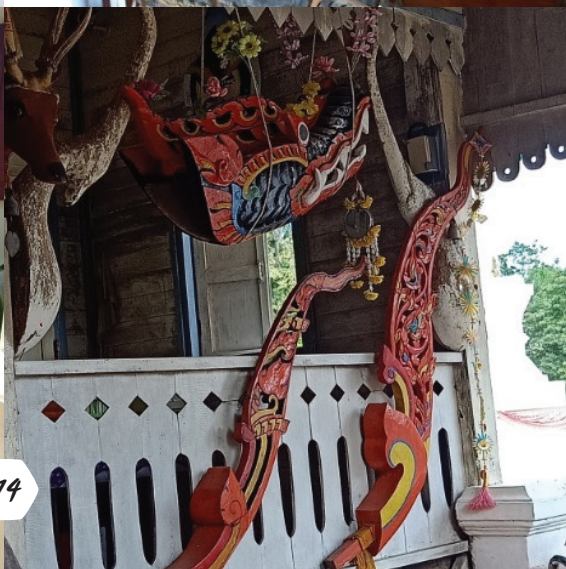

วัดพญาภู

วัดพญาภูเป็นวัดเก่าแก่ที่สร้างโดยพระยาภูเข็ง (พญาภู) เมื่อ พ.ศ. 1956 และได้รับการทำนุบำรุงมาโดยตลอดในฐานะศาสนสถานที่สร้างโดยผู้ปกครองเมือง แม้กระทั่งเมื่อล่วงมาถึงยุคราชวงศ์หลวงติ๋นแล้วก็ปรากฏว่าเจ้าอนันตวรฤทธิเดชได้ทรงเข้ามาบูรณะวัดแห่งนี้อีกในปี 2400 วัดพญาภูเป็นหนึ่งในห้าวัดเก่าแก่ของเวียงน่านที่มีตำนานเล่าถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันร่วมกับวัดพระธาตุแช่แห้ง, วัดสวนตาล, วัดภู่คำ, และวัดพระธาตุเขาน้อย

เมื่อเข้าสู่วัดพญาภู สิ่งแรกที่จะพบเห็นได้และเป็นสัญลักษณ์อย่างโดดเด่นคือประตูโขงทางเข้าวัดที่สร้างขึ้นใหม่ให้มีความสง่างาม เช่นเดียวกับพระธาตุหรือเจดีย์ของวัดที่มีขนาดฐานกว้าง 14 เมตร และสูงถึง 24 เมตร จนสามารถมองเห็นได้จากระยะไกล

ภายในวิหารของวัดพญาภูมีพระพุทธรูปปางลีลาที่มีจารึกอักษรสุโขทัยที่ฐานสององค์ ระบุว่าสร้างขึ้นในสมัยของพญาสารผาสุม ซึ่งสะท้อนให้เห็น

อิทธิพลของวัฒนธรรมสุโขทัยที่แผ่มาถึงน่านก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 พระประธานของวัดคือ “พระเจ้าตนหลวง” ซึ่งเป็นพระพุทธปฏิมากรปางมารวิชัยและนับว่าเป็นพระประธานองค์ใหญ่ที่สุดในจังหวัดน่านอีกด้วย นอกจากนี้ที่วิหารยังมีบานประตูไม้เก่าสลักเป็นรูปทวารบาลที่มีใบหน้าและทรงเครื่องในแบบที่ไม่เคยพบเห็นที่อื่น

วัดมิ่งเมือง

ไม่ปรากฏหลักฐานลายลักษณ์อักษรที่ระบุอย่างชัดเจนว่า “วัดมิ่งเมือง” ถูกสร้างขึ้นครั้งแรกในสมัยไหน และน่าสนใจว่า การสร้าง “เสามิ่งเมือง” ซึ่งเป็นที่มาของชื่อวัดเริ่มมีขึ้นเมื่อใด บางข้อมูลระบุว่ามีมาตั้งแต่สมัยของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ โดยการปลูกเสามิ่งเมืองอาจมาจากแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลมาจากคติการปลูกเสาใจบ้านใจเมืองหรือคติการตั้งเสาหลักเมืองก็เป็นได้

ไม่ว่าจะเป็นธรรมเนียมดั้งเดิมหรือได้รับอิทธิพลมาจากแหล่งอื่น แต่การปลูกเสามิ่งเมืองน่าจะกลายเป็นธรรมเนียมสำหรับการตั้งเมืองหลวงของเจ้าผู้ปกครองน่านราชวงศ์หลวงติ๋นอยู่ระยะหนึ่ง เพราะเมื่อมีการย้ายศูนย์การปกครองใหม่ขึ้นไปยังเขตเวียงเหนือใน พ.ศ. 2363 (บริเวณบ้านพระเนตรในปัจจุบัน) เจ้าสุมนเทวราชก็มีดำริให้ปลูก “เสามิ่งเมืองเล่มตะวันตกกับหลักช้างเผือก” และปลูก “เสามิ่งเจนเมืองเล่มหนเหนือ” ขึ้นมาใหม่อีกต่อเมื่อเจ้าอนันตวรฤทธิเดชย้ายเมืองหลวงกลับมายังบริเวณเวียงใต้แล้ว

วัดมิ่งเมืองจึงได้รับความสำคัญอีกครั้งและได้รับการบูรณะในปี 2400 ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่วัดเก่าแก่อื่น ๆ ในน่านได้รับการปฏิสังขรณ์โดยการอุปถัมภ์ของเจ้าผู้ปกครองน่าน

ทั้งนี้ ในปี 2506 เสาหลักเมืองเดิมซึ่งทำจากไม้โค่นลง จึงมีการสร้างเสาหลักเมืองใหม่อย่างที่เห็นในปัจจุบัน และภายหลังได้มีการสร้างรูปสักการะเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญเพิ่มเติมขึ้นอีกด้วย

วิหารและศาลาที่ตั้งเสาหลักเมืองได้รับการบูรณะใหม่อีกครั้งในช่วง พ.ศ. 2527 โดยมีการประดับลายปูนปั้นและใช้รูปแบบศิลปะล้านนาร่วมสมัยในการออกแบบ รวมถึงมีการวาดภาพจิตรกรรมเกี่ยวกับประวัติของเมืองน่านเพิ่มเติมเข้ามาด้วย

วัดพระธาตุช้างค้ำ

วัดพระธาตุช้างค้ำเป็นวัดที่พญาภูเข็งแห่งราชวงศ์ภูคาได้สร้างขึ้นในราว พ.ศ. 1949 แม้จะผ่านการบูรณะมาหลายครั้งแล้ว แต่วัดแห่งนี้ยังคงเหลือร่องรอยหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของสุโขทัยในน่านได้อย่างชัดเจน ดังเห็นได้จากพระธาตุวัดช้างค้ำที่แม้ตัวพระธาตุจะเปลี่ยนทรงลักษณะไปแล้ว แต่บริเวณฐานองค์พระธาตุยังคงลักษณะตามอย่างศิลปะสุโขทัยโดยประดับปูนปั้นเป็นรูปช้างคล้ายกับวัดช้างล้อมในสมัยสุโขทัย อีกทั้งยังเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางลีลาที่มีจารึกอักษรสุโขทัยที่ฐานพระพุทธรูป ตัวจารึกกล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูป 5 องค์ ในสมัยของพญาสารผาสุม ซึ่งน่าจะเป็นพระพุทธรูปชุดเดียวกันกับที่พบในวัดพญาภู

วัดช้างค้ำยังคงได้รับการให้ความสำคัญต่อเนื่องมาตลอดแม้ในยุคที่น่านกลายเป็นส่วนหนึ่งของล้านนา ร่องรอยของอิทธิพลล้านนาที่เข้ามายังวัดช้างค้ำยังปรากฏให้เห็นอยู่ใน “อุโมงค์โขง” ซุ้มประดิษฐานก่ออิฐขนาดย่อมซึ่งมีการประดับลายปูนปั้นด้วยเชิงศิลป์แบบล้านนาราวพุทธศตวรรษที่ 21 นอกจากนี้ยังปรากฏจารึกที่พบในวัดช้างค้ำระบุถึง พญาพลเทพฤาไชย ว่าเป็นผู้ปฏิสังขรณ์ “วัดหลวงกลางเวียง” ใน พ.ศ. 2091 และสถานะของการเป็นวัดหลวงกลางเวียงจึงยังคงได้รับการสืบทอดอยู่เรื่อยมามาจนถึงสมัยราชวงศ์หลวงติ๋น

การให้ความสำคัญของเจ้าผู้ปกครองน่านราชวงศ์หลวงติ๋นต่อวัดช้างค้ำหรือวัดหลวงกลางเวียงสามารถพบได้ในพงศาวดารในช่วงของการฟื้นฟูน่านขึ้นใหม่ มีบันทึกว่าในสมัยของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญได้มีการซ่อมสร้าง “ทิพเจดีย์”

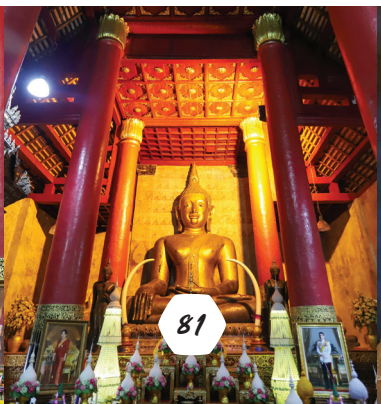

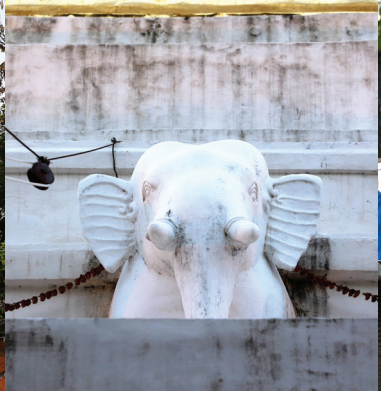

เจดีย์ทรงปราสาทมีซุ้มพระพุทธรูป 4 ด้านในอาณาบริเวณทิศเหนือของพระธาตุ เนื่องจากเจดีย์องค์เก่าล้มลง เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญจึงได้มีการก่อขึ้นใหม่ให้สูง 7 วา พร้อมทั้งต่างฉัตรไว้ให้กับพระพุทธรูปทั้ง 4 ด้านของตัวเจดีย์ขึ้นใหม่ในคราวเดียวกัน

ในช่วงปลายราชวงศ์หลวงติ๋น หนึ่งในสิ่งปลูกสร้างสำคัญที่ปรากฏในวัดช้างค้ำคือการสร้างกู่ (เจดีย์) ที่เก็บอัฐิของเจ้าผู้ครองนครน่านในราชวงศ์หลวงติ๋น 3 พระองค์ (กราฟิกแสดงตำแหน่งและนาม) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าราชวงศ์หลวงติ๋นให้ความสำคัญกับวัดนี้อย่างยิ่ง วัดพระธาตุช้างค้ำจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ที่อยู่ร่วมกันของเจ้าผู้ปกครองน่าน ระหว่างราชวงศ์ภูคาซึ่งเป็นผู้สร้างกับราชวงศ์หลวงติ๋นซึ่งเป็นผู้ทำนุบำรุง

ภายในวิหารของวัดช้างค้ำ นอกจากจะเป็นที่ประดิษฐานของพระประธานขนาดใหญ่ที่เป็นศิลปะยุคล้านนา และพระพุทธรูปประทับยืนจากยุคราชวงศ์ภูคาแล้ว ผนังของวิหารยังมีการวาดรูปจิตรกรรมฝาผนังประดับไว้ มีการสันนิษฐานว่าจิตรกรรมดังกล่าวน่าจะถูกวาดขึ้นในยุคเดียวกับจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ เพราะตัววิหารวัดช้างค้ำถูกระบุใน *ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน* ว่ามีการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยของเจ้าอนันตวรฤทธิเดช แต่น่าเสียดายที่ปัจจุบัน “รูปแต้ม” ของวัดช้างค้ำส่วนใหญ่ซีดเลือนไปอย่างมากแล้ว

วัดพระธาตุช้างค้ำได้รับการกล่าวถึงใน *นิราศหลวงพระบาง* ประพันธ์โดยนายร้อยเอก นายเพิ่ม (ภายหลังได้รับการแต่งตั้งเป็นนายร้อยเอก หลวงทวยหาญรักษา) ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2434 มีความว่า

“ออกเดินดาลชานชาลาที่หน้าโบสถ์ เห็นสูงโสตทรงเจดีย์จับสีศูนย์ดูสมควร
ส่วนสัดพิพัฒน์พูน เรืองจรูญแลขาวราวสำลี

ที่เชิงชานฐานทำช่างขำคิด ประดับประดิษฐ์คชลักษณ์เป็นศักดิ์ศรี
ยลแต่เศียรตัวแสกแบกเจดีย์ ดั่งจะรี่ร่อนไปในโพยม

จึ่งให้นามตามคชาที่คล้าคล่ำ วัดช้างค้ำคู่พาราสง่าโฉมพระทรงศิลป์
แสนสุขไม่ทุกข์โทรม ไม่ครื้นโครมเครง่ครัดระมัดองค์”

หอธรรมใหม่ของวัดช้างค้ำถูกสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2453 ใต้หน้าบันมีรูปครุฑและตัวอักษร “พ จ น พ ร ช ก ศ ถ พ พ ธ ฉ ล ฯะ” ซึ่งมีการถอดความว่าย่อมาจากวลี “พระเจ้าน่านพระราชกุศลถวายพระพุทธเจ้าหลวง” สะท้อนถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างราชวงศ์หลวงตินของน่านกับราชวงศ์จักรี ภายในหอธรรมซึ่งปัจจุบันได้รับการปรับปรุงเป็นที่ประดิษฐาน “พระพุทธนันทบุรีศรีศากยมุนี” ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางลีลาที่สร้างขึ้นในสมัยเจ้าผู้ปกครอง

น่านราชวงศ์ภูคาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 มีส่วนผสมของทองคำร้อยละ 65 ของเนื้อโลหะสำริดทั้งหมด ถูกค้นพบในสภาพพอกปูน โดยนักโบราณคดีชาวอเมริกัน อเล็กซานเดอร์ บี. กริสโวลด์ (Alexander B. Griswold) และอาจารย์ไกรศรี นิมมานเหมินทร์ เมื่อ พ.ศ. 2498

ด้วยโบราณวัตถุ งานศิลปะ และสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ตั้งแต่ยุคราชวงศ์ภูคา, ล้านนา, ราชวงศ์หลวงติ๋นมหาวงษ์, จนถึงปลายยุคจารีต ประหนึ่งว่าเป็นแหล่งรวบรวมประวัติศาสตร์ของเมืองน่านตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน ทำให้อาจกล่าวได้ว่า วัดช้างค้ำเป็นเสมือนภาพแทนของไทม์ไลน์ประวัติศาสตร์ของน่านที่ปรากฏผ่านพยานวัตถุหลากยุคหลายสมัยซึ่งอยู่ร่วมกันภายในกำแพงแก้วแห่งนี้

วัดหัวข่วง

วัดหัวข่วงเป็นวัดที่ไม่ปรากฏแน่ชัดว่าสร้างขึ้นในสมัยใด แต่พบหลักฐานว่าเจ้าอนันตวรฤทธิเดชเป็นผู้บูรณะเมื่อ พ.ศ. 2425 แสดงให้เห็นว่าวัดมีมาอยู่ก่อนหน้านั้นแล้ว และได้รับการอุปถัมภ์สืบเนื่องตลอดมา ภายหลังมีการบูรณะใหญ่อีกครั้งในสมัยเจ้ามหาพรหมสุรธาดาซึ่งเป็นเจ้าผู้ครองนครน่านองค์สุดท้ายใน พ.ศ. 2472 นับได้ว่าเป็นการบูรณะวัดเป็นครั้งสุดท้ายโดยเจ้าผู้ปกครองน่าน การบูรณะซึ่งทำในช่วงปลายของราชวงศ์หลวงตินส่งผลให้รูปแบบศิลปกรรมที่ปรากฏในวัดแห่งนี้เป็นหนึ่งในตัวอย่างที่สะท้อนทั้งอิทธิพลของวัฒนธรรมล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25, ค่านิยมทางศิลปะของน่าน, และฝีมือเชิงช่างท้องถิ่นในช่วงสุดท้ายของยุคจารีต ไม่ว่าจะเป็นในตัววิหาร ลาย

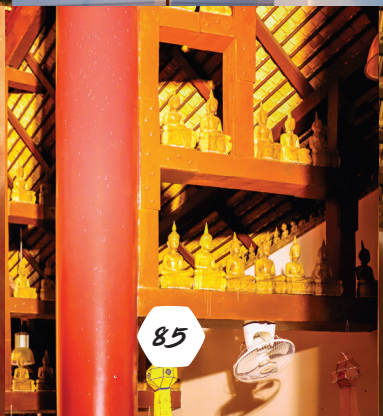

ประดับหน้าบันวิหาร หอธรรม และที่สำคัญคือพระธาตุ(เจดีย์)ทรงปราสาท (ซึ่งจะเห็นได้เช่นกันที่ทิพเจดีย์และกู่เจ้าผู้ครองนครน่านที่วัดพระธาตุช้างค้ำ)

เมื่อเข้าไปในวิหารจะพบว่ามีพระพุทธรูปไม้จำนวนมากประดิษฐานเรียงรายอยู่บนขื่อเพดานวิหาร ซึ่งเป็นตัวแทนความเชื่อในแนวคิดศาสนาห้าพันและแรงศรัทธาของคนในชุมชน และจะพบว่าพระประธานของวัดหัวข่วงถูกตั้งให้เบี่ยงออกไปทางขวามือเล็กน้อยให้ไม่ตรงกับทางเข้าวิหาร ซึ่งตามเรื่องเล่าได้ระบุว่า เป็นความตั้งใจที่จะไม่ให้พระประธานของวัดหัวข่วงตั้งประจันกับพระประธานจตุรมุขของวัดภูมินทร์ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน

วัดภูมินทร์

วัดภูมินทร์เป็นวัดสำคัญในเขตกำแพงเมือง และถือเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญของเมืองน่านในปัจจุบัน *ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*กล่าวว่าวัดแห่งนี้ถูกสร้างขึ้นครั้งแรกในสมัยเจ้าเจตบุตรพรหมินทร์ (ในเอกสารเก่ามักสะกดเป็น เชฏฐบุตตภมมินท์) ต่อมาเจ้าอนันตวรฤทธิเดชแห่งราชวงศ์หลวงติ๋นได้ทำการบูรณะครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 2410 โดยโปรดให้มีการสร้างพระวิหารขึ้นใหม่เป็นทรงจัตุรมุข หลังคาหลั่นระดับสามชั้น และที่ราวบันไดขึ้นลงพระวิหารทิศเหนือมีนาคปูนปั้นที่เป็นส่วนเศียรประกอบ ส่วนทางทิศใต้เป็นส่วนหาง

ของนาค ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเหล่านี้ถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่ทำให้วัดภูมินทร์มีความโดดเด่นแตกต่างจากวัดอื่นๆ ในจังหวัดน่าน

ภายในพระวิหารมีพระประธานปางมารวิชัยขัดสมาธิราบสี่องค์ แต่ละองค์หันพระพักตร์ออกสู่ประตูทั้งสี่ทิศ สันนิษฐานกันว่ารูปแบบเช่นนี้สะท้อนถึงคติพระพุทธศาสนาในแถบล้านนา ซึ่งเชื่อว่าในยุคภัทรกัปบังเกิดพระพุทธเจ้ามาแล้ว 4 พระองค์ ได้แก่ พระกกุสันธพุทธเจ้า, พระโกนาคมนพุทธเจ้า, พระกัสสปพุทธเจ้า, และพระสมณโคดมพุทธเจ้า ขณะที่องค์สุดท้ายคือพระศรีอาริยเมตไตรยพุทธเจ้านั้นยังไม่บังเกิด อนึ่ง พระวิหารจัตุรมุขแห่งนี้ยังทำหน้าที่เป็นพระอุโบสถด้วย กล่าวคือแนวอาคารทิศเหนือ-ใต้ใช้เป็นพระอุโบสถ ส่วนแนวอาคารทิศตะวันออก-ตะวันตกใช้เป็นพระวิหาร

ธนบัตรราคา 1 บาท ด้านหน้าเป็นพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และวัดภูมินทร์ ทยอยออกใช้เมื่อ พ.ศ. 2485
ที่มา: http://www.siambanknote.com/banknote-appraisal/th-5th-series-1baht-thaibanknote-price.htm

ที่สำคัญภายในพระวิหารยังมีภาพจิตรกรรมฝาผนังอันเลื่องลือ ที่เล่าเรื่องคัทธนกุมารชาดกและพระพุทธประวัติ แม้จะไม่มีหลักฐานที่ชี้ชัดได้แน่นอนว่าจิตรกรรมชุดนี้วาดขึ้นเมื่อใด แต่หลักฐานร่วมสมัยที่บันทึกโดยผู้ที่เคยเดินทาง

ไปน่านบางชิ้นนั้นพอจะช่วยให้กำหนดอายุคร่าว ๆ ของจิตรกรรมว่ามีอายุอยู่ในครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 25

หลักฐานชิ้นแรกคือนิราศหลวงพระบางที่เขียนโดยนายร้อยเอก หลวงทวยหาญรักษา (เพิ่ม) ซึ่งติดตามกองทัพของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) ขณะยังมีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าหมื่นไวยวรนารถขึ้นไปปราบฮ่อที่เมืองหลวงพระบางใน พ.ศ. 2428 และได้แวะเมืองน่านอยู่ช่วงหนึ่ง ความในนิราศกล่าวถึง “วัดกลางเมือง” ซึ่งน่าจะหมายถึงวัดภูมินทร์และจิตรกรรมฝาผนังของวัดว่า

เห็นวัดหนึ่งจึ่งพินิจพิศวง
กำแพงแก้วแถวกั้นเป็นชั้นชาน
บันไดนาคหลากล้ำทำสะดุ้ง
เกล็ดระบายลายขนดดูชดชอน
ดูมั่นคงขอบโขดโบสถ์วิหาร
แลละลานเอกสำอางกลางนคร
เป็นคันคุ้งคดคู้เชิดชูหงอน
ดังนาคนอนแนบทางข้างบันได

เข้าในโบสถ์บงพระพุทธวิสุทธิ์ศรี อัญชลีลานจิตพิสมัย
ยลรูปเขียนเพี้ยนภาพให้ปลาบใจ ยักษ์อะไรนุ่งซิ่นจินตนา
จึ่งแจ้งจิตคิดเห็นเป็นกำหนด ภาพทั้งหมดหมายงามตามภาษา
ภาพจีนจามพราหมณ์ฝรั่งแขกลังกา ลายเลขาคงเป็นเช่นตระกูล

หลักฐานอีกชิ้นคือรายงานของซี. อี. ดับเบิลยู. สตริงเจอร์ (C.E.W Stringer) เจ้าหน้าที่กงสุลอังกฤษที่ประจำอยู่ที่เชียงใหม่ ซึ่งเดินทางไปถึงน่านใน พ.ศ. 2429-2430 เรื่อง *A Journey to the Laos State of Nan, Siam* (ตีพิมพ์ พ.ศ. 2431) ในรายงานระบุถึง "วัดภูมินทรชา" ว่าเป็นอาคารสี่เหลี่ยมที่มีพระพุทธรูปตั้งอยู่ตรงกลาง แต่ไม่ได้เจาะจงถึงภาพวาดฝาผนัง

ชิ้นถัดมาคืองานของจอห์น เมอร์เรย์ (John Murray) เรื่อง *Scott of the Shan Hills* (ตีพิมพ์ พ.ศ. 2479) ซึ่งอ้างข้อมูลจากบันทึกประจำวันของเซอร์เจมส์ จอร์จ สก็อตต์ (Sir James George Scott) ข้าราชการอาณานิคมอังกฤษประจำรัฐฉาน ซึ่งเดินทางมาเยือนน่านใน พ.ศ. 2436-2437 บันทึกกล่าวว่าเมื่อคณะเดินทางของเขามาถึงน่านซึ่ง "มีอำนาจที่สุดในบรรดารัฐลาว (the most powerful of the Laos States)" ก็ได้ไปเยือนวัดที่มีภาพวาดปูนเปียก (fresco) ด้วย

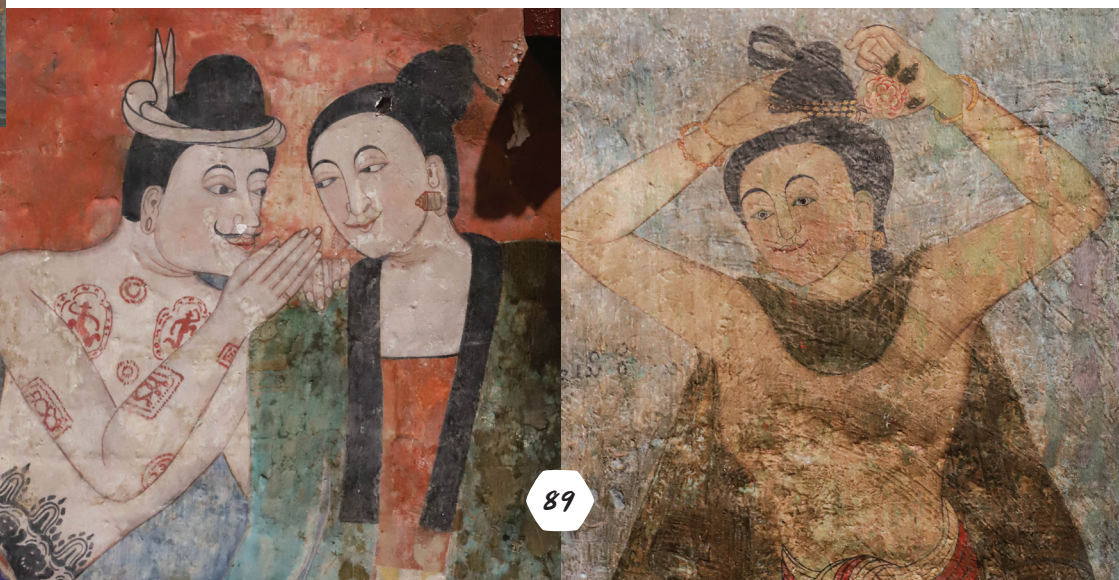

เป็นไปได้ว่าจิตรกรรมฝาผนังนี้เป็นฝีมือการสร้างสรรค์ของศิลปินหลายคน แต่ช่างเอกที่สามารถระบุตัวตนได้คือชาวไทลื้อนามว่า หนานบัวผัน ผลงานของหนานบัวผันที่วัดภูมินทร์นี้ถือได้ว่าเป็นศิลปะแห่งยุครา ชวงศ์หลวงติ่นที่บอกเล่าเรื่องราวของสังคม ผู้คน วัฒนธรรม และการเมืองระหว่างรัฐน่านกับรัฐอื่น ๆ ไว้อย่างแยบคาย และยังคงทำหน้าที่ถ่ายทอดเรื่องราวเหล่านี้มาสู่ชนรุ่นหลังอย่างต่อเนื่อง

ยังไม่มีหลักฐานบ่งชี้ได้ชัดเจนว่าเหตุใดคัทธนกุมารชาดกจึงเป็นเรื่องที่ถูกเลือกให้นำเสนอในภาพจิตรกรรมฝาผนังของวัดภูมินทร์ เดวิด เค. วัยอาจ (David K. Wyatt) นักประวัติศาสตร์ไทยชาวอเมริกันได้เสนอไว้ในงานศึกษาเรื่อง *Five Voices from Southeast Asia's Past* ว่าการเลือกชาดกเรื่องนี้ที่มีตัวละครเอกเป็นลูกกำพร้าอาจเป็นสิ่งสะท้อนทัศนะและอารมณ์ร่วมของชนชั้นปกครองน่านในช่วงเวลาดังกล่าว กล่าวคือการสร้างสรรค์จิตรกรรมเรื่องนี้อาจสะท้อนสภาพการณ์ที่ไม่มั่นคงและไร้อำนาจคุ้มครองในช่วงเวลาที่น่านกำลังเผชิญกับการคืบคลานเข้ามาของมหาอำนาจตะวันตกอย่างฝรั่งเศสและอังกฤษ ที่ทำให้น่านเริ่มสูญเสียอิทธิพลในภูมิภาคไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากการเสียดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง (เมืองสิง) ไปในเหตุการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) และเสียดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง (เมืองเงิน เชียงฮ่อน และเชียงลม) ไปใน ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440)

คัทธนกุมารชาดกอาจมีที่มาจากนิทานพื้นบ้านในแถบวัฒนธรรมอีสานใต้และเขมร ก่อนจะถูกบันทึกเป็นอักษรธรรมลาวและส่งต่อมาในพื้นที่อักษรธรรมล้านนา โดยเมื่อสังเกตจากชื่อสถานที่ที่ปรากฏในเรื่อง จะสามารถนำมาเทียบเคียงได้กับพื้นที่ที่เคยมีอยู่จริงในแถบอีสานใต้และลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งล้วนเป็นเมืองเก่าแก่ที่มีมาก่อนวัฒนธรรมไทลาว เช่น เมืองสีสักเกด (ศรีสะเกษ) ซึ่งคือเมืองศรีสิขเรศวร (ปราสาทเขาพระวิหาร), เมืองขวางทะบุรี (เมืองเชียงขวาง), เมืองชวาทะวะดี (เมืองชวา เชียงดงเชียงทอง หลวงพระบาง), เมืองจำปานคร (เมืองจำปาสัก หรืออาจหมายถึงเมืองจำปาศรีในเขตวัฒนธรรมฟ้าแดดสงยาง), เมืองตักศิลา (อาจเพี้ยนมาจากเมืองกตศิลา เป็นเขตอำเภอหนึ่งในศรีสะเกษ), เมืองอินทปัตนคร (เมืองนครธม) นอกจากนี้ในจิตรกรรมฝาผนังยังปรากฏคำว่า โขงนที (แม่น้ำโขง)

เรื่องย่อคัทธนกุมารชาดก

คัทธนกุมารชาดกเป็นชาดกนอกนิบาต ว่าด้วยเรื่องการเดินทางตามหาบิดาของคัทธนกุมาร ซึ่งเป็นพระชาติหนึ่งของพระโพธิสัตว์ คัทธนกุมารกำเนิดจากหญิงม่ายที่ดื่มน้ำอมฤตในรอยเท้าช้างที่เป็นพระอินทร์จำแลงกายลงมาเหยียบย่ำฝืนดินของนาง เมื่อแรกเกิดปรากฏอัศจรรย์ว่าข้างกายของคัทธนกุมารมีดาบศรีกัญชัยด้วย และเนื่องจากเป็นบุตรพระอินทร์ คัทธนกุมารจึงมีพละกำลังวิเศษสามารถปราบนางยักษ์ที่จะทำร้ายมารดาของตนและได้น้ำเต้าวิเศษและขุมทองจากนางยักษ์ เจ้าเมืองสีสักเกดเห็นว่าคัทธนกุมารมีพละกำลังวิเศษจึงยกให้เป็นอุปราชและมอบผ้าแสนคำให้ ส่วนมารดาของคัทธนกุมารที่ดื่มน้ำจากน้ำเต้าวิเศษกลับกลายเป็นสาวสวยและได้เป็นมเหสีของเจ้าเมือง

คัทธนกุมารต้องการพบบิดาจึงออกเดินทางตามหา ระหว่างทางได้พบอ้ายไผ่ร้อยกอและอ้ายเกวียนร้อยเล่มจึงคบหาเป็นสหายและออกเดินทางไปด้วยกันถึงเมืองอินทปัตนคร ได้ปราบจิกุ่งหรือจิ้งหรีดยักษ์ และได้ของวิเศษคือไม้เท้าชี้เป็นชี้ตายและพิณวิเศษ

เมื่อถึงเมืองขวางทะบุรี ซึ่งเป็นเมืองร้างที่ถูกพระยาแถนลงโทษด้วยการให้งูยักษ์ลงมากัดกินประชาชน เนื่องจากจากเจ้าเมืองไม่อยู่ในธรรม คัทธนกุมารจึงใช้ไม้เท้าวิเศษปราบงูยักษ์และชุบชีวิตคนในเมือง เจ้าเมืองจึงยกเมืองและนางกองสีผู้เป็นธิดาให้ครอง แต่คัทธนกุมารมอบให้อ้ายไผ่ร้อยกอแทนและออกเดินทางตามหาบิดาต่อไปพร้อมกับอ้ายเกวียนร้อยเล่ม

เมื่อถึงเมืองชะวาทะวดี ซึ่งเป็นเมืองร้างที่ถูกพระยาแถนลงโทษด้วยการให้นกยักษ์ลงมากัดกินผู้คน คัทธนกุมารจึงช่วยเหลือเช่นเดียวกับที่เคยทำที่เมืองขวางทะบุรี เจ้าเมืองจึงยกเมืองและนางคำสิงผู้เป็นธิดาให้ครอง แต่คัทธนกุมารมอบให้อ้ายเกวียนร้อยเล่มดูแลแทนและออกเดินทางต่อไปตามลำพัง

เมื่อถึงเมืองจำปานคร คัทธนกุมารได้นางสีไวผู้เป็นธิดาเศรษฐีเป็นภรรยา

และต่อมาได้ช่วยชีวิตนางสีดาผู้เป็นธิดาเจ้าเมืองจากนางยักษ์ไว้ นางจึงเชิญคัทธนกุมารไปพบเจ้าเมือง แต่คัทธนกุมารปฏิเสธ เพราะเกรงว่าเป็นการไม่สมควรที่ตนได้อยู่กับนางสีดาทั้งคืนก่อนฆ่านางยักษ์ได้ คัทธนกุมารจึงตัดชายผ้าแสนคำมอบให้นาง ส่วนนางสีดาก็มอบแหวนให้คัทธนกุมารไว้ เมื่อเจ้าเมืองทราบเรื่องที่มีผู้ช่วยชีวิตธิดาของตนไว้ได้จึงประกาศตามหาตัวและจะลงโทษเสนาอำมาตย์หากหาตัวชายที่ช่วยชีวิตธิดาของตนไม่ได้ ในที่สุดคัทธนกุมารก็ได้ครองเมืองจำปานคร มีนางสีดาเป็นมเหสีฝ่ายขวา และนางสีไวยเป็นมเหสีฝ่ายซ้าย

ฝ่ายอ้ายไผ่ร้อยกอและอ้ายเกวียนร้อยเล่มได้ยินข่าวเล่าลือถึงความงามของนางสีดา จึงคิดจะชิงตัวมาให้คัทธนกุมารจนเกิดสงครามขึ้น แต่เมื่อทั้งสองทราบว่านางสีดาเป็นมเหสีของคัทธนกุมารแล้ว สงครามก็ยุติ

ต่อมานางสีดาให้กำเนิดโอรสชื่อคัทธจันทะ นางสีไวยให้กำเนิดโอรสชื่อคัทธเนตร คัทธนกุมารก็ออกตามหาบิดาอีกครั้ง พระอินทร์จึงจำแลงกายเป็นช้างแก่มานอนรอก่อนสิ้นใจ คัทธนกุมารเห็นรอยเท้าช้างก็จำได้ว่าเป็นบิดาของตนและได้รับงาช้างวิเศษจากบิดา ต่อมาคัทธนกุมารชิ่งาช้างนั้นเหาะไปและถูกลมหอบไปถึงเมืองตักศิลา เจ้าเมืองโกรธที่ถูกเหาะข้ามหัวไปและสู้รบกับคัทธนกุมาร เจ้าเมืองใช้ไม้เท้าชี้เป็นชี้ตายของคัทธนกุมารชี้คัทธนกุมารให้ตายและเอาศพไปทิ้งนอกเมือง แต่ศพคัทธนกุมารกลายเป็นทองคำไป

คัทธจันทะออกตามหาบิดา เมื่อทราบว่าคัทธนกุมารอยู่ที่เมืองตักศิลาจึงเดินทางไปและได้สังหารเจ้าเมือง จากนั้นก็ชุบชีวิตบิดาด้วยไม้เท้าวิเศษ คัทธจันทะได้รับงาวิเศษจากบิดาและเหาะกลับเมืองจำปานคร ส่วนคัทธนกุมารอยู่ปกครองเมืองตักศิลาต่อไป

เมื่อคัทธจันทะชิ่งากลับเมือง คัทธเนตรพยายามแย่งชิงงาวิเศษจนเกิดสู้รบกัน พระยาแถนจึงเนรมิตลมพายุที่มีอานุภาพเหมือนกงจักรพัดเข้าใส่ คัทธจันทะเป็นผู้มีบุญจึงใช้ดาบฟันลมพายุขาด ส่วนคัทธเนตรเศียรขาด จากนั้นพระวิสสุกรรมเชิญคัทธจันทะไปบนสวรรค์ พระอินทร์สรงน้ำให้คัทธจันทะและยกย่องให้เป็นพระจักรพรรดิราช

คุ้มเจ้าราชบุตร

คุ้มเจ้าราชบุตรสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2398 เพื่อเป็นที่ประทับของเจ้าน้อยมหาพรหม ณ น่าน ซึ่งต่อมาได้รับการสถาปนาเป็นเจ้ามหาพรหมสุรธาดา เจ้าผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย ต่อมาพระองค์ได้ย้ายไปประทับที่หอคำหรือในปัจจุบันคือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน เจ้ามหาพรหมสุรธาดาประทานคุ้มนี้แก่เจ้าประพันธุ์พงศ์ (เจ้าน้อยหมอกฟ้า ณ น่าน) พระโอรสของพระองค์ ซึ่งต่อมาได้รับการสถาปนาเป็นเจ้าราชบุตรแห่งนครน่าน คุ้มแห่งนี้ได้ตกทอดมาเป็นสมบัติของเจ้าสมปรารถนาและเจ้าวาสนา ณ น่าน ผู้ที่ต้องการเข้าชมคุ้มแห่งนี้ควรติดต่อนัดหมายกับผู้ดูแลล่วงหน้า

วัดพระเกิด

ประวัติที่มาของชุมชนวัดพระเกิดระบุว่า วัดพระเกิดถูกสร้างขึ้นใน พ.ศ. 2370 โดยชาวเมืองเทิง (อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ในปัจจุบัน) เรื่องเล่าดังกล่าวค่อนข้างสอดคล้องกับการเคลื่อนย้ายผู้คนจากเขตเมืองเทิงลงใต้ของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ วัดพระเกิดและชุมชนวัดพระเกิดที่สืบเนื่องมาถึงปัจจุบันจึงถือเป็นพื้นที่เก่าแก่ที่เกิดขึ้นไล่เลี่ยกันกับการฟื้นฟูน่านขึ้นใหม่ของราชวงศ์หลวงตื้น

ภายในวัดพระเกิดมีพิพิธภัณฑ์ชุมชนโฮงครูบาอินผ่อง ซึ่งปรับปรุงขึ้นมาจากกุฏิของครูบาอินผ่อง อดีตเจ้าอาวาสของวัด พิพิธภัณฑ์มีการจัดทำและบริหารโดยคนในชุมชน ภายในเก็บรวบรวมวัตถุโบราณและศิลปวัตถุของชุมชนเอาไว้เป็ยจำนวนมาก เช่น ส่วนประกอบของวิหารเดิมที่เป็นไม้แกะสลัก, หีบธรรม, เครื่องบูชาพระเจ้า, พระพุทธรูปไม้ โดยเฉพาะพระพุทธรูปยืนทรงเครื่องที่สวยงามและค่อนข้างโดดเด่นเป็นพิเศษ นอกจากนี้วัดพระเกิดยังเป็นที่เก็บคัมภีร์ใบลานและพับสาจำนวนมากกว่า 2,000 ฉบับ ประกอบไปด้วยองค์ความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม และที่สำคัญคือ ตำราฉบับหนึ่งในสองพันกว่าฉบับนั้นเป็นบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์น่านซึ่งปัจจุบันถูกเรียกว่า *พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด* โดยมีเนื้อหาบางส่วนที่ไม่มีอยู่ใน

ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน ถือเป็นบันทึกประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญที่ใช้สอบทานเปรียบเทียบกับบันทึกประวัติศาสตร์ฉบับอื่น และช่วยให้ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์สามารถสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับน่านในอดีตได้ดียิ่งขึ้น

ปัจจุบันที่วัดพระเกิดยังมีกิจกรรมทำ “ตุงค่าคิง” (ค่าคิง หมายถึง ขนาดเท่าตัว ในที่นี้คือตุงที่มีขนาดเท่ากับตัวเจ้าของตุง) ซึ่งนักท่องเที่ยวสามารถมีส่วนร่วมในการประดิษฐ์ตุงดังกล่าวได้ โดยในความเชื่อท้องถิ่น ตุงดังกล่าวจะทำขึ้นเพื่อสะเดาะเคราะห์และสืบชะตา

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่านเดิมเป็นหอคำของเจ้าผู้ครองนครน่านมาก่อน สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชเมื่อ พ.ศ. 2446 ลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนสองชั้น มีมุขด้านหน้าที่นักท่องเที่ยวสามารถออกมายืนชมความงดงามของพระธาตุช้างค้ำได้อย่างชัดเจน ภายหลังถูกใช้เป็นศาลากลางจังหวัดน่านอยู่ช่วงหนึ่ง ต่อมาใน พ.ศ. 2517 กรมศิลปากรได้ขอรับมอบอาคารแห่งนี้จากกระทรวงมหาดไทยเพื่อใช้เป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติประจำจังหวัดน่าน

บริเวณด้านหน้าอาคารเป็นที่ตั้งพระอนุสาวรีย์ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชขนาดเท่าครึ่งขององค์จริงในพระอิริยาบถประทับยืน สวมชฎาและครุยตามศักดิ์พระเจ้าประเทศราช พระอนุสาวรีย์นี้สร้างขึ้นจากการริเริ่มของกลุ่มลูกเสือชาวบ้าน โดยใช้พระรูปถ่ายจริงเป็นต้นแบบ และทำการเททองหล่อเมื่อวันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2523 ซึ่งตรงกับวันคล้ายวันพิราลัยของพระองค์ จากนั้นจึงเชิญขึ้นประดิษฐานในวันที่ 9 สิงหาคม ปีเดียวกัน ซึ่งตรงกับวันกำเนิดลูกเสือชาวบ้าน ปัจจุบันในวันที่ 5 เมษายนของทุกปีจะมีการจัดกิจกรรมวันพระเจ้าน่านที่บริเวณลานด้านหน้าพระอนุสาวรีย์

พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชในชุดเต็มยศพระเจ้าประเทศราช
ที่มา: หอภาพถ่ายล้านนา

พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช และเจ้ามหาพรหมสุรธาดา
พร้อมขาราชการ ถ่ายรูปร่วมกัน ณ บริเวณหอคำ
ที่มา: หอภาพถ่ายล้านนา

100

วัดสวนตาล

วัดสวนตาลเป็นวัดที่มีตำนานเล่าว่า นางประทุมวดีราชเทวี ชายาของพระยาภูเข็ง ให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1955 อย่างไรก็ดีนักวิชาการบางส่วนเชื่อว่าวัดแห่งนี้น่าจะสร้างในสมัยพญาผากอง ผู้เป็นบิดาของพญาภูเข็ง เพราะพระธาตุองค์เดิมของวัดสวนตาลสร้างตามแบบทรงเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ภายหลังพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้าผู้ปกครองน่านในราชวงศ์หลวงติ๋น โปรดให้สร้างเจดีย์ใหม่ครอบทับพระธาตุองค์เดิมที่ทรุดโทรมลง จึงไม่เหลือรูปแบบเดิม เจดีย์ใหม่เป็นทรงที่ปรากฏในช่วงท้ายของยุคราชวงศ์หลวงติ๋น

พระประธานของวัดคือ พระเจ้าทองทิพย์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ที่เชื่อว่าหล่อขึ้นในสมัยพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ เมื่อครั้งกองทัพของพระองค์ได้รับชัยชนะเหนือข้าศึกที่เมืองน่าน

นอกจากนี้ที่หน้าวิหารยังมีบ่อน้ำทิพย์ ซึ่งมีเรื่องเล่าว่าพระเจ้าติโลกราชเสวยและสรงน้ำทิพย์จากบ่อนี้จนหายประชวร จากนั้นพระองค์โปรดให้นำน้ำในบ่อมาประกอบในพิธีกรรมสร้างพระเจ้าทองทิพย์เพื่อเป็นอนุสรณ์ ในพ.ศ. 2562 ได้มีการนำน้ำจากบ่อน้ำทิพย์วัดสวนตาลไปประกอบพิธีพลีกรรมตักน้ำในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 10

วัดสวนตาลยังเป็นหนึ่งในห้าวัดเก่าแก่ที่มีตำนานสัมพันธ์เชื่อมโยงกันของเวียงน่าน ร่วมกับวัดพระธาตุแช่แห้ง, วัดพญาภู, วัดภู่คำ และวัดพระธาตุเขาน้อย

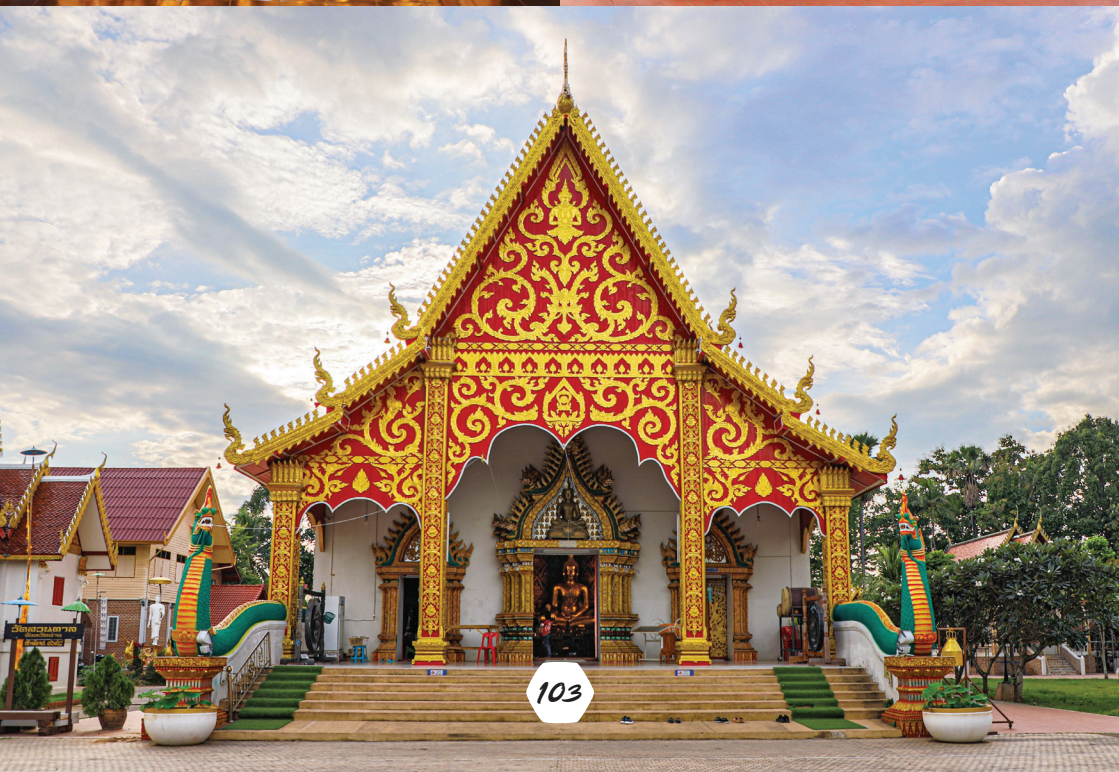

วัดพระธาตุเขาน้อย

ตำนานเล่าว่านางประทุมวดีราชเทวี ชายาของพญาภูเข็งแห่งราชวงศ์ภูคา เป็นผู้สร้างวัดพระธาตุเขาน้อย ต่อมาได้รับการบูรณะครั้งสำคัญในสมัยพระเจาสุริยพงษ์ผริตเดชแห่งราชวงศ์หลวงตื้น จารึกการบูรณะในครั้งนั้นเรียกวัดแห่งนี้ว่า “วัดเขาแก้ว” ขณะที่รายงานถึงราชสำนักที่กรุงเทพฯ ในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดช เรียกว่า “พระธาตุเชิงเขารัตนบพพต” แต่โดยทั่วไปแล้วประชาชนนิยมเรียกว่า “พระธาตุเขานอย”

การบูรณะซึ่งมีพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชและนางยอดหล้า อัครชายามหาราชเทวี เป็นประธาน เริ่มใน พ.ศ. 2449 และมีการฉลองทานในปี 2456 ในครั้งนั้นเจ้าผู้ปกครองน่านโปรดให้สร้างวิหารและพระประธานขึ้นใหม่ เจ้าไชยสงครามซึ่งเป็นแม่งานการบูรณะวัดได้จ้างพม่าชื่อหม่องยิงเป็นช่าง

วัดพระธาตุเขาน้อยเป็นหนึ่งในห้าวัดเก่าแก่ของเวียงน่านยุคราชวงศ์ภูคา ที่มีตำนานเชื่อมโยงกับวัดพระธาตุแช่แห้ง, วัดพญาภู, วัดภูคำ และวัดสวนตาล นอกจากนี้ยังเป็นหนึ่งในห้าวัดประจำทิศที่เจ้าอนันตวรฤทธิเดชทรงพาข้าหลวงสยามประจำน่านไปสักการะเนื่องในโอกาสพิธีถือน้ำพิพัฒน์

สัตยา พ.ศ. 2432 วัดอื่นได้แก่ วัดภูมินทร์ (ศูนย์กลาง), วัดพระธาตุเขาน้อย (ทิศตะวันตก), วัดพระธาตุเบ็งสกัด (ทิศเหนือ), พระธาตุยอยหงส์ (ทิศตะวันออก), และวัดท่าน้าว (ทิศใต้)

พระพุทธมหาอุดมมงคลนันทบุรีศรีน่าน เป็นพระพุทธรูปปางประทานพร สูง 9 เมตร สร้างขึ้นเนื่องในโอกาสมหามงคลเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงเจริญพระชนมพรรษา 6 รอบ เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2542 จากด้านหลังขององค์พระพุทธรูป นักท่องเที่ยวสามารถมองเห็นทิวทัศน์ของตัวเมืองน่านได้เกือบทั้งหมด นับเป็นจุดชมวิวเมืองน่านที่พลาดไม่ได้

สำหรับคนที่รักความท้าทาย สามารถเดินขึ้นมานมัสการพระธาตุด้วยบันได 303 ขั้น หรือปั่นจักรยานขึ้นเขาแก้ว

กิจกรรมที่สำคัญของวัดพระธาตุเขาน้อย คือ ประเพณี 8 เป็ง นมัสการพระธาตุเขาน้อย (วันวิสาขบูชา) ซึ่งจะมีการบูชาพระธาตุด้วยการแข่งขันกัน “จิบอกไฟดอก” หรือจุดพลุไฟนั่นเอง

วัดสถารศ

วัดสถารศเป็นวัดที่สร้างขึ้นในช่วงที่เจ้าสุมนเทวราชในราชวงศ์หลวงติ๋นทรงอพยพหนีอุทกภัยไปตั้งถิ่นฐานชั่วคราวทางตอนเหนือของเวียงน่าน (บริเวณนี้ในปัจจุบันเรียกว่าเวียงเหนือ) โดยทรงสถาปนาวัดนี้ขึ้นเพื่อเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชาวเมืองที่อพยพไปอาศัยในพื้นที่ดังกล่าว และพบว่ามีการใช้วัดแห่งนี้เป็นที่ประกอบพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาในช่วงที่ศูนย์กลางของน่านอยู่ที่เวียงเหนือ

วัดสถารศมีพระธาตุที่ได้รับการบูรณะใหม่และวิหารสร้างใหม่ และมีพิพิธภัณฑ์ชุมชนที่เก็บศิลปวัตถุที่น่าสนใจ ที่สำคัญคือ พระพุทธรูปไม้เก่าแก่

วัดพญาวัด

วัดพญาวัด เป็นวัดเก่าแก่ร่วมสมัยกับพญาผากองแห่งราชวงศ์ภูคา ซึ่งได้ย้ายชุมชนจากภูเพียงมาตั้งมั่นในบริเวณเวียงน่าน

วิหารสร้างขึ้นใหม่ ที่ด้านหน้าตกแต่งอย่างวิจิตร มีบันไดนาคสีขาวตัดขอบทองสง่างาม บนเสาและผนังมีลวดลายปูนปั้นเป็นรูปมงคล 108 ภายในเป็นที่ประดิษฐานของพระเจ้าในซุ้มโขงและพระเจ้าฟ้า (พระเจ้าฝนแสนห่า) บานประตูวิหารสลักเป็นรูปเทวดาและชาวต่างชาติ บันไดหลังประดับรูปปั้นตัวมอมซึ่งเป็นสัตว์ในอุดมคติ รูปลักษณ์จะเลื่อนไหลไปตามจินตนาการของสล่าล้านนาแต่ละคน ที่ด้านหลังวิหารเป็นที่ตั้งของพระธาตุที่สร้างตามแบบกู่ของวัดจามเทวี ซึ่งปรากฏเพียงแห่งเดียวเท่านั้นในเขตจังหวัดน่าน

วัดศรีพันต้น

วัดศรีพันต้นเป็นวัดที่สร้างขึ้นสมัยพญาพันต้น โอรสของพญาภูเข็งแห่งราชวงศ์ภูคา (พ.ศ. 1960-1969) เหตุนี้จึงมีการขนานนามวัดนี้ว่าวัดศรีพันต้น อย่างไรก็ดีมีผู้กล่าวว่าชื่อวัดนี้น่าจะมาจาก “วัดสรีพันต้น” (คำว่า สรี หรือ สะหลี หมายถึง ต้นโพธิ์) เพราะในอดีตมีต้นโพใหญ่อยู่ด้านทิศเหนือและทิศใต้ของวัด ต่อมาถูกโค่นเพราะต้องการขยายถนน

วิหารปัจจุบันสร้างตามแบบศิลปะล้านนาร่วมสมัย สร้างความโดดเด่นด้วยการทาสีทองทั้งหลัง ที่ข้างวิหารยังมีพระอุโบสถหลังเล็กที่สร้างใหม่ในช่วงสุดท้ายของราชวงศ์หลวงติ๋น นอกจากนี้ทางวัดยังเก็บรักษาพระกัจจายน์ที่ได้รับการบูรณะในสมัยเจ้ามหาพรหมสุรธาดา เจ้าผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย

พื้นที่หน้าวัดเป็นที่เก็บเรือแข่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “เรือเจ้าพ่อพระยาฆ้อ” (ฆ้อ แปลว่า ใหญ่มาก) ซึ่งมีหัวเรือแข่งขนาดใหญ่มากลำหนึ่งของจังหวัดน่าน ในบริเวณที่เก็บเรือยังมีชิ้นส่วนจากวิหารเก่าก่อนการบูรณะ (นาคตัน) ตั้งแสดงไว้ นอกจากนี้ยังมีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจัดแสดงของเก่าของชุมชนวัดศรีพันต้น

โฮงเจ้าฟองคำ

โฮงเจ้าฟองคำเป็นเรือนไม้สักเก่าแก่ที่สร้างขึ้นราว พ.ศ. 2468 เรือนหลังนี้เคยเป็นที่พำนักของเจ้าศรีตุมมากับเจ้ามะโน ผู้สืบเชื้อสายจากราชวงศ์หลวงติ๋น ซึ่งเดิมทีได้ตั้งอยู่ในบริเวณที่ปัจจุบันเป็นค่ายสุริยพงษ์ ต่อมาพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชมีพระประสงค์ที่จะยกพื้นที่แห่งนั้นให้เป็นประโยชน์แก่ทางการเพื่อจัดสร้างค่ายทหาร เจ้าศรีตุมมากับเจ้ามะโนจึงย้ายเรือนหลังนี้มาตั้งที่บริเวณใกล้กับวัดพระเกิดซึ่งเป็นที่ตั้งในปัจจุบัน ต่อมาเรือนได้ตกทอดมาสู่เจ้าฟองคำซึ่งเป็นธิดาของเจ้าบุญยืนกับเจ้าอินต๊ะ มีประวัติเล่าว่าเจ้าฟองคำเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในด้านการทอผ้าเป็นอย่างยิ่ง เพราะเคยเป็นช่างทอผ้าประจำคุ้มเจ้าราชบุตรมาก่อน ในปัจจุบันทายาทของเจ้าฟองคำได้เปิดเรือนหลังนี้ให้นักท่องเที่ยวเข้าชม โดยมีการจัดกิจกรรมต่างๆ ให้แก่ผู้สนใจ เช่น การสาธิตวิธีทอผ้าตามแบบดั้งเดิม

โฮงเจ้าฟองคำเปิดให้เข้าชมเวลา 9:00-17:00 น. หยุดทุกวันจันทร์และอังคาร

ศาลเจ้าปึงเถ่ากง

ศาลเจ้าปึงเถ่ากงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวจีนโพ้นทะเลที่ได้เข้ามาพึ่งเจ้านครน่าน *อาณาจักรหลักคำ* (พ.ศ. 2395) ซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของน่านแสดงให้เห็นว่ามีชาวจีนเข้ามาตั้งรกรากในน่านนานแล้ว ไดกลาวถึงกลุ่มคนที่เรียกว่า "เซ็กจีน" (เจ๊กจีน) มีการห้ามชาวจีนในน่านสูบฝิ่น (พ.ศ. 2418) และการห้ามชาวจีนและฮ่อเล่นพนัน ชาวจีนมีบทบาทสำคัญในเศรษฐกิจของน่านโดยเฉพาะยุคหลัง พ.ศ. 2400 พวกเขาเข้ามาเปิดห้างร้านและประมูลสัมปทานเพื่อทำกิจการหลายอย่างในน่าน เช่น ยาสูบ รวมถึงบริจาคทรัพย์เพื่อสนับสนุนสาธารณะประโยชน์หลายอย่าง เช่น อุดหนุนโรงเรียน อุปถัมภ์วัด และบำรุงสถานที่ราชการ

คาดว่าศาลเจ้าปึงเถ่ากงน่าจะมีอายุร่วมร้อยปี โดยได้รับการบูรณะและเปลี่ยนแปลงรูปลักษณ์ใหม่อยู่หลายครั้ง อันแสดงให้เห็นว่าศาลเจ้าแห่งนี้มีพัฒนาการที่ก้าวไปพร้อมกับลูกหลานของชาวจีนโพ้นทะเลที่มาตั้งถิ่นฐานและร่วมรังสรรค์ความเชื่อและวัฒนธรรมเมืองน่านให้มีความหลากหลาย ในปัจจุบันได้มีการปรับเปลี่ยนรูปลักษณ์และตกแต่งให้มีความร่วมสมัย ภายในศาลเจ้ามีเทวรูปเทพเจ้าของจีน ได้แก่ กงเทพแห่งฟ้า องค์ปึงเถ่ากง กวนกง เจ้าพ่อกวนอู ตี้จู้เอี้ยเจ้าที่ เชียซือ และเทพจี้กง

ตึกรังษีเกษม

การตั้งโรงเรียนสำหรับชาวคริสเตียนในน่านในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะอย่างยิ่งโดยกลุ่มอเมริกันเพรสไบทีเรียน ในวัฒนธรรมของพวกเขา การอ่านออกเขียนได้ถือเป็นทักษะสำคัญที่ชาวคริสเตียนทุกคนจำเป็นต้องมี เพื่อที่จะสามารถอ่านพระคัมภีร์ได้ด้วยตัวเอง และนั่นหมายถึงความสามารถที่จะเข้าถึงพระเจ้าได้ด้วยตนเอง ความสำเร็จในการตั้งโรงเรียนของคณะมิชชั่นลาว (Laos Mission) ในเชียงใหม่ซึ่งเป็นที่แรกในเขตพันธกิจ จึงได้รับการเชิดชูว่าเป็นความสำเร็จอย่างยิ่งใหญ่ในการเผยแพร่ศาสนา เช่นที่ปรากฏในวารสาร *The Church at Home and Abroad* (ค.ศ. 1889) เรียกปีที่ตั้งโรงเรียนสำเร็จว่าเป็น “The Year of Grace” (Annus Mirabilis) และนับว่าเป็นการก้าวข้ามอุปสรรคสำคัญที่เกี่ยวกับการศึกษาพื้นฐานของลูกหลานชาวคริสเตียน เนื่องจากในยุคนั้นเด็กต้องไปเรียนหนังสือกับพระสงฆ์และจะต้องบวชเป็นเณรเสียก่อน ทำให้เด็กคริสเตียนไม่สามารถเล่าเรียนได้ การตั้ง

โรงเรียนจึงถือเป็นการตอบสนองต่อปัญหาดังกล่าว และถือว่าเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตของชาวคริสเตียนให้ดีขึ้น

โรงเรียนน่านคริสเตียนก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2458 โดยกลุ่มมิชชันนารีที่นำโดยนายแพทย์ซามูเอล ซี. พีเพิลส์, ดร. ฮิว เทเลอร์, แมเรียน บี. ปาล์มเมอร์ และลูซี่ สตาร์ลิง พัฒนาการของโรงเรียนแห่งนี้นับว่าเป็นภาพแทนการเติบโตระยะแรกของชุมชนชาวคริสเตียนในเมืองน่าน

ตึกรังษีเกษม หรือที่นักเรียนโรงเรียนน่านคริสเตียนศึกษาเคยเรียกกันว่า “ตึกแดง” ตั้งอยู่ในฝั่งประถมศึกษา นับได้ว่าเป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีความโดดเด่นแห่งหนึ่งในตัวเมืองน่าน เพราะสร้างตามรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกยุคอาณานิคม ปัจจุบันตึกแห่งนี้เป็นพิพิธภัณฑ์ที่จัดแสดงประวัติของกลุ่มมิชชันนารีนิกายเพรสไบทีเรียนคณะมิชชั่นลาวที่เข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาในน่านตลอดจนในกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาวอื่น ๆ ในภูมิภาค รวมถึงบอกเล่าวิถีชีวิตของชาวคริสต์รุ่นแรก ๆ ในเมืองน่าน

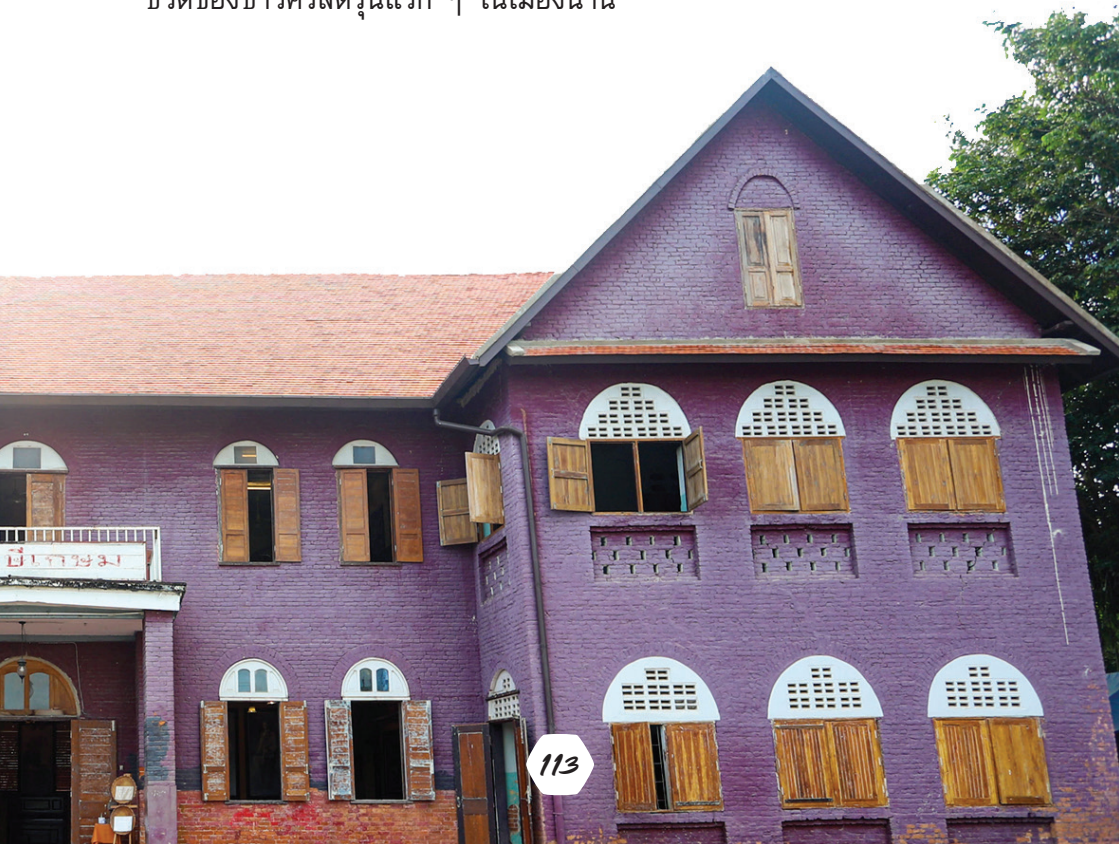

หอศิลป์ริมน่าน

หอศิลป์ริมน่านเป็นสถานที่จัดแสดงผลงานทางศิลปะที่ก่อตั้งโดย วินัย ปราบริปู ศิลปินผู้มีผลงานเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางและสืบเชื้อสายมาจากพญาผาบซึ่งเป็นขุนนางในสมัยราชวงศ์หลวงติ๋น ศิลปสถานแห่งนี้เปิดทำการเมื่อ พ.ศ. 2547 อาจารย์วินัยมองว่าการก่อตั้งหอศิลป์แห่งนี้จะทำให้เยาวชนและประชาชนในน่านมีโอกาสได้เรียนรู้งานศิลปะร่วมสมัยจากศิลปินท้องถิ่นและศิลปินระดับชาติเช่นเดียวกับคนในกรุงเทพฯ อีกทั้งต้องการให้คนภายนอกมีโอกาสสัมผัสกับงานศิลปะท้องถิ่นที่มีรากเหง้ามาอย่างยาวนาน นอกเหนือจากการจัดแสดงผลงานศิลปะสมัยใหม่แล้ว สถานที่แห่งนี้ยังให้ความสำคัญกับมรดกทางวัฒนธรรมของน่านอย่างมาก การจัดแสดงแบ่งเป็น 3 ส่วนหลักดังนี้

เฮือนหนานบัวผัน เป็นส่วนจัดแสดงสำเนาภาพจิตรกรรมฝาผนังของวัดภูมินทร์และวัดหนองบัว รวมถึงภาพวาดจากพับสาหนองบัว ซึ่งเชื่อว่าเป็นผลงานรังสรรค์ของช่างพื้นเมืองนามว่า หนานบัวผัน

แกลลอรี เป็นอาคารหลักที่จัดแสดงงานทัศนศิลป์สมัยใหม่ ทั้งภาพวาดและงานปั้น และยังเป็นแหล่งรวมผลงานร่วมสมัยที่มีกลิ่นอายของมรดกทางประวัติศาสตร์ของน่าน ที่สำคัญคือ วัดภูมินทร์ จิตรกรรมฝาผนังของวัดภูมินทร์และงาช้างดำ ถูกนำมาตีความใหม่และนำเสนอในรูปแบบศิลปะร่วมสมัย

เฮือนพญาผาบเป็นเรือนไม้ยกใต้ถุนสูง เป็นพื้นที่จัดแสดงของใช้ในชีวิตประจำวันต่างๆ ของชาวน่านในอดีต

เส้นทางสาย รักษ์ศิลป์

วัดภูมินทร์
วัดพระธาตุแช่แห้ง
พิพิธภัณฑ์เวียงสา
วัดเชียงของ
วัดนาหวาย

เส้นทางสายรักษ์ศิลป์

นอกจากเส้นทางสายเจ้าฟ้าจะเปี่ยมไปด้วยเรื่องเล่าและประวัติศาสตร์ของการสร้างน่านใหม่โดยราชวงศ์หลวงติ๋นแล้ว เส้นทางสายนี้ยังเป็นเส้นทางสายรักษ์ศิลป์ ทั้งในแง่ศิลปวัตถุ ศิลปสถาน และศิลปวัฒนธรรม เดิมทีนั้นศิลปะที่สร้างสรรค์ขึ้นในยุคหลวงติ๋นมักได้รับการอธิบายจากนักวิชาการว่าเป็นภาคหนึ่งของศิลปะล้านนา แต่หากพินิจอีกทีแล้ว เราจะเห็นได้ไม่ยากเลยว่า แม้จะมีลักษณะร่วมกับศิลปะในเขตศูนย์กลางทางวัฒนธรรมอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นเชียงใหม่หรือหลวงพระบาง แต่ศิลปะยุคราชวงศ์หลวงติ๋นก็มีลักษณะเฉพาะตัวที่โดดเด่นต่างออกไป ศิลปะเหล่านี้มักเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาโดยมาก และอีกไม่น้อยก็อยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของผู้คนยุคราชวงศ์หลวงติ๋น พร้อมกันนั้นก็ถูกรังสรรค์ขึ้นบนพื้นฐานของความหลากหลายทางชาติพันธุ์ด้วย

แม้ว่าจะน่าเสียดายที่ศิลปะยุคราชวงศ์หลวงติ๋นร่วงโรยไปไม่น้อยและตกทอดมาถึงปัจจุบันให้นักท่องเที่ยวสายรักษ์ศิลป์ยลดูด้วยตาตนเองอย่างไม่สมบูรณ์นัก เพราะกาลเวลาที่ล่วงเลยผ่านมานาน การบูรณะที่ทำให้ต่างจากเดิม และไม่ใคร่เป็นที่สนใจอีกแล้ว แต่คุณค่าทางประวัติศาสตร์ของศิลปะยุคดังกล่าวคงไม่อาจลบเลือนตามลงไป

เส้นทางสายรักษ์ศิลป์นี้จะมุ่งจากตอนใต้ขึ้นสู่ตอนเหนือเช่นเดียวกับเส้นทางย่อยอีกสองเส้น แต่อาจจะไม่แบ่งตามเขตอำเภอในปัจจุบัน หากจะแบ่งกลุ่มสถานที่ท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับพัฒนาการทางศิลปะของยุคราชวงศ์หลวงติ๋นจากยุคแรกเริ่ม ค่อยๆ เติบโตมั่นคงขึ้น จนถึงยุครุ่งโรจน์ที่สุด เส้นทางสายนี้จะมอบประสบการณ์การเดินทางด้วยสายตาให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสความงดงามของศิลปะน่านยุคราชวงศ์หลวงติ๋นที่ยังคงหลงเหลืออยู่ และสำรวจดูด้วยว่าเมื่อถึงปัจจุบัน ศิลปะที่สืบมรดกมาจากยุคดังกล่าวได้กลายเป็นแรงบันดาลใจให้ศิลปินร่วมสมัยสร้างสรรค์ผลงานที่ทรงคุณค่าขึ้นมาเช่นไร

แรกเริ่มศิลปะยุคราชวงศ์หลวงติ๋น

นาหมื่นและนาน้อยดูจะอยู่นอกสายตาของนักท่องเที่ยวสายวัฒนธรรม แต่ด้วยเหตุที่พื้นที่นี้เป็นที่ตั้งชุมชนมาแต่เดิม ศิลปะจากอดีตจึงตกทอดมาสู่สายตาเราอยู่ไม่น้อย อย่างไรก็ดี พื้นที่นี้เป็นเพียงที่ตั้งมั่นชั่วคราวของราชวงศ์หลวงติ๋น เพื่อเตรียมการสำหรับฟื้นฟูน่านอีกครั้ง ร่องรอยของศิลปะยุคราชวงศ์หลวงติ๋นทั้งที่เป็นวัตถุและสถานที่จึงไม่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดเท่าไรนัก แต่ยังสะท้อนให้เห็นเค้าลางแห่งปฐมบทความรุ่งเรืองของประวัติศาสตร์ยุคนี้ได้อยู่ ศิลปวัตถุและศิลปสถานที่เราพบได้ในสถานที่ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับการฟื้นฟูน่านโดยราชวงศ์หลวงติ๋นที่นาหมื่นและนาน้อยนั้น ส่วนใหญ่แล้วคงเป็นของที่สร้างหรือบูรณะขึ้นในยุคหลัง แต่กระนั้น คงไม่เกินไปนักที่จะกล่าวว่าบรรดาวัตถุและสถานที่ทางประวัติศาสตร์อันปรากฏอยู่ต่อหน้าเราในวันนี้เป็นผลมาจากการสั่งสมองค์ความรู้สืบเนื่องมาจากยุคราชวงศ์หลวงติ๋น

อำเภอนาหมื่น

ในการเริ่มต้นท่องเที่ยวไปตามเส้นทางสายเจ้าฟ้าจากนาหมื่น “วัดนาหวาย” เป็นตัวเลือกที่ดีไม่น้อยสำหรับประเดิมการเดินทาง นักอนุรักษ์สายศิลป์จำนวนหนึ่งให้ความสนใจวัดแห่งนี้และแนะนำว่าสิ่งควรชมคือวิหารน้อยที่รังสรรค์ขึ้นโดยช่างในท้องถิ่น องค์ประกอบต่างๆ ของวิหารไม่ว่าจะเป็นช่อฟ้า ปั้นลม แป้นน้ำย้อย และแผงแลนั้นล้วนแต่สะท้อนให้เห็นสุนทรียะในเชิงช่างที่เรียบง่ายและน่าจะช่วยให้เราจินตนาการออกได้ว่าศิลปะประกอบพุทธสถานในยุคแรกเริ่มของราชวงศ์หลวงติ๋นน่าจะมีรูปเค้าเช่นไร

นอกจากนี้ อีกหนึ่งศิลปวัตถุอันโดดเด่นของวัดนาหวายก็คือพระพุทธรูปหรือพระเจ้าไม้แกะสลักอายุร่วมร้อยปีที่สลักเสลาให้มีลักษณะเด่นอยู่ที่ยอดพระเมาฬีรูปเปลวสะบัด ต่างจากพระพุทธรูปทั่วไป

งานไม้แกะสลักประกอบวิหารวัดนาหวาย (ซ้าย) ช่อฟ้า (ขวา) ปั้นลม
ที่มา: เธียรชาย และคนอื่นๆ (2551, น. 95)

งานไม้แกะสลักประกอบวิหารวัดนาหวาย (ซ้าย) แป้นน้ำย้อยหรือเชิงชาย (ขวา) แผงแล
ที่มา: เธียรชาย และคนอื่นๆ (2551, น. 96)

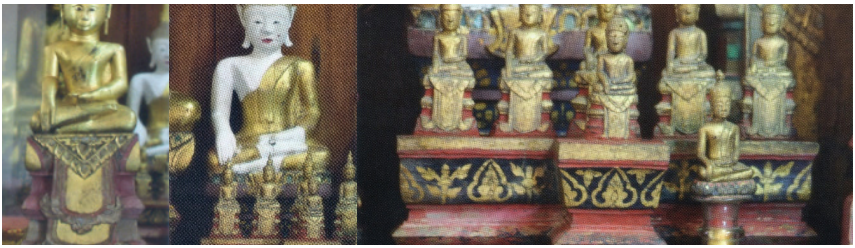

พระพุทธรูปไม้แกะสลักที่วัดนาหวาย ลักษณะเด่นทางพุทธศิลป์อยู่ที่ยอดพระเมาฬีที่ช่างสร้างสรรค์เป็นรูปเปลวสะบัด ต่างจากพระพุทธรูปทั่วไปที่พระเมาฬีเป็นยอดเปลวไร่เรียงให้เรียวตรงขึ้นไป ที่มา: เธียรชาย และคนอื่นๆ (2551, น. 96)

ส่วนที่ “วัดบ่อแก้ว” มีพระอุโบสถใหม่ที่เป็นศิลปะร่วมสมัยสีขาวบริสุทธิ์และลวดลายประดับกระจกสะท้อนแสงของโบสถ์หลังนี้ที่ตัดเส้นขอบฟ้าและมีทุ่งนาสีเขียวเป็นฉากหลังนั้น จะเป็นภาพที่ตรึงตราให้นักท่องเที่ยวเห็นถึงฝีมือการสร้างสรรค์ทางศิลปะของมนุษย์กับการสร้างสรรค์ของธรรมชาติที่อยู่ร่วมกันอย่างลงตัวและงดงาม และสำหรับ “วัดนาทะนุง” แม้จะไม่มีโบสถ์หรือวิหารยุคราชวงศ์หลวงติ่นปรากฏให้เห็นแล้ว แต่ภายในบริเวณวัดมี “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นวัดนาทะนุง” ซึ่งจัดแสดงศิลปวัตถุและข้าวของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันที่ประดิษฐ์ขึ้นด้วยภูมิปัญญาดั้งเดิม ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธรูปและเครื่องไม้แกะสลักซึ่งน่าจะเป็นส่วนประกอบของโบสถ์หรือวิหารเดิม เครื่องใช้ในพิธีกรรมต่างๆ เครื่องปั่นด้าย และผ้าทอมือลวดลายต่างๆ เป็นต้น

คันทวย พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นวัดนาทะนุง

ประตูไม้ของวิหารน้อย วัดนาหวาย

วิหารวัดดอนมูลก่อนการบูรณะ (ไม่ทราบปีที่ถ่าย) ที่หน้าบันและเสาระเบียงเน้นลวดลายประดับกระจก ที่มา: พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดนาทะนุง (2561)

อำเภอนาน้อย

ต่อจากนาหมื่น เส้นทางสายรักษ์ศิลป์มุ่งหน้าขึ้นเหนือต่อไปยังนาน้อย “วัดนาเตา” เป็นหนึ่งในสถานที่ที่ต้องลงรายการไว้ สิ่งสะดุดตาของวัดนี้อยู่ที่ความเรียบง่ายและสีสันของวิหาร หน้าบันโดดเด่นด้วยสีฟ้าและแดงเข้มที่ทาเป็นพื้นและมีลวดลายประดับสีทอง และที่ปั้นลมกับซุ้มประตูของวิหารก็ทาสีฟ้าเช่นกัน จัดให้เป็นหนึ่งในจุดถ่ายรูปที่ห้ามพลาดอย่างแน่นอน

ห่างออกไปไม่ไกลเท่าไหร่นักเป็นที่ตั้งของ “วัดเชียงของ” ซึ่งมีประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องกับชาวเชียงของที่อพยพมายังน่านในสมัยราชวงศ์หลวงติ๋น วิหารของวัดเน้นสีสันที่หลากหลายและงานประดับกระจก และแม้ว่าวัดจะผ่านการบูรณะมาหลายครั้ง แต่วิหารยังคงรักษารูปแบบเก่า คือ โครงหลังคาซ้อนชั้นลดหลั่นระดับแบบล้านนาที่เรียกว่า “ม้าต่างไหม” (คำว่า “ต่าง” แปลว่า บรรทุกหรือแบก) ด้านในวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปประธานองค์ใหญ่ที่สุดในน่านน้อย

ขณะที่ “วัดนาราบ” นั้นแม้จะมีประวัติเกี่ยวพันโดยตรงกับการสถาปนาอำนาจของราชวงศ์หลวงติ๋น แต่ดูจะไม่ปรากฏศิลปะจากยุคนั้นให้เห็น พระอุโบสถให้เป็นศิลปะไทยประเพณี และเจดีย์ซึ่งบูรณะขึ้นใหม่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่ามีรูปทรงต่างหรือตรงกับองค์เดิมมากน้อยเพียงไร อย่างไรก็ตามองค์เจดีย์สีทองอร่ามก็ยังคงเป็นภาพที่น่าเลื่อมใส

เกร็ดความรู้

ในยุคสร้างชาติมีการกำหนดมาตรฐานแบบพระอุโบสถขึ้นตามดำริของจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี แบบมาตรฐานดังกล่าวมี 3 แบบ ได้แก่ แบบ ก (ขนาดใหญ่) แบบ ข (ขนาดเล็ก) และแบบ ค (ขนาดกลาง) ออกแบบโดยพระพรหมพิจิตร (พรหม พรหมพิจิตร) ใน พ.ศ. 2483 เป็นสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณีและโครงสร้างคอนกรีต แบบทั้ง 3 นี้ได้ถูกส่งไปตามจังหวัดต่างๆ เพื่อให้ใช้เป็นแบบในการก่อสร้างด้วย และค่อยๆ ถูกใช้อย่างแพร่หลายในเวลาต่อมา จนกลายเป็นสัญลักษณ์ของความทันสมัยในช่วงหนึ่ง

ต่อมาใน พ.ศ. 2506 กรมศิลปากรได้ปรับปรุงแบบมาตรฐานดังกล่าวด้วยการกำหนดขนาดให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อความสะดวกในการกำหนดราคาค่าจ้างและวัสดุก่อสร้าง และตั้งแต่ทศวรรษ 2510 กรมการศาสนาก็ได้ถือเอาแบบนี้เป็นมาตรฐานสำหรับการก่อสร้างเสนาสนะภายในวัดด้วย

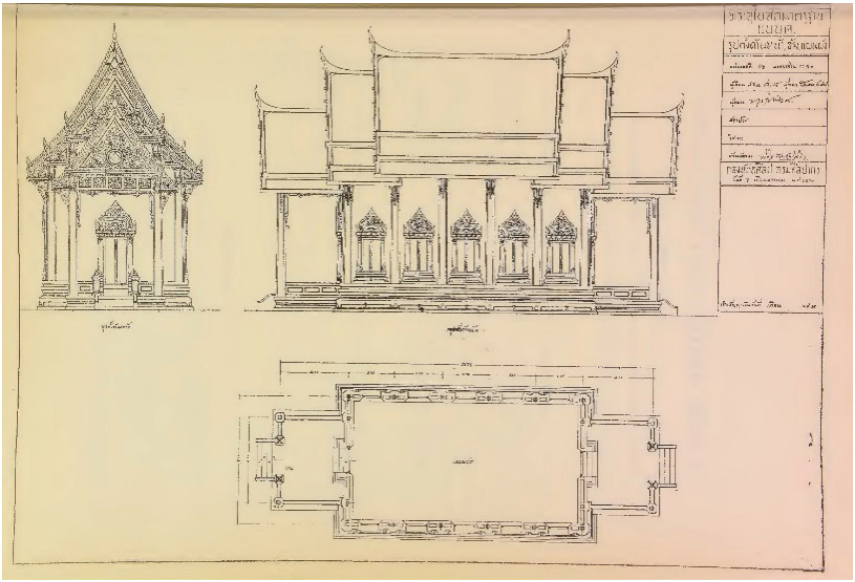

แบบมาตรฐานพระอุโบสถของกรมศิลปากร (แบบ ค) ใน พ.ศ. 2506
ที่มา: แบบแปลนพระอุโบสถ หอระฆัง เจดีย์ของกรมศิลปากร (2510, น. 45)

ภายหลังเริ่มมีข้อวิจารณ์ว่าแบบมาตรฐานเดิมอาจมีส่วนทำลายวัฒนธรรมท้องถิ่น ขณะที่กระแสภูมิภาคนิยมเริ่มเข้มแข็งขึ้นและวัฒนธรรมท้องถิ่นได้รับการส่งเสริม ใน พ.ศ. 2548 กรมโยธาธิการและผังเมืองจึงออกแบบมาตรฐานพระอุโบสถและพระวิหารตามลักษณะนิยมของแต่ละภูมิภาคขึ้นรวม 7 แบบ (ภาคกลาง 4 แบบ, ภาคเหนือ 1 แบบ, ภาคอีสาน 1 แบบ และภาคใต้ 1 แบบ) และมหาเถรสมาคมรับรองให้ใช้เป็นแบบมาตรฐานได้ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติจึงทำสำเนาแบบแจกไปยังจังหวัดต่างๆ ด้วย

การกำหนดแบบมาตรฐานโดยทางราชการดังกล่าวนั้นน่าจะส่งอิทธิพลต่อการสร้างพระอุโบสถและพระวิหารใหม่ในจังหวัดน่านอยู่ไม่น้อย อย่างไรก็ดี ขณะนี้ยังไม่มีข้อมูลที่รวบรวมขึ้นอย่างเป็นทางการว่าตั้งแต่มีการกำหนดแบบมาตรฐานขึ้นมีวัดใดบ้างในจังหวัดน่านที่รับเอาแบบไปใช้หรือประยุกต์ใช้

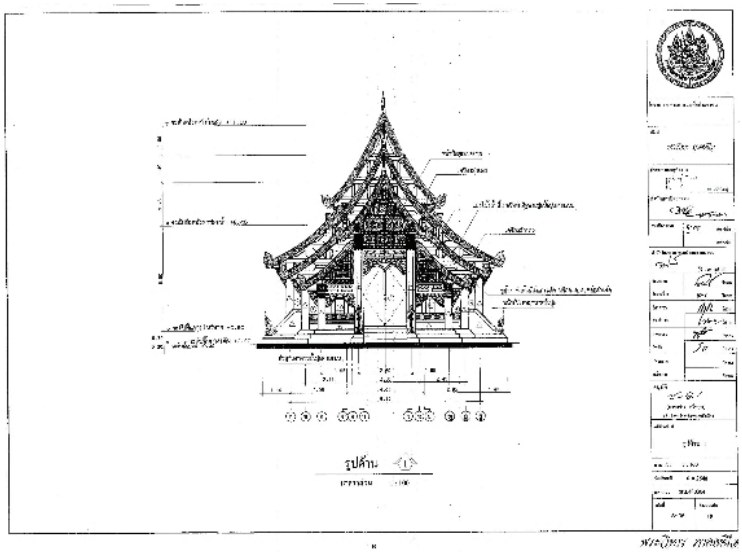

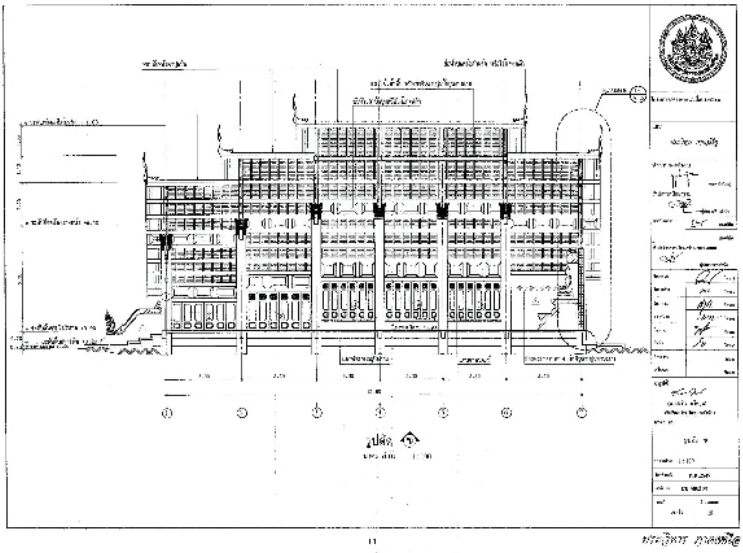

แบบมาตรฐานพระวิหารภาคเหนือของกรมโยธาธิการและผังเมืองใน พ.ศ. 2548

ที่มา: พระวิหาร ภาคเหนือ (มปป., น. 6, 11)

ศิลปะราชวงศ์หลวงติ๋นยุคตั้งมั่น

จากเวียงสาเข้าสู่ตัวเมืองคือเส้นทางที่นักท่องเที่ยวน่าจะคุ้นเคยมากกว่านาหมื่นและนาน้อย แต่ศิลปะยุคราชวงศ์หลวงติ๋นบนเส้นทางสายนี้ก็นับว่ายังไม่เป็นที่สนใจสำหรับนักท่องเที่ยวสายวัฒนธรรมเท่าไรนัก คงมีน้อยคนนักที่จะสนใจศิลปะยุคราชวงศ์หลวงติ๋นที่ปรากฏเด่นชัดมากขึ้นบนเส้นทางสายนี้ ที่เวียงสาซึ่งราชวงศ์หลวงติ๋นเริ่มตั้งมั่นได้ก่อนกลับไปฟื้นฟูตัวเมืองน่านอีกครั้ง เราจะเริ่มเห็นศิลปวัตถุและศิลปสถานที่เป็นประจักษ์พยานถึงการฟื้นฟูและความรุ่งเรืองของน่านใหม่ เพราะราชวงศ์หลวงติ๋นสั่งสมกำลังได้มากพอที่จะเริ่มอุปถัมภ์ค้ำชูให้ศิลปวิทยาการแขนงต่างๆ ฟื้นฟูขึ้นได้ ศิลปวัตถุจึงงดงามประณีตกว่าเดิม ศิลปสถานจึงใหญ่โตโอฬารมากขึ้น และหลงเหลืออยู่ไม่น้อยมาจนทุกวันนี้ จากนั้นเมื่อเข้าสู่ตัวเมืองอันเป็นศูนย์กลางถาวร เราจะยิ่งเห็นศิลปวัตถุและศิลปสถานที่สะท้อนให้เห็นความรุ่งโรจน์ของประวัติศาสตร์ยุคนี้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

"วัดบุญยืน": ฟื้นศิลป์ให้รุ่งโรจน์

การเริ่มตั้งมั่นได้ของราชวงศ์หลวงติ๋นที่เวียงสาสะท้อนให้เห็นได้ในพระอุโบสถของวัดบุญยืน ซึ่งได้รับการบูรณะขึ้นโดยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญในราว พ.ศ. 2340 ความวิจิตรและโอโถงแต่เรียบง่ายและไม่ซับซ้อนของศิลปสถานแห่งนี้เป็นสิ่งที่นักท่องเที่ยวสามารถสัมผัสได้ด้วยสายตาอย่างไม่ยากนัก จากภายนอกนั้น เราจะเห็นได้ว่าสีทองซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความมั่งคั่งรุ่งเรืองได้กลายมาเป็นวรรณะสีที่เด่นชัดมากยิ่งขึ้นกว่าที่เห็นได้จากนาหมื่นและนาน้อย ขนาดอันกว้างขวางของอุโบสถที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาลดหลั่นด้วยโครงสร้างม้าต่างไหม และงานแกะสลักที่ละเอียดลออเป็นส่วนประกอบต่างๆ ของอุโบสถ ยิ่งเมื่อย่างก้าวเข้าสู่ภายในอุโบสถ ความงดงามของศิลปะต้นยุคราชวงศ์หลวงติ๋นยิ่งประจักษ์แก่ตาชัดขึ้น

ภายในอาคารนั้น ศูนย์รวมสายตาแรกคงหนีไม่พ้นพระประธานปางเปิดโลก ซึ่งพบได้ไม่บ่อยนัก องค์พระอร่ามไปด้วยสีทอง สูง 8 ศอก (4 เมตร) และประทับในซุ้มเรือนแก้วบนฐานชุกชีพื้นสีแดงและลวดลายสีทอง ถัดมาคือเสาประดับลายปูนปั้นที่เรียงรายอยู่และมีลวดลายกาบตีนพื้นแดงลายทองเช่นกันประดับอยู่ทุกเสา ลวดลายที่ประดับมีทั้งเทวดา ยักษ์ ครุฑยุดนาค นก

หัสดีลิงค์ คชสีห์ นรสิงห์ กินรี นกกระสา ค่าง ม้า แมลงป่อง และเครือดอก เป็นต้น เหล่านี้ล้วนแต่ขับเน้นให้พระประธานโดดเด่นมลังเมลืองยิ่งขึ้น

พระพุทธรูปประธานภายในพระวิหาร ผนังด้านข้างเดิมมีภาพจิตรกรรมรูปเทวดาที่วาดขึ้นในยุคหลัง ภายหลังถูกลบไปหลังการบูรณะพระวิหารโดยกรมศิลปากรใน พ.ศ. 2555 ที่มา: เธียรชาย (2551, น. 56)

“พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นอำเภอเวียงสา”: หัตถศิลป์แห่งเมืองสา

เมื่อศิลปสถานเฉกเช่นวัดบุญยืนถูกรังสรรค์ขึ้นได้ องค์ความรู้เชิงศิลป์ด้านอื่นๆ ในขณะที่ราชวงศ์หลวงติ๋นกำลังตั้งมั่นที่เวียงสาก็น่าจะได้รับการฟื้นฟูขึ้นด้วย แม้จะเป็นที่น่าเสียดายว่าประจักษ์พยานแห่งองค์ความรู้เชิงศิลป์ของราชวงศ์หลวงติ๋นที่เวียงสาจะสูญไปบ้างแล้วตามกาลเวลา แต่ที่พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นอำเภอเวียงสา ซึ่งเป็นอาคารไม้ทาสีน้ำตาลแดงตั้งอยู่ใกล้กับวัดบุญยืนเพียงข้ามฟากถนนนั้น มีการเก็บรักษางานหัตถศิลป์ที่ส่วนใหญ่เป็นข้าวของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของผู้คนในอดีตเอาไว้ให้นักท่องเที่ยวได้ชม แม้ว่าสิ่งของเหล่านี้อาจไม่ได้มีอายุเก่าแก่ถึงยุคต้นราชวงศ์หลวงติ๋น แต่คงพอทำให้ผู้มาเยี่ยมชมจินตนาการออกถึงความรุ่มรวยแห่งหัตถศิลป์ในยุคราชวงศ์หลวงติ๋นได้ไม่มากก็น้อย

“พระธาตุแช่แห้ง”: เจติยสถานศิลป์แห่งน่านใหม่

เมื่อราชวงศ์หลวงตื๋นกลับเข้ามาฟื้นฟูตัวเมืองน่านให้รุ่งโรจน์อีกครั้ง ศิลปสถานที่บ่งบอกถึงความสำเร็จนี้ก็คือพระธาตุแช่แห้ง องค์พระธาตุในรูปลักษณ์เช่นที่เห็นในปัจจุบันเป็นผลสืบเนื่องจากการบูรณะที่เริ่มมาตั้งแต่สมัยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ

ความเรืองรองของสีทองสุกใสขององค์พระธาตุยามเมื่อกระทบแสงแดดเป็นหนึ่งในหมุดหมายสำคัญที่นักท่องเที่ยวไม่ควรพลาดที่จะมาสัมผัสและยลด้วยตาตนเองสักครั้งหนึ่ง องค์พระธาตุบุทองจังโก (แผ่นทองเหลือง) มีรูปทรงเป็นระฆังคว่ำ สูง 55.5 เมตร ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อเก็จ กว้างด้านละ 22.5 เมตร ทั้งสี่มุมของฐานมีจุลเจดีย์ ถัดลงมามีฉัตรประดับสี่มุม รอบองค์พระธาตุมีกำแพงและระเบียงล้อมรอบ

อีกหนึ่งศิลปสถานในบริเวณเดียวกันคือวิหารขนาด 6 ห้องที่ตั้งขนานตามแนวทิศเหนือและใต้กับพระธาตุ โดดเด่นด้วยลวดลายปูนปั้นประดับเหนือประตูทางเข้าวิหารเป็นลวดลายนาคเกี้ยว 8 ตัวแทรกด้วยดอกบัวตูม 7 ดอก ตำราบางเล่มขนานนามให้กับลวดลายนี้อย่างไพเราะว่า “อัฐนาคบาศก์สัตตบงกช” นอกจากนี้ ยังมีปูนปั้นรูปนาคประดับหลังคาเป็นช่อฟ้าและปราสาทเฟื้องอีกด้วย ซึ่งโดยที่วิหารมีพื้นสีขาวนี้เอง สีทองอันโดดเด่นของพระธาตุจึงไม่ถูกบดบังหรือช่วงชิงการเป็นจุดรวมสายตาไป ขณะเดียวกันพื้นสีขาวก็รังสรรค์ให้วิหารดูเรียบง่ายและกลมกลืนกับความเปล่งประกายของพระธาตุอย่างลงตัวที่สุด

ภาพถ่ายพระธาตุแช่แห้งจากหนังสือ An Asian Arcady: The Land and People of Northern Siam ของ Reginald Le May (ตีพิมพ์ ค.ศ. 1926) ที่มา: หอภาพถ่ายล้านนา

“วัดภูมินทร์”: ศิลป์ชิ้นเอกแห่งยุคราชวงศ์หลวงติ่น

หากให้นักท่องเที่ยวนึกภาพวัดภูมินทร์ โดยมากคงนึกถึงวิหารทรงจัตุรมุขและภาพปู่ม่านย่าม่านที่ได้รับฉายาว่า “กระซิบรักบันลือโลก” เป็นอันดับแรกๆ อาจมีเพียงน้อยคนที่จะรู้ว่าวัดแห่งนี้คือหนึ่งในสถานที่แห่งการประเดิมหน้าศักราชแห่งความรุ่งเรืองทางศิลปะและเป็นเพชรน้ำเอกของศิลปะยุคราชวงศ์หลวงติ่น ภายนอกของวิหารทรงจัตุรมุขนั้น ที่ด้านเหนือมีราวบันไดนาค หางนาคอยู่ทางทิศใต้ ส่วนทิศตะวันออกและทิศตะวันตกเป็นรูปตัวเหงาหรือหางวัน ที่ประตูทั้งสี่ด้านมีซุ้มประตูที่น่าจะสร้างเลียนอย่างซุ้มเรือนยอดมณฑปซึ่งเป็นอิทธิพลทางศิลปะจากกรุงเทพฯ ส่วนลายปูนปั้นประดับกระจกนั้นคงลักษณะลวดลายที่เป็นเอกลักษณะเฉพาะตัวเอาไว้ และที่กึ่งกลางยอดหลังคามีหางนาคและประดับฉัตร

สิ่งน่าดูชมอันดับแรกภายในวิหารคือพระพุทธรูปสีทองสุกปลั่งสี่องค์ที่ประดิษฐานรอบเสาแกนกลางพื้นแดงลายทองที่รับน้ำหนักหลังคาไว้ วรรณะสีเช่นนี้ นักท่องเที่ยวจะเริ่มคุ้นตาแล้วตั้งแต่ที่เวียงสา แต่นอกจากสีแดงและ

ทองแล้ว ที่จิตรกรรมฝาผนังที่วาดรูปเล่าเรื่องคัทธนกุมารชาดก เนมิราชชาดก และพุทธประวัติตอนปรินิพพานนั้นยังมีการลงสีอื่นอีก เช่น สีน้ำเงิน และสีหม่นอ่อนต่างๆ เป็นต้น ทำให้ภาพจิตรกรรมทั้งหมดดูนุ่มนวลและกลมกลืนเข้ากันได้ดีเป็นอย่างยิ่ง สะท้อนถึงการสั่งสมภูมิปัญญาและสุนทรียภาพทางศิลปะที่มากขึ้นในยามที่ราชวงศ์หลวงติ่นรุ่งเรืองที่สุด

นอกจากสุนทรียภาพทางศิลปะแล้ว จิตรกรรมฝาผนังของวัดภูมินทร์ยังนำเสนอให้เห็นลักษณะพหุชาติพันธุ์ในเมืองน่านตามการรับรู้ของช่างหรือสล่าที่เขียนภาพด้วย มีหลากหลายชาติพันธุ์ที่ปรากฏอยู่ในจิตรกรรม ได้แก่ พม่า, ลัวะ และยาง (ปกาเกอะญอ) เป็นต้น พร้อมกันนั้นยังแสดงให้เห็นด้วยว่าอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมตะวันตกนั้นเริ่มเป็นที่รับรู้กันไม่น้อยในเมืองน่านแล้ว หมอชีวกโกมารภัจจ์หรือหมอกุมมาลเป๊กในพุทธประวัติจึงถูกวาดให้อยู่ในรูปมิชชันนารีตะวันตก อีกทั้งชายหญิงชาวตะวันตก เรือกลไฟตะวันตก และธงชาติฝรั่งเศสก็ถูกวาดแทรกอยู่ในจิตรกรรมเรื่องคัทธนกุมารชาดกด้วย

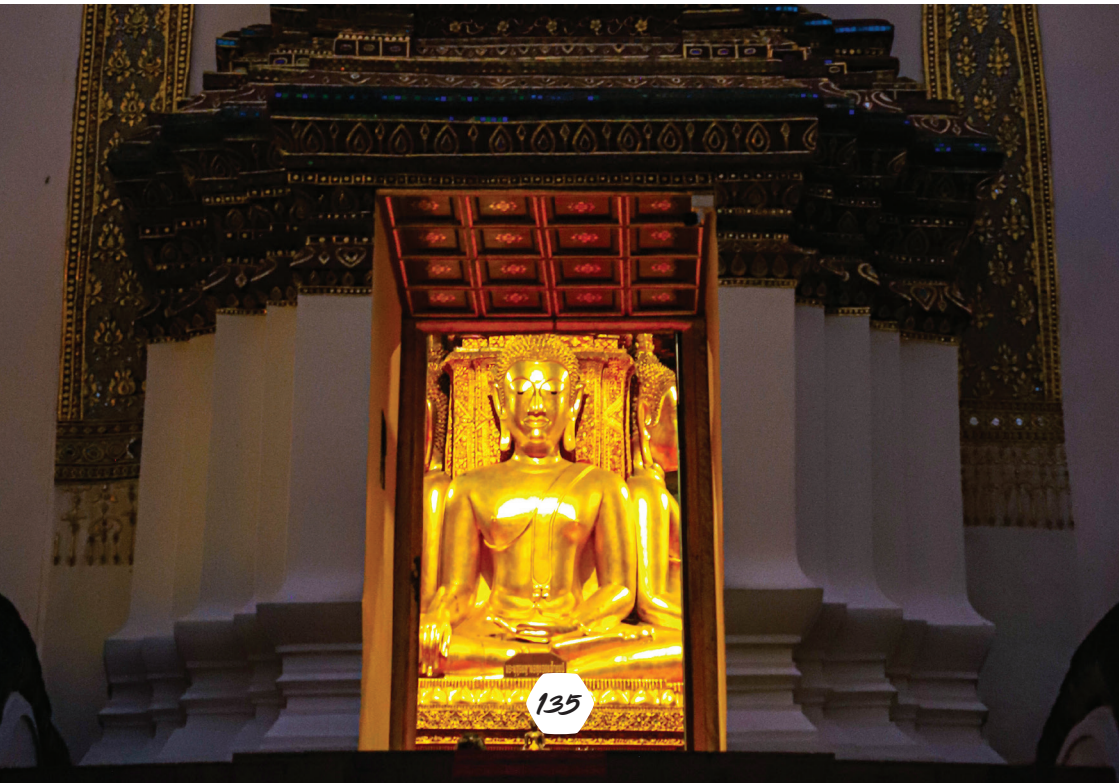

วัดหัวข่วง

ในตัวเวียงยังมีวัดหัวข่วงที่เกี่ยวพันกับราชวงศ์หลวงติ๋นโดยตรง ตัววัดตั้งอยู่ทางทิศเหนือของลานเมือง (ข่วงเมือง) จึงได้ชื่อว่าวัดหัวข่วง วัดแห่งนี้ได้รับการบูรณะในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดชและมีรูปแบบศิลปกรรมที่สะท้อนทั้งอิทธิพลของวัฒนธรรมล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25, ค่านิยมทางศิลปะของน่าน, และฝีมือเชิงช่างท้องถิ่นในช่วงสุดท้ายของยุคจารีต วิหาร หอธรรม และพระธาตุ(เจดีย์)ทรงปราสาทของวัดเป็นสิ่งที่ไม่ควรพลาดชม ภายในวิหารมีพระพุทธรูปไม้จำนวนมากประดิษฐานเรียงรายอยู่บนขื่อเพดานวิหาร ซึ่งเป็นตัวแทนความเชื่อในแนวคิดศาสนาหาพันและแรงศรัทธาของคนในชุมชน การมาเยือนวัดเล็กๆ แห่งนี้จะทำให้ได้สัมผัสกับมรดกทางศิลปะแห่งราชวงศ์หลวงติ๋นที่ตกทอดมาถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนไปบ้างตามกาลเวลาที่ล่วงเลยและขนบนิยมทางศิลปะในแต่ละช่วงเวลาก็ตาม

วัดศรีบุญเรือง (ตำบลม่วงตึ๊ด)

หากได้มาเยือนวัดศรีบุญเรือง นักท่องเที่ยวจะได้พบกับศิลปวัตถุล้ำค่าอีกชิ้นหนึ่งที่ตกทอดมาจากยุคต้นราชวงศ์หลวงติ๋น นั่นคือพระพุทธรูปปิดทองปางมารวิชัยที่เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญโปรดให้สร้างขึ้นใน พ.ศ. 2336 เพื่อให้เป็นที่เคารพสักการะไปตลอดอายุหาพันปีของพระพุทธศาสนา พุทธศิลป์ของพระพุทธรูปองค์นี้ได้รับการยกย่องว่าบรรจงสร้างขึ้นมาให้งดงาม เพียบพร้อม และถูกสัดส่วน ปัจจุบันองค์พระประดิษฐานอยู่ในอาคารเจดียสถานสีน้ำตาลตัดลายทอง ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ตามจินตนาการที่ประยุกต์ศิลปะจากอดีตและร่วมสมัยเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ วัดศรีบุญเรืองยังมีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่เก็บรักษาสิ่งของทรงคุณค่าจากอดีตเอาไว้ด้วย เช่น หีบธรรม ธรรมาสน์ ปั้นลมเก่า และหัตถศิลป์ที่เป็นเครื่องใช้ของผู้คนในอดีต เป็นต้น

วัดนาปัง

อีกหนึ่งศิลปสถานที่เกี่ยวข้องกับราชวงศ์หลวงติ๋นคือวัดนาปังที่ได้รับการบูรณะขึ้นในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดช ปัจจุบันทางวัดได้ปรับปรุงกุฏิสงฆ์สีเหลืองตัดขอบเขียวให้เป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่เก็บรวมรวมศิลปวัตถุและหัตถศิลป์จากอดีตเอาไว้ วัตถุจัดแสดงชิ้นที่โดดเด่นและสร้างความประทับใจให้กับผู้มาเยือนหลายต่อหลายคนมาแล้วคือหัวเรือเก่าขนาดใหญ่รูปพญานาคสีเขียวตัดแดง เหลือง และขาวที่สะท้อนให้เห็นความรุ่มรวยทางศิลปะที่ผูกพันกับสายน้ำของผู้คนในอดีต นักท่องเที่ยวควรติดต่อเจ้าอาวาสล่วงหน้าเพื่อขอเข้าชมพิพิธภัณฑ์

วัดพญาวัด: พุทธคติ พุทธศิลป์

ใครที่ปรารถนาจะชมพระพุทธรูปอันเป็นศิลปะราชวงศ์หลวงติ๋นในยุคตั้งมั่นควรมาเยือนวัดพญาวัดเป็นอย่างยิ่ง องค์แรกคือ พระเจ้าฟ้าหรือพระเจ้าสายฝน ที่เคยใช้แห่ขอฝนพร้อมเทศน์ธรรมปลาช่อน (พิธีสวดขอฝน) สันนิษฐานกันว่าสร้างขึ้นในสมัยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ ส่วนองค์ที่สองคือ พระเจ้าในซุ้มโขง ที่มีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์และหลงเหลืออยู่เพียงไม่กี่แห่งในเมืองน่าน มีข้อสันนิษฐานว่าองค์พระอาจสร้างขึ้นในยุคก่อนราชวงศ์หลวงติ๋นที่ภาวะสงครามยังไม่สงบ ดังเห็นได้จากพุทธลักษณะที่ไม่ได้สัดส่วนและขาดความประณีตและสุนทรียภาพไปบ้าง ส่วนซุ้มโขงสร้างขึ้นตามคติความเชื่อว่าพระ

ปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายประทับอยู่ที่ถ้ำนันทมูลในป่าหิมพานต์ ตัวเรือนซุ้มประกอบด้วยเสาขอมปากแล ซุ้มหางวัน กาบตั้ง พื้นสีแดงและมีลวดลายสีทองรูปพันธุ์พฤกษาและสัตว์จำพวกมอม ด้านข้างยังมีรูปเทวดาเขียนสียืนพนมมือขนาบอยู่ ทว่าส่วนฐานล่างมีการฉาบปูนใหม่ทับลวดลายบางส่วนไปและประดับกระจกสีเพิ่มเติมเข้าไปใหม่เมื่อมีการบูรณะซ่อมแซมในภายหลัง

ที่ด้านหลังของวิหารมีเจดีย์แบบหริภุญชัย จากปูนปั้นรูปนาคที่ยังเหลืออยู่สันนิษฐานว่าตัวเจดีย์อาจสร้างขึ้น (หรือเปลี่ยนแปลงรูปทรงครั้งหลังสุด) ในสมัยที่ล้านนาเข้ามามีอิทธิพลในน่านแล้วหลังพุทธศตวรรษที่ 21

วัดพญาภู

วัดพญาภูมีประวัติการสร้างก่อนยุคราชวงศ์หลวงติ๋นและได้รับการบูรณะในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดช ศิลปวัตถุสำคัญของวัด คือ “พระเจ้าตนหลวง” ซึ่งนับว่าเป็นพระประธานองค์ใหญ่ที่สุดในจังหวัดน่าน ปัจจุบันปิดทองเหลืองอร่ามทั้งองค์ อีกทั้งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางลีลาที่มีจารึกอักษรสุโขทัยที่ฐานสององค์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นอิทธิพลของวัฒนธรรมสุโขทัยที่แผ่มาถึงน่าน และที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง คือ บานประตูไม้เก่าของวิหารที่สลักเป็นรูปทวารบาลที่มีใบหน้าและทรงเครื่องในแบบที่ไม่เคยพบเห็นที่อื่น

ศิลป์ไม่เสื่อมคลายในปลายยุคราชวงศ์หลวงติ๋น

พื้นที่ตัวเมืองเป็นแหล่งท่องเที่ยวยอดนิยมของผู้มาเยือนเมืองน่านอันดับแรกๆ แต่นักท่องเที่ยวหลายคนคงแทบไม่ได้มีศิลปะยุคราชวงศ์หลวงติ๋นเป็นจุดสนใจหลัก หรือไม่ทราบมาก่อนเลยว่าสายธารศิลปะแห่งเมืองน่านหลายอย่างนั้นก่อตัวขึ้นในยุคราชวงศ์หลวงติ๋นนี้เอง แม้ว่าศิลปะจากยุคดังกล่าวจะปรากฏให้เห็นเป็นประจักษ์โดดเด่นอยู่ต่อหน้าต่อตาก็ตาม

ศิลปวัตถุและศิลปสถานที่เห็นในปัจจุบันจำนวนไม่น้อยมีความเป็นมาสืบย้อนกลับไปถึงช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ที่น่านกำลังเข้าสู่อีกยุคสมัย

ของประวัติศาสตร์ เฉพาะในแง่รูปโฉมของศิลปะยุคราชวงศ์หลวงตินนั้นได้พลิกผันจากเดิมไปอย่างมาก ซึ่งเป็นผลกระทบมาจากการกระชับอำนาจของรัฐบาลสยามที่กรุงเทพฯ และการเข้ามาของเจ้าอาณานิคมตะวันตก ปัญหาเหล่านี้ไม่เพียงแต่ทำให้รัฐขนาดเล็กในจารีตการเมืองอย่างเก่าเสื่อมคลายลง แต่ยังมาพร้อมกับอิทธิพลทางศิลปะอย่างใหม่ด้วย ดังนั้นยุคสมัยของศิลปะราชวงศ์หลวงตินจึงพลิกผันเข้าสู่การรับอิทธิพลจากสองเจ้าอาณานิคม ชั้นแรกคือกรุงเทพฯ อีกชั้นคือตะวันตก ดังที่เราจะเห็นได้ว่าศิลปวัตถุและศิลปสถานในตัวเมืองค่อนข้างมีความหลากหลาย มีทั้งที่เป็นศิลปะยุคราชวงศ์หลวงตินเอง ศิลปะจากกรุงเทพฯ ศิลปะจากตะวันตก และที่เป็นลูกผสมพันทาง รวมถึงศิลปะจากจีนโพ้นทะเลที่มาพร้อมกับเศรษฐกิจยุคอาณานิคมด้วย

อาณานิคมศิลป์: อิทธิพลจากกรุงเทพฯ และตะวันตก
หอคำนครน่าน

หนึ่งในสถานที่อันเป็นหมุดหมายสำคัญที่บ่งบอกการมาถึงของอิทธิพลศิลปะแบบอาณานิคม โดยเฉพาะในแง่สถาปัตยกรรมและเป็นสถานที่ที่ต้องปักหมุดมาเยือนให้ได้ คือ หอคำ ทุกวันนี้หากนักท่องเที่ยวมาเยือนสถานที่แห่งนี้สิ่งแรกที่จะสะดุดตาทันทีคือสีเหลืองของตัวอาคารก่ออิฐถือปูน สอดรับกันกับสีขาวของหน้าบันและสีเทาของหลังคา ทั้งหมดนี้ตัดกันอย่างดีกับสีแดงของปั้นลม อย่างไรก็ดี หากย้อนกลับไปยังสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดชหอคำหลังเดิมที่สร้างขึ้นในราว พ.ศ. 2399–2400 นั้นเป็นอาคารไม้สักและตะเคียน หลังคาจั่ว มุงไม้แป้นเกล็ด ประดับช่อฟ้าใบระกาและหางหงส์ และล้อมรอบด้วยกำแพงอิฐสี่ด้าน

ต่อมาในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชมีการสร้างหอคำหลังใหม่ขึ้น โดยรับเอาอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมจากตะวันตกและกรุงเทพฯ มาประยุกต์ใช้ ตัวอาคารสองชั้นเปลี่ยนจากไม้เป็นก่ออิฐถือปูน รูปแบบตรีมุข ด้านหน้าหันสู่ทิศตะวันออก โครงสร้างภายในยังคงเป็นไม้ และหลังคามุงไม้แป้นเกล็ด

หอคำ สร้างในยุคเจ้าอนันตวรฤทธิเดช ถ่ายโดยชาร์ลส์ โรไบนส์ (Charles Robyns) ข้าหลวงมหาดไทยชาวเบลเยียมที่เดินทางไปกับคณะปักปันเขตแดนบริเวณเชียงของ–หลวงพระบางเมื่อ พ.ศ. 2448 ที่มา: สมุดภาพปักปันเขตแดน ร.ศ. 124 (2558, น. 62–63)

ภายหลังเมื่อเจ้ามหาพรหมสุรธาดาถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2474 และระบบเจ้าผู้ครองนครสิ้นสุดลง หอคำเปลี่ยนสถานะมาเป็นศาลากลางจังหวัดอยู่ราว 40 ปี จากนั้นกรมศิลปากรได้ขอรับมอบเพื่อใช้เป็นที่ตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและใช้มาจนถึงปัจจุบัน

หมายเหตุ: ในรายงานตรวจราชการของสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครราชสีมาถึงพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในพ.ศ. 2463 บรรยายถึงหอคำว่า

"... เป็นตึก ๒ ชั้นใหญ่ รูปเป็นตรีมุขคล้ายกับตัว T ฝรั่ง ชั้นล่างเป็นห้องหลายห้องมีเฉลียงแล่นกลาง คราวนี้เขาจัดเป็นห้องพักสำหรับผู้ที่มาด้วยพัก ที่มุขน่า ซึ่งอยู่ด้านตวันออกตรงที่ควรจะเป็นท้าวตัว T นั้นมีบรรไดขึ้น ๒ ข้าง ขึ้นถึงชั้นบน ส่วนที่ชั้นบนพอพ้นบรรไดแล้วมีเฉลียงน่ามุขหน่อยหนึ่ง ต่อเข้าไปเป็นห้องรับแขกใหญ่กว้างมาก ตั้งเก้าอี้จัดเป็นที่รับแขก มีโต๊ะเก้าอี้ล้อมเป็นหย่อมๆไป ๖ หย่อม ทางฝาผนัง ด้านหุ้มกลองมีบุษบกรูปอย่างชาวเหนือตั้งพระพุทธรูปมีเครื่องบูชา แล้วถึงเฉลียงหลังอีกตอนหนึ่ง ส่วนมุขทางด้านเหนือด้านใต้นั้น เป็นห้องอยู่ มีห้องนอนห้องเขียนหนังสือห้องกินข้าวต่างๆ เป็นห้องเล็กๆ ที่ข้าพระพุทธเจ้าอยู่นั้นทางมุขเหนือ ข้างหลังห้องเหล่านี้มีห้องอาบน้ำ

ห้องส้วมซึ่งดูเป็นคนละส่วนกับเรือน เพราะเป็นฝาผนังไม้หยาบๆ แลมุงสังกะสี เห็นจะสร้างขึ้นภายหลัง หรือจะสร้างขึ้นรับข้าพระพุทธเจ้าทีเดียวก็ไม่ทราบ ตึกทั้งหลังนี้ เป็นตึกทาปูนขาว น่าต่างไม้ทาสี แต่เล็กกว่าส่วนเรือน ภายในออกจะเหม็นอับๆ เป็นตึกฝรั่งโบราณ แต่ก็พออยู่ได้สบายพอใช้ หลังคาตึกนี้เป็นหลังคาไทยมุงกระเบื้องไม้ มีช่อฟ้าใบระกาแลบะราลีเป็นศิร์ษะนาค เครื่องบนรู้สึกว่าเล็กกว่าเรือนทั้งนั้น หลังคาทรงเตี้ยดูอ้วนหนักไม่งามเลย แต่เรียบร้อยไม่ชำรุดทรุดโทรมอย่างใด รอบเรือนใหญ่นี้มีเรือนฝากระดานล้อมๆอยู่บ้าง มีกำแพงกั้นรอบ แลมีกั้นภายในกึ่งกลางอีกชั้นหนึ่ง แบ่งเป็นข้างหน้าข้างใน มีประตูช่องกุฎออกระหว่างกำแพงชั้นในนี้ เวลาแกอยู่กันตามธรรมดาก็เห็นจะแบ่งเป็นผู้หญิงส่วนหนึ่งผู้ชายส่วนหนึ่งเหมือนในวัง แต่เวลานี้เปิดหมด ที่ตรงน่าหอคำเป็นชาลากระเบื้องชั้นหนึ่งแล้วถึงประตูใหญ่ นอกประตูออกไปมีสนามหญ้าแล้วจึงถึงถนนหลวง มีถนนเล็กตัดสนามเข้ามาถึงประตูใหญ่นั้น กำแพงนั้นตอนที่เป็นข้างหน้าถือปูนแลโบกปูนขาวเรียบร้อย แต่ตอนที่เป็นข้างในนั้นทิ้งโทรมๆ รวมทั้งหมดคุ้มเจ้าผู้ครองนครน่านนี้เห็นจะใหญ่เท่าที่วัดบวรนิเวศน์ ตอนที่กั้นกำแพงล้อมพระอุโบสถพระเจดีย์แลวิหารพระศาสดานั้น ที่หอคำนี้ว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ได้สร้างขึ้นใหม่ภายในไม่กี่ปีนัก โดยที่รื้อหอคำเก่าซึ่งสร้างด้วยไม้ลงเสียและนำไปปฏิสังขรณ์วัด เช่นวิหารเขาน้อยเป็นต้น แล้วสร้างตึกนี้ลงไว้แทน แลสั่งไว้ว่าถ้าใครจะเป็นเจ้าครองเมืองน่านต่อไปให้มาอยู่ที่นี้เสมอ เจ้าผู้ครองใหม่จึงยกมาอยู่ตามที่สั่งไว้ ...”

ในระยะหนึ่ง ตัวอาคารของหอคำเคยเปลี่ยนสีที่ทาทับจากเหลืองเป็นขาว และใช้กระเบื้องมุมหลังคาสีเขียว และในช่วงที่ใช้เป็นศาลากลางจังหวัดมีการแก้ไขหน้าบันใหม่โดยประดับรูปครุฑสีทองเข้าไปแทน ภายหลังเมื่อกรมศิลปากรทำการบูรณะตัวอาคารครั้งล่าสุดระหว่าง พ.ศ. 2558–2560 ได้มีการปรับแก้ตัวอาคารให้มีลักษณะกลับไปใกล้เคียงกับลักษณะดั้งเดิมเมื่อแรกสร้าง กล่าวคือเลือกใช้สีเหลืองทาทับตัวอาคาร และที่หน้าบันประดับรูปโคอุสุภราชล้อมด้วยนาคเกี้ยว ซึ่งเป็นตราประจำเมืองของน่านในอดีต

ปัจจุบันหอคำหรือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่านจัดแสดงศิลปวัตถุล้ำค่าหลายรายการที่เกี่ยวข้องกับราชวงศ์หลวงติ๋น ที่สำคัญ คือ

งาช้างดำ

งาช้างดำหรืองาช้างนิลได้ชื่อว่าเป็นศิลปวัตถุล้ำค่าคู่เมืองน่าน เป็นสมบัติเก่าแก่ที่ตกทอดอย่างยาวนานมาจนถึงสมัยเจ้ามหาพรหมสุรธาดา ฐานที่ตั้งงาช้างเป็นรูปครุฑที่แกะสลักจากไม้สักและลงสีเมื่อ พ.ศ. 2469

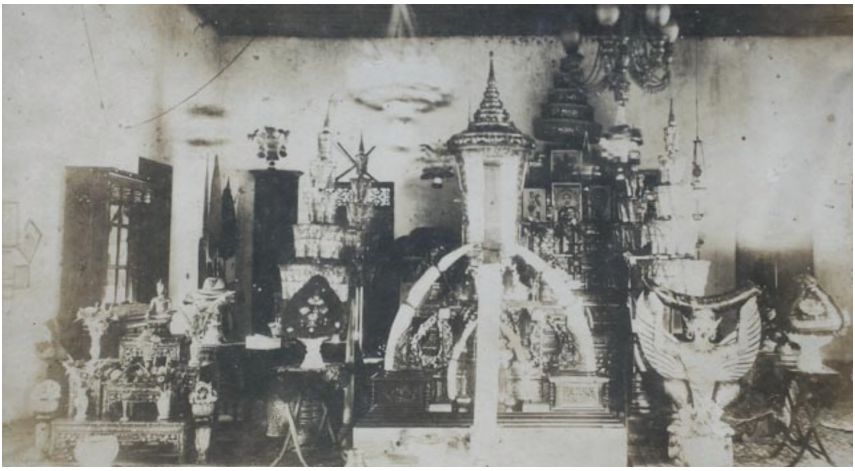

งาช้างดำตั้งประดับในงานพระศพเจ้ามหาพรหมสุรธาดา ที่มา: หอภาพถ่ายล้านนา

พระพุทธรูปยืนทรงเครื่อง

พระพุทธรูปยืนทรงเครื่องที่ตั้งอยู่กลางโถงชั้นบนของพิพิธภัณฑสถานองค์นี้น่าจะสร้างขึ้นในยุคเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ ลักษณะประทับยืนปางประทานอภัยทรงเครื่องอย่างพระจักรพรรดิราช เดิมประดิษฐานอยู่ที่วัดบุญยืน

โกศทอง

โกศทองสร้างขึ้นเลียนแบบโกศศพตามธรรมเนียมราชสำนักกรุงเทพฯ เพื่อใช้บรรจุศพเจ้ามหาพรหมสุรธาดาและเจ้านายนครน่านคนสำคัญ เช่น เจ้าราชวงศ์ (สุทธิสาร ณ น่าน) และเจ้าราชบุตร (หมอกฟ้า ณ น่าน) เป็นต้น

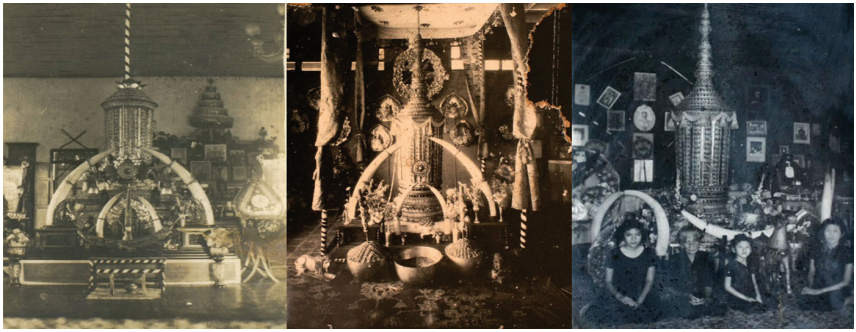

โกศทองใช้ในงานศพคราวต่างๆ จากซ้ายไปขวาคือเจ้ามหาพรหมสุรธาดา เจ้าราชวงศ์ (สุทธิสาร ณ น่าน) และเจ้าราชบุตร (หมอกฟ้า ณ น่าน) ที่มา: หอภาพถ่ายล้านนา

ตราจุ้ม

"จุ้ม" หรือ "ลัญจกร" คือตราประทับสำหรับรับรองเอกสารแทนตัวผู้ปกครองหรือแทนตำแหน่งขุนนางในยุคจารีต

ตารูปโคอุศุภราช เป็นตราประจำเมืองน่านในยุคหนึ่ง หอคำเมืองน่านเคยใช้สัญลักษณ์ดังกล่าวประดับหน้าบันอาคาร ก่อนจะเปลี่ยนเป็นรูปครุฑภายหลัง (ปัจจุบันพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่านบูรณะอาคารใหม่และเปลี่ยนตราหน้าอาคารกลับมาเป็นรูปโคแล้ว)

ตารูปนาค (นาคคู่, นาคเกี้ยว) เป็นตราประจำองค์ของเจ้าอนันตวรฤทธิเดช ในเอกสารติดต่อระหว่างน่านกับกรุงเทพฯ ช่วงรัชสมัยของพระองค์มักปรากฏลายจุ้มดังกล่าวพร้อมข้อความ “ได้ปละธับตารูปภยานาคมาเปนสำคัน” ควบคู่กันอยู่เสมอ

อาณาจักรหลักคำ

อาณาจักรหลักคำเป็นกฎหมายที่ตราขึ้นในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดช เพื่อใช้บริหารราชการแผ่นดินเมืองน่านในช่วงปลายของยุคจารีต พับสาที่จัดแสดงอยู่นี้มีจำนวน 61 หน้า เขียนด้วยอักษรธรรมล้านนา ภาษาไทยวน นางสุภาพ สองเมืองแก่นส่งมอบให้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่านเป็นผู้เก็บรักษาเมื่อ พ.ศ. 2530 อาณาจักรหลักคำได้รับการขึ้นทะเบียนให้เป็นเอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลกของประเทศไทยส่วนท้องถิ่นเมื่อ พ.ศ. 2559

วัดพระธาตุช้างค้ำ

ไม่เฉพาะศูนย์กลางทางการเมืองเท่านั้นที่เปลี่ยนแปลงในแง่ของศิลปะและสถาปัตยกรรมไปสู่การรับอิทธิพลแบบอาณานิคม ศูนย์กลางทางศาสนาก็เช่นกัน ประจักษ์พยานสำคัญอยู่ที่วัดพระธาตุช้างค้ำนั่นเอง หนึ่งในสิ่งที่โดดเด่นควรค่าแก่การชมคือลวดลายประดับภายนอกหอไตรที่บ่งบอกถึงอิทธิพลทางการเมืองจากกรุงเทพฯ หอไตรแห่งนี้สร้างขึ้นใน พ.ศ. 2453 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงปฏิรูปการปกครองและรวบรวมประเทศราชทางตอนเหนือเข้าเป็นมณฑลหนึ่งของประเทศไทย ตัวอาคารตั้งอยู่คู่กับพระวิหาร ลักษณะก่ออิฐ ทาสี เครื่องบนทำด้วยไม้ และเดิมมุงกระเบื้องไม้สัก ศิลปะอันโดดเด่นชวนชมของหอไตรแห่งนี้คือครุฑพ่าห์ซึ่งประดับอยู่กลางหน้าบันและรวงผึ้ง

ลักษณะครุฑที่ปรากฏในปัจจุบันนั้นมีกายสีทองและปีกสีเขียว ซึ่งตัดกันเป็นอย่างดีกับพื้นหลังของหน้าบันที่เป็นสีน้ำเงินและมีลายทองประกอบ นักท่องเที่ยวทั่วไปอาจเพียงสะดุดตากับสีสันและลวดลายเหล่านี้เท่านั้น แต่คงไม่เห็นแปลกหรือไม่รู้สึกสงสัยที่เห็นรูปครุฑที่ประดับอยู่นัก ความสำคัญของรูปครุฑที่ประดับอยู่นี้คือการแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าราชวงศ์หลวงตื้นได้ยอมรับการเป็นส่วนหนึ่งของศูนย์อำนาจที่ใหญ่กว่าอย่างกรุงเทพฯ โดยดุษณีแล้ว เพราะครุฑคือสัญลักษณ์ทางอำนาจของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงเทพฯ ที่เป็นเจ้าอธิราชเหนือประเทศราชต่างๆ ดังนั้นศิลปะจึงไม่เพียงสะท้อนถึงสุนทรียะและความสามารถในเชิงช่างเพียงอย่างเดียว แต่เป็นสิ่งที่ถูกหล่อหลอมขึ้นจากแง่มุมทางการเมืองด้วย

นอกจากนี้ ยังมีสิ่งน่าสนใจอื่นๆ ภายในวัดอีกมาก เช่น พระประธานภายในพระวิหารที่สร้างขึ้นก่อนยุคราชวงศ์หลวงตื้น พระพุทธรูปโลหะสำริดปางลีลาศิลปะสุโขทัยที่เพิ่งค้นพบเมื่อ พ.ศ. 2498 และจิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารที่น่าจะมีอายุร่วมสมัยกับวัดภูมินทร์ (แต่ปัจจุบันเลือนรางจนแทบจะมองไม่เห็นแล้ว) เป็นต้น

ลวดลายเครือดอกบนสังฆาฏิพระประธานในพระวิหาร วัดพระธาตุช้างค้ำ

พหุลักษณ์ พหุศิลป์: พม่า จีนโพ้นทะเล และคริสเตียนน่าน พระพุทธรูปวัดกู่คำ

เมื่อเข้าสู่ยุคอาณานิคม การหลั่งไหลเข้ามาของวัฒนธรรมอื่นและเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับโลกภายนอกที่เข้มข้นขึ้นนั้นเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ชาวพม่าและไทใหญ่ที่อยู่ในบังคับของอังกฤษเป็นกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาทำกิจการในน่าน (ก่อนที่ชาวจีนจะเข้ามา) บางคนประสบความสำเร็จและกลายเป็นผู้อุปถัมภ์วัด จึงปรากฏพระพุทธรูปศิลปะพม่าในวิหารวัดกู่คำ สะท้อนให้เห็นว่าความหลากหลายทางศิลปะนั้นถูกรังสรรค์ขึ้นพร้อมกับความหลากหลายทางชาติพันธุ์

ตึกรังษีเกษม

น่านในยุคอาณานิคมถือเป็นหนึ่งในจุดหมายของการเผยแพร่คริสต์ศาสนา ดังนั้นนอกจากคุ้มเจ้านาย วัดหลวง และบ้านขุนนางแล้ว ศิลปะและสถาปัตยกรรมแบบอาณานิคมยังส่งอิทธิพลต่อรูปแบบอาคารสถานศึกษาที่ก่อตั้งโดยคณะมิชชันนารีอเมริกันที่เริ่มเข้ามาเผยแผ่ศาสนาและบุกเบิกการศึกษาที่น่านด้วย ตึกรังษีเกษมของโรงเรียนน่านคริสเตียนศึกษาสร้างขึ้นใน พ.ศ. 2458 และต่อเติมเพิ่มอีกในเวลาต่อมา ตัวอาคารสองชั้นก่ออิฐถือปูนทาสีแดงอันชวนให้นึกนึกความขรึมขลัง พื้นชั้นบนและโครงสร้างหลังคาเป็นไม้ ประตูและหน้าต่างเป็นซุ้มโค้ง ผังอาคารมีลักษณะคล้ายตัวยู (U) และที่โดดเด่นไม่น้อยคือเป็นอาคารเก่าแห่งเดียวของจังหวัดน่านที่มีปล่องไฟตามอย่างอาคารแบบตะวันตก ปัจจุบันอาคารหลังนี้ได้รับการปรับปรุงให้เป็นหอประวัติศาสตร์จัดแสดงโบราณวัตถุยุคก่อนประวัติศาสตร์ รวมถึงข้าวของ

เครื่องใช้ในยุคบุกเบิกเผยแผ่คริสต์ศาสนาที่น่าน เป็นต้น

ศาลเจ้าปึงเถ่ากง

ลักษณะสำคัญอีกประการของยุคอาณานิคมคือการหลั่งไหลมาถึงของชาวจีนโพ้นทะเล ซึ่งในอาณาจักรหลักคำเรียกว่า “เซ็กจีน” (อ่านด้วยสำเนียงของชาวน่านว่า เจ๊กจี๋น) เมื่อชาติพันธุ์ใหม่มาถึงก็ย่อมหมายถึงการเข้ามาของศิลปะและวัฒนธรรมอย่างใหม่ด้วย วากันว่าความเป็นมาของศาลเจ้าปึงเถ่ากงนั้นย้อนกลับไปได้ร่วมร้อยปี แต่น่าเสียดายที่ไม่มีหลักฐานทั้งที่เป็นตัวอักษรและภาพถ่ายระบุได้ว่าศาลเจ้าแห่งนี้เมื่อแรกสร้างมีลักษณะทางศิลปะและสถาปัตยกรรมอย่างไร ศาลที่เห็นในปัจจุบันได้รับการบูรณะขึ้นใหม่ ตกแต่ง

ลวดลายปูนปั้นรูปสัตว์ในความเชื่อแบบจีน เช่น กิเลน หงส์ และมังกร เป็นต้น

เส้นทางตัวเลือกสำหรับคนรักษ์ศิลป์

นอกจากโปรแกรมการท่องเที่ยวที่ร่ายเรียงตามทิศทางของการเคลื่อนย้ายศูนย์กลางอำนาจของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญจากใต้สู่เหนือ และการจัดแบ่งกลุ่มสถานที่ท่องเที่ยวตามบริบทของพัฒนาการในประวัติศาสตร์ของน่านแล้ว เส้นทางสายรักษ์ศิลป์ยังขอนำเสนอเส้นทางตัวเลือกที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์ทางศิลปะของชาวน่านมาแต่อดีตอีกด้วย เส้นทางเหล่านี้แบ่งแยกตามความสนใจเฉพาะด้านของนักท่องเที่ยว กล่าวคือ สายจิตรกรรม สายพิพิธภัณฑ์ สายเรือแข่ง และสายผ้าทอมือ

สายจิตรกรรม

สำหรับจังหวัดขนาดเล็กที่มีจำนวนประชากรค่อนข้างเบาบาง น่านนับว่ามีความรุ่มรวยทางศิลปะอย่างมาก งานสร้างสรรค์แขนงจิตรกรรมถือว่าเป็นความโดดเด่นทางศิลปะของน่านทั้งที่สืบทอดมาจากอดีตและสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ในยุคร่วมสมัย

ภาพจิตรกรรมฝาผนังของวัดภูมินทร์นั้นโดดเด่น เป็นเอกลักษณ์และเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะภาพ "ปู่ม่านย่าม่าน" และภาพ "นางสิไวย"

แต่นอกจากชุดภาพดังกล่าวแล้ว จิตรกรรมวัดภูมินทร์ยังประกอบไปด้วยภาพอีกจำนวนมากที่แสดงให้เห็นฝีมือของหนานบัวผัน สล่าชาวไทลื้อ และช่างเอกที่ไม่ปรากฏนามอีกหลายคน ภาพวาดเหล่านี้สะท้อนถึงความเชื่อความศรัทธาและวิถีชีวิตท่ามกลางความหลากหลายทางชาติพันธุ์ของคนน่านในยุคที่ภาพถูกรังสรรค์ขึ้น รวมถึงการรับรู้ตนเองของผู้ปกครองน่านในโลกกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ที่กำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างที่ไม่เคยประสบมากอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้ามาของเจ้าอาณานิคมตะวันตก

สันนิษฐานกันว่า ภาพจิตรกรรมของวัดช้างค้ำอาจถูกวาดขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกันกับวัดภูมินทร์ แต่ที่ไม่ค่อยเป็นที่รู้จัก คงเป็นเพราะว่าในปัจจุบันจิตรกรรมบนฝาผนังของวัดช้างค้ำนั้นเลือนรางไปมากแล้ว ทว่าภาพที่ยังหลงเหลืออยู่ก็เป็นหนึ่งในตัวแทนถึงศิลปะของน่านยุคราชวงศ์หลวงติ๋นที่ยังรอคอยผู้สนใจมาเยี่ยมชม ก่อนที่ภาพเหล่านั้นจะจางหายไปจากผนังกำแพงและความทรงจำไปตลอดกาล

กล่าวกันว่าสกุลช่างที่วาดภาพจิตรกรรมฝาผนังของวัดหนองบัวที่อำเภอท่าวังผานั้นเป็นสายเดียวกันกับของวัดภูมินทร์ ภาพบางส่วนจึงมีความคล้ายคลึงกัน อย่างไรก็ตาม ด้วยความที่นิทานชาดกที่เล่าบนผนังของทั้งสองวัดต่างเป็นคนละเรื่องกัน ทำให้ลีลาการเล่าเรื่องและองค์ประกอบหลาย ๆ

อย่างมีความโดดเด่นที่แตกต่างกันออกไป จึงควรค่าแก่การชมให้ครบทั้งสองแห่งเป็นอย่างยิ่ง อีกทั้งภายในวิหารวัดหนองบัวยังมีพับสาภาพร่างต้นแบบของจิตรกรรมจัดแสดงให้ผู้สนใจได้ชมอีกด้วย

มรดกทางวัฒนธรรมเหล่านี้ได้รับการสืบสานต่อ เช่น ภาพปู่ม่านย่าม่าน ภาพชายสูงศักดิ์ในเสื้อสีแดง จากจิตรกรรมวัดภูมินทร์ ถูกนำมาตีความใหม่ในรูปแบบศิลปะร่วมสมัย และจัดแสดงไว้ที่ หอศิลป์ริมน่าน ซึ่งก่อตั้งโดยอาจารย์วินัย ปราบริปู ศิลปินผู้มีผลงานเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางและสืบเชื้อสายมาจากพญาผาบซึ่งเป็นขุนนางในสมัยราชวงศ์หลวงติ๋น หอศิลป์ริมน่านที่ตั้งอยู่ที่ชายขอบของอำเภอเมืองจึงเหมาะสมที่จะเป็นจุดสรุปของการท่องเที่ยวสายจิตรกรรม

สายพิพิธภัณฑ์

น่านเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีชุมชนท้องถิ่นที่เข้มแข็ง ดังสะท้อนให้เห็นในการที่มีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นอยู่เป็นจำนวนมาก ในที่นี้จะขอนำเสนอเพียงบางพิพิธภัณฑ์ที่อยู่บนเส้นทางสายเจ้าฟ้า

พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดนาทะนุง ตั้งอยู่ในวัดนาทะนุง อำเภอนาหมื่น จัดแสดงและรวบรวมข้าวของเครื่องใช้ ผ้าทอมือ ตำรา และวัตถุโบราณที่แสดงถึงภูมิปัญญาของคนท้องถิ่นในตำบลนาทะนุงและพื้นที่ใกล้เคียง

พิพิธภัณฑ์เทศบาลตำบลเวียงสา ตั้งอยู่บนชั้นสองของที่ทำการเทศบาล ซึ่งในอดีตเคยเป็นที่ทำการอำเภอ ภายในจัดแสดงข้าวของเครื่องใช้ในอดีตที่เกี่ยวพันกับชีวิตของคนเมืองสา ประวัติของเจ้าหลวงเวียงสา รวมถึงหมุดหมายสำคัญต่าง ๆ ในประวัติของอำเภอสา และหัวเรือแข่งจำลอง

พิพิธภัณฑ์วัดนาปัง ตั้งอยู่ในวัดนาปัง อำเภอภูเพียง ตัวพิพิธภัณฑ์ปรับปรุงมาจากกุฏิของครูบาบุญศรี อดีตเจ้าอาวาสวัดนาปัง ภายในจัดแสดงของเกาและวัตถุโบราณจำนวนมาก โดยเฉพาะช่อฟ้าของวิหารเก่าและหัวเรือแข่งรูปนาคของชุมชนศรัทธาวัดนาปัง

พิพิธภัณฑ์วัดศรีบุญเรือง ตำบลม่วงตึ๊ด อำเภอภูเพียง นอกจากเจดียสถานซึ่งจัดแสดงพระพุทธรูปเก่าแก่ของวัดแล้ว วัดศรีบุญเรืองยังมีพื้นที่จัดแสดงคัมภีร์ใบลาน วัตถุโบราณ และข้าวของเครื่องใช้ของชาวม่วงตึ๊ดในอดีตที่น่าสนใจอีกเป็นจำนวนมาก

พิพิธภัณฑ์ชุมชนบ้านพระเกิด ตั้งอยู่ในวัดพระเกิด อำเภอเมือง โดยมติจากคนในชุมชนที่ให้ปรับปรุงมาจากกุฏิของครูบาอินผ่อง วิสารโท อดีตเจ้าอาวาส เป็นสถานที่เก็บรวบรวมและจัดแสดงสิ่งของสำคัญจากอดีตที่เกี่ยวพันกับชุมชน ที่โดดเด่นคืองานศิลปะจากชิ้นส่วนวิหารเก่า, พระพุทธรูปทรงเครื่อง, และพับสา-ใบลานอีกจำนวนมากที่พบในชุมชน และยังมีชื่อเสียงเรื่องการทำตุงเพื่อสะเดาะเคราะห์สืบชะตา

พิพิธภัณฑ์ชุมชนวัดกู่คำ ตั้งอยู่ในวัดกู่คำ อำเภอเมือง เก็บรวบรวมข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ ของชาวน่านในอดีตและพระพุทธรูปที่มีผู้อุทิศถวายให้วัดเอาไว้

ถ้าหากอยากจะเรียนรู้ในภาพรวม พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติคือแหล่งรวมความรู้ชั้นดีเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นของแต่ละจังหวัด พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่านสร้างขึ้นในสถานที่ของอดีตหอคำเมืองน่าน จัดแสดงโบราณวัตถุสำคัญที่เกี่ยวพันกับประวัติศาสตร์ของน่าน ตั้งแต่เครื่องมือหินและโลงไม้ยุคก่อนประวัติศาสตร์, จารึกยุคราชวงศ์ภูคา, พระพุทธรูป หีบธรรม วิหารจำลอง และพยานวัตถุจากหลากยุคหลายสมัยในอดีตที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการและความเป็นมาอันยาวนานของพื้นที่ที่กลายมาเป็นน่านในปัจจุบัน

สายเรือแข่ง

แม่น้ำน่านเป็นธาราวิถีที่ผูกพันผู้คนในอาณัติของเจ้าผู้ปกครองแห่งราชวงศ์หลวงติ่นมาอย่างยาวนาน ด้วยเป็นแม่น้ำที่ไหลพาดผ่านพื้นที่ในเขตปกครอง ในขณะที่แม่น้ำน่านช่วงอำเภอนาน้อยลงไปอำเภอนาหมื่นนั้นไม่สะดวกสำหรับการสัญจร เพราะเป็นช่วงที่มีแก่งหินขนาดใหญ่อย่างเช่นแก่งหลวงขวางกั้น ลักษณะทางกายภาพของแม่น้ำตั้งแต่แก่งหินขึ้นไปจนถึงเวียงน่านเหมาะสมกับการใช้สัญจร ชาวน่านจึงใช้แม่น้ำช่วงนี้จัดการแข่งเรือ เพื่อที่จะเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชุมชนตามลำน้ำมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทุกวันนี้การแข่งเรือในลำน้ำนานจัดเป็นกีฬาระดับจังหวัดและระดับประเทศ โดยจะมีเทศกาลแข่งเรือในช่วงประเพณีสลากภัต (ตานก๋วยสลาก) ในช่วงนี้ชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำน่านก็จะนำเรือจากวัดประจำชุมชนมาจัดแข่งขันกัน

นักท่องเที่ยวที่สนใจการแข่งเรือสามารถเริ่มต้นการเดินทางที่เวียงสาซึ่งเป็นอำเภอที่อยู่ใต้สุดที่สามารถจัดการแข่งเรือในแม่น้ำน่านได้ โดยสามารถแวะชมประวัติเรือแข่งแห่งเมืองสาได้ที่พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเวียงสาซึ่งจัดแสดงโมเดลหัวเรือพร้อมวัตถุและเรื่องราวในอดีตของท้องถิ่น จากนั้นสามารถเดิน

ข้ามถนนไปยังวัดบุญยืนเพื่อไปชมเรือเจ้าแม่สายฟ้า ซึ่งเป็นเรือแข่งประจำวัดบุญยืนที่ได้คว้ารางวัลในการแข่งขันมาแล้ว เรือลำนี้ยังมีภาพวาดปู่ม่านย่ามานอยู่บนกราบเรือด้วย

เมื่อเดินทางจากเวียงสามาสู่อำเภอเมือง ผู้สนใจสามารถแวะเยือนหออัตลักษณ์นครน่าน ซึ่งเป็นสถานที่ที่ให้ความรู้เรื่องอดีตและมรดกทางวัฒนธรรม รวมทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับเรือแข่งแห่งนครน่านที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว นอกจากนี้ยังมีที่น่าเยี่ยมชมอีกแห่งหนึ่ง คือ วัดศรีพันต้น ซึ่งมีเรือเจ้าพ่อพญามือันเป็นเรือใหญ่ที่สุดลำหนึ่งในเมืองน่านจัดแสดงอยู่ในโรงเก็บที่หน้าวัดอีกด้วย

จากนั้นผู้ที่หลงใหลในวิถีเรือแข่งพื้นบ้านสามารถที่จะเดินทางต่อไปยังอำเภอภูเพียง จุดที่ต้องแวะชมแห่งแรก คือ วัดนาปัง ซึ่งมีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่จัดเก็บหัวเรือศิลปะท้องถิ่นที่งดงามและหาชมได้ยากในปัจจุบัน แห่งที่สอง คือ วัดศรีบุญเรือง ที่อยู่ริมแม่น้ำน่านและมีความเกี่ยวข้องกับการแข่งเรือมาช้านาน ในวัดมีภาพวาดเล่าเรื่องราวการแข่งเรือและความสำเร็จของชาวชุมชนวัดศรีบุญเรือง ที่ด้านข้างของวัดจัดเป็นที่เก็บเรือแข่งลำจริงอีกด้วย

สายผ้าทอมือ

ในปัจจุบันผ้าทอมือเป็นสินค้าท้องถิ่นอย่างหนึ่งที่สร้างชื่อเสียงให้จังหวัดน่านเป็นที่รู้จัก โดยเฉพาะผ้าทอลายน้ำไหลที่ขึ้นชื่อว่ามีลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์และงดงามยิ่ง แต่ผ้าทอมือมิได้เป็นแค่สินค้าที่มีความงดงามเท่านั้น หากยังเป็นผลผลิตทางภูมิปัญญาของชาวน่านในอดีตที่ส่งทอดสู่ลูกหลานในปัจจุบัน ผู้ที่ชื่นชอบเส้นสายลายภูษาแห่งน่านสามารถที่จะเรียนรู้เรื่องราวเหล่านี้ได้จากการเที่ยวชมสถานที่หลายแห่งตามเส้นทางสายเจ้าฟ้าไล่เลียงจากน่านใต้สู่เวียง

เริ่มจากที่พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นวัดนาทะนุง อำเภอนาหมื่น ซึ่งเก็บรักษาเครื่องมือหัตถกรรมที่เกี่ยวกับการปั่นด้ายทอผ้า และผ้าทอนาหมื่นที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผ้าซิ่นนางพญานาหมื่น ที่ถือได้ว่าเป็นตัวแทนภูมิปัญญาของชาวนาหมื่นที่ไม่ปรากฏในพื้นที่อื่นของเมืองน่าน และ

ถ้าอยากเห็นผ้าชิ่นนาหมื่นเพิ่มเติมก็สามารถที่จะเข้าชม พิพิธภัณฑ์ผ้าโบราณฝ้ายเงิน ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑ์เอกชนที่เก็บรักษาผ้านางพญานาหมื่นและผ้าทอมือลวดลายอื่นๆ ของชาวน่านไว้ ทางพิพิธภัณฑ์มีผ้าพื้นเมืองจำหน่ายสำหรับผู้ที่สนใจด้วย

เมื่อเดินทางถึงอำเภอเมือง หากต้องการที่จะเรียนรู้เรื่องราวผ้าทอมือแห่งเมืองน่านให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น หออัตลักษณ์นครน่าน ก็มีนิทรรศการและวิทยากรที่พร้อมให้ความรู้ได้ ส่วนที่ โฮงเจ้าฟองคำ ซึ่งเป็นคุ้มเดิมของเจ้านายแห่งราชวงศ์หลวงตื้นที่มีความเชี่ยวชาญในการทอผ้า ในปัจจุบันมีการจัดการสาธิตวิธีทอผ้าแบบดั้งเดิมและจัดแสดงผ้าทอมือน่านให้แก่ผู้สนใจเข้าชมด้วย สำหรับคนที่อยากเห็นผืนผ้าทอมือโบราณของน่านนั้น ไม่ควรพลาดการเข้าชมผ้าโบราณที่จัดแสดงที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน อีกด้วย

วัดภูมินทร์ ที่ใจกลางเวียงน่านและ วัดหนองบัว ที่อำเภอท่าวังผา มีจิตรกรรมฝาผนังที่มีความวิจิตรบรรจงและเลื่องชื่อ อันทำหน้าที่เสมือนเป็นนิทรรศการจัดแสดงผ้าทอมือซึ่งชาวน่านสวมใส่ในยุคราชวงศ์หลวงตื้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งลวดลายผ้าชิ่นพื้นเมือง ผ่านตัวละครที่โลดแล่นอยู่ในเรื่องเล่าบนจิตรกรรมได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ ทางวัดหนองบัวยังจัดแสดงบ้านจำลองและเครื่องมือทอผ้าของชาวไทลื้อไว้ให้ผู้สนใจเที่ยวชม อีกทั้งยังสามารถที่จะเลือกซื้อผ้าทอไทลื้อที่ชาวบ้านนำมาจำหน่ายที่ร้านด้านหลังวัดได้อีกด้วย

เส้นทางสาย รักษ์บุญ

วัดมิ่งเมือง
พระธาตุแช่แห้ง
วัดบุญยืน
วัดนาราบ
วัดบ่อแก้ว

เส้นทางสายรักษ์บุญ

เส้นทางสายรักษ์บุญเป็นตัวเลือกที่เหมาะกับนักท่องเที่ยวที่นิยมไหว้พระทำบุญและเสริมสิริมงคลแก่ชีวิต พร้อมกับมองหาโอกาสในการเรียนรู้เรื่องราวของน่านยุคราชวงศ์หลวงตื๋นผ่านการเยี่ยมชมและสักการะสถานที่สำคัญทางศาสนาตั้งแต่เขตน่านใต้ไล่ขึ้นไปสู่เวียง ตลอดเส้นทางเรียงรายไปด้วยวัดเป็นจำนวนมากที่มีความสัมพันธ์กับประวัติของราชวงศ์หลวงตื๋น เพราะการสร้างและทำนุบำรุงวัดวาอารามถือเป็นกรณียกิจสำคัญยิ่งประการหนึ่งของเจ้าผู้ปกครองในกระบวนการฟื้นฟูน่านขึ้นมาใหม่

นอกเหนือจากการยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลักแห่งศรัทธาแล้ว ชาวน่านนับแต่อดีตมายังคงรักษาความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่นไว้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตเสมอ อีกทั้งยังคงผูกพันอยู่กับประเพณีและพิธีกรรมที่ถือปฏิบัติกันมาอย่างยาวนาน

ผีเก่า พระใหม่: ความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนาที่เข้ามาใหม่

ชุดความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชนชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ ความเชื่อเรื่องบรรพชนและสิ่งลี้ลับเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นที่รับรู้ในรูปแบบของ “ผี” ได้แก่ ผีดำ (บรรพชน) และผีแถนหรือผีฟ้า (เทวดา) เป็นต้น เชื่อกันว่าอำนาจเหนือธรรมชาติดังกล่าวสามารถดลบันดาลเรื่องดีและเรื่องร้ายที่จะส่งผลต่อความเป็นไปในโลกมนุษย์ ความเชื่อดังกล่าวยังปรากฏร่องรอยให้เห็นในยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะในเขตวัฒนธรรมล้านนา ซึ่งให้ความสำคัญกับการนับถือผีบรรพชนและภูมิเจ้าที่ต่างๆ เช่น ผีอารักษ์, ผีฝาย และผีขุนน้ำ จึงปรากฏให้เห็นการตั้งเครื่องบัดพลีและเครื่องบวงสรวงอยู่เสมอในพิธีกรรมประจำปี ยามเจ็บไข้ได้ป่วย และโอกาสสำคัญต่างๆ

หนึ่งในความเชื่อดั้งเดิมที่ยังคงปรากฏร่องรอยให้เห็นและยังถูกให้ความสำคัญอย่างต่อเนื่องในเขตวัฒนธรรมล้านนา คือ ความเชื่อเกี่ยวกับภูเขาศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งอาจเคยเป็นที่เคารพนับถือตามชุดความเชื่อเรื่องผีมาในอดีต ก่อนจะกลืนกลายเข้ากับศาสนาพุทธที่เผยแผ่เข้ามาในชั้นหลังและมีอิทธิพลเหนือความเชื่อเดิม ภูเขาศักดิ์สิทธิ์จึงกลายเป็นที่ตั้งของพระธาตุประจำชุมชนและประจำเมืองต่างๆ ขณะที่ผีดั้งเดิมกลายเป็นเทพารักษ์ประจำพระธาตุ และพระบรมสารีริกธาตุกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุด

อีกความเชื่อหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อชีวิตและโลกทัศน์ของคนล้านนาและคนน่านเป็นอย่างสูง คือ คติปัญจอันตรธาน (พระศาสนาห้าพันปี) ที่เชื่อว่าศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันจะสิ้นสุดลงเมื่อมีอายุครบ 5,000 ปี ชาวพุทธจึงทำบุญและอุทิศทานจำนวนมาก เพื่อให้รอดพ้นจากกลียุคในปลายพุทธกาลและได้กลับมาเกิดในยุคพระศรีอาริย์ก่อนจะเข้าสู่นิพพานในท้ายที่สุด ดังที่ปรากฏให้เห็นในจารึกบนฐานพระเจ้าไม้ (พระพุทธรูปไม้) ตามวัดต่างๆ จำนวนมากในน่าน และประเพณีไม้ค้ำสรี หรือสะหลี (ไม้ค้ำโพธิ์) ซึ่งนอกจากจะเป็นการค้ำไม่ให้ต้นไม้ล้มแล้ว ยังเป็นการค้ำชูพระศาสนาไม่ให้ถึงแก่ความเสื่อมก่อนอายุครบห้าพันปี กุศลจากการถวายไม้ค้ำโพธิ์จะช่วยคุ้มครองดวงชะตาของผู้ถวายให้ยืนยาว ความเชื่อลักษณะดังกล่าวก่อให้เกิดรูปแบบวิถีชีวิตของชาวน่านที่เป็นไปตามครรลองของพระพุทธศาสนา

ฮีตฮอยน่าน: ท่องเที่ยวตามรอยประเพณีชาวเมืองน่าน

เมื่อเดินทางมาท่องเที่ยวน่าน นักท่องเที่ยวสายรักษ์บุญไม่ควรพลาดการร่วมงานประเพณีทางศาสนาที่สำคัญสำหรับชาวน่าน คือ ประเพณีบูชาพระธาตุ

ประเพณีหกเป็งนมัสการพระมหาธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้ง เป็นประเพณีประจำปีที่จัดขึ้นเพื่อบูชาพระธาตุคู่บ้านคู่เมืองของน่านในช่วงเดือนมีนาคมของทุกปี นอกจากนี้ยังมีการไหว้พระธาตุองค์อื่นๆ ในวันสำคัญทางศาสนาอื่นๆ เช่น “ประเพณีแปดเป็ง” ซึ่งตรงกับวันวิสาขบูชา ที่วัดพระธาตุเขาน้อยจะมีการจัดงาน “จิบอกไฟขึ้น” (จุดบั้งไฟ) เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา หรือที่วัดบ่อแก้วซึ่งมีประเพณีไหว้พระธาตุและสรงน้ำพระเจ้าแก้วก็จะมีการจุดบอกไฟขึ้นในตอนกลางวัน และจุดบอกไฟดอกในเวลากลางคืน

ชาวน่านมีประเพณี “ตานก๋วยสลาก” หรืองานสลากภัต ซึ่งจะจัดขึ้นในช่วงเดือน 6 จนถึงเดือน 8 ชาวบ้านจะนำอาหารต่าง ๆ มาถวายพระสงฆ์ โดยให้พระสงฆ์จับสลากก่อน ถ้าหากสลากตรงกับของผู้ใดก็ให้ผู้นั้นนำอาหารไปถวายพระสงฆ์รูปนั้นโดยถือว่าเป็นการถวายแก่พระสงฆ์ทั้งหมด ซึ่งเป็นการดีสำหรับผู้ถวายที่มีปัจจัยจำกัดและไม่สามารถถวายแด่พระสงฆ์ทุกรูปได้ และสำหรับฝ่ายสงฆ์ก็เป็นสร้างสำนึกในความไม่แบ่งแยกระหว่างสงฆ์ด้วยกัน

นอกจากนี้เมืองน่านยังมีการจัด “งานปั่นฝ้าย สายบุญ จุลกฐิน ถิ่นเมืองน่าน” ช่วงหนึ่งเดือนหลังออกพรรษา ในบริเวณวัดพระธาตุช้างค้ำและช่วงเมือง เพื่อทำพิธีบวงสรวงเทวดา บูชาฤกษ์ บวงสรวงเหล่าผู้ปกครองเมืองน่านในอดีต ทำพิธีสืบชะตาหลวงแบบล้านนา และนำขบวนแห่ผ้าจุลกฐินจะเห็นได้ว่าเป็นงานพิธีที่สะท้อนให้เห็นการอยู่ร่วมกันของความเชื่อที่หลากหลายของชาวน่าน

อำเภอนาหมื่น: โหมโรงสู่น่านนคร

พื้นที่อำเภอนาหมื่นในปัจจุบันเคยเป็นที่ตั้งของเมืองหิน ซึ่งเป็นส่วนขยายจากศูนย์กลางของเจ้าผู้ปกครองน่านราชวงศ์หลวงติ๋นในระยะแรก เมืองดังกล่าวมีขนาดเล็กประกอบด้วยทุ่งราบระหว่างแนวเขาสลับซับซ้อน ซึ่งมีลำน้ำหินไหลผ่าน

การท่องเที่ยวของสายรักษ์บุญควรเริ่มที่ “พระธาตุดอยเขาแสง” นอกจากจะเป็นที่ตั้งของทั้งพระธาตุและศาลเจ้าพ่อเขาแสงซึ่งได้รับการเคารพในฐานะผู้ปกปักษ์รักษาชุมชนเมืองหินแล้ว วัดพระธาตุดอยเขาแสงซึ่งตั้งอยู่บนที่สูงยังเป็นจุดยุทธศาสตร์ในอดีตที่สามารถมองลงไปเห็นเมืองหิน การเดินทางไปสักการะพระธาตุเขาแสงนั้นจะทำให้นักเดินทางได้ซึมซาบกับทั้งศรัทธาที่ชาวเมืองหินมีต่อพระพุทธศาสนาและการคงอยู่ของความเชื่อดั้งเดิม รวมถึงได้สัมผัสกับธรรมชาติของขุนเขาที่โอบล้อมดินแดนศักดิ์สิทธิ์ของนาหมื่นไปพร้อมๆ กัน

หลังจากนั้นนักท่องเที่ยวยังสามารถเดินทางไปสักการะพระแก้วแห่งนาหมื่นที่ประดิษฐานอยู่ที่ “วัดบ่อแก้ว” ได้อีก ชาวนาหมื่นเชื่อกันว่าพระแก้วองค์นี้เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ตำนานเล่าว่าเจ้าผู้ปกครองน่านเคยพยายามอัญเชิญพระพุทธรูปองค์ดังกล่าวนี้ไปประดิษฐานในเวียง แต่ช้างที่อัญเชิญพระแก้วกลับไม่ยอมก้าวเดินออกจากวัดบ่อแก้ว ทำให้ชาวนาหมื่นเชื่อว่าพระแก้วประสงค์ที่จะอยู่ในวัดแห่งนี้เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ชาวนาหมื่นต่อไป นอกจากนี้ยังเชื่อกันว่าเมื่อเกิดภัยแล้งหากนำพระแก้วออกแห่ก็จะเกิดฝนตก

กิจกรรมสำคัญ พิธีกรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งของวัดบ่อแก้ว คือ การไหว้พระธาตุและสรงน้ำพระแก้ว ซึ่งจัดขึ้นในวันแปดเป็ง (วันวิสาขบูชา), วันหกเป็ง (วันสงกรานต์) และวันสิบเป็ง (วันเข้าพรรษา)

อำเภอนาน้อย: ดินแดนแห่งพุทธทำนายและสัตยาธิษฐาน

นาน้อยหรือเมืองงั่วเป็นพื้นที่กสิกรรมขนาดเล็กเหมาะสมกับขนาดของพลเมืองในระยะแรกเริ่ม และง่ายต่อการป้องกันตนเอง ทำให้พื้นที่แห่งนี้ถูกเลือกเป็นศูนย์กลางการปกครองในระยะเริ่มต้นของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ และถือเป็นจุดเริ่มต้นของการฟื้นฟูน่านใหม่ในยุคราชวงศ์หลวงติ๋น

นาน้อยเป็นพื้นที่ที่แสดงให้เห็นถึงความผูกพันกับราชวงศ์หลวงติ๋นในยุคเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญได้อย่างชัดเจน ในวัดหลายแห่งของอำเภอนี้จะพบพระพุทธรูปไม้แกะสลักเป็นจำนวนมากซึ่งเจ้านายในราชวงศ์หลวงติ๋นและคนในชุมชนสร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยเจ้าอัตถวรปัญโญซึ่งตั้งศูนย์กลางการปกครองที่เมืองงั่ว และในยุคเจ้าอนันตวรฤทธิเดชที่มีการทำนุบำรุงวัดวาต่างๆ อย่างกว้างขวาง

“วัดนาราบ” เป็นสถานที่ที่เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญทรงตั้งสัตยาธิษฐานเพื่อสร้างพระธาตุวัดนาราบขึ้น เหตุการณ์นี้ถือเป็นปฐมบทของการฟื้นฟูน่านใหม่ตามเรื่องเล่าในราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน วัดแห่งนี้จึงมีความสำคัญในฐานะจุดเริ่มต้นของเรื่องราวแห่งของความอุตสาหะและเปิดศักราชของน่านที่จะกลายมาเป็นน่านในปัจจุบัน

หลังจากสักการะพระธาตุวัดนาราบแล้ว นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางไปยัง “วัดพระธาตุพลูแช่” ที่ตั้งอยู่ไม่ไกลกันนัก ตำนานพระธาตุแช่แห้งกล่าวว่าพระเถระที่ติดตามพระพุทธเจามาโปรดสัตว์ยังดอยหัวงัวไปตักน้ำที่เชิงเขาขากลับได้ขอพลูจากชายหญิงชราคู่หนึ่ง หญิงชราจึงนำพลูแช่น้ำก่อนมาถวายพระพุทธเจ้าจึงประทานพระเกศาเส้นหนึ่งให้ชาวบ้านได้สร้างเจดีย์บรรจุพระเกศานี้ พร้อมทำนายว่าต่อไปนี้ผู้คนจะรู้จักดอยนี้ในนาม “ดอยพลูแช่” การบูชาพระธาตุพลูแช่จึงเสมือนหนึ่งการเดินตาม “ฮีตฮอย” หรือจารีตประเพณีของชาวเมืองนาน้อยที่ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

อำเภอเวียงสา: บุญกุศลที่ยั่งยืน

เวียงสาเป็นเมืองที่มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์การฟื้นฟูน่านอย่างมาก เพราะเป็นเมืองที่เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญทรงใช้เป็นศูนย์กลางการปกครองอยู่เป็นเวลานาน จึงทำให้เวียงสามีวัดวาอารามจำนวนหนึ่งที่ได้รับการอุปถัมภจากเจ้าผู้ปกครอง ที่สำคัญคือ “วัดบุญยืน” ที่เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญโปรดให้สร้างขึ้น ในพระวิหารที่ประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประทับยืนนั้นเคยใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ชาวน่านเชื่อว่าการไหว้พระยืนที่วัดแห่งนี้จะทำให้อายุยืนและมีชีวิตรุ่งเรือง

คู่กันกับวัดบุญยืนที่เป็นเหมือนสัญลักษณ์ของอำเภอเวียงสา คือ “พระธาตุจอมแจ้ง” หรือเจดีย์บิด องค์เจดีย์ตั้งอยู่บนเนินเขาของตำบลไหล่น่าน ถือเป็นพระธาตุสำคัญประจำอำเภอเวียงสา เรื่องเล่าสำนวนหนึ่งระบุว่าเจดีย์แห่งนี้ถูกสร้างขึ้นหรือถูกบูรณะในสมัยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญเมื่อ พ.ศ. 2390 เพื่อเป็นอนุสรณ์คู่กับวัดบุญยืน ส่วนตำนานพื้นบ้านอีกเรื่องหนึ่งกล่าวว่าชาวน่านในสมัยก่อนที่เดินทางจากพระธาตุพลูแช่ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่นาน้อยไปสักการะพระธาตุแช่แห้งที่ภูเพียงเป็นผู้สร้างเจดีย์นี้ขึ้น พร้อมทั้งตั้งชื่อว่าพระธาตุจอมแจ้ง เพราะเดินทางมาถึงที่นี่ในยามที่พระอาทิตย์มาเยือนเส้นขอบฟ้า อีกตำนานหนึ่งกล่าวว่ามีผู้พบเห็นแสงสว่างที่ภูเขานี้ ทำให้ชาวบ้านสร้างพระธาตุขึ้นแล้วให้ชื่อว่าพระธาตุจอมแจ้ง

อำเภอเมือง: ข่วงเมืองเวียงน่าน จตุรัสแห่งความศักดิ์สิทธิ์

เวียงน่านเป็นพื้นที่ที่มีศาสนสถานที่ศักดิ์สิทธิ์หลายแห่ง เพราะเคยเป็นศูนย์กลางการปกครองของน่านมาหลายยุคหลายสมัย โดยเฉพาะบริเวณข่วงเมืองที่รายล้อมไปด้วยวัดสำคัญ ได้แก่ “วัดพระธาตุช้างค้ำ” เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ มีความสำคัญอย่างยิ่งด้วยเคยเป็น “วัดหลวงกลางเวียง” ของน่านทั้งในยุคราชวงศ์ภูคา, ยุคล้านนาปกครอง และยุคราชวงศ์หลวงติ๋น วัดพระธาตุช้างค้ำมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สมควรแก่การสักการะหลายอย่างนอกจากองค์พระธาตุเอง เช่น “พระเจ้าตนหลวงกลางเวียง” หรือ “พระเจ้าตนหลวงราชสันฐานกลางเวียง” ซึ่งเป็นพระประธานประจำวิหารหลวงที่สร้างขึ้นในสมัยพญาภูเข็งแห่งราชวงศ์ภูคา (ครองราชย์ พ.ศ. 1904-1929) ผู้ย้ายศูนย์กลางการปกครองจากเวียงภูเพียงมาตั้งอยู่ที่เวียงน่าน พระพุทธรูปองค์นี้เป็นที่เคารพของเจ้านายแห่งราชวงศ์หลวงติ๋นด้วยเช่นเดียวกัน

นักท่องเที่ยวสามารถเดินข้ามถนนจากวัดพระธาตุช้างค้ำไปยัง “วัดภูมินทร์” ซึ่งเป็นวัดที่มีจิตรกรรมฝาผนังอันเลื่องชื่อ อีกทั้งยังเป็นที่ประดิษฐานของพระประธานจตุรทิศ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะที่งดงามยิ่งและมีเอกลักษณ์โดดเด่น กล่าวคือเป็นพระพุทธรูปสี่องค์หันพระปฤษฎางค์ (หลัง) เข้าหากันและหันพระพักตร์ออกไปสู่ทิศทั้งสี่ เป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าสี่พระองค์ที่ได้บังเกิดในยุคภัทรกัปป์ ได้แก่ พระกกุสันโธ (คือพระพุทธรูปที่หันหน้าไปทางทิศตะวันออก), พระโกนาคมนะ (คือพระพุทธรูปที่หันหน้าไปทางทิศใต้), พระกัสสปะ (คือพระพุทธรูปที่หันหน้าไปทางทิศตะวันตก) และพระสมณโคดม (คือพระพุทธรูปที่หันหน้าไปทางทิศเหนือ) ดังนั้นผู้ที่ได้บูชาพระประธานวัดภูมินทร์ก็เหมือนได้มาสักการะพระพุทธเจ้าสี่พระองค์พร้อมกัน

หลังจากสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่วัดภูมินทร์แล้ว นักท่องเที่ยวสามารถเดินต่อไปทางทิศตะวันตกของข่วงเมืองเพื่อไปยัง “วัดมิ่งเมือง” และสักการะ “เสาหลักเมืองน่าน” หรือ “เสามิ่งเมือง” ข้อมูลบางแหล่งกล่าวว่ามีอยู่มาตั้งแต่สมัยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ วัดแห่งนี้ได้รับการบูรณะครั้งสำคัญในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดช ภายหลังใน พ.ศ. 2506 มีการสร้างเสาหลักเมืองใหม่อย่างที่เห็นในปัจจุบันขึ้นแทนที่เสาไม้เดิมที่หักพังลง ภายหลังได้มีการสร้าง

รูปสักการะเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญขึ้นด้วย จึงเป็นโอกาสสำหรับนักท่องเที่ยวที่จะได้ถวายสักการะต่อผู้เป็นต้นธารของการสร้างสรรค์น่านใหม่

เสาหลักเมืองมีความสูงประมาณ 3 เมตร ยอดเสาแกะสลักเป็นรูปพรหมพักตร์มีนามว่า เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา นักท่องเที่ยวสายรักษ์บุญสามารถเช่าผ้าผูกเสาหลักเมืองจากทางวัด และขอพรลักษณะต่าง ๆ ให้ตนเองได้ดังนี้

ทิศเหนือ พระเมตตา ท้าวเวสสุวรรณเป็นผู้รักษา - มีอำนาจ บารมี ความมั่นคง ความก้าวแข็ง เข้มแข็ง เป็นที่เคารพและเกรงขาม

ทิศตะวันออก พระกรุณา ท้าวธะตะรัฏฐะเป็นผู้รักษา - มีเสน่ห์ เมตตามหานิยม เป็นที่รักและปรารถนา และเป็นที่ชื่นชอบของคนและเทวดา

ทิศใต้ พระมุทิตา ท้าววิรุฬหะกะเป็นผู้รักษา - มีความมั่งคั่ง ร่ำรวย อุดมสมบูรณ์ พร้อมทั้งทรัพย์สมบัติ ชื่อเสียง เกียรติยศ และบริวาร

ทิศตะวันตก พระอุเบกขา ท้าววิรุปักษ์เป็นผู้รักษา - มีความสงบ ร่มเย็นเป็นสุข มีสันติภาพ ภราดรภาพ เป็นที่เคารพ นับถือ เชื่อถือ

เมื่อออกจากวัดมิ่งเมืองแล้วเดินไปทางด้านซ้ายก็จะพบกับ “วัดศรีพันต้น” ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานของ “พระมหากัจจายน์” ชาวน่านเชื่อว่าการบูชาพระมหากัจจายน์สามารถดลบันดาลให้หายเจ็บป่วยได้ด้วยการอธิษฐานแล้วเอามือลูบพระนาภี

นอกจากพื้นที่รายรอบข่วงเมืองแล้ว ยังมีสถานที่สำคัญทางศาสนาที่น่าเยี่ยมชมที่ห่างออกมา ได้แก่ วัดพระเกิด เป็นวัดที่มีประวัติสัมพันธ์กับการเคลื่อนย้ายผู้คนจากเขตเมืองเทิง (ปัจจุบันอยู่ในเชียงราย) ลงมาทางใต้ในสมัยของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ ภายในวัดมีพิพิธภัณฑ์ชุมชนโฮงครูบาอินผ่อง ซึ่งเก็บรักษาและจัดแสดงพระพุทธรูปไม้ โดยเฉพาะพระพุทธรูปยืนทรงเครื่องที่สวยงาม และที่สำคัญสำหรับนักท่องเที่ยวสายรักษ์บุญ วัดพระเกิดยังมี

กิจกรรมที่จัดโดยชาวชุมชนบ้านพระเกิด คือ การทำ “ตุงค่าคิง” (ค่าคิง หมายถึง ขนาดเท่าตัว ในที่นี้คือตุงที่มีขนาดเท่ากับตัวเจ้าของตุง) ซึ่งนักท่องเที่ยวสามารถมีส่วนร่วมในการประดิษฐ์ตุงดังกล่าวได้ โดยในความเชื่อท้องถิ่น การทำตุงดังกล่าวถือเป็นการสะเดาะเคราะห์และสืบชะตาให้ยืนยาว

“วัดพญาวัด” ที่ตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของเวียงน่าน วัดแห่งนี้มีพระธาตุที่สร้างตามแบบศิลปะหริภุญไชย นอกจากพระประธานในซุ้มโขงแล้ว ยังมีพระพุทธรูปพระเจ้าฝนแสนห่าซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของชาวน่าน ในยามเกิดความแห้งแล้งบางครั้งจะมีการอัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้ไปสรงน้ำยังแม่น้ำน่าน เชื่อว่าจะสามารถดลบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลได้ นอกจากนี้วัดพญาวัดยังมีเทียนสะเดาะเคราะห์ต่อชะตาสำหรับผู้ที่ต้องการเสริมดวงชะตาของตนเอง

ที่สุดขอบของอำเภอเมือง คือ “วัดพระธาตุเขาน้อย” ซึ่งเป็นอีกวัดหนึ่งที่ควรค่าแก่การไปสักการะ มีพระธาตุที่สร้างขึ้นในสมัยราชวงศ์ภูคา และเป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธมหาอุดมมงคลนันทบุรีศรีน่าน ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางประทานพร สูง 9 เมตร ที่สร้างขึ้นเนื่องในโอกาสมหามงคลเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงเจริญพระชนมพรรษา 6 รอบ เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2542

อำเภอภูเพียง: พระธาตุแช่แห้ง จอมเจดีย์แห่งน่านนคร

ที่สุดของเส้นทางสายรักษ์บุญจะนำนักท่องเที่ยวไปสู่ “วัดพระธาตุแช่แห้ง” ซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งความศรัทธาของชาวน่านมาตั้งแต่ยุคราชวงศ์ภูคา ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่านเล่าว่าพญากานเมืองได้รับแบ่งพระบรมสารีริกธาตุมาจากพญาลิไทแห่งสุโขทัยและได้สร้างพระธาตุแช่แห้งขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

พระธาตุแช่แห้งเป็นหมุดหมายสำคัญของการฟื้นฟูน่านของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ จึงปรากฏเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ พงศาวดารเมืองน่านกล่าวไว้ว่าในสมัยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญได้มีการ “จิบอกไฟ” ในวันมาฆบูชา

เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาแด่องค์พระธาตุแช่แห้ง นอกจากนี้ยังมี “พระเจ้าค่าคิงเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ” ซึ่งเป็นพระพุทธรูปไม้ที่เชื่อว่าสร้างขึ้นให้มีความสูงเท่ากับพระวรกายของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญผู้บูรณะวัด ประดิษฐานอยู่บนฐานชุกชีของพระประธานในพระวิหาร

คำบูชาพระธาตุแช่แห้ง

นโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ (3 จบ)

ยา ธาตุภูตา อะตุลา นันทะปุเร เทวานุภาเวนะ วะระธาตุเสฏฐัง อะหัง วันทามิ สัพพะทา อะหัง วันทามิ ธาตุโย

ปัจจุบันเชื่อกันว่าพระธาตุแช่แห้งเป็นพระธาตุประจำปีเถาะตามคติพระธาตุประจำปีเกิดของล้านนา จึงทำให้วัดแห่งนี้มีผู้ที่เกิดปีเถาะเดินทางไปบูชาเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ชีวิตอย่างต่อเนื่อง ทางวัดมีรูปจำลองพระธาตุปีเกิดครบทั้งสิบสององค์ มีเทียนสะเดาะเคราะห์และตุงให้ผู้แสวงบุญได้บูชาเพื่อความรุ่งเรืองในชีวิต

กิจกรรมสำคัญ ประเพณีหกเป็งนมัสการพระมหาธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้ง จัดขึ้นในต้นเดือนมีนาคมของทุกปี จะมีการฉลองสมโภชและมหรสพ เช่น การเจริญพระพุทธมนต์ การเวียนเทียนรอบพระธาตุ การสรงน้ำและห่มผ้าทิพย์องค์พระธาตุ การแสดงพระธรรมเทศนามหาเวสสันดรชาดก การประกวดตีกลองปูจา-กลองแอว การประกวดโคมแขวนและพลุ การประกวดการแห่ครัวตานและขบวนแห่ของชุมชนในตำบลม่วงตื๊ดซึ่งตามประวัติศาสตร์ได้รับมอบหมายให้ดูแลรักษาองค์พระธาตุ ฯลฯ

เส้นทางสาย รักษ์ลุย

วัดพระธาตุเขาน้อย
พระธาตุแช่แห้ง
พระธาตุจอมแจ้ง
วัดนาราบ
วัดพระธาตุดอยเขาแสง

เส้นทางสายรักษ์ลุย

น่านเป็นที่รู้จักในฐานะแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่สวยงามและมีวนอุทยานแห่งชาติที่เป็นที่นิยมในหมู่นักท่องเที่ยวหลายแห่ง เส้นทางสายรักษ์ลุยจึงถูกสร้างขึ้นเพื่อนำเสนอแผนการท่องเที่ยวสำหรับผู้ที่มีใจรักสายน้ำ ขุนเขา และความเขียวขจีของน่านใต้ ชอบความท้าทาย ไม่กลัวเหนื่อย และอยากเรียนรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับความเป็นมาและมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อเพิ่มพูนประสบการณ์ในการเดินทางให้มีความหลากหลายและรอบด้าน

เส้นทางสายรักษ์ลุยเลือกใช้การเดินทางตามเส้นทางสายเจ้าฟ้าจากทางตอนใต้มุ่งขึ้นเหนือ นักท่องเที่ยวที่เดินทางไปเยือนอุทยานแห่งชาติหรือสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติแห่งใดแห่งหนึ่งที่อยู่ในรัศมีของเส้นทาง สามารถรับทราบข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของน่านที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง หรือมิฉะนั้นอาจเลือกไปเยี่ยมเยียนสถานที่ท่องเที่ยวที่เราแนะนำ ซึ่งจุดหมายที่มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์น่านยุคราชวงศ์หลวงติ้นที่ถูกเลือกสรรมาบรรจุไว้ในเส้นทางสายรักษ์ลุยนี้ จะเป็นสถานที่ที่ตอบโจทย์ความรักธรรมชาติหรือการพิสูจน์กำลังกาย เรียกได้ว่านักท่องเที่ยวจะได้ทั้งเกร็ดความรู้และหยาดเหงื่อเล็กๆ

เกร็ดความรู้

ความหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในสำนึกของชาวน่านมาอย่างยาวนาน แนวคิดอนุรักษ์ปรากฏให้เห็นในกฎหมายสูงสุดอย่างอาณาจักรหลักคำ ตัวอย่างเช่น

"อัน 1 อย่าหื้อคนทังหลายฟันไร่ที่ขุนห้วยและริมน้ำ อันตีฝายมาใส่โท่งใส่นานั้น แม้นมีในบ้านใดเมืองใดก็ดี อย่าหื้อคนทังหลายได้ฟันเป็นอันขาด คันบุคคลผู้ใดบ่ฟังยังกระทำนั้น จักเอาตัวเข้าใส่ราชวัตร ไว้ไหม 330 น้ำผ่าเฆี่ยนหลัง 30 แส้ทุกหลังไร่"

ข้อนี้ห้ามไม่ให้บุกรุกทำไร่ในบริเวณพื้นที่ต้นน้ำชลประทาน โดยผู้ฝ่าฝืนมีทั้งโทษปรับและเฆี่ยนหลัง

"อัน 1 ห้ามอย่าหื้อคนทังหลายป้าต้นค้อ ต้นแหลงแลตัดเครือพลู กินส้มอย่ารานกินหวานอย่าป้า ปลาอยู่น้ำอย่าได้เบื่อ การทังหลายมวลฝูงนี้ เปนการอันบ่ดี อย่าได้กระทำเปนอันขาด คันบุคคลใดยังกระทำหื้อพ่อเมือง นายบ้านท้าวขุนได้สืบเอาตัวผู้กระทำนั้นหื้อได้แล้ว หื้อไหมต้น 330 น้ำผ่า ฝายสมุน แม่น้ำสมุน"

กฎหมายยังห้ามไม่ให้ตัดต้นไม้บางประเภทที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ คือห้ามโค่นต้นค้อ ต้นแหลง และตัดเครือต้นพลู และสองคือห้ามไม่ให้เบื่อปลา มิฉะนั้นจะมีโทษปรับ นอกจากนี้ยังมีข้อที่ว่า "อัน 1 ห้ามอย่าหื้อคนทังหลายฆ่ารุ้งคาวในถ้ำ" ซึ่งแสดงว่าค้างคาวเป็นสัตว์คุ้มครองในน่านยุคจารีต เนื่องจากผู้ปกครองผูกขาดการค้ามูลค้างคาวที่ใช้เป็นส่วนผสมดินปืน

อำเภอนาหมื่น

ในทางประวัติศาสตร์ จุดเริ่มต้นส่วนหนึ่งของน่านที่ถูกฟื้นฟูขึ้นใหม่โดยเจ้าในราชวงศ์หลวงติ๋นอยู่ที่เมืองท่าปลา ซึ่งปัจจุบันพื้นที่ตรงนี้อยู่ใต้ผืนน้ำของเขื่อนสิริกิติ์ทั้งหมด (เขื่อนสิริกิติ์ตั้งอยู่ ณ ตำบลท่าปลา ซึ่งสร้างขึ้นใหม่และเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดอุตรดิตถ์) น้ำเขื่อนได้ท่วมถมที่ตั้งเดิมของชุมชน

ท่าปลา และทำให้พระธาตุบนยอดเขาประจำชุมชนกลายเป็น “พระธาตุกลางน้ำแห่งเขื่อนสิริกิติ์”

โดยการโดยสารแพขนานยนต์ที่เขื่อนสิริกิติ์ นักท่องเที่ยวสายรักษ์ลุยสามารถนำรถขึ้นแพเพื่อเดินทางไปยัง “หมู่บ้านประมงปากนาย” ในอำเภอนาหมื่น การล่องแพจะใช้เวลาประมาณ 1.5-3 ชั่วโมง ที่หมู่บ้านริมน้ำแห่งนี้ นักท่องเที่ยวสามารถแวะเติมพลังจากร้านอาหารบนเรือนแพ หรือเลือกซื้อของดีของท้องถิ่นอย่างปลาแห้ง

จากหมู่บ้านปากนายสามารถเดินทางทางรถยนต์ได้อย่างสะดวกเข้าสู่ตัวอำเภอนาหมื่น ซึ่งเป็นพื้นที่สีเขียวทั้งที่เป็นธรรมชาติและที่ทำการเกษตร ไฮไลท์ของเส้นทางสายรักษ์ลุยในอำเภอดังกล่าว คือ “วัดพระธาตุดอยเขาแสง” แม้ว่าจะไม่ใช่วัดขนาดใหญ่หรือมีความสัมพันธ์โดยตรงกับการฟื้นฟูน่านสมัยราชวงศ์หลวงติ๋น แต่ก็เป็นที่ประดิษฐานของพระธาตุประจำดอย

เขาแสงอันเป็นมรดกความเชื่อในการสร้างพระธาตุบนดอยสูงจากยุคเก่าที่ตกทอดมาจนปัจจุบัน

ความท้าทายของที่นี่ คือ การเดินขึ้นบันไดร่วม 250 ขั้นจากบริเวณจอดรถขึ้นสู่ยอดเขาแสง เพื่อขึ้นไปนมัสการพระธาตุและพระพุทธรูป ตลอดจนศาลเจ้าพ่อดอยเขาแสง ทางที่เดินขึ้นไปบนพระธาตุล้อมด้วยแนวต้นไม้สูงโปร่งที่มีกิ่งก้านซ้อนทับกับราวกับเป็นซุ้มต้นไม้ตามธรรมชาติ ที่สำคัญคือเมื่อขึ้นถึงยอดดอยก็จะสามารถชมทิวทัศน์ของตำบลบ่อแก้วของอำเภอนาหมื่นซึ่งเดิมเป็นเมืองหินได้อย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตาม ต้องขอเตือนว่าควรจะเตรียมตัวให้พร้อมพรัก เนื่องจากที่วัดไม่มีสาธารณูปโภคใด อีกทั้งบนยอดดอยอันเป็นที่ประดิษฐานของพระธาตุก็เป็นพื้นที่ที่คอนข้างแคบ ไม่ควรขึ้นไปพร้อมกันเป็นจำนวนมาก

อีกสิ่งหนึ่งที่น่านสามารถนำเสนอให้คนรักสีเขียวได้ก็คือ ต้นไม้ขนาดยักษ์ โดยเฉพาะตามวัดเก่าๆ ที่มีประวัติยาวนานและยังคงรักษาต้นไม้ใหญ่อายุร่วมร้อยหรือเกินร้อยปีไว้ได้ ซึ่งรวมถึง “วัดพงษ์” (หรือวัดปง) ที่อำเภอนาหมื่นมีต้นโพขนาดใหญ่สูงเท่าตึกไม่น้อยกว่า 3-4 ชั้น เนื่องจากวัดตั้งอยู่กลางที่ราบโล่ง เวลาที่ลมพัดแบบไม่มีอะไรมากั้น แรงลมก็ขยับให้ใบโพกระทบกันส่งเสียงเกรียวกราวละมุนหู และเมื่อลมหยุดเป่า เสียงก็จะเงียบสนิท นับเป็นประสบการณ์ทางโสตสัมผัสที่หาไม่ได้ง่ายนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับคนที่มาจากเมืองใหญ่

อำเภอนาน้อย

ในอดีตพื้นที่อำเภอนาน้อยมีชื่อเรียกว่า เมืองงั่ว เป็นที่ตั้งศูนย์กลางของผู้ปกครองราชวงศ์หลวงติ๋นก่อนจะเคลื่อนย้ายไปทางเหนือ ในปัจจุบันอำเภอแห่งนี้เป็นที่นิยมของนักท่องเที่ยวที่รักธรรมชาติ เพราะเป็นที่ตั้งของ “อุทยานแห่งชาติศรีน่าน” (ดอยผาชู้, ดอยเสมอดาว, ผาหัวสิงห์) “อุทยานแห่งชาติขุนสถาน” (จุดชมวิวนาน้อยและทะเลหมอก) และ “เสาดินนาน้อย (“ฮ่อมจ๊อม”) และคอกเสือ” ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางธรณีวิทยาที่น่าทึ่งคล้ายคลึงกับที่แพะเมืองผีในจังหวัดแพร่

อำเภอนาน้อยอาจจะไม่ได้มีสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับราชวงศ์หลวงติ๋นที่ท้าทายคนชอบออกกำลังกาย แต่สำหรับคนรักต้นไม้ใหญ่ "วัดนาราบ" ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญในเรื่องราวการสร้างน่านใหม่ของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญแห่งราชวงศ์หลวงติ๋นก็มีต้นมะขามยักษ์ที่มีอายุกว่า 700 ปี มีความสูงประมาณ 13 เมตร รอบลำต้นวัดได้รวม 13 เมตร ได้รับรางวัลชนะเลิศการประกวดต้นไม้ยักษ์ในพื้นที่จังหวัดน่าน ประเภทต้นมะขามยักษ์ ในปัจจุบันอำเภอนาน้อยยังมีชื่อเสียงเรื่องมะขามหวานที่เป็นหนึ่งในสินค้า OTOP ของจังหวัดน่าน นอกจากนี้เราขอแนะนำ "วัดเชียงของ" และ "วัดนาเตา" ซึ่งไม่ใช่เพียงแต่มีต้นโพยักษ์และต้นขะจาวยักษ์เท่านั้น แต่วัดขนาดเล็กทั้งสองแห่งนี้ยังมีสถาปัตยกรรมที่น่าสนใจประดับประดาด้วยสีสันที่งดงามเป็นเอกลักษณ์ ขนาด ความงามและความเงียบสงบของวัดยิ่งขับให้ความใหญ่และความสมบูรณ์ของต้นโพอายุราวศตวรรษเด่นชัดยิ่งขึ้น

อำเภอเวียงสา

เวียงสาเคยเป็นที่ตั้งของศูนย์กลางการปกครองของผู้ปกครองราชวงศ์หลวงติ๋น และแม้ว่าในปัจจุบันจะเป็นอำเภอที่มีความเจริญทางเศรษฐกิจและมีการขยายตัวของเมืองสูงที่สุดรองจากอำเภอเมือง แต่เวียงสาก็มีกิจกรรมให้ทำสำหรับคนชอบใช้ชีวิตกลางแจ้ง

เวียงสาตั้งอยู่บนฝั่งของแม่น้ำสาและแม่น้ำน่าน มีชัยภูมิที่เหมาะแก่ "การแข่งเรือ" ซึ่งเป็นประเพณีเก่าแก่คู่เมืองน่านและจัดขึ้นในบริเวณปัวและเวียงสามานานแล้ว แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าการแข่งเรือในน่านเริ่มขึ้นครั้งแรกเมื่อใด แต่เมื่อพิจารณาจากซากเรือแข่งเก่าแก่ ก็พบว่าเรือบางลำมีอายุร่วมสองร้อยปี เช่น เรือเสือเฒ่าท่าล้อ บ้านท่าล้อ อำเภอภูเพียง ขุดเมื่อ พ.ศ. 2359 และเรือคำแดงเทวี บ้านนาเตา อำเภอท่าวังผา ขุดเมื่อ พ.ศ. 2390 ใน พ.ศ. 2460 มีการบันทึกว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช ได้จัดการแข่งเรือประเพณีเพื่อเป็นการถวายการต้อนรับแด่สมเด็จฯ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งเสด็จไปตรวจราชการที่เมืองน่าน อาจกล่าวได้ว่าเจ้าผู้ครองนครน่านให้ความสำคัญกับประเพณีการแข่งเรือมาอย่างยาวนาน

เรือแข่งของน่านเป็นเรือขุดจากไม้ตะเคียนหรือตะเคียนทองทั้งต้น ส่วนหัวเรือนิยมแกะสลักเป็นรูปเศียรพญานาคที่กำลังแลยะเขี้ยวแสดงความน่าเกรงขาม ส่วนท้ายเรือสลักเป็นรูปหางพญานาค เชื่อกันว่าการนำเรือแข่งไปพายในแม่น้ำก็เปรียบได้กับพญานาคกำลังเล่นน้ำ จะทำให้ฝนกลับมาตกต้องตามฤดูกาล ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญสำหรับสังคมการเกษตรเช่นน่าน

แม้ว่าในปัจจุบันการแข่งเรือจะกลายเป็นกีฬาที่เป็นที่นิยมและเปิดให้คนจำนวนมากเข้ารวมได้ แต่ก็เป็นกระบวนการที่ประกอบไปด้วยพิธีกรรมตามความเชื่อหลากหลายขั้นตอนซึ่งเป็นเหมือนอุบายที่เรียกคนในชุมชนมาร่วมมือกัน ตั้งแต่การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อว่าสิงสถิตอยู่ในไม้ตะเคียนที่นำมาขุดเป็นเรือ (ผีเรือ หรือ แม่ย่านางเรือ) ไปจนถึงการหาฤกษ์ยามในการปล่อยเรือลงน้ำ

เดิมการแข่งเรือจะจัดขึ้นพร้อมกับงาน “ตานก๋วยสลาก” (หมายถึงการถวายทานสลากภัต) ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ช่วยสานสัมพันธ์ระหว่างท้องที่ต่างๆ เมื่อวัดของชุมชนหนึ่งมีการจัดงานตานก๋วยสลาก ชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ติดแม่น้ำเช่นกันก็จะนำเรือบรรทุกตานก๋วยสลากและนำพระสงฆ์ไปร่วมงานด้วย ระหว่างทางก็จะประโคมดนตรีเป็นทำนองเพลง “ล่องน่าน” และฟ้อนรำด้วยท่าเฉพาะที่เรียกตามชื่อเพลง ปิดท้ายด้วยการนำเรือมาพายแข่งกัน

ในปัจจุบันเทศกาลการแข่งเรือเมืองน่านจะจัดขึ้นทุกเดือนกันยายน เริ่มพร้อมกับงานตานก๋วยสลากของวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร และได้พัฒนาไปเป็นเทศกาลสำคัญระดับชาติ โดยได้รับพระมหากรุณาธิคุณและพระกรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมวงศานุวงศ์ พระราชทานถ้วยรางวัลการแข่งขันทั้ง 3 ประเภท ได้แก่ เรือใหญ่ เรือกลาง และเรือเล็ก ส่วนการแข่งเรือประเพณี อำเภอเวียงสา จะเริ่มพร้อมกับงานตานก๋วยสลากของวัดบุญยืนในเดือนตุลาคม

“วัดบุญยืน” เป็นวัดสำคัญประจำอำเภอเวียงสาในปัจจุบันและเคยเป็นศูนย์กลางของการปกครองของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญขณะทรงลงหลักปักฐานที่เมืองพ้อปากน้ำสา วิหารและพระพุทธรูปขนาดใหญ่ของวัดคือสัญลักษณ์

ที่แสดงถึงความสามารถในการระดมทรัพยากรและแรงงานซึ่งถือเป็นการประสบความสำเร็จในการแสดงสถานะผู้นำของเจ้าผู้ปกครองน่านเป็นครั้งแรก ๆ หลังจากที่เริ่มฟื้นฟูน่าน

นักท่องเที่ยวสามารถไปชมเรือแข่งที่ยังใช้งานอยู่ชื่อ “เจ้าแม่สายฟ้า” ได้ที่วัดบุญยืน เรือแข่งในน่านจะได้รับการเก็บรักษาในเขตวัด อาจจะด้วยความที่วัดเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นศูนย์รวมของชุมชนและมีพื้นที่กว้างพอ ที่ฝั่งตรงข้ามกับวัดบุญยืนคือ “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเวียงสา” นักท่องเที่ยวสามารถหาความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับประเพณีแข่งเรือของน่านได้ ที่นี่มีการจัดแสดงหัวเรือจำลองที่ทำด้วยฝีมือประณีตและอุปกรณ์การขุดแต่งเรือ

อีกกิจกรรมหนึ่งที่ชาวรักษ์ลุยควรทำที่เวียงสา คือ การไปนมัสการ “พระธาตุจอมแจ้ง” หรือ “เจดีย์บิด” ตำบลไหล่น่าน ซึ่งเป็นพระเจดีย์ที่ตั้งอยู่บนเนินเขาที่แม้จะไม่สูงนัก ต้องเดินขึ้นบันไดไปประมาณ 55 ขั้น แต่ถือได้ว่าต้องเคยเป็นจุดยุทธศาสตร์ในอดีต เพราะเป็นที่ตั้งของพระธาตุที่ปกปักษ์รักษาพื้นที่ตามคติความเชื่อของชาวน่านในสมัยโบราณ

ในตำบลไหล่น่านนี้เอง นักท่องเที่ยวยังสามารถเยี่ยมชม “สถานีถ่ายทอดวิจัยและเทคโนโลยีไหล่น่าน” ซึ่งเป็นสถานที่ฝึกนิสิตภาคสนามของคณะวิทยาศาสตร์และคณะสัตวแพทย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ภายในพื้นที่แห่งนี้มีเส้นทางศึกษาธรรมชาติยาวราว 3 กิโลเมตร มีสภาพเป็นป่าโปร่งและใกล้หนองน้ำ จึงเป็นแหล่งดูนกและนกน้ำหลากหลายพันธุ์

“วัดศรีดอนแท่น” ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีประวัติย้อนกลับไปได้ถึงยุคเจ้าเจตบุตพรหมมินทร์ (ราวพุทธศตวรรษที่ 23) แต่ถูกทิ้งร้างและได้รับการบูรณะในสมัยราชวงศ์หลวงติ่น ก็มีต้นโพสูงใหญ่จนต้องแหงนมองจนสุดคออยู่ที่ลานหน้าวัด ทำให้เป็นอีกจุดหนึ่งที่น่าเยี่ยมชมสำหรับคนรักต้นไม้ใหญ่

อำเภอเมือง

พื้นที่อำเภอเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนที่เป็นเวียงเก่าอาจไม่ใช่จุดหมายหลักของเส้นทางสายรักษ์ลุย แต่สถานที่สำคัญที่ชายขอบของอำเภอเมืองทางทิศตะวันตกที่นักเดินทางสายรักษ์ลุยไม่ควรพลาด คือ “วัดพระธาตุเขาน้อย” ซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขาค่อนข้างสูง รถยนต์สามารถขับขึ้นไปถึงลานจอดข้างบนได้ แต่สำหรับนักท่องเที่ยวขาลุยมีโอกาสที่จะพิสูจน์ความแข็งแกร่งและความศรัทธาของตัวเองด้วยการเดินขึ้นบันไดประมาณ 300 ขั้น หรือขับจักรยานขึ้นไปตามทางที่ลาดชัน จากด้านหลังของพระพุทธมหาอุดมมงคลนันทบุรีศรีน่าน ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางประทานพร สูง 9 เมตร สร้างขึ้นเนื่องในโอกาสมหามงคลเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงเจริญพระชนมพรรษา 6 รอบ เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2542 นักท่องเที่ยวสามารถมองเห็นทิวทัศน์ของอำเภอเมืองน่านได้เกือบทั้งหมด นับเป็นจุดชมวิวเมืองน่านที่น่าทึ่งที่สุด

อำเภอภูเพียง

ในทุกเส้นทางของคู่มือนำเที่ยวน่านฉบับนี้ นักท่องเที่ยวของเราจะได้ไปเยือนศูนย์กลางแห่งศรัทธาและอัตลักษณ์ของชาวน่าน คือ “วัดพระธาตุแช่แห้ง” องค์พระธาตุมีอายุเก่าแก่กว่าตัวเมืองน่าน และผ่านการหักพังและได้รับการบูรณะมาหลายครั้ง เจ้าเมืองหรือเจ้าผู้ปกครองน่านทุกคนมีหน้าที่ในการทำนุบำรุงพระธาตุดังกล่าว เพราะเป็นพระธาตุประจำดินแดนของน่านและอยู่คู่กับประวัติของน่านมานับตั้งแต่ยุคพญากานเมืองในพุทธศตวรรษที่ 19 ด้วยความที่องค์พระธาตุตั้งอยู่บนเนินสูง นักท่องเที่ยวสามารถเลือกว่าจะโดยสารรถยนต์ไปลงที่ลานจอดรถหน้าหมู่อาคารวัด หรือจะเดินขึ้นไปตามบันไดพญานาคคู่ขนาดใหญ่ที่น่าเกรงขาม และเมื่อไปถึงชั้นบนสุด และหันหลังกลับมาก็จะได้เห็นวิวทอดยาวสุดสายตาของอำเภอภูเพียง ซึ่งเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีการทำนาอย่างกว้างขวาง ในฤดูทำนาจะสามารถเห็นภาพทิวทัศน์ที่เขียวขจี

ที่ใกล้กับวัดพระธาตุแช่แห้ง คือ “วัดศรีบุญเรือง” (ตำบลม่วงตึ๊ด) ซึ่งชุมชนวัดศรีบุญเรืองได้รับมอบหมายจากผู้ปกครองน่านในอดีตให้เป็นผู้ดูแลรักษาองค์พระธาตุ บนพื้นที่ข้างวัดศรีบุญเรืองฝั่งที่ติดกับแม่น้ำน่านเป็นที่เก็บเรือแข่ง ซึ่งสะท้อนว่าชุมชนแห่งนี้ผูกพันกับประเพณีการแข่งเรือมาอย่างยาวนาน อีกทั้งยังมีต้นมะธง 1,000 ปี ยืนตระหง่านอยู่ใกล้ๆ

ส่วนที่ 2
ข้อมูลประวัติศาสตร์น่าน

ประวัติศาสตร์น่าน ยุคราชวงศ์หลวงตื๋น

บริพัตร อินปาต๊ะ

บทที่ 1 จุดเริ่มต้นของราชวงศ์หลวงติ๋น 203

บทที่ 2 นาหมื่น: รอยต่อและทางผ่าน 214

บทที่ 3 นาน้อย: จุดเริ่มต้นของการฟื้นฟู 219

บทที่ 4 เวียงสา: ก้าวต่อไป 226

บทที่ 5 เวียง: นคร “น่าน” 232

บทที่ 6 ภูเพียงแช่แห้ง:
พระธาตุก้านกุ่งฉันใด เมืองก็รุ่งเรืองฉันนั้น 249

บทที่ 7 น่าน (อีกครั้ง): ยุคใหม่และผู้มาใหม่ 263

บทที่ 8 ปัจฉิมบท 289

บทที่ 1

จุดเริ่มต้นของราชวงศ์หลวงติ๋น

ยุคของขุนนางท้องถิ่นในล้านนา และการมาของหลวงติ๋นมหาวงศ์

ในราวพุทธศตวรรษที่ 23 พื้นที่ของดินแดนซึ่งเคยเรียกกันว่า “ล้านนา” ไม่เหลือสภาพของความเป็นอาณาจักรอิสระอยู่อีกต่อไปแล้ว ดินแดนดังกล่าวซึ่งมีประชากรหลักเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนกลายเป็นหนึ่งในมณฑลใต้ปกครองของพม่าในชื่อ “ซินเม” (เชียงใหม่) หรือ “หริภุญไชยเทศะ” พื้นที่ดังกล่าวอยู่ภายใต้การดูแลของข้าหลวงที่ได้รับการแต่งตั้งจากราชสำนักพม่า โดยมีการ
กระจายอำนาจบางส่วนให้กลุ่มขุนนางท้องถิ่นร่วมดูแล

แม้จะมีการปันส่วนอำนาจบางประการให้กับขุนนางท้องถิ่น แต่รูปแบบการปกครองดังกล่าวของพม่าไม่ได้ทำให้คนท้องถิ่นมีความพึงพอใจมากนัก ปรากฏว่าเมื่อราชสำนักพม่าที่อังวะเกิดปัญหาวุ่นวายจากสงครามติดพันกับดินแดนอื่น เช่น สงครามกับมณีปุระ (พ.ศ. 2267-2283) และชาวมอญในหงสาวดีก่อกบฏ (พ.ศ. 2283) จนไม่สามารถส่งกำลังทหารเข้ามาดูแลในพื้นที่อดีตอาณาจักรล้านนาได้อย่างเต็มที่ บรรดากลุ่มคนท้องถิ่นตามเมืองต่าง ๆ ก็พากันลุกฮือขึ้นต่อต้านพม่าเป็นจำนวนมาก ทั้งในรูปแบบของกองโจร, ตนบุญ (กบฏผู้มีบุญ) และกลุ่มอำนาจท้องถิ่นที่เข้ายึดอำนาจการปกครองจากขุนนางพม่า ทำให้พม่าสูญเสียอำนาจในการปกครองหลายพื้นที่ในล้านนาลง เช่น เชียงใหม่, ลำพูน, และแพร่

อย่างไรก็ตาม การต่อต้านพม่าของกลุ่มเมืองเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นโดยมีความร่วมมือกันแต่อย่างใด ตรงกันข้ามกลุ่มผู้นำท้องถิ่นในแต่ละเมืองต่างถือโอกาสสั่งสมอำนาจและแสวงหาผลประโยชน์จากเมืองอื่นอย่างเต็มที่ ทำให้นอกจากจะมีการรบกับกลุ่มอำนาจที่ยังฝักใฝ่พม่าแล้ว ยังเกิดความเป็นปฏิปักษ์ระหว่างกลุ่มที่ต่อต้านพม่าด้วยกันขึ้น ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงช่วงเวลาดังกล่าวว่าเป็นช่วง “บ้านไผเมืองมันชิงกันเป็นเจ้าเป็นนาย”

อำนาจของพม่าที่หายไปจากอดีตอาณาจักรล้านนาก่อให้เกิดปรากฏการณ์สำคัญขึ้นในพื้นที่ดังกล่าว คือทำให้กลุ่มผู้นำท้องถิ่นสามารถสถาปนาอำนาจของตนเองขึ้นในเขตปกครองได้ และกลายเป็นผู้ถือสิทธิ์ขาดในการบริหารจัดการพื้นที่ในอำนาจของตน การที่ท้องถิ่นต้องพึ่งพาตนเองดังกล่าวนี้เองทำให้ไพร่บ้านพลเมืองในแต่ละพื้นที่เกิดความรู้สึกผูกพันกับผู้นำในพื้นที่ตนเองมากกว่าจะมีความรู้สึกร่วมกันกับพื้นที่อื่น ทั้งทำให้กลุ่มผู้นำท้องถิ่นมีบทบาททั้งในแง่การปกครองและการเป็นผู้นำต่อพลเมืองของตนอย่างมาก สภาพดังกล่าวนำไปสู่การเกิดขึ้นของรูปแบบเขตปกครองตนเองจำนวนมากที่มีผู้นำท้องถิ่นเป็นผู้นำ เช่น เชียงใหม่ของเจ้าองค์คำ, ลำปางของทิพย์จักร และในกรณีของน่าน “หลวงติ๋นมหาวงศ์”

การที่ผู้นำท้องถิ่นซึ่งกลายมาเป็นผู้ปกครองสามารถปกครอง, ได้รับการยอมรับ, และสร้างความนิยมจากผู้คนในพื้นที่ตนเองได้อย่างเข้มข้น ทำให้แม้ว่าราชวงศ์คองบองของพม่าจะสามารถกลับเข้ามาเป็นผู้มีอำนาจนำในพื้นที่อดีตอาณาจักรล้านนาได้อีกครั้งใน พ.ศ. 2295 แต่ราชสำนักพม่าก็เลือกที่จะประนีประนอมกับกลุ่มอำนาจท้องถิ่นที่ยอมรับอำนาจตนเพื่อรักษากำลังรบและให้ผู้ปกครองท้องถิ่นสามารถส่งต่ออำนาจสืบทอดกันภายในตระกูลของตนได้ตราบเท่าที่ยังยอมรับสภาพของการเป็นผู้ใต้บังคับบัญชาของราชสำนักพม่า

สิทธิพิเศษดังกล่าวที่แตกต่างจากยุคก่อนหน้าทำให้หลวงติ๋นสามารถส่งต่ออำนาจให้กับทายาทและทำให้ตระกูลของหลวงติ๋นสามารถสร้างศรัทธาต่อพลเมืองในพื้นที่ได้อย่างต่อเนื่อง นำไปสู่ความสามารถในการผูกขาดอำนาจในพื้นที่ไว้ในตระกูลของตนได้อย่างสมบูรณ์แบบ ส่งผลให้น่านสถาปนาความเป็นเอกเทศของตนได้ในเวลาต่อมา จนผู้บันทึกประวัติศาสตร์น่านในยุคหลังเรียกสายตระกูลของเจ้าผู้ปกครองน่านว่า “ราชวงศ์หลวงติ๋น”

หลวงติ่นคือใคร

มีข้อมูลค่อนข้างจำกัดที่ให้ประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับหลวงติ่นมหาวงษ์ ผู้จะกลายมาเป็นปฐมวงศ์ของราชวงศ์หลวงติ่น แม้แต่คำว่า “ติ่น” ในชื่อเอง นักวิชาการก็มีความเห็นว่าคำปริวรรตตามต้นฉบับควรเป็น “ตืน” (อ่านว่า ตื่น) มากกว่า อย่างไรก็ตาม คำดังกล่าวสามารถแผลงเป็นบาลีในคำว่า “ติน” (ที่สามารถอ่านว่า ติ่น) ได้เช่นกัน เหมือนกับคำว่าเมืองตื่นที่สามารถแผลงเป็นคำว่า ตินทบุรี ได้ ทั้งนี้ในคู่มือนำเที่ยวฉบับนี้จะใช้คำว่า ติ่น ตาม *ประชุมพงศาวดารภาค 10* ซึ่งเผยแพร่เป็นวงกว้างเอาไว้ก่อน

*ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*ให้ข้อมูลเกี่ยวกับที่มาของหลวงติ่นมหาวงษ์เพียงแค่ว่า เป็นเจ้ามาจากเชียงใหม่ ซึ่งเป็นไปในทำนองเดียวกับ*พื้นเมืองเชียงแสน*และ*พื้นเมืองเชียงใหม่*ที่ระบุถึงการแต่งตั้งหลวงติ่นซึ่งเป็นเชื้อเจ้าให้ไปปกครองน่าน คำว่า “เจ้า” ที่ระบุไว้อาจหมายถึงกลุ่มขุนนางชนชั้นปกครองเดิม หรืออาจหมายถึงผู้ที่เคยเป็นเจ้าเมืองในเขตอำนาจของพม่าในเชียงใหม่มาก่อน (มีอีกข้อสันนิษฐานหนึ่งว่าหลวงติ่นอาจมีความเชื่อมโยงกับเมืองตืน) หลักฐานเหล่านี้ชี้ไปในทำนองเดียวกันว่าหลวงติ่นมหาวงษ์มีความสัมพันธ์ค่อนข้างดีกับชนชั้นนำพม่าที่ปกครองเชียงใหม่และเชียงแสนอยู่ จนได้รับความไว้วางใจและสนับสนุนให้ไปครองหัวเมืองขนาดใหญ่

ในบันทึกประวัติศาสตร์ของน่านระบุว่า ในช่วงแรก หลวงติ่นเดินทางมาที่น่านพร้อมข้ารับใช้ส่วนตัวเพียงไม่กี่คน โดยครอบครัวของตนยังคงอยู่ที่เชียงใหม่ตามเดิม *ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*บอกด้วยว่าหลวงติ่นมาหาเมียใหม่ที่น่าน ข้อมูลดังกล่าวอาจตีความได้ว่า ตระกูลของหลวงติ่นยังคงต้องการรักษาอิทธิพลและเครือข่ายความสัมพันธ์ของตนเอาไว้ที่เชียงใหม่เป็นหลัก อาจเป็นไปได้ด้วยซ้ำว่า หลวงติ่นมองว่าการแต่งตั้งตนเป็นเจ้าเมืองน่านนั้นเป็นธรรมเนียมดังเช่นที่เคยมีมาในการตั้งขุนนางในช่วงก่อนหน้า คือขุนนางหัวเมืองมักประจำการอยู่ไม่นานและมีการสับเปลี่ยนเมืองบ่อย ๆ เพื่อป้องกันการสั่งสมอำนาจ กรณีดังกล่าวทำให้อำนาจที่แท้จริงของหัวเมืองตกอยู่กับขุนนางระดับรองที่เป็นคนท้องถิ่นซึ่งคุ้นเคยกับพื้นที่และสั่งสมอำนาจ

มายาวนานกว่า ซึ่งในกรณีของน่านคือนาขวาน้อยอินท์ (นาขวาคือตำแหน่งขุนนางท้องถิ่นที่ปรึกษาเจ้าเมือง)

แต่สถานการณ์ในภูมิภาคซึ่งเกิดการลุกฮือขึ้นต่อต้านพม่าในเชียงใหม่ในราว พ.ศ. 2270 ส่งผลให้รูปการณ์ที่เคยมีเปลี่ยนไปทั้งหมด พม่าและขุนนางในเครือข่ายพม่าในเชียงใหม่ถูกกวาดล้างครั้งใหญ่ น่าจะเป็นช่วงเวลาดังกล่าวนี้เองที่บุตรของหลวงติ๋น (เจ้าอริยวงษ์หวั่นท๊อก) ย้ายครอบครัวมายังเมืองน่านที่บิดาตนปกครองอยู่ ซึ่งอาจรวมถึงขุนนางจำนวนหนึ่งที่หนีตายจากเชียงใหม่มาด้วย และกลายเป็นการเพิ่มฐานกำลังคนของหลวงติ๋น ภายในเมืองน่านไปโดยปริยาย ส่งผลให้กลุ่มอำนาจของหลวงติ๋นกลายเป็นกลุ่มอำนาจใหญ่สามารถกำจัดอิทธิพลของนาขวาที่เป็นกลุ่มอำนาจเดิมในน่านลงได้ และกลายเป็นผู้กุมอำนาจอย่างเบ็ดเสร็จในน่านไปในที่สุด

การสร้างฐานอำนาจได้อย่างมั่นคงยังทำให้หลวงติ๋นมีความพิเศษกว่าเจ้าเมืองน่านคนอื่น ๆ ในช่วงเวลาก่อนหน้า ซึ่งแม้ในทางพฤตินัยพวกเขาจะมีอำนาจในการปกครอง แต่อำนาจดังกล่าวไม่อาจส่งต่อหรือสืบทอดให้ทายาทได้ แต่การสร้างอำนาจอย่างเข้มแข็งภายในเมืองน่านของหลวงติ๋นทำให้ราชสำนักพม่าและขุนนางในปกครองของพม่าในเชียงแสนมองว่า ตนจำเป็นต้องร่วมมือกับคนในตระกูลหลวงติ๋น เพื่อป้องกันการลุกฮือที่อาจเกิดขึ้นในเมืองน่าน และเลือกที่จะให้ผู้ปกครองในสายตระกูลของหลวงติ๋นมีอำนาจสืบทอดต่อไปมากกว่าที่จะสร้างความขัดแย้งขึ้น ส่งผลให้เมื่อน่านกลายเป็นรัฐเอกเทศ ราชวงศ์ที่ปกครองน่านจึงเป็นคนในสายตระกูลของหลวงติ๋น และทำให้ผู้บันทึกประวัติศาสตร์น่านเรียกหลวงติ๋นมหาวงษ์ว่าเป็น “ปฐมวงศ์” ของราชวงศ์ที่ปกครองน่านในที่สุด

น่านเหนือ – น่านใต้

ราชวงศ์คองบองของพม่าเป็นราชวงศ์ที่ก่อตั้งขึ้นใหม่ แต่ยังคงอ้างความชอบธรรมและการสืบทอดมาจากราชวงศ์ก่อนหน้า และนำไปสู่การทำสงครามเพื่อขยายเกียรติภูมิของกษัตริย์พม่า ราชวงศ์คองบองประสบความสำเร็จในการกลับเข้าไปมีอำนาจในกลุ่มเมืองของชาวไทใหญ่ รัฐของชาวมอญ และชาวไทยวน การขยายอำนาจดังกล่าวนำไปสู่การอ้างสิทธิธรรมที่มากขึ้นไปอีกด้วยการพยายามขยายอำนาจไปยังอาณาเขตของล้านช้าง, ยะไข่, มณีปุระ และอยุธยา นอกจากนั้นยังมีการกระทบกระทั่งกันในบริเวณชายแดนกับจีน ซึ่งนำไปสู่การทำสงครามอย่างยืดเยื้อระหว่างพม่าราชวงศ์คองบองกับจีนราชวงศ์ชิงอีกด้วย

สงครามระหว่างพม่ากับรัฐข้างเคียงส่งผลกระทบต่อล้านนาในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของพม่าอย่างชัดเจนในช่วงราว พ.ศ. 2308-2312 ซึ่งเป็นช่วงที่พม่าราชวงศ์คองบองรบกับทั้งจีนราชวงศ์ชิง, อยุธยา, และหลวงพระบางในเวลาเดียวกัน ด้วยความที่ล้านนา (หริภุญไชยเทศะ) เป็นรอยต่อที่เชื่อมดินแดนหลักของพม่าเข้ากับเขตอิทธิพลของอาณาจักรทั้งสามที่เป็นคู่กรณี ทำให้กองทัพพม่าใช้ล้านนาเป็นแหล่งประชุมพล สะสมเสบียง และเกณฑ์กำลังคนในพื้นที่เข้าทำสงคราม โดยเมืองต่าง ๆ ในล้านนาที่มีเจ้าเมืองท้องถิ่นปกครองอยู่ก็มีปฏิกิริยาที่แตกต่างกันไปตามแต่ละช่วงเวลา

ในระยะแรก ช่วง พ.ศ. 2307 เจ้าเมืองท้องถิ่นต่าง ๆ ในล้านนาให้ความร่วมมือกับพม่าเป็นอย่างดี มีการส่งคนและเสบียงให้กองทัพพม่าในการร่วมตีกรุงศรีอยุธยา เมืองน่านส่งเจ้านายอ้าย ซึ่งเป็นหลาน (ลูกของน้องสาว) ของเจ้าอริยวงษ์เข้าร่วมกองทัพพม่า เจ้านายอ้ายได้รับการกล่าวถึงใน "Yodayar Naing Mawgun" (*โคลงโยธยาพ่าย* โดย เล๊ะเวนรธา) ว่าเป็นผู้นำกองทหารระดับเดียวกับ Banya Thay Lon (พญาแสนหลวง?), Banya Thanlan (พญาสามล้าน?) และเจ้าฟ้าเชียงตุง แต่สงครามกับกรุงศรีอยุธยานั้นยาวนานและยืดเยื้อไปหลายปี อีกทั้งกองทัพจีนยังเปิดแนวรบรุกสู่ดินแดนของพม่าลงมาจากตอนเหนือ ทำให้บรรดาเจ้าเมืองท้องถิ่นในล้านนาเริ่มเอาใจออกห่างจากพม่า

เชียงใหม่นั้นเป็นศูนย์อำนาจสำคัญของพม่าในล้านนาที่มี “โป่” (แม่ทัพ) ปกครองอยู่ ทำให้ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงมากนัก ขณะที่ลำปางซึ่งถูกใช้เป็นพื้นที่ระดมพลของพม่าสำหรับรุกลงทางใต้ก็ยังคงให้ความร่วมมือกับพม่าอยู่ แต่เมื่อถึงช่วงราว พ.ศ. 2308-2309 ผู้ดูแลเมืองหลายเมืองที่อยู่บริเวณรอยต่อเขตอำนาจของพม่ากับอาณาจักรอื่น (และน่าจะสัมผัสได้ถึงแรงกดดันที่เกิดขึ้นจากกองทัพจีน) ก็เริ่มตัดความสัมพันธ์กับราชวงศ์คองบอง พระเมืองไชยเจ้าเมืองลำพูนและเชกคายสุริยะเจ้าเมืองเถินพากัน “ฟื้นม่าน” (ลุกฮือต่อต้านพม่า) เจาฟ้าคำปิวผู้ปกครองเชียงแสนที่เป็นอีกศูนย์อำนาจหนึ่งของพม่าในล้านนาก็หนีออกจากเมืองไปเข้ากับจีน เจ้าเมืองแพร่ที่ช่วยพม่าปิดล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่ก็ยกทัพกลับเมืองเอาเสียดื้อ ๆ และในเมืองน่านเจ้าอริยวงษ์ก็แข็งเมือง ทั้ง ๆ ที่หลานของตนยังติดตามไปกับกองทัพพม่า

แม้จะเปิดศึกหลายด้านและเผชิญหน้ากับการแข็งเมืองจำนวนมากในหริภุญไชยเทศะ แต่การณ์กลับกลายเป็นว่ากองทัพของราชวงศ์คองบองประสบความสำเร็จในทุกแนวรบ โดยสามารถบรรลุเป้าหมายในการตีกรุงศรีอยุธยาได้ใน พ.ศ. 2310 และสามารถป้องกันเมืองหลวง (อังวะ) จากการรุกรานของจีนราชวงศ์ชิงเอาไว้ได้ บรรดาเมืองต่าง ๆ ที่ก่อกบฏต่อพม่าจึงต้องเผชิญกับจุดจบไปด้วย เจ้าผู้ปกครองท้องถิ่นที่ต่อต้านพม่าถูกถอดออกแล้วแทนที่ด้วยขุนนางที่พม่าแต่งตั้งขึ้นใหม่ ในกรณีของน่านนั้นออกจะพิเศษอยู่สักเล็กน้อย กล่าวคือ แม้เจ้าอริยวงษ์จะต่อต้านพม่า แต่เจ้านายอ้ายกลับอยู่ในกองทัพพม่าและมีความดีความชอบในการช่วยตีอยุธยารวมถึงช่วยพม่ารบกับจีน ทำให้แม้จะมีการเปลี่ยนผู้ปกครองเมือง แต่ก็ยังคงเป็นคนในตระกูลหลวงติ๋น

อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของพม่าในการทำสงครามต้องแลกมาด้วยการทุ่มทรัพยากรจำนวนมากไปในการศึก ทั้งการที่พม่าจำเป็นต้องอาศัยความช่วยเหลือจากขุนนางท้องถิ่นในล้านนาทำให้ราชสำนักพม่าจำเป็นต้องตอบแทนด้วยการยืนยันอำนาจสิทธิในการดูแลปกครองตนเองของขุนนางท้องถิ่น ทำให้เกิดความขัดแย้งกันระหว่างขุนนางพม่าที่ปกครองพื้นที่ล้านนาและขุนนางท้องถิ่นอย่างรุนแรงขึ้น แม้แม่ทัพพม่าบางส่วนซึ่งเห็นว่าขุนนางท้องถิ่นในล้านนาจะเป็นกำลังหลักในการรักษาความสงบและเป็นฐานกำลังสำหรับรุกตีอาณาจักรข้างเคียงจะพยายามระงับข้อพิพาทดังกล่าว แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ ความขัด

แย้งบานปลายไปถึงขั้นว่าขุนนางแต่ละฝ่ายปองร้ายจะเอาชีวิตกัน ทำให้ในที่สุดพญาจ่าบ้านเมืองเชียงใหม่และเจ้ากาวิละผู้ปกครองลำปางตัดสินใจ “ฟื้นม่าน” และดึงเอาสยาม (กรุงธนบุรี) ที่สามารถฟื้นตัวจากอำนาจของพม่าได้อย่างรวดเร็วเข้ามาเป็นผู้สนับสนุนตน

การดึงเอาสยามเข้ามามีส่วนร่วมในการชิงความเป็นเอกในพื้นที่อดีตอาณาจักรล้านนาทำให้พื้นที่ดังกล่าวถูกแบ่งออกเป็นสองกลุ่มก้อนอย่างชัดเจน คือ ฝ่ายที่เข้ากับพม่าซึ่งมีฐานอำนาจหลักอยู่ที่เชียงแสน และฝ่ายที่ต่อต้านพม่าซึ่งมีเชียงใหม่และลำปางเป็นแกนนำ ทั้งสองฝ่ายทำการรบและพยายามดึงเอาผู้ปกครองท้องถิ่นตามเมืองต่าง ๆ ให้เข้าร่วมกับฝ่ายตนอยู่ตลอดเวลา เรื่องดังกล่าวส่งผลกระทบสำคัญต่อเมืองน่านและผู้ปกครองในสายตระกูลของหลวงติ๋น เพราะในด้านหนึ่งเมืองน่านเข้ากับฝ่ายพม่าและพึ่งพาเชียงแสน แต่การแทรกแซงและพยายามคุกคามของทางสยาม (ผ่านเมืองสวรรคโลก) และลำปาง ทำให้ผู้ปกครองน่านสลับขั้วอำนาจไปมาอยู่บ่อยครั้ง เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้น่านและเมืองในอาณัติเกิดความไม่มั่นคง มีการโยกย้ายคนไปมาตามเมืองต่าง ๆ เพื่อรับมือกับสถานการณ์เฉพาะหน้าอยู่บ่อยครั้ง และยังผลไปสู่การทิ้งเมืองน่านให้รกร้างไปช่วงเวลาหนึ่ง

ในราว พ.ศ. 2326 สยามพบว่าในบรรดาเชลยชาวลาวที่กวาดต้อนมาได้จากเวียงจันทน์ มีเจ้าจันทปโชต ขุนนางเชื้อสายหลวงติ๋นซึ่งหนีพม่าไปยังเวียงจันปะปนอยู่ด้วย จึงพยายามตั้งเจ้าจันทปโชตให้เป็นตัวแทนอำนาจของสยามในตำแหน่งเจ้ามงคลวรยศ โดยมีฐานกำลังอยู่ที่เมืองท่าปลาซึ่งใกล้กับพรมแดนของสยามที่เมืองฝาง ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนั้น เมืองเชียงแสนก็ตั้งเจ้าอัตถวรปัญโญ ขุนนางเชื้อสายหลวงติ๋นอีกคนหนึ่งเป็นเจ้าเมืองน่าน โดยมีฐานที่มั่นอยู่ที่เมืองเทิง ต่างฝ่ายต่างอ้างสิทธิในการปกครอง ทั้งความชอบธรรมจากการแต่งตั้งและการเป็นเชื้อสายของหลวงติ๋นซึ่งสืบทอดอำนาจต่อเนื่องกันมา การที่แต่ละฝ่ายที่มีรัฐขนาดใหญ่คอยหนุนหลังแต่ไม่มีใครปกครองเมืองน่านได้อย่างแท้จริงโดยสมบูรณ์ ทำให้น่านตกอยู่ในสภาวะขาดเสถียรภาพ และแตกออกเป็น 2 ส่วน คือ น่านฝ่ายเหนือ (เข้ากับพม่า) และฝ่ายใต้ (เข้ากับสยาม)

พม่ารบกับใครบ้าง

พ.ศ. 2308-2310

จีน (ต้าชิง)

พม่าราชวงศ์คองบองรบกับจีนราชวงศ์ชิงตั้งแต่ พ.ศ. 2308-2310 เป็นสงครามยืดเยื้อที่จีนส่งกองทัพลงมาถึง 4 ระลอก แต่พม่าสามารถป้องกันเมืองและสร้างความเสียหายให้ทัพจีนได้อย่างไรก็ตาม สงครามสร้างความเสียหายให้กับยุทธศาสตร์การขยายดินแดนของพม่าและทำให้การค้ากับจีนตอนใต้ชะงัก ทำให้ที่สุดแล้วจึงมีการเจรจาระหว่างกัน โดยต่างฝ่ายต่างอ้างในบันทึกของตนว่าเป็นฝ่ายชนะ

หลวงพระบาง

อดีตศูนย์กลางของล้านช้าง เมืองหลวงพระบางในพุทธศตวรรษที่ 24 อ่อนแอลงมากจากสงครามกลางเมืองกับเวียงจันทน์ และกลายเป็นเป้าให้พม่าพิชิตตั้งแต่ พ.ศ. 2308 หลวงพระบางพยายามฟื้นตัวโดยอาศัยช่วงที่พม่าเสียเวลาทำสงครามกับจีน แต่ความเป็นไปได้ในการรื้อฟื้นอาณาจักรล้านช้างที่เป็นหนึ่งเดียวไม่สามารถทำได้อีกต่อไปแล้ว

อาระกัน (ยะไข่)

สงครามระหว่างพม่าและยะไข่เกิดขึ้นช่วง พ.ศ. 2327 แสดงให้เห็นว่า แม้จะเสียอิทธิพลไปในสยามและบางส่วนของล้านนา แต่กำลังรบของพม่าก็ยังคงแข็งแกร่ง และสามารถข้ามเทือกเขาอาระกันโยมาเข้าพิชิตยะไข่ได้ สงครามกับยะไข่นำมาซึ่งการขยายอาณาเขตของพม่าไปยังทิศตะวันตกและ นำไปสู่การตีมณีปุระและทำให้พรมแดนของพม่าและอินเดียในการปกครองของอังกฤษเข้าประชิดกัน

กรุงศรีอยุธยา

รู้จักกันในชื่อ "สงครามคราวเสียกรุงฯ" พม่าราชวงศ์คองบองทำสงครามยืดเยื้อในการทำลายศูนย์อำนาจของอยุธยา ตั้งแต่ พ.ศ. 2309-2310 สงครามครั้งดังกล่าวเป็นสงครามใหญ่ที่พม่าทุ่มสรรพกำลังจำนวนมากและถือเป็นพระเกียรติของกษัตริย์พม่า อย่างไรก็ดีความมุ่งหมายที่จะเป็นเอกในภูมิภาคของพม่าถือว่าไม่สำเร็จเพราะแม้จะตีกรุงศรีอยุธยาได้ แต่สงครามต่อเนื่องหลายด้านทำให้พม่าต้องถอนกำลังส่วนใหญ่กลับ และไม่สามารถสถาปนาอำนาจในพื้นที่ของอยุธยาได้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งตามมาด้วยการเกิดสภาพการเมืองแบบชุมนุมในสยามหลังสงคราม

น่านขึ้นต่อกรุงรัตนโกสินทร์

สถานการณ์ของน่านเปลี่ยนแปลงและคลี่คลายลง ไม่ใช่เป็นเพราะฝ่ายเหนือหรือฝ่ายใต้สามารถกุมอำนาจของเมืองน่านได้อย่างเบ็ดเสร็จ แต่เป็นผลมาจากการตัดสินใจผ่านการเจรจาระหว่างผู้นำของทั้งสองฝ่าย ซึ่งอันที่จริงแล้วเป็นผลมาจากสถานการณ์ของการเมืองภายในภูมิภาคอีกทอดหนึ่ง

ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2317-2327 ไม่ได้มีฝ่ายใดที่สามารถกุมอำนาจสูงสุดของพื้นที่ในแถบอดีตอาณาจักรล้านนาได้อย่างเบ็ดเสร็จ แต่ความเคลื่อนไหวของกองทัพพม่าใน พ.ศ. 2328 นั้นกลายเป็นหมุดหมายที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นการเคลื่อนกำลังใหญ่โดยมุ่งหวังที่จะกลับเข้ามามีอำนาจสมบูรณ์ในอาณาบริเวณดังกล่าวและมุ่งเข้าสลายอำนาจของสยามอีกครั้ง นักประวัติศาสตร์ไทยเรียกสงครามดังกล่าวว่า “สงครามเก้าทัพ”

ทว่าผลของสงครามครั้งนั้นไม่ได้เป็นไปตามที่พม่าคาดหวัง ฝ่ายสยามไม่เพียงแต่จะสามารถป้องกันพื้นที่หลักของตนเองได้เท่านั้น แต่ยังสามารถยกขึ้นไปสนับสนุนประเทศราชของตนทางตอนเหนือได้อีกด้วย สงครามครั้งนั้นไม่ได้ทำให้อำนาจของพม่าในล้านนาสิ้นสุด แต่ทำให้อิทธิพลเริ่มลดถอยลง ทั้งยังส่งผลกระทบสำคัญต่อมุมมองของขุนนางท้องถิ่นต่ออำนาจของพม่า หนึ่งในผู้ที่มีความเคลื่อนไหวอย่างชัดเจนภายหลังสงครามครั้งนั้นคือ เจ้าอัตถวรปัญโญ ผู้ปกครองน่านเหนือ

ในราว พ.ศ. 2329 เจ้าอัตถวรปัญโญเริ่มเคลื่อนย้ายครัวเรือนในบังคับของตนจากเมืองเทิงและเมืองชลาว (เชียงคำ) ให้อพยพลงใต้สู่เมืองน่าน การเคลื่อนกำลังคนดังกล่าวมีเป้าหมายเพื่อถอยหนีออกจากพื้นที่อำนาจของเชียงแสนไปในตัว ในระยะแรกฝ่ายน่านใต้ตอบสนองต่อความเคลื่อนไหวนี้ด้วยความหวาดระแวง แต่ภายหลังเมื่อเจ้าอัตถวรปัญโญเข้าพบเจ้ามงคลวรยศด้วยตัวเองและเกิดการเจรจากันขึ้น ฝ่ายเจ้ามงคลวรยศก็มอบสิทธิขาดของเมืองน่านทั้งหมดให้กับเจ้าอัตถวรปัญโญ ทำการรวมน่านเหนือน่านใต้ให้กลายเป็นน่านเดียว

จุดเริ่มต้นของการฟื้นฟูน่านใหม่

เจ้าอัตถวรปัญโญได้สิทธิสมบูรณ์ในการปกครองเมืองน่าน แต่โดยสถานะไม่ได้เป็นเจ้าเมืองใต้ปกครองของพม่าอีกต่อไปแล้ว พระองค์เดินทางไปเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกใน พ.ศ. 2331 ซึ่งทำให้แน่ชัดว่าเมืองน่านย้ายฝั่งมาอยู่ข้างสยามอย่างเต็มตัว การเข้าเฝ้ากษัตริย์สยามยังทำให้เจ้าอัตถวรปัญโญได้รับการค้ำประกันในการเป็นผู้ปกครองน่านจากทางสยามอีกด้วย ในทางหนึ่งการสวามิภักดิ์ดังกล่าวคือการยกสถานะของน่านให้เป็นประเทศราชของสยาม ซึ่งเป็นการยกสถานะของเจ้าอัตถวรปัญโญจากเพียงเจ้าเมืองให้สูงขึ้นในฐานะ “เจ้าฟ้า” (เจ้าผู้ปกครองผู้มีสิทธิขาดในการปกครองดินแดนของตนอย่างสมบูรณ์) และสถานะของนานซึ่งเคยเป็นปริมณฑลในการปกครองของเชียงใหม่มาอย่างช้านาน ก็กลับกลายมาเป็นเขตปกครองตนเองอย่างเอกเทศอีกครั้งหนึ่ง

แต่ความมั่นคงในสถานะทางการเมืองเป็นแค่เพียงความสำเร็จเบื้องต้นของเจ้าผู้ปกครองน่านเท่านั้น สิ่งที่เจ้าผู้ปกครองน่านต้องทำภายหลังจากนี้คือการประคับประคองและรักษาสถานภาพของน่านเอาไว้ให้มั่นคงต่อไป เจ้าผู้ปกครองน่านจำเป็นต้องฟื้นฟูอำนาจและบ้านเมืองของตนจากเศษซากปรักหักพังที่มีอยู่เดิม และเริ่มต้นการเดินทางอันเป็นปฐมบทของ “น่านใหม่” ขึ้นมา

บทที่ 2

นาหมื่น: รอยต่อและทางผ่าน

เมืองหิน: ก่อนจะมุ่งขึ้นเหนือ

"ทิวทัศน์ที่สงบเงียบของหุบเขาแห่งลำน้ำหิน อีกทั้งหมู่บ้าน ต้นตาล และนาข้าวสีทอง วัวเลี้ยงตัวน้อยๆ เดินไปมา ช่างเป็นความแตกต่างที่มีเสน่ห์จากป่าดงพงไพรที่เราได้เดินทางผ่านมา ดูเหมือนว่าเราได้กลับมาสู่ความศิวิไลซ์อีกครั้งหนึ่ง"

- H. Warington Smyth, Five years in Siam (from 1891-1896)

ท่าปลาเป็นพื้นที่ด่านใต้ของเมืองน่านมาเป็นระยะเวลานานแล้ว พื้นที่ดังกล่าวอยู่ใกล้กับปลายพรมแดนของน่านที่ผาเลือดซึ่งแบ่งดินแดนบนลำน้ำน่านกับเมืองฝางที่หลักพระโคนสามแสน พื้นที่พรมแดนดังกล่าวเป็นที่ยอมรับและรู้จักกันดีโดยคนท้องถิ่นและพ่อค้านักเดินทางที่ใช้แม่น้ำน่าน (หรือ แม่น้ำโพ ตามคำเรียกของนักเดินทางชาวตะวันตกบางกลุ่ม) เป็นเส้นทางเชื่อมระหว่างสองดินแดน เกลือ, เครื่องเทศ, และยางรักถูกพ่อค้าท้องถิ่นส่งต่อเป็นทอด ๆ ในบริเวณน่านใต้และสยามตอนเหนือ ขณะที่เขาสัตว์และหนังสัตว์ถูกลำเลียงไปรวมกันยังตลาดใหญ่ที่พิษณุโลกก่อนจะไปรวมตัวที่ปากน้ำโพเพื่อมุ่งหน้าสู่อยุธยาแล้วส่งออกทางทะเลสู่ตลาดโลก

ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าแม่น้ำน่านจะเป็นเส้นทางเชื่อมโยงดินแดนระหว่างฟากใต้และฝั่งเหนือได้โดยสะดวก นักเดินทางมือใหม่ที่มุ่งหวังจะให้แม่น้ำน่านย่นระยะเวลาเดินทางขึ้นสู่ตอนเหนือจะต้องพบกับความผิดหวังที่ท่าแฝก ก่อนจะถูกบังคับให้ต้องเปลี่ยนวิธีการเป็นเดินเท้าเข้าป่าเพื่อมุ่งหน้าสู่ตอนเหนือ พื้นที่จากท่าแฝกสู่เมืองลีที่แม้จะมีคนสัญจรแต่ก็รกร้างและกันดาร ชุมชนที่บางตาทำให้ภาพของป่าเขาถูกขับให้เด่นชัดขึ้นไปอีก ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่นักเดินทางโดยเฉพาะชาวตะวันตก เช่น วาริงตัน สมิธ เมื่อเดินทางพ้นออกจากป่ามาพบกับไร่นาสาโทบนที่ราบขนาดใหญ่หลังจากไม่ได้เห็นมาหลายวันจะ

เกิดความประทับใจและรู้สึกปลอดภัยที่ตนได้กลับสู่พื้นที่ “เมือง” อีกครั้งหนึ่ง

ชุมชนกสิกรรมบนที่ราบที่ถูกกล่าวถึงนั้นก็คือ เมืองหิน ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของเมืองน่านบริเวณเดียวกับเส้นทางของลำน้ำหิน เมืองดังกล่าวตั้งอยู่ห่างจากลำน้ำน่าน ซึ่งหากมุ่งเดินทางโดยอาศัยแม่น้ำน่านเป็นเส้นทางหลักย่อมจะไม่ผ่านพื้นที่ดังกล่าวนี้ ทว่าด้วยสภาพของแม่น้ำน่านในช่วงบริเวณเมืองหินไม่สะดวกต่อการเดินทาง นักเดินทางจึงจำเป็นต้องเดินทางโดยทางบก และจำเป็นต้องเดินทางผ่านเมืองหินเพียงอย่างเดียว ข้อจำกัดดังกล่าวนี้เองที่ทำให้เมืองหินกลายเป็นเมืองทางผ่านสำหรับเส้นทางหลักสู่เมืองน่านไป โดยปริยาย การถูกระบุชื่อไว้ใน*ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*ในฐานะเมืองลูกของเมืองน่านที่ถูกกองทัพอยุธยาที่ยกทัพจากทางใต้ขึ้นมาตีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นหลักฐานที่ยืนยันถึงสถานะเมืองทางผ่านของเมืองหินได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*เป็นหลักฐานประเภทพงศาวดารชิ้นเดียวที่ออกชื่อเมืองหิน และออกชื่อเพียงครั้งเดียวเท่านั้นในช่วงความขัดแย้งระหว่างล้านนากับอยุธยา เนื่องจากการขับเคี่ยวทำสงครามกันระหว่างสองอาณาจักรไม่ได้ใช้พื้นที่ของน่านเป็นสนามรบหลัก ทั้งเมืองน่านเองก็ไม่ใช่จุดระดมพลที่ดีสำหรับการยกทัพลงไปตีอยุธยา ในพุทธศตวรรษที่ 22 พม่าใช้ล้านนาเป็นฐานระดมพลเพื่อยกทัพลงใต้โดยใช้แม่น้ำปิงเป็นเส้นทางหลัก ทำให้พื้นที่ตามลุ่มน้ำน่าน รวมถึงเมืองหิน ถูกละความสนใจจากบันทึกของราชสำนักไป

เมืองหินไม่ปรากฏชื่ออีกเลยในหลักฐานประเภทพงศาวดาร ไม่ว่าจะของเชียงใหม่, พม่า, สยาม หรือแม้กระทั่งของน่านเอง แต่ตัวตนของเมืองหินไม่ได้หายไปแต่อย่างใด ชื่อและเรื่องราวของเมืองหินยังคงปรากฏอยู่ในหลักฐานอื่น เช่น ใน*จารึกวัดพระเชตุพน* (รัชกาลที่ 3) ที่ระบุชื่อเมืองหินในฐานะเมืองลูกของเมืองน่าน ในกฎหมาย*อาณาจักรหลักคำ*ของเมืองน่านที่แสดงถึงอาณาเขตของน่านยุคพุทธศตวรรษที่ 25 หรือในเอกสาร*คราวทางเมืองน่าน* ที่แสดงเส้นทางการเดินทางจากเมืองน่านไปแหล่งพื้นที่อื่น ๆ ชื่อของเมืองหินยังคงถูกให้ความสำคัญในฐานะเมืองด่านใต้ของน่านและเมืองบนเส้นทางไปสู่เมืองทางตอนใต้

"...เมืองงั่วไพหิน 8,000 เมืองหินไพปากลี 16,000
ปากลีไพบ้านแฝก 5,000 บ้านแฝกไพบ้านยอร 5,000
บ้านยอรไพปากลีซะตุม 5,000 ปากลีซะตุมไพแก่งจัน 5,000
แก่งจันไพหาดลี 5,000 หาดลีไพซะลิมท่าปา 5,000 ท่าปาไพปากปาด 5,000
ปากปาดไพแก่งต้อง 5,000 แก่งต้องไพแก่งตาน 5,000
แก่งตานไพปากสลอง 5,000 ปากสลองไพปากถับ 5,000
ปากถับไพหลักพระโคนสามแสนแดนที่ขันธสีมา 5,000..."

คราวทางด่านใต้, หนังสือพื้นนาเมืองน่าน

การมีที่ตั้งค่อนอยู่ทางใต้ของพื้นที่พันนาเมืองน่านทำให้อาจพออนุมานได้ว่า เมื่อน่านเกิดแตกเป็นสองฝั่ง (น่านเหนือ-น่านใต้) ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 เมืองหินควรจะเป็นพื้นที่ในอำนาจของเจ้ามงคลวรยศ ซึ่งขึ้นกับสยาม (และกลายเป็นหน้าด่านป้องกันสยามเผื่อกองทัพพม่านึกอยากจะยกทัพลงใต้ไปโดยปริยาย) สันนิษฐานว่าภายหลังจากการตั้งชุมนุมที่ท่าปลาได้อย่างสมบูรณ์แล้ว เจ้ามงคลวรยศคงเริ่มพยายามฟื้นฟูเมืองต่าง ๆ ตามเส้นทางมุ่งจากใต้สู่เมืองน่านเป็นลำดับ และสามารถตั้งชุมชนขนาดเล็กไว้ที่เมืองสาได้สำเร็จ อย่างไรก็ดี ขนาดของชุมชนตามเมืองต่าง ๆ อาจยังไม่ได้ใหญ่โตหรือมั่นคงพอ สังเกตจากการที่เจ้ามงคลวรยศยังคงไม่ยอมทิ้งฐานที่มั่นในท่าปลาไป และแม้แต่ชุมชนระยะแรกในเมืองสาก็เป็นเพียงชุมชนขนาดเล็ก สาเหตุหนึ่งคงเนื่องด้วยจำนวนพลเมืองของน่านใต้ที่ค่อนข้างมีจำกัด และเจ้ามงคลวรยศเองก็ยังติดพันอยู่กับการพยายามสร้างเสถียรภาพที่ท่าปลา

การฟื้นฟูเมืองหินอย่างจริงจัง รวมถึงประดาเมืองทางผ่านสู่เมืองน่านน่าจะเริ่มต้นขึ้นอย่างแท้จริงในยุคของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญหลัง พ.ศ. 2329 ที่น่านเหนือและน่านใต้เจรจารวมตัวกัน เพราะการมาของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญนั้นไม่ใช่เป็นแค่เพียงการเดินทางมาแต่ตัว หากแต่ทำการอพยพเทครัวคนฝ่ายน่านเหนือจากเมืองเทิงและซลาว (เชียงคำ) ลงมาด้วย ผู้คนจากพื้นที่ตอนเหนือเหล่านี้เองที่จะเข้าจับจองพื้นที่ตั้งชุมชนให้เกิดการขยายตัวและสามารถตั้งเมืองตามพื้นที่ต่าง ๆ ได้อย่างมั่นคงอีกครั้ง

พื้นที่ปัจจุบันของเมืองหินอยู่ในเขตตำบลสถาน อำเภอนาน้อย, ตำบลบ่อแก้ว และตำบลนาทะนุง อำเภอนาหมื่น หลายชุมชนมีชื่อที่ขึ้นต้นด้วย “นา” สะท้อนถึงพื้นที่เดิมของชุมชนที่น่าจะเคยเป็นที่รกร้างก่อนจะมีความพยายามเปลี่ยนให้เป็นพื้นที่กสิกรรมเพื่อเลี้ยงพลเมือง แม้จะไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจนว่าชุมชนและผู้คนในเขตตำบลต่าง ๆ ตั้งขึ้นเมื่อใด (อาจตั้งซ้อนทับชุมชนเดิมที่มีอยู่มาก่อนด้วยซ้ำ) และเป็นกลุ่มคนจากไหน แต่ทั้งนี้ก็ปรากฏหลักฐานประเภทคัมภีร์ศาสนาภายในวัดนาหวายว่าชุดคัมภีร์ที่มีอยู่ถูก “อัญเชิญมาจากเมืองเทิง” ซึ่งดูจะสอดคล้องกันดีกับการเคลื่อนย้ายคนลงมาของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวที่น่านใต้และเมืองเทิงมีความสัมพันธ์ต่อกันโดยตรง

แม้ว่าเมืองหินจะถูกฟื้นฟูขึ้น แต่กลับไม่ได้เป็นพื้นที่ฐานอำนาจของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญแต่อย่างใด สาเหตุอาจเป็นเพราะพื้นที่กสิกรรมภายในเมืองหินยังค่อนข้างจำกัดและอาจไม่พอเลี้ยงพลเมืองจำนวนมากได้ ทั้งสถานการณ์ภายในภูมิภาคระหว่างสยามกับพม่าก็ยังไม่แน่นอน ทำให้เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญจำเป็นต้องหาพื้นที่ที่มีชัยภูมิเหมาะสำหรับการป้องกันตนเองที่ดีกว่าเมืองหิน และปณิธานของเจ้าผู้ปกครองน่านในการฟื้นฟูเมืองน่านเองก็เป็นแรงขับให้ชุมชนมุ่งเคลื่อนตัวสู่ตอนเหนือเป็นสำคัญ สถานะของเมืองหินจึงเป็นชุมชนในลักษณะส่วนขยายจากเมืองงั่วที่เป็นพื้นที่ศูนย์กลางในระยะแรกอีกชั้นหนึ่ง

ทั้งนี้ การย้ายเมืองขึ้นเหนือของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญไม่ได้ทำให้เมืองหินสลายตัว เมืองและผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานยังคงดำรงอยู่ เพียงแต่ไม่ได้ถูกให้ความสำคัญอย่างเด่นชัดในเอกสารของราชสำนักเทียบเท่าบรรดาเมืองใหญ่ทั้งหลาย เมืองหินยังคงมีผู้คน มีชีวิต และยังคงเป็นเมืองทางผ่านที่ผู้เดินทางลงใต้จากเมืองน่าน และขึ้นเหนือจากเมืองฝาง จะต้องถูกบังคับให้เดินทางผ่านอยู่เสมอ ยิ่งไปกว่านั้น การสถาปนาความเป็นเอกเทศของเจ้าผู้ปกครองน่านสร้างความสำคัญให้กับพื้นที่ด่านใต้นี้อีกครั้ง เพราะเจ้าผู้ปกครองน่านเป็นเจ้าประเทศราชขึ้นกับสยาม ทำให้มีพันธะที่จะต้องส่งบรรณาการสู่เมืองใต้ รวมถึงมีการเดินทางลงใต้มารับเสด็จเมื่อกษัตริย์สยามหรือเจ้านายคนสำคัญเดินทางขึ้นมาหัวเมืองเหนือ ทำให้เมืองหินที่เป็นเมืองสำคัญที่ตั้งอยู่บนเส้นทางจากน่านสู่แดนใต้กลายเป็นเมืองที่เจ้าฟ้าเดินทางผ่านไปโดยปริยาย *พับสาวัดนาหวาย*บันทึก

อย่างภาคภูมิใจว่าทุกครั้งที่เจ้าฟ้าจากน่านเดินทางลงใต้จะต้องเข้ามาที่เมืองและวัดในชุมชนของตน

ทุกวันนี้เมืองหินซึ่งกลายเป็นอำเภอนาหมื่นสูญเสียสถานะของเมืองบนเส้นทางสู่เมืองน่านไปแทบจะสมบูรณ์แล้ว การรวมกับสยามทำให้หลักพระโคนสามแสนขาดความหมายในการบ่งบอกเขตแดนไป การตัดถนนที่ดีขึ้นทำให้มีทางเลือกอื่นที่สะดวกกว่าการวกเข้าเมืองในหลืบเขา ขณะที่เส้นทางน้ำจากเมืองพิชัย (อุตรดิตถ์) ก็ถูกกั้นด้วยเขื่อนสิริกิติ์

จากเส้นทางส่วนใต้ในเส้นทางบกดังกล่าวนี้เอง ที่ผู้มาเยือนจะสามารถเดินทางมุ่งขึ้นเหนือตาม “เส้นทางสายเจ้าฟ้า” และย้อนรอยการฟื้นฟูรัฐน่านของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญแห่งราชวงศ์หลวงติ๋น พร้อมสัมผัสกับพยานหลักฐานในอดีตกาลที่ยังทิ้งร่องรอยมาถึงปัจจุบันให้ผู้เดินทางได้เข้าใจและรับรู้ถึงประวัติศาสตร์ของน่านใต้ได้อย่างสมบูรณ์

บทที่ 3

นาน้อย: จุดเริ่มต้นของการฟื้นฟู

เมืองงั่ว: "ด้วยสัจอธิษฐาน"

โดยสภาวะทางการเมืองของน่านภายใต้การนำของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญซึ่งเป็นประเทศราชภายใต้การรับรองของสยาม สถานการณ์ภายในภูมิภาคที่ยังมีสงครามและการปล้นสะดมกันระหว่างกลุ่มที่ฝักใฝ่พม่ากับกลุ่มที่ต่อต้านพม่าอยู่อย่างต่อเนื่อง การมีศูนย์กลางอยู่ใกล้กับพื้นที่อำนาจของสยามอย่างท่าปลาน่าจะเป็นทางเลือกที่ดีสำหรับการเป็นฐานกำลังที่สามารถร้องขอความช่วยเหลือจากสยามได้ทุกเมื่อ แต่พื้นที่ของท่าปลาไม่ได้เป็นแหล่งที่เหมาะสำหรับการตั้งชุมชนขนาดใหญ่ และยิ่งไม่เหมาะสำหรับการควบคุมพื้นที่ทางยุทธศาสตร์ของนาน เห็นได้จากในสมัยของเจ้ามงคลวรยศที่แม้จะตั้งศูนย์กลางอยู่ที่ท่าปลาแต่ก็มีการพยายามขยายชุมชนขึ้นไปทางเหนืออยู่เรื่อย ๆ ความพยายามของเจ้ามงคลวรยศนั้นไม่ค่อยประสบความสำเร็จนัก เพราะชุมชนที่ตั้งอยู่มีขนาดเล็กและไม่มั่นคง (เจ้าสมณะ น้องของเจ้ามงคลวรยศที่คุมกำลังอยู่ที่เมืองสาถึงกับแตกหนีถอยลงมาง่าย ๆ ในตอนที่เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญยกคนลงมาทางใต้ในหนแรก) แต่การมาของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญพร้อมคนในบังคับจำนวนมากทำให้การตั้งชุมชนมีความมั่นคงมากขึ้น และในความเป็นจริง การมีคนมาเพิ่มเติมยิ่งเป็นเหตุที่บังคับให้เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญยิ่งต้องขยายการตั้งถิ่นฐานขึ้นไปบริเวณตอนเหนือมากยิ่งขึ้น

การมีพื้นที่สำหรับทำการเพาะปลูกที่พอเลี้ยงดูคนจำนวนมาก ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญย้ายศูนย์กลางขึ้นมายังเมืองงั่ว พื้นที่ดังกล่าวสามารถตอบสนองต่อความต้องการทั้งในเรื่องการตั้งถิ่นฐานและการสนับสนุนเสบียงอาหารให้กับคนจำนวนมากที่ติดตามมาจากเมืองเทิงและซลาวได้ นอกจากนี้เมืองงั่วยังเชื่อมต่อทางบกเข้ากับเมืองหิน ซึ่งเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่เป็นส่วนต่อขยายของชุมชนกสิกรรมในเมืองงั่ว และสามารถสนับสนุนซึ่งกันและกันได้ทั้งในแง่ของปริมาณผลผลิตข้าวและกำลังคน

ทั้งนี้ พื้นที่กสิกรรมไม่ใช่ปัจจัยเพียงอย่างเดียวที่เป็นเงื่อนไขกำหนดแหล่งตั้งศูนย์กลางอำนาจในระยะแรกของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ เพราะไม่ใช่ว่าพื้นที่เกษตรใดก็สามารถเป็นที่ตั้งเมืองได้ หากพิจารณาเพียงแหล่งกสิกรรมก็มีตัวเลือกอื่นที่ดีกว่าเมืองงั่วในการตั้งถิ่นฐานได้ แต่เงื่อนไขอีกประการคือ พื้นที่ดังกล่าวมีขนาดที่เหมาะสมกับจำนวนประชากรและความสามารถในการดูแลได้อย่างทั่วถึงในช่วงเวลานั้น ๆ ด้วย เมืองงั่วเป็นเมืองที่มีขนาดไม่ใหญ่เกินไปและน่าจะเหมาะสมกับจำนวนประชากรของน่านยุคแรกของการฟื้นฟูในขณะนั้น

นอกจากนี้ เมืองงั่วยังถือเป็นเมืองที่มีความโดดเด่นในแง่ของการป้องกันตัวอีกเมืองหนึ่ง เพราะเข้าถึงได้ยากทั้งจากทางเหนือ ทางตะวันออก และทางตะวันตก (ซึ่งติดต่อโดยตรงกับพื้นที่ของรัฐอื่น) การเดินทางจากทางตะวันออกและตะวันตกจะต้องผ่านพื้นที่ภูเขาซึ่งสามารถตั้งกำลังสกัดหรือดักซุ่มไว้รอได้ ขณะที่การเดินทางลงมาสู่เมืองงั่วด้วยแม่น้ำน่านก็ไม่สามารถทำได้ เพราะจะถูกขวางด้วยเกาะแก่งที่ทำให้ยากต่อการเดินทางจนทัพที่จะเดินทางมาจำต้องถูกบีบให้ใช้เส้นทางบกเพียงเท่านั้น ข้อได้เปรียบทางภูมิศาสตร์ของเมืองงั่วดังกล่าวนี้เคยแสดงผลให้เห็นมาแล้วในช่วงเวลาก่อนหน้า คือเมื่อ พ.ศ. 2322 ที่เจ้าโมสามารถรบเอาชนะกองทหารของพระยาสวรรคโลกซึ่งยกทัพหมายจะเข้ามากวาดต้อนคนจากเมืองน่านได้

ความมั่นคง ความปลอดภัย และความสามารถในการเลี้ยงดูประชากรดังกล่าว แม้จะเป็นแค่เพียงระยะแรกของการตั้งเมือง แต่เมื่อพิจารณาบริบทของภูมิภาคในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ซึ่งเต็มไปด้วยการสู้รบกันระหว่างกลุ่มเมืองต่าง ๆ และการแย่งชิงพื้นที่ทางอำนาจกันระหว่างสยามและพม่าแล้ว การที่เมืองใดเมืองหนึ่งสามารถส่งสัญญาณให้กลุ่มคนจากดินแดนอื่น ๆ เห็นได้ว่า เมืองของตนมีความเข้มแข็งมากพอที่จะดูแล สร้างความสงบสุข และให้ความคุ้มครองแก่คนที่เข้ามาอยู่ในพื้นที่ของตน ย่อมนำมาซึ่งการชักนำให้กลุ่มคนที่เบื่อหน่ายต่อการถูกปล้นสะดมและถูกลูกหลงจากสงครามตามแหล่งต่าง ๆ โดยเฉพาะในบริเวณเขตอิทธิพลของเชียงแสนที่ติดพันการรบกับเชียงใหม่อย่างต่อเนื่อง มองเห็นลู่ทางในการตั้งถิ่นฐานใหม่ในพื้นที่ที่ปลอดภัยและห่างจากสงคราม ด้วยเหตุนี้ จึงพบว่าในช่วงเวลาดังกล่าว *ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*จะกล่าวถึงการเคลื่อนย้ายของคนจากแหล่งอื่น

เพื่อเข้ามาอยู่เมืองน่านอย่างชัดเจน เช่น การมาของชาวยองใน พ.ศ. 2333 และชาวเชียงของใน พ.ศ. 2334 การมาถึงระลอกใหม่ของกลุ่มคนเหล่านี้ล้วนนำมาซึ่งการเพิ่มประชากรและเร่งการขยายตัวของเมืองงั่ว อันจะนำไปสู่การฟื้นตัวอย่างรวดเร็วของเมืองน่านในช่วงเวลาต่อมา

ทั้งความมั่นคงในการตั้งศูนย์อำนาจ พื้นที่กสิกรรม และการขยายตัวของชุมชนซึ่งเกิดขึ้นจากการเคลื่อนย้ายคนจากแหล่งอื่นมาตั้งถิ่นฐานยังเมืองงั่ว สงผลต่อเนื่องไปถึงความพร้อมในการเกณฑ์กำลังคนในสังกัดเพื่อเป็นแรงงานของรัฐ เห็นได้อย่างชัดเจนว่า พื้นที่ของเมืองงั่วนี้เองที่เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญใช้เป็นจุดเริ่มต้นของการฟื้นฟูน่าน และจากปัจจัยนี้เองที่พระองค์จะเริ่มต้นการเดินทางของการฟื้นฟูพื้นที่อื่นของน่านขึ้นมาใหม่ได้อย่างแท้จริง แต่ในบรรดาองค์ประกอบสนับสนุนเรื่องราวทั้งหมดทั้งปวงแล้ว หลักฐานชิ้นหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเรื่องราวของการฟื้นฟูเมืองน่านโดยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญได้เริ่มต้นขึ้นที่เมืองงั่วและกล่าวเชิดชูว่าจากจุดเริ่มต้นที่เมืองงั่วนี้เองที่จะนำไปสู่ความรุ่งเรืองของน่านใหม่ภายใต้ราชวงศ์หลวงติ๋น คือ *ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน* ที่ชำระขึ้นโดยแสนหลวงราชสมภาร

เป็นที่ทราบกันว่า *ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*ชำระขึ้นในสมัยของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้าผู้ปกครองนครน่านในราชวงศ์หลวงติ๋น จึงเป็นเรื่องธรรมดาที่เนื้อหาภายในพงศาวดารจะกล่าวในลักษณะชื่นชมและให้ความสำคัญกับเจ้าผู้ปกครองในเชื้อเครือของหลวงติ๋น โดยเฉพาะในสายตรงที่เจ้าผู้อุปถัมภ์ของแสนหลวงราชสมภารสืบสายมา แม้กระนั้นเนื้อหาเกี่ยวกับเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญในพงศาวดารน่านเองก็ถือว่าถูกให้ความสำคัญไว้อย่างสูงเป็นพิเศษ

แสนหลวงราชสมภารให้ภาพเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญไว้หลายลักษณะ แต่ล้วนเป็นไปในทำนองที่สอดคล้องกัน กล่าวคือเป็นผู้นำที่ต่อสู้เพื่อฟื้นฟูน่าน เป็นผู้รวบรวมผู้คนจากหลายสารทิศทีละเล็กทีละน้อยจนตั้งบ้านเมืองขึ้นมาได้ และเป็นผู้นำพาน่านไปสู่ยุคใหม่อันรุ่งเรืองภายใต้ราชวงศ์ใหม่ คือราชวงศ์หลวงติ๋น *ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*ในส่วนเนื้อหาเกี่ยวกับเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญนั้น

ไม่ใช่เพียงบันทึกถึงกรณียกิจของเจ้าผู้ปกครองเท่านั้น หากยังสื่อถึง “การเดินทางเพื่อฟื้นฟูเมืองน่านของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ” ไปโดยปริยาย

ในเรื่องที่เล่าถึงการเดินทางของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญนั้น *ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*ได้กล่าวถึงเรื่องราวในเมืองงั่วไว้ว่า

“เถิงจุลสักราชได้ 1154 ตัว ปีเต่าไจ้ เดือน 8 ลง 8 ค่ำ วันอาทิตย์ยามแถจักใกล้รุ่งเที่ยงวัน อาชญาเจ้าหลวงตนชื่ออัตถวรปัญโญเปนประธาน แลเจ้านายท้าวขุนทั้งหลายทั้งมวล พร้อมกันสร้างแปงก่อยังเจดีย์เจ้ายังวัดนาลาบเมืองงั่ว แรกก่อตั้งวันนั้นแล ในพระเจดีย์เจ้าหลังนี้ อาชญาเจ้าหลวงอัตถวรปัญโญท่านหากตั้ง สร้างเอาใหม่ด้วยคำสัจอธิษฐานของท่านแล...”

ข้อความนี้แสดงให้เห็นถึงการสร้างเจดีย์องค์ใหม่ในวัดนาราบ โดย “สัจอธิษฐาน” ของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ ซึ่งเสมือนตัวแทนของการเริ่มฟื้นฟูน่านใหม่ของพระองค์ที่เริ่มต้นขึ้นที่เมืองงั่วนี้เอง

การเพิ่มจำนวนประชากรในสังกัดได้อย่างรวดเร็วเป็นความสำเร็จครั้งใหญ่ของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญในแผนการฟื้นฟูน่าน ทั้งนี้ สิ่งที่มาพร้อมกับการเพิ่มจำนวนของประชากรคือปัญหาเรื่องพื้นที่สำหรับการตั้งถิ่นฐานและพื้นที่กสิกรรมของชุมชน แม้เมืองงั่วจะมีพื้นที่พอสมควรแต่ไม่อาจตอบสนองต่อความต้องการดังกล่าวได้อย่างเต็มที่ การแสวงหาพื้นที่ใหม่ที่เหมาะแก่การรองรับประชากรที่เพิ่มขึ้นและเอื้อต่อการขยายตัวจึงเป็นเรื่องที่เจ้าผู้ปกครองน่านเร่งจัดการ แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าเรื่องดังกล่าวเป็นปัญหาที่ขัดต่อเจตนารมณ์หรือสร้างปัญหาต่อการฟื้นฟูเมืองน่าน ตรงกันข้าม เรื่องดังกล่าวกลับเป็นตัวเร่งให้แผนฟื้นฟูพื้นที่ต่าง ๆ ของน่านสมบูรณ์เร็วขึ้น เมื่อองค์ประกอบทั้งปัจจัยเกื้อหนุนและความต้องการใหม่สอดคล้องกัน การเคลื่อนตัวขึ้นเหนือเพื่อสร้างพื้นที่ศูนย์กลางใหม่ก็เริ่มขึ้นอีกครั้ง

วัดเชียงของ ผู้มาระลอกใหม่

หนึ่งในภาพแทนความสำเร็จในการสร้างศูนย์กลางที่เมืองงั่วให้เป็นที่มั่นสำหรับการตั้งรับและการฟื้นฟูเมืองน่านในระยะแรกคือการที่มีชาวเชียงของจำนวนมากอพยพหนีภัยสงครามเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ในพุทธศตวรรษที่ 24 จนกลายเป็นชุมชนเชียงของที่ตั้งชื่อตามเมืองดั้งเดิมที่บรรพชนเคยอาศัยอยู่คือเมืองเชียงของ (อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงรายในปัจจุบัน) ชุมชนนี้มีศูนย์กลางคือวัดเชียงของ (ปัจจุบันอยู่ในอำเภอนาน้อย)

ในช่วงเวลาที่น่านเริ่มฟื้นฟูตนเองขึ้นโดยมีเมืองงั่วเป็นศูนย์กลางไม่ใช่ยุคสมัยแห่งความสงบหรือเป็นยุคของความปลอดภัย ภาวะสงครามระหว่างดินแดนและการพยายามขจัดอิทธิพลของเจ้าผู้ปกครองตามดินแดนต่าง ๆ ยังมีปรากฏให้เห็นอยู่ และการที่เจ้าผู้ปกครองในอดีตอาณาจักรล้านนาแต่ละฝ่ายมักถูกหนุนโดยสยามหรือพม่าที่ขับเคี่ยวอิทธิพลกันในภูมิภาคนี้ ยิ่งทำให้สงครามและความเป็นปฏิปักษ์ระหว่างกันรุนแรงขึ้นไปอีก การปะทะกันด้วยกำลังการทหาร การกวาดต้อนคน การเผาทำลายเมือง และการโยกย้ายผู้คนเพื่อหลบหนีภัยสงครามจึงเป็นสิ่งที่ถูกบันทึกไว้ในหน้าประวัติศาสตร์ของช่วงเวลาดังกล่าวอยู่บ่อยครั้ง

ในสังคมยุคจารีตซึ่งยืนอยู่บนพื้นฐานความเชื่อทางศาสนาและระบบอุปถัมภ์ เจ้าผู้ปกครองหรือมูลนายมีพันธะที่จะต้องดูแลทุกข์สุขของคนใต้ปกครอง โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่ยากลำบากและถูกรุมเร้าไปด้วยปัญหา ในราวทศวรรษ 2330 เหตุการณ์ที่สำคัญและมีผลกระทบต่อมูลนายตามท้องที่ต่าง ๆ อย่างยิ่งคือสงครามระหว่างเชียงใหม่และเชียงแสน ซึ่งเป็นสงครามตัวแทนระหว่างสยามกับพม่าในการช่วงชิงความเป็นเอกในภูมิภาคอีกชั้นหนึ่ง ในระยะแรกเชียงใหม่มักตกเป็นฝ่ายตั้งรับและรอการสนับสนุนจากสยามในการช่วยรบกับพม่า แต่เมื่อถึง พ.ศ. 2331 ที่พม่าไม่สามารถตีเชียงใหม่ได้ สถานการณ์ก็พลิกผัน โดยเชียงใหม่กลายเป็นฝ่ายรุกเข้าไปตีเชียงแสนในปี 2334-2336 แม้ว่าจะไม่สามารถตีได้สำเร็จ แต่ก็สงคนเข้าไปกวาดต้อนคนตามหัวเมืองและคอยตัดกำลังเชียงแสนอยู่ตลอด จนเชียงแสน (ซึ่งปกครอง

โดยพม่าในล้านนา) ไม่สามารถดูแลตนเองและให้ความคุ้มครองต่อผู้อยู่ใต้ปกครองได้ มูลนายซึ่งเคยอยู่ในอำนาจจึงเลือกที่จะมองหาช่องทางใหม่ที่จะยังประโยชน์แก่คนของตนมากที่สุด หรือไม่เช่นนั้น อย่างน้อยที่สุดก็หาพื้นที่ที่สงบสุขปลอดจากภัยสงครามให้คนของตนได้ดำรงอาศัยอยู่

ใน พ.ศ. 2330 พระยายองตัดสินใจพาคนของตนซึ่งถูกต้อนมาสมทบที่เชียงแสนก่อนหน้านี้หนีจากความวุ่นวายและสงครามยืดเยื้อระหว่างเชียงแสนกับเชียงใหม่ไปตั้งมั่นอยู่ที่เมืองหลวงพูคา เชียงแสนบุกตามไปตีเพื่อกวาดต้อนคนกลับใน พ.ศ. 2333 พระยายองพาคนหนีต่อโดยหมายจะไปให้ถึงเมืองแถง (ปัจจุบันคือเดียนเบียนฟู ในพุทธศตวรรษที่ 24 ถือเป็นสุดแดนรัฐของชาวไทดำที่ติดกับเวียดนาม) แต่ไปไม่ถึงเพราะถูกทางเชียงแสนดักตีเสียก่อน ระหว่างที่คนใต้ปกครองเกิดความระส่ำระสายเพราะพระยายองถูกจับได้ บรรดามูลนายอื่นที่อพยพหนีพร้อมกับพระยายองก็พากลุ่มคนที่เหลือกว่า 585 ครัว ถอยหลบลงมาทางใต้เข้าสู่เมืองบ่อมาง (อำเภอบ่อเกลือในปัจจุบัน) ที่เป็นดินแดนของเมืองน่านในยุคเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ ซึ่งให้การต้อนรับอย่างยินดี

การประสบความสำเร็จในการเคลื่อนย้ายคนของขุนนางเมืองยองและการต้อนรับของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญถือเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะหมายถึง

การแสดงตัวของน่านในการเป็นพื้นที่หลบภัยอย่างดีจากสงครามในเชียงแสน ทั้งเป็นการรับประกันต่อกลุ่มใด ๆ ก็ตามที่อพยพมาด้วยว่า เมืองน่าน (ซึ่งขณะนั้นมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองงั่ว) สามารถให้ความปลอดภัยและสันติสุขของคนที่หนีร้อนมาพึ่งเย็นได้ ยังผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายคนจากเชียงของมาอีกกว่า 505 ครัว โดยพระยาเชียงของใน พ.ศ. 2334 ซึ่งคงประสบปัญหาจากสงครามคล้ายกันกับพระยายอง

การอพยพเข้ามาของคนที่หนีภัยสงครามให้ประโยชน์และส่งผลดีต่อการพัฒนาของเจ้าผู้ปกครองน่านที่เมืองงั่ว เพราะหมายถึงการเพิ่มขึ้นของจำนวนคนและแรงงานที่สามารถเรียกเกณฑ์ใช้ประโยชน์ในการฟื้นฟูพื้นที่ต่าง ๆ ได้ การอพยพดังกล่าวนี้ถือเป็นช่องทางเดียวของเจ้าผู้ปกครองน่านในระยะแรกในการแสวงหากำลังคนมาเติมเต็มพื้นที่เมืองที่ก่อรางสร้างขึ้นใหม่ เพราะกำลังคนในระยะแรกของน่านมีไม่มากพอที่จะต่อต้านหรือรุกตีพื้นที่อื่นได้ และไม่มีทางที่น่านจะสามารถเพิ่มจำนวนประชากรของตนเองได้ในระยะเวลาอันสั้น การเพิ่มขึ้นของประชากรมากกว่า 1,000 ครัวเรือน จึงส่งผลดีต่อเจ้าผู้ปกครองน่านในระยะเริ่มแรก ซึ่งนำไปสู่การขยายตัวของชุมชนบ้านเรือน, แหล่งเพาะปลูก และการสะสมเสบียง รวมถึงการเพิ่มกำลังคน อันจะเอื้อให้เจ้าผู้ปกครองน่านในเมืองงั่วสามารถก้าวไปสู่จุดหมายการฟื้นฟูน่านได้เร็วยิ่งขึ้น

บทที่ 4

เวียงสา: ก้าวต่อไป

เมืองพ้อ: ชุมชนริมน้ำสา

บริเวณจุดสบกันระหว่างแม่น้ำสาและแม่น้ำน่านคือที่ตั้งของชุมชนซึ่งตั้งชื่อตามแม่น้ำว่า “เวียงสา” ชุมชนดังกล่าวคือพื้นที่ราบขนาดใหญ่ที่สุดในบริเวณตอนใต้ของจังหวัดน่าน ด้วยลักษณะของการเป็นที่ราบใกล้แม่น้ำขนาดใหญ่ เอื้อให้เวียงสากลายเป็นแหล่งเพาะปลูกที่สามารถเลี้ยงประชากรได้เป็นจำนวนมาก อีกทั้งการเป็นพื้นที่ซึ่งมีแม่น้ำน่านไหลผ่านตัวชุมชนโดยที่มีโขดหินและคุ้งน้ำอยู่น้อยทำให้พื้นที่ดังกล่าวสามารถใช้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมสัญจรขึ้นสู่พื้นที่ตอนเหนือขึ้นไปได้สะดวกยิ่งกว่าชุมชนอื่น ๆ ของน่านตอนใต้

ลักษณะทางกายภาพดังกล่าวทำให้ เวียงสา หรือ เมืองสา เป็นเมืองที่ถูกให้ความสำคัญมาตั้งแต่ในยุคอดีตแล้ว เอกสาร*หนังสือพื้นนาเมืองน่าน*ซึ่งกล่าวถึงศักดินาเมืองขึ้นของน่าน (น่าจะเป็นข้อมูลในยุคที่พม่ายังปกครองอยู่) ระบุถึงเมืองสาในชื่อ “เมืองพ้อ” ว่ามีพื้นนา (ศักดินา) ถึง 4,000 ข้าว ซึ่งแม้จะไม่ใช่พื้นนาที่สูงที่สุดในบรรดาเมืองใต้ปกครองทั้งหมดของน่าน แต่ถือว่าอยู่ในเกณฑ์ของเมืองขนาดใหญ่ และถือว่าสูงที่สุดในบรรดาหัวเมืองตอนใต้ (เทียบกับเมืองพัว 6,000 ข้าว, เมืองย่าง 4,000 ข้าว, เมืองควร 6,000 ข้าว และเมืองปลง (ปง) 4,000 ข้าว) สะท้อนถึงการตระหนักต่อความสำคัญของเมืองดังกล่าวทั้งในแง่ของขนาด, ประชากร และความสามารถในการเกณฑ์กำลังคน นอกจากนี้บันทึกดังกล่าวยังกล่าวถึงเมืองพ้อ (สา) ในฐานะเมืองที่เป็นเส้นทางสำคัญทั้งทางบกและทางน้ำที่เชื่อมต่อตัวเมืองน่านเข้ากับพื้นที่อื่น ๆ ทางตอนใต้ และต่อเนื่องต่อไปยังอาณาเขตของรัฐอื่น

ปรากฏหลักฐานว่า ในอดีตผู้ปกครองน่านในฐานะเจ้าเมืองบางสมัยมีความพยายามที่จะสร้างฐานอำนาจภายในน่านด้วยการพยายามขยายฐานอำนาจมายังเมืองสา เช่นในยุคของเจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ (หรือ เชฏฐบุตตภมมินทร์ ตามที่สะกดในหลักฐาน) ที่พยายามสร้างตำแหน่งแห่งที่ของตนในเมืองสาด้วย

การเป็นองค์อุปถัมภ์วัดศรีดอนแท่น อันเป็นการแสดงออกถึงสถานะของเจ้าเมืองน่านคนดังกล่าวในการเป็นผู้อุปถัมภ์เมือง ณ จุดใจกลางของเมือง และในทำนองเดียวกัน ความพยายามดังกล่าวก็สะท้อนให้เห็นถึงสถานะของเมืองสาที่มีความสำคัญในแง่ยุทธศาสตร์การเมืองต่อเมืองน่านไปในตัว

ด้วยความสำคัญดังกล่าวข้างต้น จึงไม่น่ายากที่จะจินตนาการต่อว่า เมืองใหญ่ในอาณาเขตของน่านเช่นเมืองพ้อ ณ แม่น้ำสานี้ จะเผชิญกับชะตากรรมอย่างไรเมื่อน่านเข้าสู่ภาวะสงครามและกลายสภาพเป็นสนามรบ เมืองสายอมเป็นเป้าหมายแรก ๆ ของผู้รุกรานในการตัดกำลังและแสวงหาสินสงคราม ผ่านการปล้นสะดมกวาดต้อนคน ภาวะสงครามที่ปรากฏขึ้นค่อนข้างถี่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 คงทำให้เมืองพ้อบอบช้ำทรุดโทรมลงไม่ต่างจากพื้นที่อื่น ๆ ในอาณาบริเวณของน่าน

ทว่า ด้วยความสำคัญทั้งในแง่ของที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และขนาดของพื้นที่ราบซึ่งเหมาะแก่การเพาะปลูก ทำให้พื้นที่บริเวณแม่น้ำสาและแม่น้ำน่านไม่ได้ถูกทิ้งร้างไปโดยสิ้นเชิง ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 เจ้าผู้ปกครองราชวงศ์หลวงตีนต่างมีความพยายามที่จะฟื้นฟูเมืองพ้อมาตั้งแต่ระยะแรก ๆ ของยุคน่านเหนือ-น่านใต้แล้ว (พ.ศ. 2326-2329) ดังปรากฏใน*ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*ว่า เจ้าสมณะ น้องชายของเจ้ามงคลวรยศได้นำคนขึ้นมาตั้งชุมชนในบริเวณดังกล่าว ในพงศาวดารน่านเรียกพื้นที่นั้นว่า “เวียงพ้อปากน้ำสา” เข้าใจว่าชุมชนดังกล่าวตั้งขึ้นใหม่ใกล้กับพื้นที่เมืองพ้อเดิม (ก่อนจะขยายตัวเข้าทดแทนชุมชนเดิมในระยะต่อมา) ชื่อเมืองนั้นสอดคล้องกันกับชื่อที่ปรากฏในพื้นนาแลคราวทางเมืองน่าน และสามารถแสดงให้เห็นถึงสภาพแวดล้อมของพื้นที่ดังกล่าวได้เป็นอย่างดี คือเป็นจุดที่แม่น้ำได้มา “พ้อ” (รวม) กัน และไหลไปรวมกันกับแม่น้ำน่าน อันเป็นแม่น้ำสายหลักของดินแดน

อย่างไรก็ดี ความยิ่งใหญ่ของ “เวียงพ้อ” ในระยะแรกนั้นไม่ได้เสี้ยวของอดีตเมืองพื้นนา 4,000 ข้าวเลย นั่นเป็นเพราะสภาพบ้านแตกสาแหรกขาดในน่านทำให้ผู้คนในชุมชนต่าง ๆ กระจัดกระจาย กลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานและขึ้นสังกัดมูลนายก็มีน้อย ทำให้การบูรณะฟื้นฟูพื้นที่ต่าง ๆ ทำได้อย่างจำกัด และร้ายที่สุดคือสถานการณ์สงครามในภูมิภาคที่เอาแน่เอานอนไม่ได้ ทำให้เมือง

ไม่มีความมั่นคงมากพอจะชักจูงให้ผู้คนตามพื้นที่ต่าง ๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐาน ทั้งยังสุ่มเสี่ยงต่อการถูกปรปักษ์เข้าตีและกวาดต้อนคน สังเกตได้จากการที่เจ้ามงคลวรยศไม่ยอมย้ายศูนย์อำนาจขึ้นมาจากท่าปลาและยังคงปักหลักอยู่ในบริเวณดังกล่าวมากกว่าจะยอมเสี่ยงขึ้นมาตั้งมั่นในพื้นที่ที่เหมาะแก่การเพาะปลูกมากกว่าทางตอนเหนือ (ชุมชนที่ท่าปลาใกล้กับอำนาจของสยามที่เมืองฝางมากกว่า ขณะที่ชุมชนตอนเหนือสุ่มเสี่ยงต่อการถูกพม่าที่เชียงแสนเข้าตี)

เมืองสา หรือ เมืองพ้อ ในระยะแรกของยุคฟื้นฟูจึงมีสภาพเป็นชุมชนหน้าด่านขนาดเล็ก และอันที่จริงก็ดูจะเป็นชุมชนที่ไม่คอยมีหลักประกันความเข้มแข็งอะไรเลยด้วย เพราะใน พ.ศ. 2329 เมื่อเจ้าฟ้าอัตวรปัญโญเคลื่อนคนจากเมืองเทิงและซลาวลงมาทางใต้ พยายามติดต่อเจ้ามงคลวรยศโดยเดินทางมายังเมืองพ้อที่เจ้าสมณะนั่งเมืองอยู่ ปรากฏว่าเจ้าสมณะเข้าใจผิดว่าตนถูกโจมตี หลังจากพยายามห้ามไม่ให้อีกฝ่ายเข้าหาไม่สำเร็จก็กระโดดหนีลงแม่น้ำน่านและพาคนของตนถอยหนีไปยังเมืองท่าปลาภายในวันเดียว

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การฟื้นฟูเมืองพ้อหรือเมืองสาอย่างเป็นทางการและฟื้นสภาพความเป็นเมืองให้กลับมาตั้งได้อย่างมั่นคงอีกครั้ง จึงเกิดขึ้นอย่างจริงจังในสมัยการเคลื่อนย้ายของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญใน พ.ศ. 2337 ซึ่งนอกจากจะทำให้เมืองสากลายเป็นศูนย์อำนาจอยู่ระยะหนึ่งแล้ว ยังเป็นการทำให้เมืองสากลับไปมีสถานะของเมืองที่มีความสำคัญอย่างในช่วงอดีตที่ผ่านมาด้วย

การเคลื่อนตัวเข้าสู่เมืองสาของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญใน พ.ศ. 2337 นั้นค่อนข้างชัดเจนว่าเป็นการย้ายศูนย์กลางที่เกิดขึ้นตามการขยายตัวของประชากร และเป็นการเคลื่อนตัวเพื่อแสวงหาพื้นที่ใหม่ที่มีทำเลเหมาะสมต่อการขยายตัวของชุมชนที่เติบโตขึ้น เนื่องจากน่าน (ที่เมืองงั่ว) ได้พลเมืองเพิ่มเติมมาจำนวนมากจากการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานของชาวยองและชาวเชียงของในช่วงเวลาก่อนหน้า จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างมาก หมายถึงความต้องการพื้นที่เพาะปลูกสำหรับเลี้ยงปากท้องที่มากขึ้นตามมา และหมายถึงพื้นที่อาศัยและทำกินใหม่สำหรับประชากรกลุ่มใหม่ที่อพยพเข้ามา ซึ่งเมืองงั่วไม่สามารถตอบสนองได้อย่างเต็มที่เนื่องจากมีข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ เมืองพ้อ

ซึ่งอยู่บนที่ราบขนาดใหญ่ มีการตั้งถิ่นฐานอยู่เบาบาง มีชื่อมาตั้งแต่ครั้งอดีตว่าเป็นเมืองสำคัญที่สามารถตอบสนองต่อการขยับขยายพื้นที่ได้ จึงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการเลือกใช้เป็นศูนย์กลางใหม่ของเจ้าผู้ปกครองน่าน

การเคลื่อนตัวขึ้นมายังบริเวณจุดสบกันของแม่น้ำสาและแม่น้ำน่านยังสะท้อนให้เห็นถึงความพร้อมของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญอีกด้วย เพราะพื้นที่ยิ่งเข้าใกล้ตอนเหนือมากเท่าใด ความเสี่ยงที่ชุมชนซึ่งตั้งขึ้นใหม่จะถูกดึงเข้าไปพัวพันในสงครามกับเชียงแสนก็มีมากยิ่งขึ้น ทั้งยังเสี่ยงที่จะถูกโจมตีจากรัฐจารีตอื่นโดยไม่ได้รับความช่วยเหลือจากสยามได้ทันท่วงที ยิ่งเป็นเมืองพ้อที่สามารถติดต่อกับเขตพื้นที่อื่นได้หลายทิศทางและมีสภาพไม่เหมาะต่อการตั้งรับด้วยแล้ว ยิ่งทำให้เจ้าผู้ปกครองต้องมีความมั่นใจต่อความสามารถในการป้องกันตนเองระดับสูงพอจึงตั้งมั่นอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวได้ การตัดสินใจฟื้นฟูเมืองพ้อปากน้ำสาของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญจึงสะท้อนถึงความพร้อมและการอ่านสถานการณ์สงครามในภูมิภาคของเจ้าผู้ปกครองน่านที่มองว่าฐานกำลังของตนมีความสามารถมากพอจะขยับขยายไปจากเมืองงั่วได้

เมืองสาของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ

“เมืองแห่งนี้มีความสำคัญ และตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่านบนที่ราบ
ที่เหมาะแก่การปลูกข้าว และมีจำนวนประชากรมากกว่า
ดินแดนที่เราเดินทางผ่านมา แต่เสือแถวนี้ดุร้ายนักและเข้ามา
ในหมู่บ้านอยู่บ่อยๆ มีเหมืองฝายกระจายอยู่ในทุกทิศ”

- H. W. Smyth, “A Journey on the Upper Mekong, Siam”

ใน พ.ศ. 2435 เฮอร์เบิร์ต วาริงตัน สมิธ นักเดินทางและวิศวกรสำรวจเหมืองผู้รับงานรัฐบาลสยามเดินทางขึ้นเหนือจากกรุงเทพฯ มายังเมืองน่านเช่นเดียวกันกับนักเดินทางอื่น ๆ ก่อนหน้า เส้นทางที่สมิธใช้คือเส้นทางจากน่านใต้สู่น่านเหนือและผ่านเมืองสา บันทึกการเดินทางของสมิธกล่าวถึงเมืองพ้อปากน้ำสา ซึ่งขณะนั้นถูกกร่อนคำเรียกว่าเมืองสาไปแล้ว ไว้อย่างน่าสนใจว่า เมืองสาเป็นเมืองสำคัญที่มีพื้นที่เพาะปลูกและประชากรที่ตั้งถิ่นฐานมากกว่า

เมืองอื่น ๆ ที่สมิธผ่านมา (คือ เมืองท่าปลา, เมืองแฝก, เมืองหิน, และเมืองศรีษะเกษ หรือ เมืองงั่ว) ทั้งยังพบว่าเมืองดังกล่าวเต็มไปด้วยระบบชลประทาน (ลำเหมือง) ที่ส่งน้ำป้อนพื้นที่กสิกรรม ภาพที่สมิธเห็นคือภาพของเมืองสาที่ผ่านยุคของการฟื้นฟูมาแล้วหลายสิบปี ไม่ต้องสงสัยเลยว่าการเกิดขึ้นของเมืองที่อุดมไปด้วยประชากร พื้นที่การเกษตร และชลประทานดังกล่าว เป็นผลสืบเนื่องมาจากการฟื้นฟูเมืองในยุคเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ

ใน*ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน* เป้าหมายแรก ๆ ของการฟื้นฟูเมืองสาของเจ้าอัตถวรปัญโญคือการพลิกฟื้นพื้นที่กสิกรรมที่ถูกทิ้งร้างไป นั่นเพราะเป้าประสงค์แต่เดิมของการย้ายเมืองขึ้นสู่ตอนเหนือคือการแสวงหาพื้นที่เพาะปลูกที่สามารถเลี้ยงดูพลเมืองที่เพิ่มจำนวนขึ้นให้เพียงพอต่อความต้องการ เพื่อการนั้นจึงปรากฏให้เห็นในบันทึกประวัติศาสตร์ควบคู่ไปด้วยว่ากิจกรรมที่เจ้าผู้ปกครองน่านให้ความสำคัญเป็นอันดับต้น ๆ คือการบูรณะฝายสำหรับส่งน้ำไปยังพื้นที่กสิกรรม

แต่ไหนแต่ไรในวัฒนธรรมไทยวน แหล่งชลประทานอย่างฝายและเหมืองมักจะได้รับความสำคัญอยู่เสมอ เพราะถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของการทำกสิกรรมในพื้นที่ราบลุ่มหุบเขา และเป็นเหมือนเส้นเลือดที่คอยหล่อเลี้ยงให้เมืองเติบโตอยู่ได้ด้วยผลผลิตทางการเกษตรในพื้นที่นั้น ๆ แหล่งชลประทานจึงเป็นเหมือนอีกครึ่งหนึ่งของชีวิตชุมชน และเป็นหน้าที่ของคนในชุมชนต่าง ๆ ที่จะดูแลแหล่งชลประทานเหล่านั้นให้ใช้การได้อยู่เสมอ มิเช่นนั้นแล้วก็ย่อมหมายถึงจุดจบของการกสิกรรมในพื้นที่ชุมชนเอง การที่เจ้าผู้ปกครองน่านถึงกับลงมาจัดการกับพื้นที่ชลประทานของเมืองสาเองนั้นสะท้อนถึงสถานการณ์ ณ ขณะนั้นอยู่อย่างน้อย 2 ประการ หนึ่งคือ การเล็งเห็นถึงความสำคัญและความจำเป็นอย่างเร่งด่วนในการฟื้นฟูแหล่งชลประทาน และอีกประการหนึ่งคือการสะท้อนสภาพความเสื่อมโทรมที่ปรากฏขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวและเป็นสภาพที่เจ้าผู้ปกครองน่านต้องเผชิญ หากอ้างตามพงศาวดารแล้ว ฝายสมุนซึ่งเป็นฝายขนาดใหญ่แห่งหนึ่งของน่านถูกทิ้งร้างไปกว่า 21 ปี

ความสำเร็จในการฟื้นฟูกสิกรรมหมายถึงความสำเร็จในการรับประกันว่าชาวเมืองจะสามารถมีเสบียงอาหารเพียงพอต่อการดำรงชีวิต และอาจต่อเนื่อง

ไปถึงการสำรองเสบียงเพื่อกิจการอื่น เช่น การทำสงคราม หรือค้าขาย อีกทั้งยังทำให้เจ้าผู้ปกครองน่านสามารถเรียกใช้แรงงานเพื่อการฟื้นฟูพื้นที่ส่วนอื่น ๆ ของเมือง เช่น วัดวาอาราม ด้วยเช่นกัน ชาวเมืองที่เพิ่มจำนวน มีชีวิตความเป็นอยู่ไม่ขัดสน และรู้สึกมั่นคงในชีวิต นำไปสู่การพัฒนาและสนับสนุนการเติบโตของเมืองในด้านอื่น ๆ ตามมา ซึ่งสามารถเห็นได้จากกำลังศรัทธาในการสร้างศาสนสถานที่วิหารของวัดวาอารามมีขนาดใหญ่และมีความวิจิตรในทางศิลปกรรมมากขึ้น

สู่จุดหมายปลายทาง

เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญต้องใช้เวลาอีก 7 ปี หลังจากตั้งศูนย์อำนาจที่เมืองสาและจัดการฟื้นฟูพื้นที่ต่าง ๆ จากนั้นจึงค่อย ๆ ส่งคนขึ้นไปแผ้วถางพื้นที่รกร้างในเวียงน่าน ก่อนจะปลูกกำแพงและย้ายศูนย์กลางไปยังเมืองน่านอย่างสมบูรณ์ในที่สุด ทั้งนี้ แม้ศูนย์กลางจะย้ายไป แต่เมืองพ้อปากน้ำสาก็ยังคงเป็นพื้นที่สำคัญทั้งในแง่การค้าและการปกครองอยู่อย่างต่อเนื่อง เมืองสากลายเป็นพื้นที่สำคัญของน่านสำหรับใช้สอดส่องดูแลกิจการทางน่านใต้ทั้งในด้านการเมืองและการศาสนา สภาพของเมืองที่สามารถติดต่อพื้นที่อื่นได้หลายเส้นทางยิ่งเอื้อให้เมืองเหมาะแก่การเป็นสถานีการค้าไปในตัวด้วย เมืองสาในยุคหลังยิ่งมีการพัฒนาและทวีความสำคัญมากยิ่งขึ้นเมื่อรถไฟจากกรุงเทพฯ เข้ามาถึงเด่นชัย ทำให้เมืองสากลายเป็นเมืองเชื่อมเส้นทางการค้าใหม่ของน่านกับกรุงเทพฯ ไปในตัว

ในแง่ประวัติศาสตร์แล้ว เมืองสาจึงเป็นจุดเตรียมความพร้อมสุดท้ายของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญก่อนจะหวนคืนสู่พื้นที่ศูนย์กลางอำนาจของน่าน และเป็นเหมือนจุดทดสอบศักยภาพของเจ้าผู้ปกครองน่านในการประคับประคองตนเองและเผชิญหน้ากับความท้าทายที่ใหญ่กว่าแค่การเอาตัวรอดในพื้นที่จำกัด การประสบความสำเร็จในกิจกรรมต่าง ๆ ที่เมืองสาจึงเป็นเสมือนเครื่องยืนยันสำหรับชนชั้นปกครองน่านว่าตนมีความพร้อมและความสามารถมากพอที่จะก้าวสู่ขั้นต่อไป คือการหวนคืนสู่เมืองน่านและทำให้ศูนย์กลางการปกครองของน่านในอดีต กลายมาเป็นศูนย์กลางอำนาจของน่านยุคใหม่ภายใต้ราชวงศ์หลวงติ๋น อันเป็นการทำให้น่านกลับมาเป็น “น่าน” ได้อย่างสมบูรณ์

บทที่ 5

เวียง: นครน่าน

เมืองน่าน

หากจะกล่าวถึงลำดับความสำคัญของเมืองในการปกครองของน่านแล้ว คงไม่มีเมืองไหนจะสำคัญสำหรับเจ้าผู้ปกครองน่านมากไปกว่า "เมืองน่าน" อันเป็นชื่อที่ถูกใช้เรียกรวมทั้งตัวเมืองและตัวพื้นที่พันนา (เมืองขึ้นใต้ปกครองของน่าน) และโดยความหมายนี้เอง "เจ้าผู้ปกครองน่าน" จะเป็น "ผู้ปกครองน่าน" ได้อย่างแท้จริงก็ต่อเมื่อได้ปกครอง "เมืองน่าน" ได้อย่างสมบูรณ์

แม้จะฟังดูเป็นเรื่องตลกเหมือนการเล่นคำ แต่ในความเป็นจริง ตัวเมืองของเมืองน่าน (เวียง) คือศูนย์กลางการปกครองที่มีประสิทธิภาพมาตั้งแต่ยุคราชวงศ์ภูคาแล้ว การเปลี่ยนแปลงเครือข่ายของชนชั้นนำไม่ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างในการปกครองแต่อย่างใด น่านยังคงดำรงสถานะการเป็นหัวเมืองสำคัญมาตลอดยุคที่เป็นส่วนหนึ่งของล้านนาและช่วงที่พม่าปกครองที่ใช้ควบคุมพื้นที่ฝั่งตะวันออกของอาณาจักร ตัวเมืองน่านซึ่งอยู่แทบจะกึ่งกลางของเขตการปกครองทำให้สามารถควบคุมดูแลเครือข่ายเมืองใต้พันนาได้อย่างมีประสิทธิภาพและเอื้อให้สามารถควบคุมเส้นทางการติดต่อของเมืองต่าง ๆ ภายในอาณาเขตได้อย่างมีประสิทธิผล การได้เข้ามาตั้งศูนย์อำนาจในน่านจึงเป็นทั้งการประกาศสถานะในความเป็นผู้ปกครองน่านโดยพฤตินัยและเป็นทั้งการประกาศถึงการเป็นผู้ควบคุมอำนาจทั้งหมดในหัวเมืองขึ้นของน่านอย่างเบ็ดเสร็จไปในตัว

สภาพแวดล้อมของตัวเมืองน่านเองก็เป็นเหตุผลสำคัญที่ดึงดูดให้ผู้ปกครองราชวงศ์หลวงติ๋นพยายามที่จะย้ายศูนย์กลางไปยังพื้นที่ดังกล่าวให้สำเร็จ นั่นเพราะในอาณาบริเวณโดยรอบซึ่งเป็นที่ราบใกล้แม่น้ำในหุบเขา เมืองน่านถือเป็นพื้นที่ที่กว้างและอุดมสมบูรณ์ที่สุด เอื้อต่อการทำกสิกรรมและการตั้งถิ่นฐานของประชากรเป็นจำนวนมาก ทั้งเมื่อเทียบกับพื้นที่อื่นในแหล่งที่ราบ

ลุ่มเดียวกันเมืองน่านถือว่ามีพื้นที่เอื้อให้เกิดการขยายตัวของเมืองได้มากที่สุด ทั้งยังสามารถรองรับประชากรได้จำนวนมาก และการที่ตัวเมืองสามารถเข้าถึงได้ทั้งทางบกและทางน้ำผ่านแม่น้ำน่าน ทำให้ตัวเมืองเป็นแหล่งชุมทางการค้าสำคัญที่พ่อค้าจะสามารถเดินทางได้สะดวกและทำให้ตัวเมืองเป็นพื้นที่ค่อนข้างสำคัญสำหรับกลุ่มเมืองในที่ราบกลางหุบเขา ด้วยความสำคัญทั้งในแง่ของการปกครอง การตั้งถิ่นฐาน และการค้าดังกล่าวมานี้เอง จึงทำให้เมืองน่านเป็นหมุดหมายสำคัญที่สุดในการฟื้นฟูรัฐน่านขึ้นมาใหม่อีกครั้ง

อย่างไรก็ตาม เป้าหมายดังกล่าวไม่ใช่เรื่องที่สามารถทำให้สำเร็จได้โดยง่าย เมืองซึ่งมีขนาดใหญ่หมายถึงความต้องการในการดูแลและจัดการที่มีประสิทธิภาพสูงตามไปด้วย การถูกทำลายและทิ้งเมืองให้รางมาเป็นเวลานานยิ่งเรียกร้องให้ผู้ที่จะเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ต้องมีกำลังคนที่มากพอจะจัดการหักร้างถางพงและก่อร่างสร้างเมืองขึ้นมาใหม่ การฝืนตั้งเมืองทั้ง ๆ ที่ยังไม่พร้อมนั้นนอกจากจะไม่สามารถทำให้เมืองฟื้นตัวได้อย่างสมบูรณ์แล้ว ยังเป็นเหมือนการเผยความไม่พร้อมของชุมชนและผู้นำให้กลุ่มเมืองอื่นบุกเข้าตีเพื่อกวาดต้อนคนไปอีกด้วย ดังนั้น แม้เมืองน่านจะเป็นเหมือนหมุดหมายและเส้นชัยที่เจ้าผู้ปกครองราชวงศ์หลวงตื้นมุ่งมาดมากเพียงไร แต่การฟื้นฟูดังกล่าวที่จำเป็นต้องใช้กำลังคนและความพร้อมอย่างยิ่งก็ต้องทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป

ความพยายามในการฟื้นฟูเมืองน่านนั้นมีให้เห็นใน*ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*มาตั้งแต่ช่วงต้นของการย้ายศูนย์กลางโดยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ ใน พ.ศ. 2331 แล้ว และเป็นที่เข้าใจกันในหมู่ชนชั้นนำของน่านว่าการฟื้นฟูจำเป็นต้องใช้คนและความพร้อมมากกว่าที่ผู้ปกครองน่านในตอนนั้นจะสามารถเอื้ออำนวยได้ เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญจึงเลือกให้คนจำนวนหนึ่งตั้งชุมชนไว้ที่บ้านทิดบุญเรืองเพื่อเฝ้าดูแลพื้นที่ตอนเหนือไว้ชั่วคราว ขณะที่กำลังส่วนใหญ่ย้ายศูนย์กลางไปอยู่ที่เมืองงั่วซึ่งง่ายต่อการดูแลกว่า เพื่อรวบรวมผู้คนและเฝ้าสังเกตสถานการณ์การเมืองในภูมิภาค ต้องใช้เวลากว่า 13 ปี ผ่านทั้งการสร้างพื้นที่ในน่านให้ปลอดภัยสำหรับการลี้ภัยของคนเมืองอื่น, รวบรวมกำลังคน และตั้งชุมชนต่าง ๆ ขึ้นสนับสนุนกำลังส่วนกลาง, รวมถึงสร้างพื้นที่กสิกรรมสำหรับรวมรวมเสบียง เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญจึงเห็นว่าตนเองมีความ

พร้อมมากพอที่จะย้ายศูนย์กลางกลับขึ้นมายังเมืองน่านได้อีกครั้งและเริ่มส่งคนเข้าไปหักร้างถางพงรวมถึงก่อประตูและกำแพงเมืองในเมืองน่านขณะที่ยังตั้งศูนย์กลางอยู่ที่เมืองสา

วันอังคาร ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 6 จุลศักราช 1163 (พ.ศ. 2344) เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญเคลื่อนคนเข้าสู่เมืองน่านที่ฟื้นฟูขึ้นมาใหม่และตั้งศูนย์กลางการปกครองของน่านไว้ที่เมืองน่านได้อย่างสมบูรณ์

เมืองน่านค้าอะไร

แม้ว่าเมืองน่านจะตั้งอยู่ในที่ราบกลางภูเขา แต่ไม่ได้หมายความว่าน่านจะตัดขาดตนเองจากโลกภายนอกโดยสิ้นเชิง ในพื้นที่ตอนใต้ของน่านมีการพบเหรียญพดด้วงของสยามจำนวนมากที่ถูกฝังเก็บหรือถวายแด่พระศาสนา ชี้ให้เห็นว่าน่านใต้มีการค้าขายด้วยเงินตรากับหัวเมืองทางตอนเหนือของสยามมานานแล้ว อีกทั้งในกลุ่มเมืองตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปก็มีเครือข่ายการค้าติดต่อระหว่างกันผ่านเมืองในที่ราบกลางหุบเขาเป็นจำนวนมาก และหลายเมืองก็เชื่อมต่อกับกลุ่มเมืองท่าสู่ทะเล

น่านตั้งอยู่ในเครือข่ายการค้าของภูมิภาคดังกล่าว เชื่อมต่อกับตลาดในหลวงพระบางและเวียงจันทน์ในทางตะวันออก ขณะที่ในทางตะวันตกนั้นคือแพร่ที่มุ่งสู่ตลาดใหญ่ในเชียงใหม่ ในทางทิศใต้น่านติดต่อกับท่าอิฐ (อุตรดิตถ์) และพิษณุโลกซึ่งทำหน้าที่เป็นชุมทางสินค้าที่จะป้อนเข้าอยุธยาและตลาดโลกต่อไป ส่วนในทางตอนเหนือน่านมีเชียงของ (เชียงราย) ซึ่งมีเครือข่ายการค้าของตนเองที่ต่อไปถึงรัฐไทลื้อ และมีเส้นทางการค้าผ่านเชียงแสนหรือเชียงตุงมุ่งสู่จีนซึ่งเป็นตลาดใหญ่ที่มีการบริโภคมากที่สุด

น่านมีทรัพยากรหลายประเภท เช่น เขาสัตว์ งาช้าง หนังสัตว์ และของป่าซึ่งเป็นสินค้าที่ตลาดทางตอนเหนือและตอนใต้ต้องการอยู่ตลอด รายงานของปาวีกล่าวถึงการล่องเรือตามแม่น้ำน่านเพื่อส่งยางรักลงไปขายทางใต้ นักเดินทางต่างถิ่นเล่าถึงพ่อค้าต่างถิ่นที่มาซื้อข้าวในเมืองน่าน และหินเขี้ยวหนุมาน (Quartz) ที่พบในเมืองบริวารของน่าน ทั้งนี้มีสินค้าอยู่จำนวนหนึ่งซึ่งได้รับการกล่าวขวัญถึงอย่างมากจากคนภายนอก และเป็นสินค้าที่มีความสัมพันธ์กับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของน่านอยู่ไม่น้อย ซึ่งจะกล่าวดังต่อไปนี้

เกลือ

เกลือสินเธาว์เป็นทรัพยากรที่ถูกพูดถึงและให้ความสำคัญอย่างมากเมื่อกล่าวถึงน่าน สาเหตุหนึ่งเป็นเพราะแหล่งผลิตเกลือสำคัญของน่านตั้งแต่ยุค

อดีตที่อำเภอบ่อเกลือยังคงทำการผลิตอยู่ในปัจจุบัน เป็นไปได้ว่าแต่เดิมแหล่งผลิตเกลือสำคัญของน่านคงมีมากกว่านี้ ทั้งที่อยู่ในพื้นที่ของน่านปัจจุบันเองและพื้นที่อื่นที่น่านเคยเข้าไปควบคุม (เช่นในแถบเมืองเงิน) ทำให้น่านสามารถผลิตเกลือเพื่อส่งออกไปยังบริเวณใกล้เคียงได้จนถึงช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 25

การรับรู้เกี่ยวกับเกลือของชาวน่านนั้นมีมานานแล้ว ดังปรากฏในบันทึกประวัติศาสตร์ทั้งใน*ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*เกี่ยวกับเรื่องส่วยเกลือและหนังสือ*พื้นนาเมืองน่าน*เกี่ยวกับธรรมเนียมการเลี้ยงผีบ่อเกลือ นอกจากนี้ยังมี “นิทานนางเกลือ” ที่ปรากฏอยู่ใน*พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด* ซึ่งเป็น “นิทานอธิบายภูมิสถาน” เกี่ยวกับการเกิดขึ้นของบ่อเกลือและการปรากฏขึ้นของแหล่งเกลือในพื้นที่ต่าง ๆ ของน่าน, ลาว, และเมืองใต้ (หมายถึงอยุธยา ในที่นี้น่าจะหมายถึงหัวเมืองเหนือของอยุธยา)

รายงานของนักสำรวจชาวอังกฤษนามว่าสตริงเจอร์ (C. E. W. Stringer) เมื่อ พ.ศ. 2431 ระบุว่า เกลือจากทางตอนเหนือจะถูกส่งลงไปยังตัวเวียงเพื่อเป็นส่วยสำหรับเจ้าผู้ปกครองและเค้าสนามหลวง ซึ่งถือเป็นรายได้หนึ่งของชนชั้นปกครองน่าน การค้าเกลือก็น่าจะเริ่มขึ้นที่ตัวเมืองที่เป็นจุดรวมสินค้าสำหรับขายต่อให้กับพ่อค้าท้องถิ่น คาราวานชาวไทใหญ่ และคาราวานพ่อค้าห้อ ซึ่งจะนำไปกระจายต่อตามพื้นที่รายทางอื่น ๆ บันทึกของนักเดินทางชาวตะวันตกระบุถึงพ่อค้าเกลือจากน่านที่นำเกลือไปขายถึงตลาดในเชียงใหม่ เช่นเดียวกับขบวนเรือที่ล่องแม่น้ำน่านลงใต้ก็พบว่ามีการบรรทุกเกลือ, ของป่า และยางรักไปขาย (น่าจะถึงท่าอิฐและอาจลงไปถึงพิษณุโลก) ทำให้คะเนได้ว่าทั้งสองพื้นที่น่าจะเป็นแหล่งรวมสินค้าใหญ่จากน่าน

ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า น่านจะเป็นเพียงพื้นที่เดียวในภูมิภาคที่สามารถผลิตเกลือและผูกขาดการส่งออกเกลือเสียทั้งหมด เพราะปรากฏแหล่งเกลือหลายแห่งตามพื้นที่บริเวณแม่น้ำโขงตั้งแต่สิบสองพันนาลงมา ซึ่งการค้าเกลือในพื้นที่ดังกล่าวคึกคักมาตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 แล้ว และแม้แต่เมืองลูกของอุดมไชยซึ่งขึ้นกับหลวงพระบางก็มีแหล่งเกลือเป็นของตนเอง รายงานสำรวจทรัพยากรของอาเชอร์ (William J. Archer) รองกงศุลอังกฤษประจำเชียงใหม่ ยังให้ข้อมูลด้วยว่า แม้จะเป็นเกลือสินเธาว์เหมือนกัน ทว่าแต่ละ

แหล่งผลิตในแถบแม่น้ำโขงมีวิธีการผลิตที่แตกต่างกัน บางแหล่งต้มเกลือ บางแหล่งวิดน้ำเข้าพื้นที่เพื่อทำนาเกลือ ทำให้คุณภาพและปริมาณของเกลือในแต่ละที่แตกต่างกันตามไปด้วย นอกจากนี้ยังพบแหล่งเกลือสินเธาว์ทางตอนใต้ของน่านทั้งที่เมืองเลยและนครไทย (ขึ้นต่อพิษณุโลก) การค้าเกลือของเมืองน่านจึงน่าจะพบกับการแข่งขันมากพอตัว ยังพบด้วยว่าเกลือเมืองน่านในตลาดเชียงใหม่มักต้องแข่งราคากับเกลือจากแหล่งผลิตอื่นทั้งที่เป็นเกลือสินเธาว์และเกลือสมุทร อย่างไรก็ตาม เกลือจากน่านยังคงเป็นสินค้าที่ส่งขายได้อย่างต่อเนื่อง เพราะแหล่งเกลือตอนในภาคพื้นทวีปไม่สามารถผลิตเกลือได้ตลอดปี ทำให้ความต้องการสินค้ายังมีอยู่สูง เกลือของน่านบางส่วนอาจถูกคาราวานพ่อค้าห้อนำไปขายในจีนตอนใต้ ซึ่งในพื้นที่ดังกล่าวเกลือยังสามารถใช้แลกเปลี่ยนสินค้าอื่นได้ด้วย สินค้าอย่างเกลือหินจากที่ราบสูงทิเบต เกลือสมุทรจากชายฝั่งทะเล และเกลือสินเธาว์จากแหล่งผลิตตอนในภาคพื้นทวีปต่างถูกส่งไปขายตามชุมทางการค้าสำคัญ โดยเฉพาะในพื้นที่ยูนนานและกวางสีที่พ่อค้าเกลือพยายามนำเข้าเกลือจากแหล่งอื่นแทนที่จะผลิตเกลือเองเพื่อเลี่ยงภาษีเตาเกลือ

การค้าเกลือของน่านน่าจะเริ่มลดปริมาณลงหลังจากการสร้างรถไฟสายเหนือและเริ่มมีการนำเข้าเกลือสมุทรจากทางใต้ด้วยรถไฟเข้ามาตีตลาดในหลายพื้นที่ เช่นในแพร่และเชียงใหม่ซึ่งมีสถานีรถไฟสำหรับลำเลียงสินค้าได้โดยตรง แม้การมาของเกลือจากตอนใต้จะไม่ได้ทำลายหรือแทนที่เกลือท้องถิ่นของน่านได้เสียทั้งหมด แต่น่าจะส่งผลกระทบถึงราคาและความนิยมของเกลือ ทำให้แหล่งผลิตเกลือโดยการต้มที่บ่อเกลือเริ่มปิดเตาลง เหลือเพียงจำนวนน้อยที่ยังคงดำเนินกิจกรรมต่อมา นับเป็นร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่หลงเหลือให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน

ช้าง

ช้างเป็นสัตว์ที่อยู่คู่กับสังคมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปมาอย่างยาวนานแล้ว ในยุคจารีต ช้างเป็นทั้งสัญลักษณ์ของผู้นำและอำนาจ เพราะเป็นสัตว์ใหญ่และมีบทบาทในการเป็นสัตว์พาหนะของผู้ปกครองในการทำสงคราม รวมถึงในบางกรณียังเป็นสัญลักษณ์หนึ่งในทางศาสนาด้วย แต่

ความผูกพันและความสำคัญของช้างไม่ได้มีอยู่แต่เฉพาะชนชั้นนำ สำหรับคนทั่วไป ช้างเป็นสัตว์มีกำลังมากที่สามารถฝึกให้เชื่องเพื่อใช้เป็นแรงงาน ทั้งในการชักลากสิ่งของและเป็นสัตว์บรรทุกของสำหรับเดินทาง ทำให้ช้างเป็นสัตว์สำคัญและเป็นทรัพยากรที่มีค่าอย่างหนึ่งของรัฐในยุคจารีตตลอดมา และแม้กระทั่งในยุคใหม่อย่างในสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่แม้ประสิทธิภาพในการรบของช้างแทบจะสูญค่าไปแล้ว แต่กองทัพไทยก็ยังคงให้ความสำคัญกับช้างในฐานะสัตว์บรรทุกปัจจัยสำคัญสำหรับเดินทางในท้องที่ห่างไกลอยู่

ในช่วงปลายคริสตศตวรรษที่ 19 โฮลต์ ฮัลเลต (Holt S. Hallett) วิศวกรรถไฟชาวอังกฤษได้มีโอกาสเข้าพบเจ้าอุบลวรรณา ซึ่งเป็นเจ้านายสตรีเชียงใหม่ที่มีอิทธิพลทางการค้า และได้บันทึกบทสนทนาเกี่ยวกับช้างไว้ว่า

"...เฉพาะเมืองเชียงใหม่กับเมืองละคอรก็รวมกว่า 8,000 เชือก เมืองน่านมีมากกว่านี้ ส่วนเมืองแพร่มีเพียงกึ่งหนึ่ง..."

ข้อสังเกตเกี่ยวกับการมีช้างจำนวนมากของเมืองน่าน สอดคล้องกับบันทึกการเดินทางของวาริงตัน สมิธ ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันว่า น่านส่งออกช้างเป็นสินค้าสำคัญจำนวนมากและน่ากังวลว่าจะทำให้ปริมาณช้างในธรรมชาติร่อยหรอลง ปริมาณการส่งออกดังกล่าวน่าจะสัมพันธ์กันกับการเติบโตของกิจการไม้สักในแถบตอนในภาคพื้นทวีป ความเฟื่องฟูของการค้าไม้นำมาซึ่งความต้องการแรงงานสัตว์สำหรับชักลากซุง และส่งผลให้น่านซึ่งมีการคล้องช้างได้เป็นจำนวนมากอยู่แล้ว สามารถส่งออกช้างไปตอบสนองต่อการเติบโตของธุรกิจนี้ได้ นอกจากนี้น่านยังมีความสามารถในการสนับสนุนช้างเพื่อใช้บรรทุกของให้แก่กองทัพสยามในสงครามปราบฮ่อ พ.ศ. 2428 อีกด้วย โดยสามารถส่งมอบช้างให้กองทัพของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ในทันทีถึง 100 ตัว

อย่างไรก็ตาม เมืองน่านน่าจะมีชื่อเสียงในฐานะการเป็นแหล่งค้าช้างสำคัญมาตั้งแต่ก่อนยุคการเฟื่องฟูของธุรกิจไม้สักแล้ว เพราะในพงศาวดารระบุถึงการติดต่อขอซื้อช้างลักษณะสำคัญของเจ้าผู้ปกครองเชียงรุ่งกับน่าน สันนิษฐานว่าการขยายพื้นที่อำนาจอย่างกว้างขวางของเจ้าผู้ปกครองราชวงศ์หลวงตื้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 คงจะนำมาซึ่งความสามารถในการ

คล้องช้างป่าได้มากตามมาด้วย

ใน*วชิรญาณ* ฉบับ ร.ศ. 116 เรื่อง “วิธีจับช้างเถื่อนนครเมืองน่าน” โดย จมื่นสมุห์พิมาน (เจิม บุนนาค) ระบุถึงคอกช้าง (เพนียดคล้องช้าง) ในยุคนครเมืองน่านซึ่งมีอยู่ถึง 7 แห่ง ได้แก่ คอกน้ำยาง, คอกบ้านไสมย-แขวงนครเมืองน่าน, คอกโป่งเงื้อม, คอกแม่สาคร-แขวงเมืองสา, คอกแม่เมาะ-แขวงนครเมืองน่าน, คอกห้วยสามสบ-แขวงเมืองศรีสะเกษ, และคอกเมืองคอบ โดยเฉพาะคอกน้ำยางซึ่งสามารถจับช้างได้มากที่สุดในหมู่คอกช้างทั้งหมด เพราะอาศัยคนลาวเวียงพันพร้าว ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่แถบบ้านน้ำปั้ว บ้านป่าสัก และบ้านดอน ในการจับช้างส่งเป็นส่วยแทนการถูกเกณฑ์แรงงาน ช้างที่จับได้จะขายอยู่ในราคาระหว่าง 300-600 รูปี แล้วแต่สภาพของช้าง และช้างทั้งหมดที่จับได้ในแต่ละคอกจะถูกแบ่งออกเป็นสามส่วน แยกเป็นส่วนสำหรับส่งเข้าส่วนกลางเมืองน่าน, สำหรับส่งให้เจ้าผู้ปกครองน่าน, และสำหรับผู้ดูแลคอกหรือผู้ต้อนช้างเก็บไว้เอง หรือหากเป็นกรณีที่ต้องขายช้างไปเสียก่อน เงินที่ได้ก็จะถูกแบ่งเป็นสามส่วนในทำนองเดียวกัน

จะเห็นได้ว่า แหล่งคล้องช้างเฉพาะแค่เพียงในเขตดูแลของน่านในช่วงปลายยุคจารีตก็มีอยู่หลายแหล่งแล้ว และเป็นไปได้ว่าคงมีจำนวนมากกว่านี้อีกในชวงก่อน ร.ศ. 112 ที่น่านสูญเสียดินแดนในอาณัติทางตอนเหนือไป ประเพณีการคล้องช้างดังกล่าวยังชี้ให้เห็นอีกว่า เป็นธรรมเนียมที่จะต้องมีการกันช้างส่วนหนึ่งให้สำหรับเจ้าผู้ปกครองน่าน ซึ่งคงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชนชั้นปกครองน่านมีช้างอยู่เป็นจำนวนมากจนสามารถส่งออกหรือส่งมอบให้เป็นกำลังสนับสนุนกองทัพสยามได้เป็นจำนวนมาก

ฝ้ายและยาสูบ

หากไม่นับข้าว พืชเศรษฐกิจของดินแดนตอนในภาคพื้นทวีปที่มีการส่งออกและมีการกล่าวถึงมาอยู่ตลอดคือ ฝ้าย ความต้องการฝ้ายเพื่อทอเป็นผ้านั้นมีจากทั้งภายในท้องถิ่นเองและจากดินแดนภายนอก คือ จีน ซึ่งเป็นตลาดส่งออกสำคัญของรัฐในอดีตอาณาจักรล้านนา

ฝ้ายยังเป็นพืชที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ทางการค้ากันระหว่างคนที่ราบและคนที่สูงด้วย เพราะฝ้ายจำนวนหนึ่งถูกปลูกและเก็บเกี่ยวโดยคนบนที่สูงก่อนจะนำมาแลกเปลี่ยนกับสินค้าของพ่อค้าคาราวานตามฤดูกาลหรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าในตลาดของเมืองในที่ราบ ขณะที่ชุมชนเมืองในที่ราบเองก็จะทอผ้าจากฝ้ายดังกล่าวและใช้ผ้าทอเป็นหนึ่งในสินค้าแลกเปลี่ยนกับคนบนที่สูง

ไม่แน่ชัดว่าความต้องการฝ้ายและค่านิยมการปลูกและเก็บเกี่ยวฝ้ายของคนน่านเสื่อมลงไปในยุคไหน แต่ฝ้ายไม่ได้เป็นสินค้าสำคัญมากนักหลังพุทธศตวรรษที่ 25 และพืชที่กลายมาเป็นแหล่งรายได้หลักของน่านเปลี่ยนมาเป็นยาสูบซึ่งเป็นพืชต่างถิ่นที่เริ่มมีการนำเข้าและได้รับการสนับสนุนให้ปลูกในพื้นที่ห่างไกล

การปลูกยาสูบและธุรกิจเกี่ยวกับยาสูบในน่านเติบโตขึ้นเป็นเศรษฐกิจสำคัญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 สังเกตได้จากการเกิดขึ้นของโรงบ่มยาสูบจำนวนมากหลายแห่งในจังหวัดน่านปัจจุบัน และใน*ราชกิจจานุเบกษา*ก็ระบุถึงการงดเว้นภาษียาสูบเพื่อสนับสนุนเกษตรกรในน่านเพียง 1 ปี ก่อนจะกลับมาเก็บเต็มจำนวน เพราะเห็นว่าการปลูกยาสูบนั้นทรงตัวได้ดีแล้วและทำกำไรได้งาม ยาสูบยังเป็นหนึ่งในธุรกิจสำคัญที่ทำให้เกิดกลุ่มธุรกิจและโครงข่ายความสัมพันธ์ทางธุรกิจในน่านต่อเนื่องมาในปัจจุบันด้วย

การเปลี่ยนแปลงพืชเศรษฐกิจของน่าน โดยเฉพาะจากฝ้ายไปเป็นยาสูบนั้น ส่วนหนึ่งสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงตลาดสินค้าของน่านด้วย คือเป็นการเปลี่ยนแปลงตลาดจากรูปแบบเดิมที่เคยมีในรัฐจารีตซึ่งมุ่งตอบสนองต่อความต้องการสินค้าในตลาดใหญ่ที่ยูนนาน เป็นการตอบสนองต่อความต้องการสินค้าจากตลาดที่กรุงเทพฯ ซึ่งแม้ว่าเดิมจะเชื่อมกันด้วยตลาดที่ท่าอิฐและพิษณุโลกอยู่ก่อนแล้ว แต่การเปลี่ยนแปลงอุปสงค์ใหม่ของยุคใหม่นั้นมุ่งตอบสนองต่อความต้องการโดยตรงจากค่านิยมของกรุงเทพฯและการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจเข้าหาตลาดของยุคใหม่มากยิ่งขึ้น

ชื่อนามของ "น่าน"

ชื่อ "นันทบุรีศรีนครน่าน" เป็นชื่อที่คุ้นหูดีเมื่อมีการเรียกนามเต็มของเมืองน่าน และน่าจะเป็นชื่อที่รู้จักกันดีที่สุด อย่างไรก็ตาม ชื่อดังกล่าวไม่ใช่ชื่อเดียวที่ถูกใช้เรียกเมืองน่าน ในหลักฐานประวัติศาสตร์น่านยังมีชื่ออื่นอยู่อีก ตลอดช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์มีการเรียกขานชื่อของเมืองน่านด้วยภาษาบาลีหรือภาษามคธหลายรูปแบบ และบางครั้งชื่อเหล่านี้ก็ผูกโยงกับสถานะของเมืองน่านในแต่ละยุคสมัยด้วย

1. กาวรัฏฐ์ (กา-วะ-รัด-ถัง) แปลตามรูปคำได้ว่า "แคว้นกาว" เป็นชื่อที่ปรากฏใน*ศิลาจารึกป่ามะม่วง*ของสุโขทัย (พ.ศ. 1904) ชื่อดังกล่าวเป็นชื่อสำหรับใช้เรียกเมืองน่านโดยเรียกตามกลุ่มชาติพันธุ์ คือ ชาวกาว ชื่อดังกล่าวยังสอดคล้องกับคำว่า "กาวราเชน" (ราชาชาวกาว) ซึ่งปรากฏใน*ชินกาลมาลินี*ของเชียงใหม่ (ราวพุทธศตวรรษที่ 20) เมื่อกล่าวถึงผู้ปกครองน่านอีกด้วย ชื่อที่ผูกพันกับคำว่า "กาว" น่าจะเป็นชื่อที่ใช้ควบคู่ไปกับคำว่า พัว (ของเมืองปัว) และ น่าน จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 21 เมื่อน่านกลายเป็นส่วนหนึ่งของล้านนาไป

2. นันทปุร (นัน-ทะ-ปุ-ระ) เป็นชื่อที่น่านใช้เรียกตนเองในช่วงราชวงศ์ภูคา (พูคา) ปรากฏในจารึกฐานพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยยุคพุทธศตวรรษที่ 20 ชื่อดังกล่าวแปลว่า "เมืองน่าน" อย่างตรงตัว และน่าจะเป็นต้นเค้าของคำว่า "นันทบุรี" ในยุคต่อมา

3. ไชยนันทเทพบุรี (ไช-ยะ-นัน-ทะ-เทบ-พะ-บุ-รี) เป็นชุดคำที่ปรากฏในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นไปเป็นอย่างช้า เพราะไม่ปรากฏการใช้ที่แน่ชัดในยุคก่อนหน้า คำดังกล่าวเป็นดูเป็นคำเฉพาะที่ปรากฏใหม่มาในช่วงการฟื้นฟูน่านใหม่ของเจ้าผู้ปกครองราชวงศ์หลวงติ๋น และเป็นชุดคำที่ถูกใช้เป็นสร้อยนามตำแหน่งเจ้าผู้ปกครองน่านในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดชและพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช

ชื่อดังกล่าวไม่ใช่ชื่อที่ปรากฏใน*ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน* แต่ปรากฏชื่อในลักษณะใกล้เคียงกันใน*พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด* ทั้งยังปรากฏให้เห็นได้ทั้งในจารึกของน่านสมัยพุทธศตวรรษที่ 24 หลายชิ้น รวมถึงศุภอักษรระหว่างเมืองน่านกับรัฐอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นเชียงใหม่, หลวงพระบาง (*พื้นเมืองล้านช้างฉบับวัดใหม่ภูมมาราม*), หรือหนังสือแจ้งไปยังกรุงเทพฯ มักออกนามเต็มของเมืองว่า “ไชยนันทเทพบุรี” หรือชุดคำในลักษณะเดียวกันอยู่เสมอ ซึ่งอาจเป็นการเฉลิมนามเมืองใหม่เพื่อแสดงสัญญะบางประการต่อเมืองน่านที่ถูกฟื้นฟูขึ้น อาจเพื่อเสริมสร้างความเป็นสิริมงคลให้กับเมืองในยุคหลัง หรือเพื่อแสดงถึงการผลัดยุคสมัยของเมือง ที่เปลี่ยนราชวงศ์ผู้ปกครองมาเป็นสายวงศ์ของหลวงติ่นมหาวงษ์

เมืองน่านออกศึก

เมื่อกล่าวถึง “การฟื้นฟู” คนทั่วไปมักนึกถึงการหักร้างถางพงและการบูรณปฏิสังขรณ์สิ่งปลูกสร้างที่พังทลายลงไปแต่เดิม ในบันทึกประวัติศาสตร์ของน่านพบว่าเจ้าผู้ปกครองน่านราชวงศ์หลวงตินในต้นพุทธศตวรรษที่ 24 นั้น พยายามปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่หักพังลงอยู่บ่อยครั้ง หลายครั้งแม้เจ้าผู้ปกครองจะไม่สามารถดำรงศูนย์กลางอยู่แหล่งใดแหล่งหนึ่งได้นานและการบูรณะให้กลับมาสมบูรณ์นั้นเป็นไปไม่ได้ ความพยายามอย่างน้อยที่สุดคือการแผ้วถางต้นไม้และจัดแต่งพื้นที่ให้ดูไม่รกร้างจนเกินไป นอกจากนี้ เจ้าผู้ปกครองน่านราชวงศ์หลวงติน โดยเฉพาะในสมัยของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ ยังพยายามฟื้นฟูด้วยการกสิกรรม หมายถึงการแปรสภาพพื้นที่รกร้างให้เป็นที่นาและฟื้นฟูระบบชลประทานของพื้นที่ต่าง ๆ ให้เอื้อต่อการทำกสิกรรมและการตั้งชุมชนของพลเมืองได้

ทั้งนี้ “การฟื้นฟู” ในทัศนะของคนยุคจารีตนั้นไม่ได้มีอยู่แค่เพียงการทำให้ที่ร้างกลายเป็นที่อยู่ หรือการทำให้ที่รกกลายเป็นที่ราบ แต่ “เมืองที่สมบูรณ์” ของเจ้าผู้ปกครองยุคจารีตนั้นยังต้องสมบูรณ์พร้อมในด้านกำลังคนอีกด้วย เพราะเมืองที่มีชีวิตคือเมืองที่มีผู้คนอาศัยอยู่ และผู้คนยังเป็นแรงงานสำคัญของรัฐจารีตในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของรัฐ และส่งเสริมความรุ่งโรจน์ของรัฐด้วย รัฐยุคจารีตจึงมีความต้องการกำลังคนเข้ามาเพิ่มในสังกัดดูแลของตนอยู่เสมอ สำหรับเมืองน่านเอง แม้ตัวเมืองน่านจะกลับมาเป็นเมืองที่มีผู้คนตั้งถิ่นฐานได้แล้ว แต่พื้นที่อื่น ๆ ในความควบคุมของเมืองน่านทางตอนเหนือขึ้นไปก็ยังมีผู้คนเบาบาง และการทำให้เมืองอื่น ๆ ฟื้นฟูสภาพขึ้นตามก็เป็นเรื่องสำคัญที่จะส่งผลต่อการเติบโตของน่านที่ตั้งขึ้นใหม่ด้วย ดังนั้นพันธกิจของเจ้าผู้ปกครองน่านภายหลังจากกลับมาตั้งศูนย์อำนาจที่เมืองน่านแล้ว คือการทำเมืองน่านให้พรั่งพร้อมด้วยผู้คน ไม่ว่าจะด้วยการดึงดูดคนจากแหล่งอื่นให้อพยพเข้ามา หรือการทำสงครามกวาดต้อนก็ตามที

ด้วยสถานการณ์ระหว่างรัฐในภูมิภาคที่ทำให้รัฐที่อาจเป็นภัยต่อน่านเริ่มอ่อนแอลง และด้วยความพร้อมด้านกำลังคนของน่านที่ได้ประชากรเพิ่มเติมจากการอพยพมาจากเมืองยองและเชียงของ *ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*

ระบุว่า ภายในหนึ่งปีหลังจากการเคลื่อนศูนย์กลางขึ้นมายังเมืองน่าน เจ้าผู้ปกครองน่านก็สามารถระดมกำลังทหารได้ถึง 1,000 นาย และเริ่มนำตัวเองเข้าไปมีส่วนร่วมในสงครามตีเมืองเชียงแสนอย่างเป็นทางการ เจ้าผู้ปกครองน่านเคยยกกองทหารออกไปรบนอกดินแดนมาครั้งหนึ่งแล้วขณะมีฐานที่มั่นอยู่ที่เมืองสา (พ.ศ. 2337) แต่การยกทัพตีแม่รัวะในครั้งนั้นเป็นเหมือนเพียงการโจมตีฉาบฉวยเพื่อหยั่งเชิงอำนาจของเชียงแสนเท่านั้น การเคลื่อนทัพในครั้งใหม่นี้เป็นครั้งแรกที่เจ้าผู้ปกครองน่านเคลื่อนทัพในนามของเมืองน่านเข้าสู่สงครามใหญ่ที่มุ่งตีเชียงแสนให้แตก ถือเป็นการเปลี่ยนทิศทางนโยบายการเมืองของน่านจากความพยายามเอาตัวรอดในเชิงตั้งรับไปเป็นนโยบายในเชิงรุก และจะไม่ใช่ครั้งสุดท้ายที่น่านจะเคลื่อนกำลังคนของตนไปยังพื้นที่ต่างแดน

เชียงแสนและรัฐไทลื้อ

พ.ศ. 2347 เกิดเหตุการณ์สำคัญขึ้นในดินแดนตอนในภาคพื้นทวีปที่ส่งผลอย่างมีนัยยะสำคัญต่อการเมืองระหว่างรัฐและพัฒนาการของรัฐขนาดเล็กต่าง ๆ ในพื้นที่อดีตอาณาจักรล้านนา นั่นคือ เมืองเชียงแสน อันเป็นศูนย์อำนาจและฐานที่มั่นสุดท้ายของพม่าในล้านนาถูกพันธมิตรประเทศราชตอนเหนือของสยาม คือ เชียงใหม่ ลำปาง แพร่ น่าน และเวียงจันทน์ ตีเมืองได้เป็นผลสำเร็จ หลังจากประสบความล้มเหลวมาก่อนหน้าหลายครั้ง ชัยชนะดังกล่าวนำมาซึ่งการปล้นสะดม กวาดต้อนคน และทำลายเมืองเชียงแสนทิ้งครั้งใหญ่ *คำมะเกล่าเมืองเชียงแสน*บันทึกเรื่องดังกล่าวไว้ด้วยความรันทดใจว่า เมืองอันเคยเป็นศูนย์อำนาจสำคัญหนึ่งของล้านนาถูกปล้นทำลายทิ้ง “เหลือค้างไว้แต่น้ำกับดิน” แม้แต่*คร่าวเชียงแสนแตก*ที่เขียนโดยนายทหารในกองทัพเมืองน่านซึ่งอยู่ในฐานะผู้รุกรานก็ยังอดสังเวชใจแทนไม่ได้

“หันกาดจิ้น เล็งหันกาดปลา ถ่านั้นกา หันกาดคนหั้น เทียวสงสาร
บ่มีอันหมั้น สังเวเคเจตนัก...”

“...ยามสถิตยังเมืองอยู่บ้าน ถุนเรือนพอแหล่งม้า สัมปัตติ
เงินคำป่า ล้าผืนแผ่นผ้า อาภรณ์ ไสยนิดนั่งอิงนอน สะลีหมอน
สาดเรือนผ้ากั้ง บางบ่หนำ ซะลนแขบบั้ง แรแล้วขอบไหมคำ พรมลวาดแล้ว ซ้ำปู

เจียรต๋ำ ขันหมากทำ อูบแอ็บต้องแต้ม พลูใส่ขัน
เลือกเอาเหลืองแห้ม ซะแล้มหมากติวบาง ยาเลือกใบขื่นแค้นบ่จ๋าง
ซอยแลบบาง เปียงขามดส้ม สีเสียดดี อันช่างเคี่ยวต้ม
แดงดีเพียงครั่งย้อม บ่ตั้งขัน บ่ใช่ตั้งป๋อม แอ็บลายข้าของแปง
ภาชนะ ที่ใส่หุงแกง อุกหางแดง แปงค่าห้าเล่ม
เถียงกันหา ลูกหางแดงเข้ม อ่างวะม่าน ขายมารัมมะยิ แผ่นแรกาสา
คิกพะโซ พะแลมุกแต้ม ผืนแพงพัน แปดร้อยจึ่งแอ้ม ค่าน้อยบ่ปันคิง
ทีฆาพร้อม ทาสีชายหญิง ทำไร่นา ค้าขายเวียกสร้าง ไปที่ไหน
หาบตวยตามข้าง บ่ห่อนรู้หาบทางปา บัดนี้และ โศกทุกข์หนักหนา
ฝูงอาภา ครอบครัวหากเสี้ยง ทาสีสา ข้าญิงชายหากเลี้ยง
หมดซ้ำเสี้ยงเงินคำ หมดครัวแล้ว ก่ยังบ่หนำ ทั้งตัวจำ ซ้ำได้เป็นข้า
หาบก่หนัก เหงื่อไหลย้อยหน้า ซ้ำพลัดลูกญิงชาย ถ่านี้และ
เราเที่ยงดาตาย เคยเป็นนาย จักได้เป็นข้า ซ้ำว่าเฒ่าโรยแรงชั่วช้า
เขาจ่มเสี้ยงทั้งเมือง”

อย่างไรก็ดี การสลายตัวลงของเชียงแสนส่งผลต่อพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงในแง่บวกต่อรัฐอื่นในอดีตอาณาจักรล้านนา เพราะการสิ้นสุดเชียงแสนหมายถึงการสิ้นสุดของอิทธิพลพม่าในล้านนาด้วย ทำให้เกิดความมั่งคงขึ้นในกลุ่มรัฐในอดีตอาณาจักรล้านนาดังกล่าว ทั้งการกวาดต้อนคนจากเชียงแสนและเมืองบริวารของเชียงแสนยังทำให้รัฐต่าง ๆ ที่เข้าร่วมสงครามได้ประชากรเข้ามาเพิ่มเติมบ้านเมืองของตนเพิ่มมากขึ้น กลายเป็นการเพิ่มฐานกำลังคนและแรงงานของแต่ละดินแดนไปในตัว

นอกจากนี้ เมื่อเชียงแสนสลายตัวลง ยังส่งผลให้เกิดสุญญากาศทางอำนาจขึ้นในกลุ่มเมืองที่เคยเป็นเมืองบริวารของเชียงแสนตามมาด้วย ซึ่งเจ้าผู้ปกครองน่านใช้โอกาสดังกล่าวในการเข้าไปอ้างสิทธิ์ในบ้านเมืองจำนวนมากทางตอนใต้ของเชียงแสน เช่น เมืองเทิง เมืองเวียงแก่น และเมืองเชียงของทันที ส่งผลให้อาณาเขตของน่านขยายขึ้นไปทางเหนือและเข้าไปมีส่วนในการควบคุมเส้นทางการค้าหนึ่งในบริเวณแม่น้ำของโขงผ่านเมืองเชียงของและเมืองใกล้เคียง เมืองใหม่ซึ่งน่านเข้าไปอ้างสิทธิ์เหล่านี้ยังกลายมาเป็นฐานที่มั่นใหม่ที่น่านใช้สนับสนุนกำลังคนและเสบียงสำหรับการยกทัพขึ้นไปตอนเหนือในช่วงเวลาต่อไปด้วย

อิทธิพลของพม่าในภูมิภาคที่ลดลงตามการสลายตัวของเชียงแสนยังเปิดโอกาสให้เจ้าผู้ปกครองน่านและเชียงใหม่ซึ่งมีพรมแดนอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่อื่นซึ่งเคยอยู่ใต้อิทธิพลของพม่าให้ช่วงเวลาดังกล่าวแสวงหาผลประโยชน์จากการทำสงครามเชิงรุกได้อีกด้วย โดยเฉพาะน่าน ซึ่งในเวลาเพียง 1 ปี หลังจากเชียงแสนแตก ได้ส่งกำลังขึ้นไปขยายอิทธิพลภายในดินแดนของชาวไทลื้อและอ้างสิทธิ์ในพื้นที่ดังกล่าวหลายส่วน เจ้าอัตถวรปัญโญ เจ้าผู้ปกครองน่านในขณะนั้น ส่งกองทัพขึ้นไปยังเมืองภูคา เมืองน้ำทา ต่อเนื่องไปถึงเมืองเชียงแขง เมืองพง ไปจนกระทั่งถึงเขตเมืองเชียงรุ่งสิบสองพันนา กวาดต้อนคนและสินสงครามจำนวนมากจากดินแดนของชาวไทลื้อจำนวนมากกลับมายังน่าน และส่งตัวแทนชนชั้นปกครองของเมืองที่ถูกรุกรานลงมาถวายบรรณาการให้กษัตริย์สยามที่กรุงเทพฯ

ในแง่ของการเมืองระหว่างรัฐ การขยายดินแดนดังกล่าวถือเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความมั่นคงและสร้างภาพลักษณ์ของเจ้าผู้ปกครองน่านเอง เพราะดินแดนต่าง ๆ จำนวนมากที่น่านบุกเข้าไปตี เป็นการโจมตีเพื่อแสดงอำนาจให้รัฐขนาดเล็กกว่ายอมรับในอำนาจของตน และการบังคับให้ดินแดนเหล่านั้นส่งบรรณาการไปยังกรุงเทพฯ ภายใต้การควบคุมของน่านนั้นเป็นไปเพื่อการสร้างการยอมรับจากกษัตริย์สยามซึ่งเป็นเจ้าอธิราช รวมถึงเจ้าประเทศราชอื่น ๆ ที่เป็นประเทศราชภายใต้สยามร่วมกัน และเป็นการประกาศตัว (เพื่อขอการรับรอง) ว่า น่านจะเป็นผู้ดูแลและถือสิทธิ์ในพื้นที่ที่ตนขยายอิทธิพลเข้าไปถึง การขยายอำนาจในครั้งนั้นจึงทำให้น่านกลายเป็นรัฐที่มีภาพลักษณ์ของความเข้มแข็ง และกลายเป็นผู้มีอิทธิพลที่มักมีบทบาทในการเข้าแทรกแซงรัฐต่าง ๆ ในดินแดนไทลื้ออยู่เป็นระยะ

การขยายอิทธิพลดังกล่าวยังส่งผลต่อน่านและดินแดนในอำนาจของน่านในแง่ประชากรด้วย เพราะจุดมุ่งหมายหนึ่งในการยกทัพไปเขตรัฐไทลื้อในแต่ละครั้งคือการการกวาดต้อนคนเข้ามาเพิ่มเติมในพื้นที่ต่าง ๆ ในอาณัติของน่าน โดยเฉพาะเมืองในตอนเหนือซึ่งเพิ่งกำลังฟื้นตัวจากภาวะสงคราม ทำให้ปรากฏการตั้งถิ่นฐานของชาวไทลื้อจำนวนมากในเมืองบริวารของน่าน และกลายมาเป็นกลุ่มชาติพันธุ์สำคัญกลุ่มหนึ่งในจังหวัดน่าน, พะเยา, เชียงราย และบางส่วนทางตอนเหนือของ สปป. ลาว ในปัจจุบัน ซึ่งบางส่วนเคยเป็น

เขตปกครองของน่าน ชาวไทลื้อซึ่งถูกกวาดต้อนเข้ามามักรวมกลุ่มกันภายใต้มูลนายหรือผู้นำชุมชนเดิม ทำให้ยังคงอัตลักษณ์ของตนเองเอาไว้ได้ค่อนข้างมาก และกลายเป็นกลุ่มคนที่มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการเพิ่มเติมความหลากหลายทางวัฒนธรรมและร่วมก่อร่างสร้างความเป็นน่านที่จะเป็นพื้นฐานของน่านในปัจจุบัน.

การทำสงครามในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ส่งผลต่อน่านหลายด้าน ในด้านที่ชัดเจนที่สุดคือการได้สิ้นสงครามและกำลังคนจำนวนมากจากการกวาดต้อนกลับมายังเมืองน่าน กลุ่มคนดังกล่าวไม่ว่าจะเป็นชาวเชียงแสนหรือชาวไทลื้อจากบรรดากลุ่มเครือรัฐไทลื้อถูกส่งไปตั้งถิ่นฐานตามเขตเมืองต่าง ๆ ของน่านที่ยังฟื้นฟูไม่สมบูรณ์เพื่อเพิ่มเติมกำลังคน โดยเฉพาะพื้นที่ทางตอนเหนือของน่าน เช่น เมืองพัว (ปัว), เมืองบ่อ (บ่อเกลือ), เมืองและ (ทุ่งช้าง), เมืองพง (ปง จังหวัดพะเยา), เชียงคำ (พะเยา) ฯลฯ การทำสงครามของน่านในแง่หนึ่งจึงเป็นการเพิ่มจำนวนประชากรภายในรัฐของตน และส่งผลต่อการฟื้นฟูตัวเมืองน่านและเมืองบริวารต่าง ๆ ในอาณาเขตให้สมบูรณ์ขึ้น ช่องว่างที่ถูกเติมเต็มนี้ไม่เพียงแต่จะส่งผลถึงน่านในยุคพุทธศตวรรษที่ 24 เท่านั้น แต่ยังกลายเป็นมรดกตกทอดที่ส่งผลถึงน่านในปัจจุบันอีกด้วย เพราะกลุ่มประชากรจากแหล่งที่มาที่แตกต่างกันและตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนเฉพาะของตนบ่มเพาะและพัฒนารูปแบบศิลปะรวมถึงวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นที่โดดเด่นในแต่ละพื้นที่ ส่งต่อกลายเป็นวัฒนธรรมที่สร้างให้พื้นที่ต่าง ๆ ในน่านมีความหลากหลายตามมา

การทำสงครามของน่านไม่ได้ส่งผลแต่เพียงในแง่ของการเพิ่มประชากร การฟื้นฟูเมือง หรือการพัฒนารูปแบบศิลปะเท่านั้น แต่ในแง่ของการเมืองระหว่างรัฐในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 ชัยชนะที่น่านได้รับและการยกกองทหารออกไปยังพื้นที่ดินแดนต่าง ๆ ยังเป็นการประกาศอำนาจของเจ้าผู้ปกครองน่านไปในตัว การแสดงตัวตนในฐานะผู้ “ปราบแพ้” (พิชิต) ต่อรัฐอื่นใกล้เคียงทำให้น่านกลายเป็นรัฐที่มีอิทธิพลในเขตพื้นที่ตอนในภาคพื้นทวีปและเป็นการยกสถานะของเจ้าผู้ปกครองน่านให้โดดเด่นกว่าเดิม รวมถึงโดดเด่นกว่ารัฐขนาดเล็กอื่น ๆ ใกล้เคียง

น่านในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 นั้นแตกต่างจากน่านในยุคแรกของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญอย่างมาก จากเดิมที่เป็นดินแดนขนาดเล็กที่เต็มไปด้วยซากปรักหักพังและชุมชนที่มีกำลังเพียงหยิบมือ ต้องระหกระเหินย้ายศูนย์กลางไปมา อยู่ในสภาวะของการตั้งรับและพยายามอย่างสุดความสามารถที่จะทำให้สถานะของตนเป็นที่ยอมรับ แต่ภายหลังจากการดำเนินนโยบายอย่างรอบคอบกว่า 10 ปี เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญแห่งราชวงศ์หลวงติ่นได้เปลี่ยนโฉมน่านใหม่ให้กลายเป็นดินแดนที่พรั่งพร้อมด้วยกำลังคน รื้อฟื้นซากอิฐซากปูนให้กลับคืนเป็นบ้านเมือง และก้าวไปถึงขั้นที่ผงาดขึ้นมาเป็นรัฐที่มีอิทธิพลทางการเมืองต่อเพื่อนบ้านได้

ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นความแตกต่างได้อย่างชัดเจนนี้เอง คือตัวบ่งชี้อย่างเด่นชัดว่า ยุคสมัยแห่งการฟื้นฟูได้จบลง และยุคสมัยของ “น่านใหม่” ก็ได้ฤกษ์เปิดศักราชขึ้น

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา – ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1. คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542.

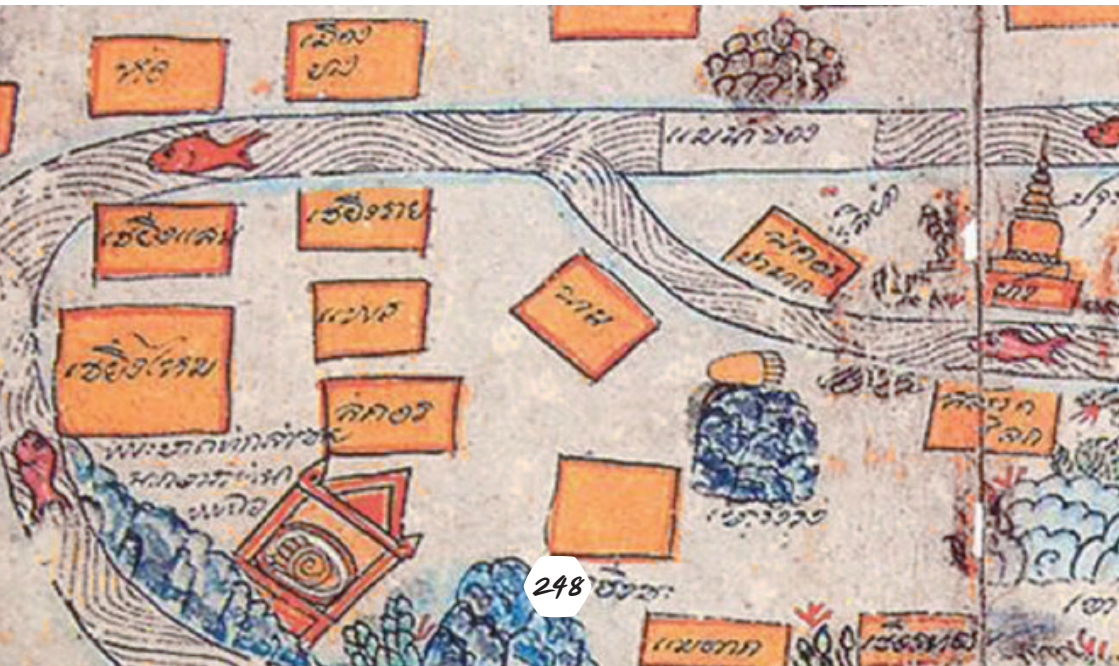

บทที่ 6

ภูเพียงแช่แห้ง: พระธาตุก้านกุ่ง จันใด เมืองก็รุ่งเรืองจันนั้น

ในแง่ของการเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แล้ว ไม่มีสถานที่แห่งไหนในน่านที่จะถูกให้ความสำคัญไปมากกว่า “พระธาตุแช่แห้ง” เจดีย์บุจังโกซึ่งตั้งตระหง่านอยู่ในเขตพื้นที่ของอำเภอภูเพียง พระธาตุดังกล่าวมีทั้งประวัติศาสตร์รวมถึงเรื่องเล่าในลักษณะตำนานที่พัวพันกันกับการมีอยู่ของน่าน และตลอดช่วงเวลามากกว่า 600 ปี ที่พระธาตุดังกล่าวดำรงอยู่มา คนทุกลำดับชั้นทางสังคมของเมืองน่านต่างให้ความสำคัญและมองว่าเป็นสัญลักษณ์สำคัญของพุทธศาสนาในน่านมาตลอด

ในอีกด้านหนึ่ง พระธาตุแช่แห้งนั้นเป็นพยานสำคัญในประวัติศาสตร์ของน่าน เพราะตลอดช่วงเวลาของการดำรงอยู่ พระธาตุดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลง ผุพัง และปรับปรุงไปตามยุคสมัย ซึ่งต่างล้วนเล่นล้อไปกับประวัติศาสตร์ของน่านด้วย เหมือนเช่นว่า พระธาตุแช่แห้งเองคือภาพสะท้อนพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงทางยุคสมัยของน่านไปในตัว

ของขวัญจากสุโขทัย

แม้โดยขนบตำนานพระธาตุของภาคเหนือมักจะเกริ่นเล่าเรื่องการเกิดขึ้นของสถานที่สำคัญทางศาสนาต่าง ๆ ด้วยการเล่าย้อนไปถึงยุคพุทธกาลและเรื่องอัศจรรย์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาเยือนยังพื้นที่หนึ่ง ๆ แต่*ราชวงษปกรณ์พงษาวดารน่าน*กลับเลือกที่จะไม่ดำเนินตามธรรมเนียมดังกล่าว และเริ่มต้นเล่าเรื่องที่มาของพระธาตุแช่แห้งว่า พระธาตุซึ่งบรรจุในเจดีย์นั้น เป็นส่วนแบ่งของกษัตริย์สุโขทัยที่มอบให้กับ “พรญาครานเมือง” (หรืออ่านออกเสียงว่า “ผะ-ยา-กาน-เมือง”) เจ้าผู้ปกครองน่านใน พ.ศ. 1902

น่าสนใจที่*ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*เลือกที่จะดำเนินเรื่องในทิศทางที่แตกต่าง ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าผู้บันทึกพงศาวดารคงอยากเน้นในเรื่องเหตุการณ์ทางโลกมากกว่าจะพรรณนาอภินิหาร และการเล่าเรื่องการสร้างพระธาตุแช่แห้งก็สะท้อนให้เห็นถึงความใกล้ชิดกันของน่านกับสุโขทัยในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นอย่างดี

น่านในช่วงราชวงศ์ภูคาพุทธศตวรรษที่ 19-20 นั้น เป็นรัฐที่เติบโตขึ้นใหม่ท่ามกลางการสลายตัวของพะเยาและการขยายตัวของสุโขทัย พรมแดนของน่านที่อยู่ติดต่อกับสุโขทัยทำให้สามารถเข้าใจได้ว่าอิทธิพลทั้งทางการเมืองและวัฒนธรรมของสุโขทัยน่าจะส่งขึ้นมาถึงน่านในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันนั้นเอง ดังที่ปรากฏชื่อของ “ชาวกาว” อยู่ในฐานะหนึ่งในกลุ่มคนที่ “มาออก” (มาสวามิภักดิ์) ตามศิลาจารึกหลักที่ 1 นอกจากนี้ หลักฐานประเภทจารึกที่พบในน่านตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 ซึ่งเขียนด้วยอักษรไทยแบบสุโขทัยยังช่วยบ่งชี้ให้เห็นด้วยว่า วัฒนธรรมแบบสุโขทัยมีอิทธิพลอย่างชัดเจนอย่างน้อยก็ในราชสำนักและกลุ่มชนชั้นปกครองน่าน

น่านและสุโขทัยยิ่งเพิ่มความใกล้ชิดต่อกันมากขึ้นอีกในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ซึ่งทั้งสองดินแดนเผชิญกับการคุกคามจากการขยายอาณาเขตของรัฐขนาดใหญ่กว่า คือล้านนาและอยุธยา ซึ่งนำไปสู่การผูกญาติกันระหว่างน่านและสุโขทัย รวมถึงการสบถสาบานเป็นพันธมิตรกันซึ่งปรากฏใน*จารึกปู่สบถ* (พุทธศตวรรษที่ 20) และ*จารึกปู่ขุนจิดขุนจอด* (พ.ศ. 1935) พันธมิตรดังกล่าวแม้จะไม่ประสบความสำเร็จในการต่อต้านอำนาจของอยุธยา แต่ก็แสดงให้เห็นถึงการผูกโยงตัวเองของน่านในราชวงศ์ภูคาที่กำหนดที่ทางของตนเองไว้ในค่ายของสุโขทัย (และมีแนวโน้มว่าเมื่อภายหลังสุโขทัยคล้อยตามอยุธยา น่านก็ไหลไปอิงกับทางอยุธยาด้วย)

ความใกล้ชิดดังกล่าวทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่า ขนบธรรมเนียมรูปแบบพุทธศาสนาที่ผู้ปกครองน่านราชวงศ์ภูคายุคพุทธศตวรรษที่ 19-20 ใช้เป็นแนวทางศรัทธาอาจเป็นรูปแบบเดียวกับพุทธศาสนาในสุโขทัย ซึ่งทำให้การบันทึกถึงพระธาตุแช่แห้งในยุคแรกที่มีการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไม่ได้มีตำนานพระเจ้าเลียบโลกตามธรรมเนียมของล้านนาเข้ามาเชื่อมโยงด้วย และ

รูปแบบศิลปกรรม รวมถึงสถาปัตยกรรม ของน่านในช่วงเวลาดังกล่าวอาจมีอิทธิพลของสุโขทัยอยู่สูง ซึ่งคงทำให้เจดีย์พระธาตุแช่แห้งในยุคแรกอาจมีทรงแบบสุโขทัย

อย่างไรก็ตาม รูปทรงของพระธาตุแช่แห้งในปัจจุบันได้เปลี่ยนไปจากเดิมที่เคยเป็นศิลปะแบบสุโขทัยแล้ว นั่นเพราะเช่นเดียวกับสิ่งก่อสร้างทางศาสนาทั้งหลายของน่านที่เคยผ่านช่วงเวลาทรุดโทรมและการบูรณะหลายต่อหลายครั้ง พระธาตุแช่แห้งเองก็มีการเปลี่ยนแปลงและต่อเติมไปตามช่วงเวลาต่าง ๆ

เช่นเดียวกับที่การเกิดขึ้นของพระธาตุเป็นตัวสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางการเมืองของน่านกับสุโขทัย การที่พระธาตุเปลี่ยนทรงไปก็เป็นตัวสะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นกับน่านเช่นกัน

ล้านนากับท้าวขาก่าน

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและการเมืองครั้งสำคัญที่สุดครั้งหนึ่งของน่านเกิดขึ้นในช่วงเริ่มต้นพุทธศตวรรษที่ 21 เมื่อพระเจ้าติโลกราช กษัตริย์ล้านนาพิชิตเมืองน่านได้ใน พ.ศ. 1993 และผนวกน่านเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาอย่างสมบูรณ์โดยส่งขุนนางมาปกครองแทนราชวงศ์เดิมใน พ.ศ. 2005 ซึ่งส่งผลให้วัฒนธรรมแบบล้านนาไหลเข้ามาแทนที่ชุดวัฒนธรรมเดิมในน่าน ภายหลังจากความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จะพบได้ว่ารูปแบบศิลปกรรม ธรรมเนียมในการเขียนบันทึก รวมถึงตัวอักษรที่ใช้จารึกงานในน่านจะเริ่มเปลี่ยนไปใช้รูปแบบตามขนบเดียวกันกับพื้นที่อื่น ๆ ในล้านนาเพิ่มมากขึ้น และทำให้น่านกลายเป็นเขตพื้นที่วัฒนธรรมล้านนาไปในที่สุด

หนึ่งในตัวละครที่มีความสำคัญมากที่สุดในช่วงการเปลี่ยนผ่านของน่าน คือ “ท้าวขาก่าน” ซึ่งเข้ามาเป็นเจ้าเมืองน่านในช่วง พ.ศ. 2019-2023 ขุนนางคนดังกล่าวเป็นขุนศึกที่มีความสามารถในด้านการรบสูง และได้รับความชื่นชมอย่างมากทั้งจากบันทึกประวัติศาสตร์ของทางเชียงใหม่และน่านในฐานะผู้ป้องกันพรมแดนอาณาเขตล้านนาจากการรุกรานของแกว (เวียดนาม) ได้สำเร็จ

ท้าวขาก่าน เป็นเจ้าเมืองน่านที่ได้รับการแต่งตั้งจากเชียงใหม่ให้มาปกครองน่านในช่วง พ.ศ. 2019-2023 เป็นบุคคลที่ได้รับการกล่าวถึงทั้งในเอกสารประวัติศาสตร์ของเชียงใหม่ ของน่าน และรวมถึงเรื่องเล่าประเภทตำนานมุขปาฐะอื่น ๆ ในบทบาทของผู้ป้องกันเมืองน่านและพรมแดนตะวันออกของล้านนาจากสงคราม “แกวสี่แสน” เอาไว้ได้ ความสำเร็จดังกล่าวทำให้ภาพลักษณ์และตัวตนของท้าวขาก่านได้รับการยกย่องอย่างมาก โดยเฉพาะในกรณีของน่าน

ในการเล่าเรื่องและตำนานของน่าน ท้าวขาก่านไม่ใช่แต่เพียงวีรบุรุษสงครามที่มีความสามารถในการรบเท่านั้น บันทึกประวัติศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นตำนานฝ่ายวัดหรือพื้นเมืองยังยกย่องท้าวขาก่านในฐานะของศาสนูปถัมภกคนสำคัญของน่าน ที่เข้าไปบูรณะฟื้นฟูพระธาตุแช่แห้งและก่อเจดีย์องค์ใหม่ครอบทับองค์เดิม สร้างพระธาตุให้สมบูรณ์และยิ่งใหญ่งดงามขึ้นยิ่งกว่าเดิม การให้ความสำคัญกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวจะกลายเป็นต้นแบบที่ผู้ปกครองน่านยุคหลังถูกคาดหวังให้ปฏิบัติตาม และเป็นแบบแผนสำหรับการเป็น “ผู้ปกครองน่าน” ไปโดยปริยาย

การให้ความสำคัญกับท้าวขาก่านนั้น มีมากพอที่จะทำให้มีการ “แต่งตำนาน” ของพระธาตุแช่แห้งขึ้นเพิ่มเติม โดยอาศัยลักษณะการเล่าเรื่องแบบตำนานพระเจ้าเลียบโลกและพยายามผูกเรื่องพระธาตุเข้ากับท้าวขาก่านโดยเฉพาะตำนานพระธาตุแช่แห้งในสำนวนดังกล่าวจะระบุว่า ในอดีตชาติท้าวขาก่านเกิดเป็นแมงหมาเต้า และเคยได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ามาก่อน ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงทำนายว่าท้าวขาก่านต่อไปจะได้เกิดเป็นเจ้าเมืองน่านและกลายเป็นผู้สร้างสถานที่สถิตพระธาตุของพระพุทธเจ้า (คือพระธาตุแช่แห้ง) ให้รุ่งเรือง

ตำนานดังกล่าวไม่ได้ปฏิเสธการมีอยู่ของพญาการเมือง ผู้ได้รับพระธาตุมาจากสุโขทัยและเป็นผู้สร้างพระธาตุแช่แห้งเป็นคนแรก แต่สถานะของพญาการเมืองคือผู้เริ่มต้นเท่านั้น กลับเป็นท้าวขาก่านต่างหากที่เป็นผู้ถูกเลือกตามคำทำนายในตำนาน ซึ่งทำให้สถานะของท้าวขาก่านที่มีต่อพระธาตุแช่แห้งได้รับความสำคัญมากที่สุดในบรรดาผู้ที่มีความเกี่ยวพันกับองค์พระธาตุ

การเขียนตำนานดังกล่าว แม้จะเป็นเรื่องตำนานฝ่ายวัด แต่ก็แสดงให้เห็นอิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองที่ค่อนข้างชัดเจน คือ ชุดตำนานดังกล่าวเป็นการเขียนในยุคที่น่านกลายเป็นเขตอิทธิพลของล้านนาโดยสมบูรณ์แล้ว (ลักษณะการเล่าเรื่องแบบตำนานพระเจ้าเลียบโลกในตำนานชุดนี้เองก็ดูจะเป็นการรับอิทธิพลการเขียนวรรณกรรมของล้านนาที่แผ่มายังน่าน) และการปรากฏตัวของท้าวขาก่านที่ผูกเข้ากับประวัติพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ประจำดินแดนโดยมีความสำคัญล้ำไปยิ่งกว่าพญาการเมือง ก็บ่งชี้ให้เห็นถึงการแทนที่สถานะในกลุ่มชนชั้นปกครองที่อำนาจขุนนางล้านนาเข้ามามีพลังเหนือกว่าราชวงศ์ภูคา (พูคา) เดิม ทั้งชี้ให้เห็นถึงการกลืนกลายทางวัฒนธรรมไปสู่การเป็นล้านนาของน่าน หลังจากกลายเป็นส่วนหนึ่งของล้านนาตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นไป

การได้รับความยอมรับของท้าวขาก่านในเมืองน่านเป็นเสมือนความสำเร็จอย่างสมบูรณ์ในการผนวกน่านเป็นส่วนหนึ่งของเชียงใหม่ ท้าวขาก่านไม่เพียงถูกยกย่องในงานเขียนฝ่ายตำนานเมืองของน่านเท่านั้น แต่ยังมีการแต่งตำนานในลักษณะพระเจ้าเลียบโลกตามขนบของล้านนาขึ้นมาใหม่ให้กับพระธาตุแช่แห้ง โดยผูกโยงเนื้อเรื่องเข้ากับท้าวขาก่านด้วย เนื้อเรื่องดังกล่าว (*ตำนานฝ่ายวัด: พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด*) เล่าว่า

"...ในขณะนั้นยังมีแมลงหมาเต้าตัว 1 ออกจากสู่งตนมา แล้วก็น้อมไหว้วรปาท
แห่งพระพุทธเจ้า พระก็จิ่งแย้มหัวน้อย 1 เจ้าอานันทะก็ไหว้
ถวามว่า พระพุทธเจ้าแย้มหัวเหตุใดชา พระก็กล่าววว่า ดูราอานันทะ
ในเมื่อกูตถาคตนิพพานไปแล้ว อันว่าธาตุกูก็ซ้ำจักมาตั้งอยู่ที่นี้
ตราบต่อเท่า 5 พันพระวัสสา... ที่นี้จักได้ชื่อว่า แช่แห้ง แมงหมาเต้าตัวนี้
จักได้ เปนพระญากินเมืองอันนี้ชื่อว่า ท้าวขาก่าน มีตัวลายด้วยน้ำหมึก
ก็จักได้เลิกยังสาสนาตถาคตที่นี้ เมื่อช้อยท่านพราหมณ์ผู้นี้
จักได้เกิดเปนอุบาสกผู้ 1 จักได้โชตกะกับด้วยท้าวขาก่าน
ก็จักส้างสาสนากูหื้อรุ่งเรือง เมื่อช้อยภายหน้า หมื่นชะแล"

จะสังเกตได้ว่า เนื้อเรื่องดังกล่าวมุ่งกล่าวถึงท้าวขาก่านในฐานะผู้อุปถัมภ์พระศาสนาและเป็นผู้ทำให้ศาสนารุ่งเรืองขึ้นในน่าน การให้ความสำคัญกับท้าวขาก่านซึ่งเป็นขุนนางล้านนาเหนือพญาครานเมืองในความเกี่ยวข้องกับพระธาตุแช่แห้งของผู้แต่งตำนานนั้นดูออกจะเป็นเรื่องน่าสับสนในลำดับเวลาทางประวัติศาสตร์ แต่สำหรับผู้แต่งตำนานแล้ว เนื้อเรื่องดังกล่าวนี้สอดรับได้กับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ได้อย่างน่าอัศจรรย์ เพราะตัวตำนานเลือกที่จะเล่าย้อนไปในชาติภพก่อนหน้ามากกว่าจะยึดอยู่กับเนื้อหาปัจจุบัน ซึ่งยุคสมัยของพระพุทธเจ้าย่อมต้องมาก่อนยุคสมัยของพญาครานเมืองอย่างแน่นอน ทำให้ลำดับเวลาทางประวัติศาสตร์ (สำหรับผู้แต่งตำนาน) ไม่ถือว่าผิดเพี้ยนแต่อย่างใด สถานะของพญาครานเมืองคือผู้บุกเบิกทางในการก่อตั้งพระธาตุ เป็นการเติมเต็มคำทำนายในช่วงต้น แต่ในแง่ของความสำคัญแล้ว กลับเป็นท้าวขาก่านซึ่งในชาติก่อนเคยได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่จะกลายเป็นผู้วางหมุดหมายการมีอยู่ของพระธาตุ และจะเป็นผู้เสริมสร้างพระธาตุให้รุ่งเรืองและทำให้คำทำนายสมบูรณ์

การผูกเรื่องดังกล่าวจึงเป็นส่วนเชื่อมสุดท้ายที่แสดงให้เห็นถึงการกลืนกลายทางวัฒนธรรมของน่านให้เป็นไปในทิศทางเดียวกับล้านนา ซึ่งจะกลายเป็นชุดวัฒนธรรมหลักของน่านเรื่อยมาจนปัจจุบัน และตำนานพระธาตุดังกล่าวยังเป็นการแสดงอิทธิพลอย่างชัดเจนที่สุดของล้านนาที่ปรากฏให้เห็นแม้ในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดของน่านเอง

ทั้งนี้ ตำนานพระธาตุที่ผูกโยงกับท้าวขาก่านไม่ได้มีบทบาทแค่เพียงแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมล้านนาในน่านเท่านั้น แต่ตัวตำนานและตัวเรื่องราวของท้าวขาก่านยังกลายเป็นมาตรฐานใหม่สำหรับขุนนางหรือเจ้าผู้ปกครองน่านในยุคหลังต่อไป ในแง่ของการให้ความสำคัญต่อการบำรุงพุทธศาสนาและเป็นผู้อุปถัมภ์โดยตรงของพระธาตุ เพราะตำนานพระธาตุนั้นได้เน้นย้ำถึงความถูกต้อง, ความศักดิ์สิทธิ์, และความเชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างการสถาปนาของพระธาตุและตัวเมืองน่านเองอย่างสมบูรณ์แบบ ซึ่งกลายเป็นพันธะที่เจ้าเมืองหรือเจ้าผู้ปกครองน่านทุกคนจะต้องให้ความสำคัญกับพระธาตุแช่แห้งที่เป็นเสมือนอีกภาคส่วนหนึ่งของเมือง และกลายเป็นธรรมเนียมที่จำเป็นต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัดตลอดทุกยุคทุกสมัยของผู้ปกครองน่านสืบต่อมา

ศาสนา 5,000 ปี

มีความเชื่ออย่างหนึ่งในพุทธศาสนาซึ่งแพร่หลายในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ซึ่งค่อนข้างทรงอิทธิพลและมีบทบาทในการกำกับความคิดรวมถึงโลกทัศน์ของคนในยุคจารีตมาอย่างเนิ่นนาน ความเชื่อดังกล่าวคือแนวคิดที่ว่า ศาสนาพุทธจะดำรงอยู่ได้เพียง 5,000 ปี

ความเชื่อดังกล่าวดำเนินไปในกระแสเดียวกับชุดความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ (อนาคตพุทธเจ้า) ที่จะมาโปรดสัตว์โลกหลังจากผ่านยุค 5,000 ปีของพระศาสนาเดิม และจบยุคเข็ญไปแล้ว คติดังกล่าวยืนอยู่บนการตีความจากคัมภีร์อรรถกถา, อนาคตวงศ์ และผสมเข้ากับ*ตำนานพระมาลัย* (มาไลยสูตร) ซึ่งเป็นคัมภีร์ศาสนาที่ค่อนข้างแพร่หลายและรู้จักกันดีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื้อหาของคัมภีร์ศาสนาที่ผสมและประมวลกันออกมากลายเป็นคำสอนในลักษณะของการกระตุ้นให้ผู้คนเร่งกระทำความดีเพื่อสั่งสมบุญแล้วจะได้รอดพ้นจากกลียุคซึ่งจะมาถึงในอนาคต ก่อนจะได้กลับมาเกิดในยุคพระศรีอาริย์ ซึ่งเป็นการรับประกันว่าผู้ที่ได้มีชีวิตในยุคนั้นจะสามารถเข้าสู่นิพพานได้อย่างแน่นอน โดยการทำความดีเพื่อสั่งสมบุญมักออกมาในรูปแบบการทำความดี (ตามมาตรฐานสังคมยุคนั้น) การบริจาคทาน และการเข้าฟังเทศน์มหาชาติให้ครบกัณฑ์

อิทธิพลของความเชื่อดังกล่าวปรากฏให้เห็นได้ทั้งในงานพุทธศิลป์, ประเพณีทางศาสนา, และศาสนวัตถุจำนวนมากที่พบในภูมิภาค ซึ่งปรากฏเป้าประสงค์ของผู้ทำบุญจำนวนมากที่มุ่งหวังให้ตนได้เกิดในยุคพระศรีอาริย์และเข้าสู่นิพพาน ความเชื่อดังกล่าวยังปรากฏให้เห็นในคัมภีร์ใบลานเกี่ยวกับศาสนาหรือคัมภีร์ประเภทตำนานที่คัดลอกโดยภิกษุจำนวนมาก ที่ไม่เพียง

เล่าเรื่องทางศาสนาประกอบแทรก แต่ยังเล่าเรื่องกลียุคหลังพระศาสนาเสื่อมในส่วนท้ายของเนื้อเรื่องคัมภีร์เพื่อหวังกระตุ้นให้ผู้อ่าน (หรือผู้ฟังเทศน์) เร่งสั่งสมบุญก่อนจะไม่มีโอกาสได้ทำ การระบุปีในธรรมเนียมของล้านนาจำนวนไม่น้อยก็มักเขียนให้อยู่ในลักษณะของการ “นับถอยหลัง” โดยระบุเวลาที่เหลืออยู่ก่อนสิ้นสุดพุทธกาล เพื่อย้ำเตือนผู้คนถึงเวลาที่เริ่มหดสั้นลง

ปรากฏการณ์ในอีกลักษณะที่มักปรากฏควบคู่ไปกับความเชื่อว่าโลกจะถึงกาลอวสาน คือการเกิดขึ้นของผู้นำในลักษณะ “ตนบุญ” ที่ยกเอาข้ออ้างเรื่อง “การมาของยุคเข็ญ” และ “การสิ้นสุดยุคสมัย” มาเป็นตัวปลุกระดมผู้คน ความเชื่อดังกล่าวสามารถดึงดูดคนระดับล่างให้เข้าร่วมได้จำนวนมากอย่างไม่น่าเชื่อ ทั้งยังสามารถแพร่กระจายได้อย่างรวดเร็ว ในบางครั้งก็อาจเกิดกลุ่มที่เลียนแบบพฤติกรรมเดียวกันขึ้นพร้อมกันหลายแหล่งได้ด้วย ซึ่งถือเป็นปัญหาสำหรับเจ้าผู้ปกครองในยุคจารีต เพราะการเกิดขึ้นของบุคคลดังกล่าวมักตามมาด้วยความหวาดระแวงของพลเมือง ความจลาจล และภัยคุกคามอื่น ๆ ต่อเสถียรภาพของรัฐ โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่ผลกระทบจากปัจจัยภายนอกมีส่วนในการสร้างความไม่มั่นคงให้กับรัฐอยู่ก่อนแล้ว

การตัดไฟแต่ต้นลมโดยกำจัดผู้นำที่อ้างตัวว่าเป็นตนบุญแต่เนิ่น ๆ จึงมักเป็นสิ่งที่เจ้าผู้ปกครองจะทำหากมีโอกาส แต่ก็ไม่มีการรับประกันว่าขบวนการวันสิ้นโลกดังกล่าวจะสลายไปตามตัวผู้นำหรือไม่ แนวทางการป้องกันไม่ให้เกิดความคิดหรือขบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นเลยจึงเป็นแนวทางที่ปลอดภัยที่สุดสำหรับรัฐ ปฏิกิริยาของเจ้าเมืองหรือเจ้าผู้ปกครองในยุคจารีตจึงมักต้องพยายามแสดงออกถึงความมั่นคงทางศาสนาให้พลเมืองได้เห็นผ่านการทำนุบำรุงศาสนา หรือพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อชี้ให้เห็นว่า “ยุคเสื่อม” ของศาสนายังไม่ได้มาถึงในช่วงเวลาการนั่งเมืองของตน และการแอบอ้างใด ๆ ก็ล้วนแต่เป็นเรื่องเหลวไหลทั้งสิ้น

ในยุคสมัยของเจ้าอนันตวรฤทธิเดชและพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชปกครองน่าน เป็นช่วงเวลาที่น่านขยายพรมแดนกว้างไกลที่สุด แต่ก็เป็นช่วงที่เผชิญความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยที่ทำให้น่านสั่นคลอนมากที่สุดจากภัยคุกคามของตะวันตก น่าสังเกตว่าในช่วงเวลาดังกล่าวได้มีการบันทึกถึงการทำบุญเป็นจำนวนมาก รวมถึงมีการระบุถึงความพยายามในการกำกับวินัยสงฆ์ในทองที่ให้เคร่งครัด ภายใต้ความปะเหมาะของช่วงเวลา อาจเป็นไปได้ว่า ความไม่มั่นคงอันเกิดขึ้นจากการเมืองระหว่างรัฐอาจสร้างความกระทบเทือนทั้งต่อจิตใจและความเชื่อมั่นต่อรัฐของพลเมือง รวมถึงยังส่งผลกระทบต่อเนื่องถึงความไม่มั่นคงของสถานะเจ้าผู้ปกครองน่านด้วย ความคิดหรือมุมมองที่ว่า “ยุคสมัยกำลังจะเปลี่ยนไป” คงก่อตัวขึ้นทั้งในกลุ่มชนชั้นปกครองและคนใต้ปกครองอยู่บ้างแล้ว และคงมีผลพอสมควรต่อการดำเนินนโยบายของเจ้าผู้ปกครองน่าน ที่ไม่เพียงแต่จะต้องปรับตัวในหลายด้าน แต่ยังรวมถึงความพยายามในการดำรงรักษาจักรวาลของยุคเก่าให้ตั้งมั่นไว้ได้ ด้วยการแสดงออกของการเป็นเจ้าผู้อุปถัมภ์ค้ำจุนพระศาสนาให้ประจักษ์ต่อสายตาชาวน่านอยู่หลายต่อหลายครั้ง การทำบุญสุนทานทั้งหลายอาจถูกมองจากกลุ่มชนชั้นปกครองว่าเป็นการเสริมชะตาและสร้างความมั่นคงทางจิตวิญญาณของตัวผู้ปกครองเอง แต่สำหรับผู้อยู่ใต้ปกครองแล้ว พิธีกรรมและงานบุญถือเป็นตัวแทนของการดำรงอยู่ของศาสนา ถือเป็นคำมั่นสัญญาว่ายุคเสื่อมจะยังไม่เกิดขึ้น

เมื่อพิจารณาว่า ในยุคของเจ้าอนันตวรฤทธิเดชและพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช ไม่มีรายงานของการกบฏในลักษณะของขบวนการตนบุญขนาดใหญ่หรือการลุกลามของแนวคิดยุคเซ็ญ ก็อาจถือได้ว่า ความพยายามในการสร้างความสงบผ่านนาฏกรรมทางศาสนาของรัฐดังกล่าวประสบความสำเร็จในการชักจูงความคิดพลเมืองให้เชื่อมั่นในการค้ำจุนจักรวาลเก่าเอาไว้ได้ และอาจถือเป็นการประสบความสำเร็จอย่างงดงามของเจ้าผู้ปกครองน่านในช่วงสุดท้ายของโลกยุคจารีต

เมืองก่นพระธาตุพัง

ล้านนากลายเป็นส่วนหนึ่งของพม่าในพุทธศตวรรษที่ 22 ส่งผลให้น่านกลายเป็นหนึ่งในเขตอิทธิพลของพม่าตามไปด้วย ช่วงเวลาใต้การปกครองของพม่าซึ่งต่อเนื่องมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 23 และต้นพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นยุคสมัยที่ผู้บันทึกพงศาวดารน่านให้รายละเอียดไว้ค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับยุคอื่น ๆ สาเหตุประการหนึ่งเพราะเจ้าเมืองที่ถูกส่งมาปกครองถูกสลับย้ายเปลี่ยนอยู่บ่อยครั้งโดยไม่ได้มีภารกิจที่โดดเด่นในน่าน ทว่าเหตุการณ์ที่ผู้บันทึกพงศาวดารช่วงดังกล่าวให้ความสำคัญอย่างมากคือการ “ฟื้น” หรือการ “ลุกฮือ” ของขุนนางท้องถิ่นในน่านต่อราชสำนักพม่า ซึ่งทุกครั้งล้วนแล้วแต่ประสบความล่มเหลวและนำมาซึ่งความสูญเสียของเมืองน่าน แม้การลุกขึ้นต่อต้านอำนาจต่างถิ่นอาจถูกมองว่าเป็นวีรกรรมที่สำคัญ แต่ความล้มเหลวที่ตามมาถูกผู้บันทึกพงศาวดารมองว่าการก่อกบฏในแต่ละครั้งเป็นความหุนหันพลันแล่น ไม่รอบคอบ และล้วนแต่นำมาซึ่งความพินาศของเมือง

การก่อกบฏที่ส่งผลกระทบต่อน่านมากที่สุดในพุทธศตวรรษที่ 23 คือการก่อกบฏของพระเมืองราชาใน พ.ศ. 2246 กองทัพพม่าที่บุกเข้ามาปราบกบฏกวาดต้อนคนและเผาทำลายล้างเมืองน่านครั้งใหญ่จนนำไปสู่การกลายเป็นเมืองร้างอยู่ช่วงเวลาหนึ่ง การทำลายครั้งดังกล่าวคงกระทบจิตใจของผู้บันทึกพงศาวดารมาก เพราะไม่เพียงแต่จะเป็นการทำลายที่รุนแรงแต่ยังถึงกับทำให้บ้านเมืองไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ใน*พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด*กล่าวโทษว่าเป็นเพราะพระเมืองราชาไม่ฟังคำห้ามปรามของสังฆราชและขุนนางประจำเมือง แต่ไปฟังคำยุยงของคนต่างถิ่น คือ “ลาวโจรแสนแก้ว” จนลงเอยด้วยความพินาศของเมืองและอาณาประชาราษฎร์

หนึ่งในภาพที่ผู้บันทึกพงศาวดารให้ความสำคัญและใช้เป็นภาพแทนความล่มสลายและบ้านเมืองที่ถูกทำลายคือพระธาตุแช่แห้ง ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองที่ได้รับการเคารพนับถือมาตลอด แต่ภายใต้การถูกทำลายในครั้งนั้นทำให้พระธาตุที่ควรจะเป็นที่สักการะตั้งมั่นกลับต้อง “หลุพัง” ภาพความเสียหายของพระธาตุแช่แห้งที่เป็นตัวแทนถึงความเสื่อมสูญของเมืองน่านนั้นถูกนำกลับมาเขียนอธิบายถึงอีกครั้งในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ซึ่งน่านอยู่

ในยุคความวุ่นวายไม่ต่างกัน โดยกล่าวถึงพระธาตุว่า “(ถูก)โจรผู้ร้ายก็มาหักม้างเทยังยอดมหาเจดีย์เจ้าแช่แห้งเอาเก้งลงเสียสันนั้น”

ในแง่ของการบันทึกพงศาวดาร พระธาตุแช่แห้งกับเมืองน่านนั้นแทบจะถูกอธิบายให้กลายเป็นภาพสะท้อนของกันและกัน นั่นหมายถึง เมื่อเมืองน่านรุ่งเรืองสมบูรณ์พระธาตุก็จะถูกให้ภาพที่รุ่งเรืองไปด้วย แต่ยามที่เมืองเปล่าร้างพระธาตุก็อยู่ในสภาวะเสื่อมโทรม นั่นเป็นเพราะในทัศนะของผู้บันทึกพงศาวดารในอดีตให้ความสำคัญและมีความผูกพันกับพระธาตุคู่บ้านคู่เมืองดังกล่าว เรื่องราวของเมืองน่านที่ถูกบันทึกจึงถูกอ่านอยู่บนเรื่องราวความเป็นไปของพระธาตุด้วยในที

ความผูกพันดังกล่าวใช่แต่จะมีเพียงเฉพาะผู้บันทึกพงศาวดารเท่านั้น บรรดาเจ้าเมืองและเจ้าผู้ปกครองน่านในยุคต่อ ๆ มาก็มีความรู้สึกไม่ได้ต่างกัน และมีความพยายามที่จะฟื้นฟูพระธาตุจากสภาพเสื่อมสลายให้กลับมาสมบูรณ์ได้อีกครั้ง โดยมักจะเป็นวาระสำคัญในอันดับต้น ๆ อยู่เสมอ แม้การกระทำดังกล่าวถือเป็นพันธะหนึ่งของผู้ปกครองที่ต้องมีต่อพระศาสนาอยู่แล้ว แต่ในขณะเดียวกันความพยายามดังกล่าวก็แสดงให้เห็นว่าตัวพระธาตุมีความสำคัญในแง่ของความรู้สึกต่อการตั้งมั่นของบ้านเมืองต่อผู้ปกครองและพลเมืองรัฐ หลายครั้งในพงศาวดารน่านจะพบว่า แม้ผู้นำในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ จะไม่ได้มีความพร้อมใด ๆ เลย แต่การมุ่งบูรณะพระธาตุแช่แห้งก็มักเป็นสิ่งที่ผู้นำน่านให้ความสนใจ แม้บางครั้งจะไม่สามารถก่อสร้างเจดีย์ให้กลับมาตั้งมั่นได้อีกครั้ง แต่การหักร้างถางพงในบริเวณพระธาตุก็เป็นสิ่งที่ผู้นำน่านพยายามจะทำเพื่ออุทิศถวาย และเพื่อเป็นการรักษาสภาพการดำรงอยู่ของพระธาตุไม่ให้เลือนหายไป

ภาพติดตาของความรุ่งเรืองและความล่มสลายของเมืองที่สะท้อนอยู่ใต้เงาพระธาตุแช่แห้ง รวมถึงพันธะของผู้ปกครองที่ถูกคาดหวังจากพลเมือง ทำให้ผู้ปกครองน่านที่จะเข้ามาในยุคใหม่ไม่อาจทอดทิ้งพระธาตุแช่แห้งไปได้ และภายใต้กระบวนการฟื้นฟูน่านของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ พระธาตุแช่แห้งเป็นจุดที่ไม่อาจละเลยไปได้ เพราะเมืองน่านจะไม่มีวันกลับมาสมบูรณ์ดี จนกว่าพระธาตุดังกล่าวจะกลับคืนมาอยู่ในสภาพอันสมบูรณ์อีกครั้ง

การเติมเต็มความสมบูรณ์ ณ จุดหมายปลายทาง

มีเรื่องเล่าประหลาดเกี่ยวกับพระธาตุแช่แห้งในยุคต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ที่ปรากฏใน*ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน* โดยเล่าถึงช่วงเวลาที่เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญเพิ่งจะเดินทางกลับมาตั้งศูนย์กลางที่เมืองน่านได้ในระยะแรกว่า

"ในจุลศักราชได้ 1157 ตัวนั้น มาฮอดเถิงเดือน 9 หั้น ก็มาบังเกิดยังเหตุการณ์ในเมืองงั่วที่นั้น ด้วยเทพสังหรแสร้งอาเภทเปนเปรตเปนยักษ์เวทนามากวนกวีบุบตียังตุ๊พระในวัดหลวงเมืองงั่วที่นั้นทั้งชาวบ้านก็บุบตี
ก็บอกกล่าวแลเขียนหนังสือมาซัดขว้างหื้อ ว่าเปนรุกขเทวดาอยู่รักษายังพระธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้ง พระธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้งนั้นเปนที่สัพพัญญูเจ้าแลอรหันตาเจ้าทั้งหลายเอาธาตุเจ้ามาฐาปนาตั้งไว้ เราท่านได้สร้างไว้แต่ก่อนก็ปลดพังเสีย สูทั้งหลายบ่สร้างบ่แปง ต่อนี้ไปหื้อสูได้สร้างแปงหื้อดีเหมือนเก่า ครั้นสูบ่สร้างบ่แปงยังพระธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้งที่นั้นหื้อรุ่งเรืองดีงามเหมือนดังเก่านั้น ตูก็ควรกวีกระทำหื้อเปนอันตรายบ่ยั้งแลสูสร้างแปงหื้อรุ่งเรืองดีงามเหมือนเก่าดังอันตูทั้งหลายก็บ่ทุบตีกวนกวีแล ว่าอั้น"

เรื่องดังกล่าวอาจมองว่าเป็นเพียงเรื่องเหนือธรรมชาติตามความเชื่อของคนยุคเก่าก่อนก็ได้ แต่เมื่อพิจารณาว่าพงศาวดารน่านเขียนถึงเรื่องอภินิหารน้อยมาก เรื่องดังกล่าวก็เป็นเรื่องที่สมควรนำมาพิจารณาถึงจุดมุ่งหมายของผู้บันทึกพงศาวดาร ความเป็นไปได้ของเรื่องดังกล่าวนั้นอาจแสดงถึงนัยได้หลายอย่าง เช่น การเกิดเรื่องที่เมืองงั่วอาจสื่อถึงความพยายามของเมืองงั่ว (ขณะนั้นอยู่ในการดูแลของเจ้ามงคลวรยศ) ที่จะดึงความสนใจของผู้ปกครองน่านให้กลับไปที่ฐานที่มั่นเดิมอีกครั้ง อาจเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกันระหว่างจุดเริ่มต้นการฟื้นฟูน่านที่เมืองงั่วและจุดสิ้นสุดที่พระธาตุแช่แห้ง อาจเป็นความพยายามให้พื้นที่ทางประวัติศาสตร์ต่อเจ้ามงคลวรยศ หรืออาจเป็นไปได้แม้กระทั่งว่าตัว*ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*อาจจะคัดลอกผิด (*พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด*เขียนว่าสถานที่เกิดเหตุเป็นพระธาตุพลูแช่ ไม่ใช่พระธาตุแช่แห้ง) แต่ไม่ว่าความคิดเบื้องหลังต่อการบันทึกดังกล่าวจะเป็นอย่างไร ประเด็นสำคัญที่ผู้บันทึกต้องการเน้นย้ำให้เห็นภายใต้ปรากฏการณ์ประหลาดดังกล่าวก็คือท้ายที่สุดแล้วเหตุการณ์นั้นได้คลี่คลายไปด้วยบารมีของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ

เรื่องอภินิหารเกี่ยวกับพระธาตุแช่แห้งและเจ้าผู้ปกครองน่านไม่ได้จบลงเพียงแค่นั้น ใน*ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในวันยกเกี้ยงฉัตรพระธาตุแช่แห้งของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญไว้อย่างพิสดารว่า

"ในวันเดือน 3 เพ็งนั้น (จุลศักราช 1151) ยามเมื่อเอาเกี้ยงกางนั้นเทพทิพเจ้าก็หื้อหันยังอัจฉริยอัศจรรย์... อนึ่งก็ได้หันคิชฌราชาคือว่าพระยาแร้ง 4 ตัวก็มาแอบร่อนอยู่ที่มหาธาตุเจ้าหั้นแล หื้อคนทั้งหลายได้รู้หันสู่คนสู่คนหั้นแล อนึ่งคือได้ยินเสียงเหมือนดังเสียงนกยูงบินมาแต่ทิศก้ำใต้นั้น แต่เล็งดูแท้พ่อยบ่หัน อนึ่งคือได้หันยังงูตัว 1 ตามแห่งพระยาเจ้าเข้าไปที่ข่วงบริเวณแห่งมหาธาตุเจ้าแล้วก็กลับหายไปหั้นแล อนึ่งในขณะเมื่อชักรูปหงษ์คาบเกี้งขึ้นนั้น อันว่ากลีบฟ้าแลเมฆทั้งหลายก็กลับหายไปเสี้ยงใต้พื้นฟ้าอากาศภายบนก็ใสสว่างบริสุทธิมากนักยามนั้นแล อนึ่งเล่าดาวยังฟ้าก็ปรากฏหื้อหันแก่คนทั้งหลายเมื่อเที่ยงวันนั้นแล อนึ่งฝนก็ตกลงมาหันเม็ดอยู่แท้เหมือนจักถูกตนคนทั้งหลาย เหมือนจักขยุ้มถือเอาได้นั้นแท้ ก็พอยบ่จับถูกตนคนทั้งหลายสักคนตกลงมาบ่ขาดสายนานได้ 2 วันจิงหายแล มี 6 ประการแล เจ้าหลวงอัตถวรปัญโญครั้นว่าท่านได้หันอัจฉริยทั้งหลายอันบ่ห่อนได้หันในกาลเมื่อก่อนสักเทือะสันนั้น ท่านก็บังเกิดปิติโสมนัศชมชื่นยินดีหาประมาณบได้ มากนักหั้นแล"

จึงเห็นได้ว่า การแสดงปาฏิหาริย์ของเจ้าผู้ปกครองที่วัดพระธาตุแช่แห้งนั้นเป็นเรื่องสำคัญสำหรับผู้บันทึกพงศาวดารน่านมาก และถือเป็นเรื่องที่จำเป็นต้องบันทึก เพื่อแสดงให้เห็นถึงสิทธิธรรม (ในแง่นี้คือบุญญาธิการ) ของเจ้าผู้ปกครองน่านองค์ใหม่ ผู้ไม่เพียงแต่จะเป็นเชื้อสายหลวงติ๋น แต่ยังเป็นผู้ก่อร่างสร้างน่านขึ้นมาใหม่ให้สำเร็จด้วย การแสดงออกถึงปาฏิหาริย์นี้จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องแสดง ณ บริเวณที่พระธาตุตั้งอยู่ ไม่ใช่เพียงเพราะพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดทางพุทธศาสนาของน่าน แต่ยังเป็นเพราะตัวพระธาตุเองที่ถูกมองภาพว่าเชื่อมโยงอยู่กับความหมายของเมือง การได้รับอำนวยพรจากพระธาตุจึงย่อมหมายถึงการยอมรับต่อสถานะเจ้าผู้ปกครองน่านของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญด้วยเช่นกัน

นั่นเพราะในการฟื้นฟูพระธาตุแช่แห้งอย่างยิ่งใหญ่ในคราวดังกล่าวไม่ได้มีความหมายแต่เพียงการกออิฐสร้างเจดีย์ แต่หมายถึงการประกาศความสำเร็จในการฟื้นฟูเมืองน่านให้กลับมาเป็นบ้านเมืองได้อีกครั้ง และภายใต้มโนภาพ

ที่ผูกเมืองน่านเข้ากับพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ที่แช่แห้ง การฟื้นฟูพระธาตุย่อมเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้พลเมืองเห็นอย่างทั่วกันว่าการเดินทางอันยาวนานของการฟื้นฟูน่านได้บรรลุผลสำเร็จแล้ว และการเฉลิมฉลองพระธาตุให้รุ่งเรืองย่อมจะเป็นการรับประกันในภายภาคหน้าว่าน่านที่ฟื้นฟูขึ้นมาใหม่จะเปล่งประกายรุ่งโรจน์เช่นเดียวกับจังโกที่ส่องประกายรัศมีให้กับพระธาตุ

บทที่ 7

น่าน (อีกครั้ง): ยุคใหม่และผู้มาใหม่

ราว พ.ศ. 2436 เกือบ 100 ปีหลังการฟื้นฟูและสร้างน่านใหม่ของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ น่านในช่วงเวลาดังกล่าวกำลังอยู่ในจุดสูงสุดของการพัฒนา เจ้าผู้ปกครองคนแล้วคนเล่าขยายพื้นที่อำนาจออกไปจนชนพรมแดนของสิบสองพันนา หัวเมืองทั้งเหนือและใต้ที่เคยว่างเปล่าถูกเติมเต็มด้วยผู้คนจากหลายแหล่งที่ทั้งอพยพและกวาดต้อน ชุมชนและพื้นที่กสิกรรมกลับมาผุดขึ้นตามที่ราบลุ่มริมแม่น้ำ และตัวเมืองน่านอันเป็นศูนย์กลางของรัฐก็เต็มไปด้วยบ้านเรือนและวัดวาอาราม

หนึ่งในวัดที่โดดเด่นเป็นพิเศษคือวัดทรงจัตุรมุขใจกลางเมือง สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป 4 ด้าน แทนพระพุทธเจ้า 4 พระองค์ และเป็นเหมือนสัญญาณการรอคอยพระพุทธเจ้าองค์ที่ 5 ตามความเชื่อเรื่องพระเจ้า 5 พระองค์ ที่จะเสด็จมาโปรดสัตว์ในยุคสุดท้ายของภัทรกัป ยิ่งไปกว่านั้น ภายในตัววิหารของวัดดังกล่าวยังมีภาพฝาผนังที่ดูงดงามเป็นพิเศษคอยดึงดูดสายตาของผู้มาเยือน

วัดแห่งนั้นคือวัดภูมินทร์ เชื่อกันว่าแรกสร้างในยุคของเจ้าเจตบุตรพรหมินทร์สมัยล้านนาอยู่ใต้ปกครองของราชวงศ์ตองอู ก่อนจะถูกทิ้งร้างและบูรณะสลับกันไปมาตามสภาพการเมืองของเมืองน่าน และได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดช เจ้าผู้ปกครองน่านราชวงศ์หลวงตื๋นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ที่นอกจากจะซ่อมบำรุงตัววิหารแล้ว ยังมีการวาดจิตรกรรมที่ฝาผนังด้วย

ผู้มาเยือนคนหนึ่งกำลังยืนชมภาพฝาผนังดังกล่าว หนวดเฟิ้มเหนือปากและเสื้อนอกที่สวมคลุมชุดแขนยาวบ่งบอกว่าไม่ใช่คนท้องถิ่น ผู้มาเยือนคน

นั้นไม่ได้มาทำบุญอย่างแน่นอน แต่มาในฐานะของผู้สังเกตการณ์และทูตของบริติชเบอร์มา นามว่า เจมส์ จอร์จ สก็อต

"ภาพเหล่านี้แสดงให้เห็นเส้นทางน้ำที่แบ่งระหว่างพวกพม่า พวกลาว พวกสยาม และพวกจีน พร้อมด้วยเรือกลไฟหลายลำ และชาวต่างชาติที่ดูไม่น่านับถือ ซึ่งเห็นได้ชัดว่าเป็นชาวฝรั่งเศสโดยดูจากหมวกเคปิ (kepi) ท่าทางของพวกเขาดูก้าวร้าวและรูปลักษณ์กระเซอะกระเชิงของแต่ละคนก็สื่อถึงการหาเรื่อง"

ภาพที่เขียนถึงกลุ่มคนหลากหลายที่มานั้นเป็นเรื่องปกติ สังคมของน่านนั้นเป็นสังคมที่มีหลายกลุ่มชาติพันธุ์เป็นพื้นฐานอยู่แล้ว นอกจากนี้คนน่านและคนในล้านนาค่อนข้างคุ้นเคยกับการมีคนพม่าตั้งถิ่นฐานในเขตเมืองของตนมานานแล้ว เช่นเดียวกับชาวสยามที่มีสถานะเป็นเจ้าประเทศราชของน่านตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา ชาวจีนที่เป็นห้อนั้นเดินทางติดต่อค้าขายกับพื้นที่ตอนในภาคพื้นทวีปมาเนิ่นนาน ขณะที่ชาวจีนโพ้นทะเลก็เริ่มตามชาวสยามเข้ามาทำการค้าต่าง ๆ ในพื้นที่ของเมืองน่านจนเป็นที่คุ้นชิน

แต่การปรากฏตัวของภาพกลุ่มชาวตะวันตกที่สวมหมวกเคปิพร้อมด้วยเรือกลไฟนั้นเป็นองค์ประกอบใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน และภาพที่ถูกวาดออกมาก็สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการตระหนักต่อยุคสมัยใหม่ที่น่านกำลังเผชิญหน้าอยู่

น่านกับการเมืองระหว่างรัฐ

"ดั่งเมืองน่านเอาเปนเมืองพระปู่พระตาเปนบ้านพี่เมืองน้อง"

- ประวัติเมืองเชียงแขง ฉบับวัดท่าพร้าว

ในช่วงต้นของการฟื้นฟูเมือง แม้เจ้าผู้ปกครองน่านจะการประสบความสำเร็จในการฟื้นฟูเมืองและแสวงหากำลังคนเข้ามาเพิ่มเติมในสังกัดของตน แต่โลกของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 นั้นไม่ได้มีเพียงน่านที่ดำรงอยู่เพียงรัฐเดียว และความสามารถในการ

ฟื้นฟูดินแดนขึ้นมาได้ในระยะแรกไม่ได้รับประกันว่ารัฐที่สู้อุตส่าห์ฟูมฟักขึ้นมาจะไม่ถูกทำลายล้างในระยะเวลาต่อมา กลุ่มบรรดารัฐขนาดเล็กตอนในภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มักมีลักษณะการเมืองที่พยายามพึ่งอิงกับรัฐขนาดใหญ่กว่าพร้อม ๆ ไปกับแข่งขันกันเอง ในระยะเวลาใกล้เคียงกับที่น่านฟื้นตัวขึ้นมาภายใต้การนำของราชวงศ์หลวงติ๋น มีหลายเหตุการณ์ที่บ่งชี้ว่าผู้นำท้องถิ่นและดินแดนที่พยายามฟื้นตัวขึ้นมาจากสภาพสุญญากาศทางการเมืองสามารถล่มสลายลงได้ทุกเมื่อหากสถานการณ์การเมืองภายในภูมิภาคมีแนวโน้มที่จะไม่เป็นมิตรกับเจ้าผู้ปกครอง เช่น การสูญเสียอำนาจของพระยาวชิรปราการในเชียงใหม่ พ.ศ. 2322 หรือการที่เวียงจันทน์บุกเข้าไปตีเมืองหลวงพระบางแล้วจับเจ้าผู้ปกครองลงมาขังไว้ที่กรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2334 เหตุการณ์ดังกล่าวเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า ในยุคจารีตปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้รัฐและสายตระกูลของผู้ปกครองรัฐดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง เจ้าผู้ปกครองดินแดนหนึ่ง ๆ จำเป็นต้องมีความสามารถในการรับรู้ถึงสถานการณ์ความเป็นไปของภูมิภาคและไหวตัว หรือ ปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่อาจเกิดขึ้นได้ทุกเมื่อ

ในแง่หนึ่ง จะพบว่า เจ้าผู้ปกครองน่านในราชวงศ์หลวงติ๋นประสบความสำเร็จอย่างสูงในการปรับตัวและการดำรงสถานภาพความเป็นเจ้าผู้ปกครองได้อย่างต่อเนื่อง ด้านหนึ่งคือ น่านพยายามสร้างภาพลักษณ์ประเทศราชที่ดีต่อกรุงเทพฯ ทำให้พระมหากษัตริย์ในกรุงเทพฯ รับประกันสถานภาพความเป็นรัฐเอกเทศและสถานภาพความเป็นเจ้าผู้ปกครองของตระกูลหลวงติ๋น การรับประกันดังกล่าวทำให้น่านอยู่ในความคุ้มครองของกรุงเทพฯ และรัฐอื่นที่เป็นประเทศราชกับกรุงเทพฯ เช่นเดียวกัน ไม่มีโอกาสในการอ้างสิทธิ์ทับซ้อนในพื้นที่ใต้อำนาจของน่านได้

เจ้าผู้ปกครองน่านยังพยายามสร้างภาพลักษณ์ของน่านให้เข้มแข็งและเป็นที่ยำเกรงต่อรัฐเพื่อนบ้านด้วย หลังจากความสำเร็จในการตีเชียงแสน พ.ศ. 2345 น่านอ้างสิทธิ์ในพื้นที่จำนวนมากที่เคยเป็นพันนาของเชียงแสน และกวาดต้อนทรัพย์สินกำลังคนเข้ามาเพิ่มเติมในอาณาบริเวณของตน การกวาดต้อนดังกล่าวกลายเป็นทุนสำหรับต่อยอดในการขยายอำนาจของน่าน เพราะจะปรากฏว่าภายหลังจากช่วงเวลาดังกล่าว น่านจะยกทัพขึ้นไปบุกตีและกวาดต้อน

คนในกลุ่มเมืองเชียงแขงและสิบสองพันนาบ่อยขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ การยกกองทหารดังกล่าวคือการอาศัยโอกาสต่อการสูญเสียอำนาจนำของพม่าในพื้นที่กลุ่มเมืองของชาวไทลื้อ ซึ่งไม่เพียงแต่จะนำมาซึ่งการกวาดต้อนสินทรัพย์กำลังคนของน่าน แต่ยังเป็นความพยายามในการประกาศอำนาจให้กลุ่มเมืองในอาณาบริเวณใกล้เคียงได้รับทราบถึงความเข้มแข็งของน่าน รวมถึงเป็นความพยายามในการขีดเส้นแบ่งอิทธิพลให้ดินแดนรายรอบได้รับรู้ด้วย

มีเพียงช่วงระยะเวลาเดียวเท่านั้น ที่น่านหลังการฟื้นฟูประสบปัญหาติดขัดในเรื่องการเมืองระหว่างรัฐ นั่นคือช่วง พ.ศ. 2369 ซึ่งเกิดกรณีกบฏของเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ ช่วงเวลาดังกล่าวถือเป็นห้วงเวลาสำคัญที่ทดสอบอำนาจนำของกรุงเทพฯ ต่อบรรดาประเทศราช และการเลือกข้างฝ่ายผิดยอมจะนำมาซึ่งความล่มสลายของสายเครือตระกูลเจ้าผู้ปกครองรัฐเอง น่านในช่วงเวลาดังกล่าวถูกวิจารณ์โดยแม่ทัพกรุงเทพฯ และหัวเมืองเหนือของกรุงเทพฯ อย่างยิ่งว่าไม่เอาใจใส่ต่อราชการ เอกสารในช่วงร่วมสมัยถึงกับมีรายงานต่อความไม่ชอบมาพากลของการเคลื่อนทัพของเมืองน่าน และมีการตั้งข้อสงสัยว่าเวียงจันทน์พยายามติดสินบนน่านด้วยดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงแลกกับการที่เมืองน่านจะไม่เคลื่อนทัพข้ามน้ำโขงไปช่วยสยามตีเวียงจันทน์

อย่างไรก็ตาม ภายหลังเมื่อกรุงเทพฯ ตีเวียงจันทน์ได้ และพิสูจน์ให้เห็นว่าสยามไม่ได้อ่อนแอลงแต่อย่างใด ทำให้ความเคลื่อนไหวของน่านกลับมาอยู่ในท่าทีที่ฝักใฝ่ต่อสยามอีกครั้ง และให้ความร่วมมือทุกรูปแบบต่อกรุงเทพฯ ในการเฝ้าดูสถานการณ์ในเวียงจันทน์และแถบรอยต่อพรมแดนต่าง ๆ ทำให้ข้อครหาในช่วงสงครามเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ถูกยกทิ้งไป ความไว้ใจของกรุงเทพฯ ต่อน่านยังมากขึ้นถึงขั้นที่ว่าให้น่านเป็นผู้ช่วยรักษาหลวงพระบางใน พ.ศ. 2370 และในช่วงสงครามเชียงตุง พ.ศ. 2395 กรุงเทพฯ ยกให้น่านเป็นผู้ดูแลหลักต่อเรื่องปัญหาที่เกิดขึ้นในเชียงรุ่ง

การดำเนินรูปแบบความสัมพันธ์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ของน่านนั้นยังอิงอยู่กับลักษณะความสัมพันธ์แบบรัฐจารีต และระเบียบโลกรวมถึงจักรวาลทัศน์ตามความเข้าใจของน่านก็ยังอิงอยู่กับคติค่านิยมแบบเก่า ซึ่งแม้จะยังผลให้น่านประสบความสำเร็จอย่างยิ่งยวด

ตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา แต่แบบแผนกิจการดังกล่าวกลับไม่สามารถแสดงประสิทธิภาพออกมาได้ในช่วงระเบียบโลกใหม่ของยุคอาณานิคม

อาณานิคมหน้าบ้าน

การปรากฏตัวของชาติตะวันตกในแถบดินแดนอดีตอาณาจักรล้านนาอาจไม่ใช่เรื่องเกินความคาดหมาย หากพิจารณาว่า บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษประสบชัยชนะเหนือพม่าและได้ครอบครองพื้นที่ในรัฐมอญมาตั้งแต่ พ.ศ. 2369 แล้ว และทางด้านของกรุงเทพฯ เองก็ทำสนธิสัญญาเบาว์ริ่งกับสหราชอาณาจักรใน พ.ศ. 2398 การปรากฏตัวดังกล่าวคงสร้างความรับรู้ให้กับกลุ่มชนชั้นปกครองในพื้นที่ตอนในภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่พอสมควร เพราะในเอกสารท้องถิ่น เช่น *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่* หรือพื้นเมืองเชียงแขง เริ่มปรากฏคำว่า คุลวา (หรือ กุลา หรือ กะลา) ในฐานะคำสำหรับเป็นชื่อสำหรับเรียกชาวตะวันตกในเบงกอล การมาของชาวอังกฤษยังหมายถึงการมาของสินค้าจากฝั่งตะวันตก เงินปอนด์ และรูปแบบการทำธุรกิจไม้สักในแถบภูมิภาคนี้ด้วย

ด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์แล้ว อาจกล่าวได้ว่าการปรากฏตัวของอังกฤษในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ยังไม่ได้ส่งผลกระทบต่อน่านมากนัก ต่างจากเชียงใหม่ที่ติดต่ออยู่กับพื้นที่ของอังกฤษผ่านเมืองมะละแหม่งและการเข้ามาของอังกฤษทำให้เกิดกรณีพิพาทจนทำสนธิสัญญากันใหม่ใน พ.ศ. 2402 น่านนั้นอยู่ไกลจากทะเลมากเกินกว่าจะได้รับผลกระทบทางการเมืองโดยตรงจากการมาของชาวอังกฤษ กว่าที่เอกสารท้องถิ่นของน่านจะกล่าวถึงชาวอังกฤษ (ในชื่อเรียก “ผาหลั่ง”) อย่างชัดเจนก็ล่วงเข้า พ.ศ. 2418 แล้ว โดยเป็นการกล่าวถึงกรณีคนในบังคับของอังกฤษเสียชีวิตในแถบของเมืองน่าน ซึ่งไม่ได้แสดงถึงความเปลี่ยนแปลงหรือผลกระทบต่อรูปแบบการเมืองระหว่างรัฐของน่านเท่าใดนัก

ชาวอังกฤษปรากฏตัวในฐานะตัวแปรต่อความเปลี่ยนแปลงของน่านอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2434 เมื่ออังกฤษพิชิตพม่าได้และทางกรุงเทพฯ ระแคะระคายว่าอังกฤษจะอ้างสิทธิ์ในดินแดนอื่นที่เคยส่งบรรณาการไปให้พม่า นำไปสู่ปัญหา

เรื่องสถานะของเมืองสิง ที่เป็นเมืองซึ่งน่านอ้างสิทธิ์ ทว่าปกครองโดยเจ้าผู้ปกครองเชียงแขง (และพลเมืองเป็นไทลื้อ) ความพยายามดังกล่าวเป็นการพยายามสลายสภาพการเมืองของรัฐตอนในภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในอดีตที่เต็มไปด้วยสภาพคลุมเครือของอำนาจ การกระทำดังกล่าวทำให้เจ้าผู้ปกครองน่านเสียสิทธิ์ในดินแดนของเมืองสิงไป และเมืองสิงกลายเป็นประเทศราชโดยตรงต่อกรุงเทพฯ อย่างไรก็ตาม ปัญหาเรื่องเมืองสิงนั้นเป็นเรื่องดินแดนที่อยู่สุดปลายอำนาจของเจ้าผู้ปกครองน่านมาก การเปลี่ยนแปลงสถานะของเมืองสิงไม่ได้ส่งผลกระทบต่อเมืองน่านหรือเจ้าผู้ปกครองน่านมากเท่ากับวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ซึ่งชาติตะวันตกที่เข้ามาเป็นตัวแปรเปลี่ยนไปเป็นฝรั่งเศส

เหตุการณ์ดังกล่าวถือเป็นความเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลสะเทือนครั้งใหญ่ต่ออาณาเขตของน่าน ต่อเจ้าผู้ปกครองน่าน และจะยังผลนำเนื่องไปยังรูปแบบการเปลี่ยนแปลงของน่านในช่วงเวลาต่อไปด้วย ภายหลังจากที่ฝรั่งเศสทำสนธิสัญญา ร.ศ. 112 กับกรุงเทพฯ ดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงที่น่านเคยปกครองก็ถูกโอนย้ายไปให้กับเจ้าผู้ปกครองหลวงพระบาง ซึ่งในขณะนั้นกลายเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส ปัญหากระทบกระทั่งกันระหว่างน่านกับหลวงพระบางที่เคยมีมาในยุคก่อนหน้ากลายเป็นปัญหากระทบกระทั่งของน่าน (และกรุงเทพฯ) กับฝรั่งเศสไป

นอกจากนั้น ฝรั่งเศสยังพยายามแสวงหาและอ้างสิทธิ์ในดินแดนอื่นเลยข้ามเขตพื้นที่ที่ทำสนธิสัญญาเดิมไว้อีก เรื่องดังกล่าวเป็นปัญหาสำหรับน่านมาก เพราะเจ้าผู้ปกครองน่านไม่ได้เพียงแต่จะได้เห็นผลเชิงประจักษ์อย่างการที่ดินแดนในอำนาจหลุดไปต่อหน้า แต่ยังสัมผัสได้อย่างชัดเจนถึงแรงคุกคามอย่างแรงกล้าที่อยู่ห่างออกไปไม่ไกล กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเจ้าประเทศราชของน่านเองก็ตระหนักดีถึงการคุกคามของฝรั่งเศสโดยอ้างสิทธิ์ผ่านหลวงพระบางดังกล่าว เช่นที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ถึงสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า “...ก็ธรรมดาเขตรแดนเมืองหลวงพระบางซึ่งอาไศรยฝรั่งเศส มันซึมออกไปได้อย่างหมึกหยดกระดาษซับฤาไม่อีกอย่างหนึ่ง” (15 กรกฎาคม ร.ศ. 122)

แรงคุกคามจากฝรั่งเศสส่งผลกระทบต่อรูปแบบการดำเนินการปกครองของน่านอย่างชัดเจนอยู่ 2 ประการ หนึ่งคือ ชนชั้นปกครองในน่านรับรู้แล้วว่าการปรับตัวเปลี่ยนแปลงของตัวเองอาจไม่ทันการ ทำให้มีการเรียกร้องให้ทางกรุงเทพฯ ให้ความช่วยเหลือมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันอีกด้านหนึ่ง กรุงเทพฯ ที่เห็นถึงปัญหาการคุกคามดังกล่าวจากฝรั่งเศสก็พยายามเข้าไปมีส่วนร่วมในการปกครองน่านเพื่อรักษาอำนาจในดินแดนที่ตัวเองอ้างสิทธิ์ความเป็นเจ้าอธิราชมากยิ่งขึ้นไปด้วย กลายเป็นว่า การคุกคามจากฝรั่งเศสยิ่งทำให้ทั้งน่านและกรุงเทพฯ ต่างใกล้ชิดกันยิ่งกว่าเดิมมากยิ่งขึ้นไปอีก

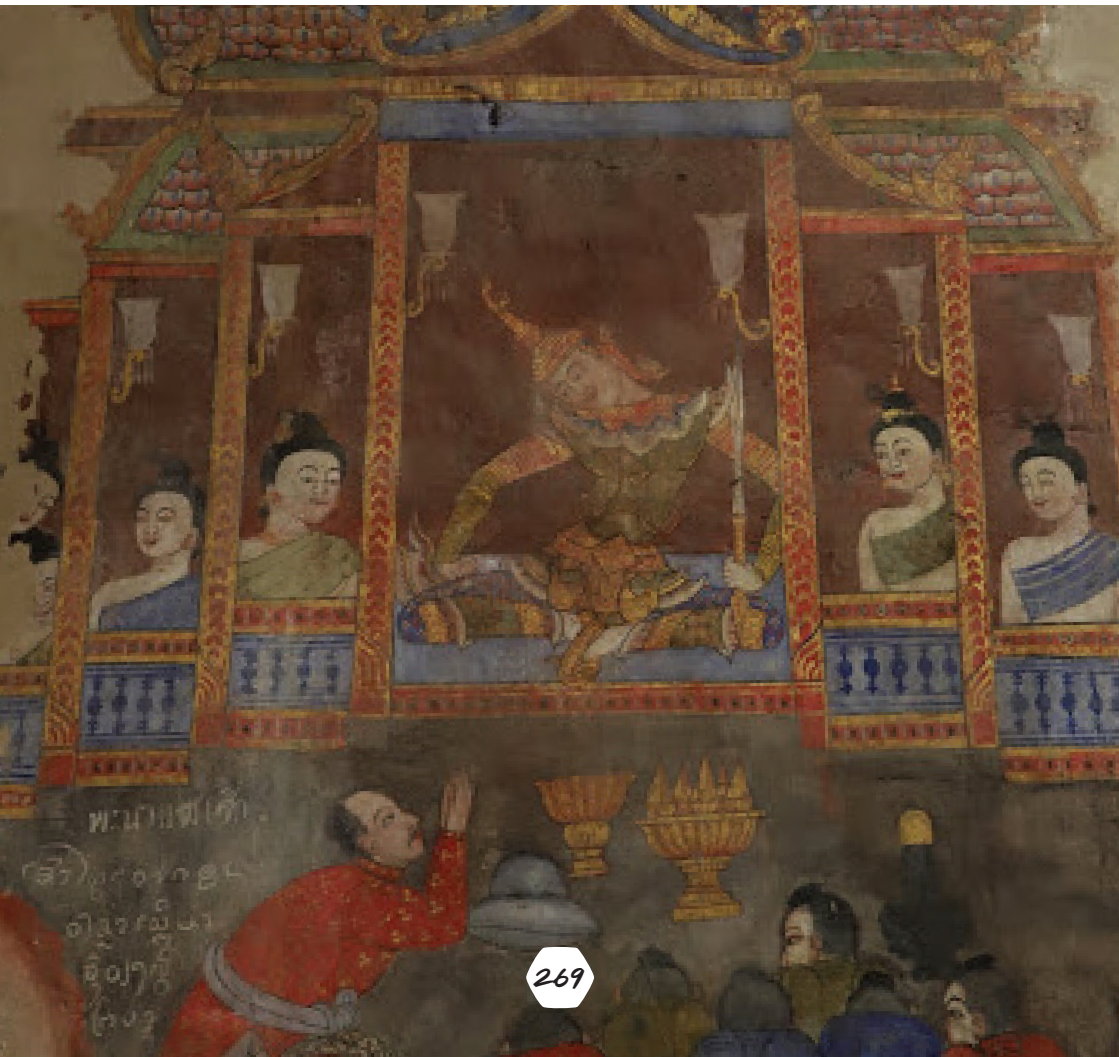

วัตถุพินิจ: ภาพเล่าและเรื่องราว

"เพ่งพินิจไปที่ภาพวาด ในใบหน้าของผู้คนจะมีบางสิ่งที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของช่วงเวลานั้นให้อ่านอยู่เสมอ หากเรารู้ว่าจะอ่านมันอย่างไร"

งานเรื่อง *Eyewitnessing: The Use of Images as Historical Evidence* โดยปีเตอร์ เบิร์ค (Peter Burke) เปิดหัวเล่มด้วยวาทะของโจวันนิ โมเรลลิ (Giovanni Morelli) นักประวัติศาสตร์ศิลปะชาวอิตาเลียนช่วงศตวรรษที่ 19 เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสำคัญและความเป็นไปได้ต่อการใช้ภาพในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งหากผ่านการวิพากษ์อย่างระมัดระวังและทำความเขาใจแล้ว จะสามารถถอดเอาเรื่องเล่าหรือประเด็นในช่วงเวลาอดีตออกมาได้ เพราะภาพอันเป็นงานฝีมือที่ถูกสร้างขึ้นโดยมนุษย์ ณ ช่วงเวลาหนึ่ง ๆ ก็เป็นเช่นเดียวกับวัตถุที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อจุดหมายเฉพาะอื่น ๆ ที่คอยเก็บกุมเอาเรื่องราวและความคิดในเวลาที่มันถูกสร้างขึ้นเอาไว้เพื่อส่งต่อและเผยแพร่ หากแต่ต่างจากอาลักษณ์ที่บันทึกอดีตผ่านตัวอักษรและนักเล่านิทานที่แปลงอดีตผ่านเรื่องเล่า ภาพอันเป็นผลงานของจิตรกรนั้นบอกเล่าเรื่องราวผ่านทัศนศิลป์ บีบอัดเอาอุดมการณ์ ความรู้สึกนึกคิด และพยานแห่งอดีตไว้รวมกันให้เป็นรหัสนัยภายใต้รูปลักษณ์ สีสัน และสุนทรีย์

หากตัดสินกันในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์แล้ว ภาพก็มีคุณสมบัติเบื้องต้นเช่นเดียวกับหลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทอื่น ๆ ที่เต็มไปด้วยข้อจำกัดในตัวของมันเอง แมจะกล่าวกันว่า ภาพสามารถเป็นพยานต่ออดีตได้ และบ้างอาจมองไปถึงว่า ภาพอาจสะท้อนถึงจิตวิญญาณแห่งกาลสมัยในช่วงที่ถูกสร้างขึ้นเอาไว้ แต่ภาพก็เป็นสิ่งซึ่งถูก "ประดิษฐ์" ขึ้น ผ่านการคัดสรรตัดแต่ง และเพิ่มเติม ภายใต้ความคิดของจิตรกรอีกชั้นหนึ่ง ภาพจึงบอกเล่าเรื่องราวอยู่ภายใต้ตัวตนของจิตรกร ที่อาจมีทัศนะซึ่งถูกกำหนดทิศทางจากปัจจัยแวดล้อมอื่นอีกทอดหนึ่ง (ไม่ว่าจะเป็นอุดมการณ์, ผู้อุปถัมภ์, ความเชื่อ, เชื้อชาติ, หรือค่านิยมทางสังคม) ทำให้มุมมองความเข้าใจต่อเรื่องราวหนึ่งใดอาจประกอบไปด้วยอคติที่ส่งผลต่อการรังสรรค์ภาพ ความเข้าใจ (หรือไม่เข้าใจ) ของจิตรกรต่อข้อมูลที่ตนมี ก็มีส่วนทำให้ภาพที่ถูกวาดมีความแตก

ต่างไปจากเรื่องที่แท้จริงได้ และกระทั่งฝีแปรงของจิตรกรเองก็เป็นตัวแปรที่มีผลต่อความเที่ยงตรงในแง่ข้อเท็จจริง ซึ่งจะเป็นผลกระทบต่อความน่าเชื่อถือในแง่ของการเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่อไป

นอกไปจากนั้น ตัวผู้พยายามอ่านความจากภาพวาดเองก็มีผลต่อความบกพร่องในการใช้ภาพเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ด้วย ความไม่เข้าใจหรือไม่แตกฉานในงานศิลป์และการตีความสัญญะทางศิลปะ อาจนำมาซึ่งความไม่กระจ่างชัดในงาน ภาพบางชุดเองก็ไม่ใช่วัตถุที่จะสามารถเข้าใจได้ในทันทีตั้งแต่แรกเห็น หรือบ้างก็วาดโดยใส่รหัสซ้อนกันต่อเนื่องเอาไว้อยู่ การไม่เข้าใจบริบทในช่วงเวลาของภาพหรือจิตรกรอาจส่งผลต่อการตีความที่ผิดพลาดหรือไม่สามารถอ่านระหว่างบรรทัดของเรื่องเล่าภายในภาพ ทั้งการตีความก็อาจกลายเป็นการตีความที่เกินเลย นำไปสู่ความเข้าใจผิดจากเป้าประสงค์จริงของภาพได้ด้วยเช่นกัน การอ่านภาพจึงต้องมีความเชี่ยวชาญในการประเมินและตีความพอสมควร ทั้งยังต้องระมัดระวังในการหยิบมาใช้อธิบายภาพรวมในประวัติศาสตร์ แต่ทั้งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่าภาพวาดจะมีค่าด้อยไปกว่าหลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทอื่นแต่อย่างใด

เมื่อพิจารณาถึงข้อจำกัดซึ่งได้กล่าวไปข้างต้นแล้ว เราจะสามารถเห็นอะไรที่สะท้อนอยู่ในภาพวาดจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ได้บ้าง?

ข้อมูลเบื้องต้นที่ต้องรับทราบก่อนก็คือ จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ถูกวาดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 จิตรกรที่วาดภาพน่าจะได้รับการอุปถัมภ์จากเจ้าผู้ปกครองน่านราชวงศ์หลวงติ๋น นักวิเคราะห์ในยุคหลังมองว่า ภาพชุดที่ปรากฏในวัดภูมินทร์มีลักษณะใกล้เคียงกันกับภาพที่ปรากฏบนฝาผนังวัดหนองบัว (อำเภอปัว) และเรียกเชิงชางว่าเป็นงานศิลปะตระกูลช่างหนานบัวผัน ซึ่งในด้านหนึ่ง แสดงให้เห็นว่าภาพวาดจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ไม่ใช่ภาพเขียนเพียงชุดเดียวที่ถูกวาดขึ้นในน่าน อันที่จริง ภายในตัวเวียงน่านเอง เพียงแค่ข้ามถนนไปยังวัดช้างค้ำซึ่งอยู่บริเวณใกล้เคียง ก็จะสามารถเห็นภาพจิตรกรรมฝาผนังอีกชุดหนึ่งได้เช่นกัน หากแต่ภาพส่วนใหญ่เลือนหายไปค่อนข้างมากแล้ว ซึ่งทำให้สำหรับวัดในตัวกำแพงเมืองน่านซึ่งได้รับการอุปถัมภ์โดยเจ้าผู้ปกครองน่านราชวงศ์หลวงติ๋นทั้งหมดแล้ว ภาพฝาผนังของวัดภูมินทร์

เป็นแห่งเดียวที่ยังค่อนข้างสมบูรณ์

เช่นเดียวกับภาพในศาสนสถานทั่วไป จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ไม่ได้ถูกวาดขึ้นโดยมีจุดประสงค์โดยตรงอยู่ที่การบันทึกประวัติศาสตร์ แต่เป้าประสงค์หลักของจิตรกร (และผู้อุปถัมภ์) คือการวาดเพื่อถ่ายทอดเรื่องชาดกให้คนทั่วไปสามารถเข้าถึงได้ง่าย ซึ่งสำหรับงานจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ชาดกดังกล่าวคือเรื่อง คัทธนกุมารชาดก เรื่องเล่าชาดกนอกนิบาตที่เล่าถึงการผจญภัยของตัวเอกนามว่า คัทธนกุมาร ซึ่งหากพิจารณาจากสถานที่ที่ปรากฏในเนื้อหา เช่น เมืองศรีษะเกษ, เมืองอินทปัตถ์, ขวางทบุรี, หรือแม่น้ำของแล้ว เรื่องดังกล่าวอาจมีพื้นฐานตำนานมาจากเรื่องเล่าท้องถิ่นในพื้นที่แถบวัฒนธรรมล้านช้างมาก่อน หรือไม่ ก็เป็นความพยายามของผู้แต่งเรื่องในการสมมติสถานที่ซึ่งฟังดูเหมือนเป็นพื้นที่จริงแต่ห่างออกไปจากการรับรู้และอยู่ในอดีตอันไกลโพ้นเพื่อสร้างอารมณ์ลึกลับน่าตื่นตาให้แก่ผู้รับสาร

อย่างไรก็ตาม ภายใต้การดำเนินเนื้อเรื่องดังกล่าว จิตรกรผู้วาดภาพก็ได้ใช้ภาพสังคมของตนเองที่อาศัยหรือได้รู้จักมาเป็นองค์ประกอบของตัวละครและฉากในเนื้อเรื่องด้วย ดังนั้น ภาพฝาผนังของวัดภูมินทร์จึงเต็มไปด้วยภาพชีวิตประจำวันของชาวน่านยุคกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ประกอบอยู่ด้วยรายละเอียดของผู้คน, เครื่องแต่งกาย, อาคารสถานที่, และอิริยาบถต่าง ๆ ที่ปรากฏ มีมากเกินกว่าจะมองข้ามไปในแง่ของพยานประวัติศาสตร์ และอาจเป็นหลักฐานสำคัญที่จะช่วยขับภาพสังคมของน่านในช่วงเวลาดังกล่าวให้กระจ่างชัดขึ้นมาได้

วิถีชีวิต เป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นได้โดยตรงและค่อนข้างชัดเจน ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์มักได้รับความสนใจและให้ความสำคัญในฐานะภาพวาดที่แสดงถึงผู้คนและสังคมในน่านยุคก่อนสมัยใหม่อยู่บ่อยครั้ง และบ้างก็ขยายพรมแดนคำอธิบายไปถึงส่วนอื่น ๆ ของล้านนาด้วย ภายใต้สมมติฐานที่ว่า จิตรกรผู้วาดย่อมอาศัยสิ่งที่พบเห็นคุ้นเคยชินตาในชีวิตประจำวันหรือใช้สิ่งที่ประทับอยู่ในห้วงคิดของตนมาเป็นแบบอ้างอิงสำหรับการวาด ทำให้ภาพฝาผนังของวัดภูมินทร์มีคุณค่าในแง่ของการเป็นตัวแทนที่ถ่ายทอดประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาที่ถูกวาดขึ้นอย่างค่อนข้างชัดเจน ทั้งนี้เพราะผู้คนที่ปรากฏในภาพไม่

ได้จำเพาะแต่เพียงตัวละครหลักตามเนื้อเรื่อง แต่ยังมีตัวประกอบฉากอีกจำนวนมากที่ดำเนินชีวิตประจำวันร่วมล้อกันไปกับเนื้อเรื่องด้วย เช่น การปั่นฝ้ายและทอผ้าของผู้หญิง, การเดินป่า, เดินตลาด, สู้รบ, เล่นดนตรี ไปจนถึงอากัปกิริยาหยอกล้อกันของหนุ่มสาว กระทั่งการวาดภาพซึ่งเป็นอุดมคติหรือสิ่งซึ่งไม่มีอยู่บนโลกจริงก็ยังถูกปรับแปลงให้สัมพันธ์กับจังหวะชีวิตของผู้คนในยุคที่วาดขึ้น ภาพวาดฝาผนังเหล่านี้จึงไม่ได้เป็นแต่เพียงนิทานชาดก แต่กลายเป็นบันทึกประวัติศาสตร์ที่บอกเล่าถึงผู้คนของช่วงเวลาที่ถูกวาดขึ้น และเป็นประจักษ์พยานของยุคสมัยที่ตราลงบนงานศรัทธาของศาสนาไปโดยปริยาย

เครื่องแต่งกาย ก็เป็นสิ่งที่ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ได้รับการกล่าวถึงอยู่บ่อยครั้ง แม้ภาพผู้ชายจำนวนมากจะเปลี่ยนทรงผมเป็นทรงมหาดไทยไปตามอิทธิพลของสยามในช่วงเวลานั้นไปแล้ว แต่เครื่องแต่งกายที่สวมใส่ก็ยังคงแสดงลักษณะค่านิยมของคนน่าน (หรืออาจรวมถึงพื้นที่ในวัฒนธรรมล้านนา) อยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาพผ้าซิ่นที่เป็นเครื่องแต่งกายของสตรีซึ่งหลายภาพให้รายละเอียดของลวดลายที่ปรากฏในผ้าซิ่นอย่างลงลึก ทำให้ภาพมักถูกใช้เป็นตัวเปรียบเทียบสำคัญกับลายผ้าซิ่นซึ่งเป็นหนึ่งในเอกลักษณ์ของน่านตามไปด้วย

เครื่องแต่งกายไม่เพียงแต่จะแสดงให้เห็นถึงศิลปะในลายผ้าของคนในอดีตผ่านลายเส้นของจิตรกรเท่านั้น แต่องค์ประกอบของเครื่องแต่งกายยังบ่งบอกถึงอัตลักษณ์ของคนที่ปรากฏในภาพด้วย หากลองพิจารณาถึงภาพของผู้คนที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์แล้ว จะพบว่า ผู้คนต่าง ๆ ที่ปรากฏในภาพหลายส่วนมีเครื่องแต่งกายที่หลากหลายแตกต่างกันไป ซึ่งแสดงให้เห็นถึงน่านที่มีความเป็นพหุสังคมมาตั้งแต่ยุคก่อนสมัยใหม่แล้ว แม้ส่วนใหญ่จะเป็นภาพในเครื่องแต่งกายของชาวไทยวน (ประชากรหลักในแถบอดีตอาณาจักรล้านนา) แต่ในหลาย ๆ ส่วนก็แสดงให้เห็นถึงเครื่องแต่งกายของชาวไทลื้อปรากฏอยู่ด้วย สอดคล้องกับการอพยพและกวาดต้อนชาวไทลื้อจำนวนมากเข้ามาเป็นประชากรน่านในยุคเจ้าผู้ปกครองราชวงศ์หลวงตื้น

ภาพยังขยายการเล่าเรื่องไปถึงกลุ่มชาติพันธุ์ของคนบนที่สูงอื่นด้วย ซึ่งแม้จะเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ว่าผู้วาดย่อมจะเคยพบเห็นกลุ่มคนดังกล่าวมาบ้างใน

ชีวิตประจำวัน แต่ในแง่การบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นจากส่วนกลางแล้วเรื่องดังกล่าวค่อนข้างพิเศษ เพราะเอกสารประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นโดยราชสำนักมักไม่ค่อยให้พื้นที่กับคนกลุ่มดังกล่าว ราวกับไม่มีตัวตนอยู่ในจักรวาลมณฑลของรัฐ แต่ภาพวาดที่ปรากฏกลุ่มคนที่หลากหลายรวมถึงปรากฏการมีอยู่ของกลุ่มคนนอกสังคมเมืองในที่ราบ แสดงให้เห็นถึงการรับรู้และการมีตัวตนของกลุ่มคนดังกล่าวให้ได้รับทราบ

ชาวไทใหญ่และชาวพม่าก็เป็นอีกกลุ่มที่ถูกวาดภาพถึง ด้วยผ้าโพกศีรษะที่ทำให้ดูแตกต่างไปจากคนพื้นเมืองทั่วไป ชาวไทใหญ่และชาวพม่านั้นเป็นที่รู้จักและคุ้นเคยกันในสังคมน่านมาตั้งแต่สมัยอยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่าแล้ว และแม้ภายหลังน่านในยุคเจ้าผู้ปกครองราชวงศ์หลวงตื๋นจะหันเข้าหาสยาม แต่ความสัมพันธ์ในมิติการค้าและวัฒนธรรมกับชาวไทใหญ่และพม่ายังคงปรากฏอยู่ตลอด และเห็นได้จากการวาดภาพของจิตรกร โดยเฉพาะในภาพ “ปู่ม่านย่าม่าน” (พู่ม่านญ่าม่าน แปลว่า พม่าผู้ชายพม่าผู้หญิง) ที่เป็นภาพวาดขนาดใหญ่และให้รายละเอียดกับเครื่องแต่งกายของทั้งสองอย่างมาก ซึ่งอาจกำลังเป็นตัวบ่งบอกถึงสถานะพิเศษของชาวพม่าในน่านยุคพุทธศตวรรษที่ 25 ที่มักได้รับการกล่าวถึงจากนักเดินทางชาวตะวันตกว่าอยู่ในฐานะของพ่อค้าและเจ้าของห้างร้านที่มีเพียงไม่กี่แห่งในน่าน ก่อนการมาของชาวจีน

แต่กลุ่มคนที่น่าจะสะดุดตาในความแตกต่างจากคนพื้นเมืองมากที่สุดคงเป็นภาพวาดชาวตะวันตก และชุดภาพที่ดูแตกต่างจากความเป็นพื้นถิ่นที่สุดคงจะเป็นภาพของเรือกลไฟ ชาวตะวันตก (ที่อาจเป็นชาวฝรั่งเศสที่มาพร้อมกับชาวเวียดนาม) และภาพของธงฝรั่งเศสซึ่งถูกชักขึ้นกลางเมืองอินทปัตถ์ เรือกลไฟนั้นเป็นสิ่งแปลกหูแปลกตาและดูจะผิดที่ผิดทางสำหรับน่านที่เป็นดินแดนตอนในภาคพื้นทวีปและไม่มีพื้นที่ติดทะเล เราไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นการเลือกของจิตรกรหรือผู้มอบหมายให้วาด ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าจิตรกรเคยพบเห็นเรือกลไฟและเรือกำปั่นของจริงหรือไม่ หรือได้ต้นแบบภาพเรือมาอย่างไร แต่การปรากฏขึ้นของเรือกลไฟที่บรรทุกชาวต่างชาติและธงชาติของชาวตะวันตกนั้น อาจไม่ได้เป็นแค่เพียงการวาดภาพแปลกหูแปลกตาเพื่อสร้างความสนใจเฉย ๆ เพราะหากพิจารณาว่า ส่วนอื่น ๆ ของภาพจิตรกรรมฝาผนังล้วนเกิดจากการสำนึกรู้ของผู้วาดแล้ว การปรากฏตัวของชาวตะวันตกก็

ย่อมอาจจะแสดงให้เห็นถึงสถานการณ์บางอย่างที่ปรากฏขึ้นในน่านช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งภาพได้ถูกวาดขึ้น

ผู้ที่รับทราบถึงการมีอยู่ของชาวตะวันตก โดยเฉพาะชาวฝรั่งเศส ก่อนจิตรกรที่วาดภาพฝาผนัง คือกลุ่มชนชั้นปกครองน่าน ซึ่งคงรับทราบมาตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 25 แล้ว แต่ไม่ได้มีการติดต่อกันโดยตรงนัก จนกระทั่งฝรั่งเศสพยายามจะเข้ามามีอิทธิพลในลาวและพื้นที่แถบเมืองเชียงแขง (เมืองสิง) น่านจึงมีปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับฝรั่งเศสมากยิ่งขึ้น ซึ่งความใกล้ชิดกันดังกล่าวออกมาในรูปแบบที่ไม่ค่อยจะดีนัก เพราะหลังจากที่หลวงพระบางกลายเป็นเมืองในอารักขาของฝรั่งเศส สนธิสัญญาที่เกิดขึ้นจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ก็ยกเอาดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงที่น่านอ้างสิทธิ ตั้งแต่ภูคา น้ำทา เรื่อยมาถึงห้วยทราย ไปให้กับหลวงพระบาง ซ้ำเจ้าผู้ปกครองหลวงพระบางยังมีความพยายามหลายครั้งในการอ้างสิทธิเหนือเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขงอย่างเชียงฮ่อนและเมืองเงินของน่านอีก นอกจากนี้ทางฝรั่งเศสเองยังพยายามเข้าไปแสวงหาข้ออ้างเพื่อแทรกแซงกิจการในเขตเชียงคำและเชียงของอีกหลายครั้ง ภาพของชาวตะวันตกที่ระบุตัวตนอย่างชัดเจนผ่านเครื่องแต่งกายและธงชาติว่าเป็นฝรั่งเศส จึงไม่ใช่แค่เพียงตัวแทนถึงชนชาติที่หลากหลายหรือการมาของความเป็นตะวันตกในสังคมน่าน แต่เป็นการรับรู้และตระหนักถึงตัวตนของฝรั่งเศสอย่างเด่นชัด ฝรั่งเศสกลายมาเป็นเพื่อนบ้านซึ่งมีผลประโยชน์ทับซ้อนกันอยู่กับน่าน และส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของน่านในพุทธศตวรรษที่ 25

และหากว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์สะท้อนถึงจักรวาลทัศน์ของคนน่านในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ตั้งแต่ชีวิตประจำวันของคนสามัญธรรมดาไปจนถึงกระแสการเมืองระหว่างรัฐ ก็น่าสนใจว่า ตัวชนชั้นปกครองน่านซึ่งเป็นผู้นำรัฐและเป็นผู้อุปถัมภ์ของจิตรกรเอง ปรากฏตัวในภาพหรือมีบทบาทต่อภาพที่เล่าเรื่องชาดกนี้อย่างไรบ้าง คำถามดังกล่าวอาจตอบได้ค่อนข้างยาก หากพิจารณาเพียงแต่ตัวภาพวาดที่ปรากฏ เพราะบทบาทของชนชั้นปกครองนั้นถูกตัวละครในเรื่องคัทธนกุมารชาดกดึงจุดเด่นไปแทบทั้งหมดแล้ว

อย่างไรก็ตาม วินัย ปราบริปู ตั้งข้อสังเกตถึงชุดภาพหนึ่งที่ถูกวาดออกมาในรูปของชายสูงศักดิ์กลุ่มหนึ่ง ถูกจัดวางตำแหน่งให้อยู่สูงโดดเด่นและ

ดูเหมือนจะอยู่นอกเหนือไปจากบริบทของเรื่องราวชาดกอื่น ๆ โดยมองว่าภาพดังกล่าวอาจเป็นการเจาะจงของจิตรกรที่จะวาดถึงเจ้าผู้ปกครองน่าน (เจ้าอนันตวรฤทธิเดช) และเจ้าหนานมหาพรหม บุตรชายคนแรกที่สิ้นชีวิตไปก่อน ภายใต้ชุดคำอธิบายนี้อาจมองได้ว่า ภาพดังกล่าวในแง่หนึ่งเป็นเหมือนการจารึกนามของเจ้าผู้ปกครองน่านในฐานะผู้อุปถัมภ์ชิ้นงาน แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เป็นการวาดเพื่อการระลึกถึงบุตรชายของพระองค์ และอาจเป็นเสมือนการทำบุญอุปถัมภ์ศาสนสถานร่วมกันของเจ้าผู้ปกครองและบุตรผู้ล่วงลับไปก่อนผ่านการปรากฏตัวอยู่ด้วยกันบนภาพจิตรกรรมของวัดภูมินทร์

รูปชายสูงศักดิ์ อาจไม่ใช่แค่เพียงสิ่งเดียวที่สะท้อนการมีอยู่ของเจ้าผู้ปกครองน่านในภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ เดวิด เค. วัยอาจ (David K. Wyatt) เสนอว่า แม้แต่การกำหนดให้เรื่องคัทธนกุมารชาดกเป็นเนื้อเรื่องหลักของจิตรกรรมฝาผนังก็อาจมาจากการคัดเลือกที่ผ่านมุมมองของเจ้าอนันตวรฤทธิเดชด้วย เพราะเรื่องของคัทธนกุมารชาดกเป็นเรื่องของลูกกำพร้าพ่อที่ต้องตกอยู่ใต้อำนาจของผู้อื่นและคอยออกตามหาบิดาของตน เรื่องดังกล่าวอาจเป็นการสื่อถึงรัฐน่านของเจ้าผู้ปกครองราชวงศ์หลวงติ่นที่เผชิญกับความไม่มั่นคงอยู่ตลอดเวลาและต้องแสวงหาอำนาจอื่นเพื่อพึ่งพิงอยู่เสมอ

แม้ข้อสันนิษฐานดังกล่าวดูจะเป็นการตีความแบบขยายความซึ่งไม่แน่ว่าจะเกินตัวบทไปหรือไม่ และยากจะรู้ได้อย่างชัดเจนว่าเจ้าผู้ปกครองหรือจิตรกรผู้วาดสอดแทรกแง่มุมทางความคิดต่ออดีตและสถานการณ์ร่วมสมัยของตนไว้มากเพียงไรในชิ้นงาน แต่โดยภาพที่ปรากฏให้เห็นหลายต่อหลายจุดในชุดจิตรกรรม ก็มีแนวโน้มให้เห็นว่า ช่างผู้วาดภาพเหล่านี้มีการรับรู้ต่อความเปลี่ยนแปลงในภูมิภาคและความเปลี่ยนแปลงในน่านอยู่ระดับหนึ่ง ไม่ใช่แค่

เพียงการมาถึงของชาติตะวันตกและอิทธิพลจากฝรั่งเศสเท่านั้น แต่ภาพของอาคาร, ป้อมปราการ, และกองทหารจำนวนหนึ่งในภาพก็ดูเหมือนจะอ้างอิงมาจากกรุงเทพฯ มากกว่าจะเป็นภาพของพื้นถิ่นทั้งหมด ซึ่งไม่เพียงแต่จะบ่งบอกว่า ภาพในอุดมคติของวิทยาการที่ก้าวหน้ากว่าสำหรับตัวจิตรกรนั้นอิงอยู่ที่สยาม แต่ยังเป็นเหมือนการบ่งบอกถึงความเคลื่อนไหวในทางการเมืองของน่านไปในตัวด้วยว่าเป็นความพยายามที่จะแอบอิงกับอำนาจของสยาม และความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดภายในน่านต่อไปจากนี้จะเป็นความเปลี่ยนแปลงที่โน้มเข้าหาสยาม

จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์จึงเป็นภาพที่สะท้อนให้ “เห็น” ถึงอดีตของน่านได้อย่างดี และเป็นพยานประวัติศาสตร์หนึ่งจากยุคสมัยของความเปลี่ยนแปลงภายในน่าน ภาพวาดเหล่านี้ไม่เพียงแต่จะแสดงถึงวิถีชีวิตของน่านในยุคจารีตที่ดำเนินสืบเนื่องกันมาจนถึงช่วงเวลาที่ถูกวาด แต่ยังสะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงที่กำลังจะมาถึง ภาพยังเป็นตัวแทนของค่านิยมและความคิดอ่านของผู้คนในยุคสมัยดังกล่าว

นอกจากนี้ยังอาจมีแง่มุมอีกมากมายที่แทรกอยู่ในภาพจิตรกรรมฝาผนังอันตระการตาของวัดภูมินทร์ แม้แต่แง่มุมที่ถูกพูดถึงกันอยู่แล้วไม่ว่าจะทางศาสนา, ความเชื่อ, หรือวิถีชีวิต ก็ยังอาจสามารถอ่านใหม่เพื่อทำความเข้าใจเพิ่มได้อยู่ตลอด ทั้งเรื่องที่ถูกแทรกไว้ระหว่างบรรทัดของภาพวาดก็ยังมีที่ว่างสำหรับการตีความและสร้างข้อสมมติฐานได้เสมอ เพราะภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์นั้นไม่เพียงแค่งดงาม แต่ยังหลากหลายและเต็มไปด้วยรายละเอียดไม่แน่ว่าอาจยังมีสิ่งซึ่งจิตรกรได้วาดแทรกเอาไว้เป็นปริศนาที่รอคอยผู้เยี่ยมชมเข้ามาพบเห็นและ “อ่าน” เพื่อขบคิดถอดคำรหัสนัยอยู่อีกก็เป็นได้

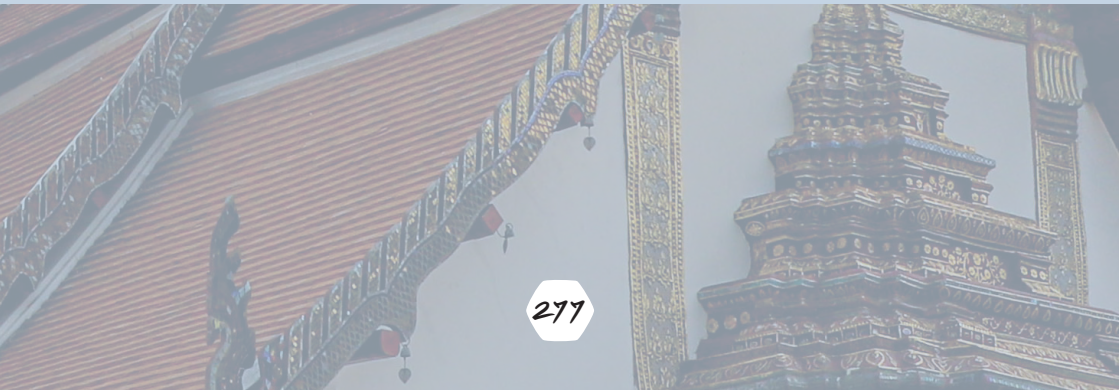

ความพยายามของรัฐจารีต

การที่เจ้าผู้ปกครองน่านร้องขอความช่วยเหลือจากกรุงเทพฯ เมื่อเผชิญแรงคุกคามจากตะวันตกนั้นสามารถอธิบายได้หลายแบบ อาจเป็นไปได้มากว่าชนชั้นปกครองน่านตระหนักดีถึงศักยภาพที่ด้อยกว่าทั้งในแง่กลการเมืองและเทคโนโลยี จึงร้องขอความช่วยเหลือจากกรุงเทพฯ ซึ่งน่านมองว่าคุ้นชินกับชาติตะวันตกมากกว่า หรืออาจเป็นไปได้ว่า น่านยังคงยึนอยู่บนแนวคิดเดิมของรัฐก่อนสมัยใหม่ คือเมื่อเกิดปัญหากับอำนาจอื่นก็พยายามแสวงหาความช่วยเหลือจากเจ้าประเทศราช

ทั้งนี้ การร้องขอความช่วยเหลือจากกรุงเทพฯ ไม่ได้หมายความว่าตัวชนชั้นปกครองของน่านเองไม่ได้ตระหนักรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงจนไม่ทำสิ่งใดในรัฐตนแต่อย่างใด ชนชั้นปกครองน่านน่าจะรับรู้อยู่เสมอถึงความเปลี่ยนแปลงที่ค่อย ๆ เข้ามายังภูมิภาค และอย่างน้อยการปรากฏขึ้นของเทคโนโลยีรูปแบบต่าง ๆ ที่สามารถเห็นได้ในเชิงประจักษ์ และการมาของพ่อค้าจากชนชาติที่ไม่คุ้นเคยก็สร้างการรับรู้มากพอที่จะทำให้เจ้าผู้ปกครองน่านในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ลงมือคิดอ่านบางประการเกี่ยวกับพื้นที่ในอำนาจของตนเช่นกัน

หนึ่งในการปรับตัวที่เป็นหลักฐานเห็นได้อย่างชัดเจนคือการร่างกฎหมายเพิ่มใน *อาณาจักรหลักคำ* อันเป็นกฎหมายที่ประกาศใช้ในพื้นที่ใต้อำนาจของน่าน กฎหมายดังกล่าวเขียนขึ้นโดยอาศัยพื้นฐานของกฎหมายจารีตในล้านนาแต่เดิมประกอบรวมเข้ากับการบัญญัติใหม่จากสถานการณ์ภายในที่น่านกำลังประสบ ตัวกฎหมายเขียนขึ้นใน พ.ศ. 2395 แต่มีการเพิ่มข้อกฎหมายใหม่เป็นระยะตามสถานการณ์ ทำให้อาณาจักรหลักคำไม่เพียงแต่เป็นข้อกฎหมายที่แสดงสภาพสังคมของรัฐจารีตเพียงช่วงใดช่วงหนึ่งเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นถึงความเคลื่อนไหวและความเปลี่ยนแปลงในสังคมน่านช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ด้วย เช่น การปรากฏตัวของพ่อค้าชาวจีน ที่ไม่ได้มีแต่เพียง “ห้อ” ตามความคุ้นเคยเดิมของชาวยวน แต่ปรากฏคำว่า “เจ๊กจีน” ในร่างกฎหมาย หรือการปรากฏคำว่า “ผาหลั่ง” อย่างเป็นทางการ อาณาจักรหลักคำยังช่วยแสดงให้เห็นว่าเจ้าผู้ปกครองน่านในช่วง

เวลาดังกล่าวพยายามรับมือกับความเปลี่ยนแปลงที่มาพร้อมกับผู้มาเยือนใหม่ด้วยเช่นกัน ทั้งการประกาศคุ้มครองพ่อค้าวานิช, การประกาศจำกัดพื้นที่สูบฝิ่น (ซึ่งเติบโตมาพร้อมกับพ่อค้าจีน), การแก้ไขระเบียบการค้าบางประการ รวมไปถึงการพยายามประกาศยืนยันพื้นที่อำนาจของตนในช่วงเวลาที่อำนาจของเจ้าผู้ปกครองกำลังถูกท้าทายโดยระเบียบโลกใหม่สมัยอาณานิคม

ตรารูปนาคประทับในเอกสาร ร.5 ม.2.12 ก/2,
ต้นหนังสือเมืองน่าน (จุล)สกุกราช 1251 (พ.ศ. 2433) เรื่องราชการเมืองสิง
ที่มา สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

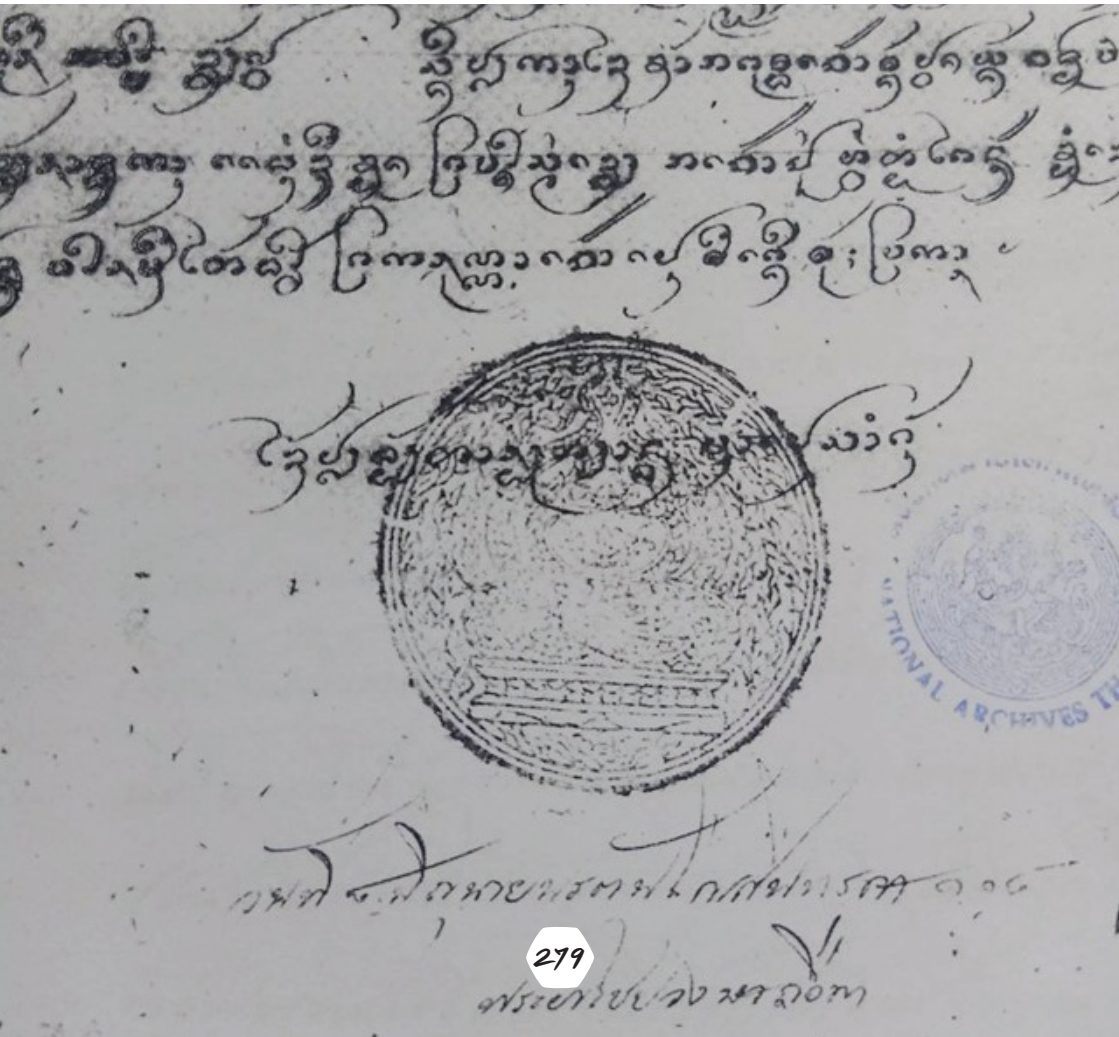

อาณาจักรหลักคำ

"บ้านเมืองเราทำสงครามกับพวกติดฝิ่น ผีพนัน และหัวขโมย"

- เจ้ามหาพรหม, เจ้าราชบุตรเมืองน่าน (ตำแหน่งในขณะนั้น),
อ้างโดย ออกุสต์ ปาวี ใน "The Pavie Mission Indochina Papers"
Vol. 3 - เหตุการณ์หลังจากห้อตีหลวงพระบาง พ.ศ. 2430.

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ชาวตะวันตกหลายกลุ่มเริ่มเดินทางขึ้นเหนือผ่านแม่น้ำน่านและทำความรู้จักเกี่ยวกับเมืองน่านในฐานะดินแดนประเทศราชของกรุงเทพฯ แล้ว ทัศนะเกี่ยวกับเมืองน่านผ่านสายตาของชาวตะวันตกกลุ่มต่าง ๆ เช่น มิชชันนารี, นักผจญภัย หรือตัวแทนของรัฐบาลสยาม มีรูปแบบมุมมองที่แตกต่างกันออกไป แต่สิ่งหนึ่งซึ่งมักถูกเอ่ยถึงอยู่เสมอคือเรื่องกฎหมายและความสงบเรียบร้อย ซึ่งจริง ๆ คงต้องเรียกว่า "ความสงบราบคาบ" ภายในดินแดนใต้ปกครองของน่านที่เป็นระเบียบ สภาพบ้านเมืองดังกล่าวยังมักถูกนำไปเปรียบเทียบกับรัฐเพื่อนบ้านบางแห่งที่นักเดินทางยุคอาณานิคมไม่ค่อยปลาบปลื้มนัก

สภาพบ้านเมืองที่สงบเรียบร้อยดังกล่าวน่าจะเป็นผลของการประกาศใช้กฎหมายใหม่ของน่านที่เรียกกันว่า *อาณาจักรหลักคำ* ซึ่งประกาศใช้ในพ.ศ. 2396 ถือเป็นกฎหมายที่เขียนขึ้นใหม่ในน่าน ซึ่งแต่เดิม แม้ว่าในเขตวัฒนธรรมล้านนาจะมีกฎหมายและจารีตที่ยึดถือปฏิบัติกันมาอยู่นานแล้ว เช่น *มังรายศาสตร์, คำสอนพญามังราย, โคลงตัดความ,* หรือ *อาณาจักก์แลธัมมจักก์เทียมกัน* แต่*อาณาจักรหลักคำ*ประมวลเอากฎหมายและธรรมเนียมจารีตเดิมที่เคยมีอยู่ก่อนแล้วนั้นเข้ามาปรับปรุงเนื้อหาใหม่ให้เข้ากับพื้นที่และสถานการณ์ในน่านโดยเฉพาะ และแม้จะยึดอยู่บนหลักคติอย่างเก่าและมุ่ง

มองไปในพื้นที่ปกครองของน่านเป็นสำคัญ แต่ตัวบทกฎหมายดังกล่าวมีการเขียนสาระและมาตราบางเรื่องเพิ่มเติมในระยะหลังเพื่อให้ทันต่อสถานการณ์การเข้ามาของตะวันตกด้วย

หัวใจสำคัญอย่างหนึ่งของการออกกฎหมายใหม่ดังกล่าว คือการทำให้ระบบการศาลของพื้นที่ในปกครองของน่านอยู่ภายใต้มาตรฐานเดียวกัน ถึงแม้ว่าในบางพื้นที่ของน่าน ซึ่งประกอบไปด้วยประชากรที่ถูกกวาดต้อนมาจากหลายพื้นที่ จะมีธรรมเนียมหรือจารีตที่แตกต่างแปลกแยกกัน และมูลนายหรือชุมชนมีความสามารถในการดูแลคนในบังคับของตนค่อนข้างสูงอยู่แล้ว แต่การประกาศใช้กฎหมายใหม่นี้ดึงเอาอำนาจทางการศาลให้เข้ามาอยู่ภายใต้กฎหมายสูงสุดเดียว และถือเป็นการประกาศอำนาจของเจ้าผู้ปกครองน่านไปในตัวด้วย ใน*อาณาจักรหลักคำ*ยังยืนยันพื้นที่การอ้างสิทธิปกครองของน่าน (ผ่านการประกาศและการใช้กฎหมายอย่างทั่วถึง) ไปในพื้นที่ที่มีเจ้าผู้ปกครองเป็นของตนเองอย่างเมืองเลนและเมืองเชียงแขงด้วยซ้ำ ซึ่งแม้จะไม่ทราบชัดว่าในทางปฏิบัติเจ้าผู้ปกครองรัฐขนาดเล็กดังกล่าวจะรับทราบหรือปฏิบัติตามมากเพียงไรก็ตามที

เนื้อหาของ*อาณาจักรหลักคำ*ประกอบไปด้วยหลายส่วน ทั้งส่วนที่ว่าด้วยระเบียบจารีต, ขนบธรรมเนียมปฏิบัติ, ข้อห้าม, และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อเป็นการจัดระเบียบสังคม โดยมีโทษทั้งปรับ จำคุก และตัดสินประหารชีวิต บางเรื่องเป็นการสร้างแนวทางปฏิบัติและสร้างความยุติธรรมในการค้าขายภายในน่านและเมืองบริวาร บางข้อก็เป็นการป้องปรามไม่ให้เกิดการขูดรีดกำไรและการนำตัวลูกหนี้ไปเป็นทาส กฎหมายบางข้อนั้นให้ความคุ้มครองไปถึงพื้นที่ธรรมชาติและสาธารณสมบัติ ซึ่งผู้ออกกฎหมายมองว่าเป็นการป้องกันไม่ให้แหล่งทรัพยากรสูญสลายไป เช่น การห้ามเบื่อปลา, ห้ามฆ่าค้างคาว, ห้ามตัดต้นไม้บางชนิด, ห้ามทำลายแหล่งต้นน้ำหรือพื้นที่ริมน้ำ ฯลฯ

กฎหมายบางข้อก็บังคับไปถึงรูปแบบชีวิตของพลเมืองด้วย เช่น การกำหนดฤดูลงกล้าและเกี่ยวข้าว ซึ่งบังคับให้ไร่นาจำเป็นต้องมีรั้ว, เฉลว, และเครื่องป้องกันตามที่กฎหมายกำหนด (มีโทษหากไม่ปฏิบัติตาม) กฎหมายยังบังคับให้มูลนายต้องออกตรวจตราพื้นที่ในฤดูเพาะปลูกอยู่เสมอ (เพิกเฉยมีโทษ) เรื่องดังกล่าวสอดคล้องกับการรายงานของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีที่กล่าวถึงเมืองหินว่าขุนนางประจำเมืองได้รับคำสั่งให้สนับสนุนชาวเมืองในการหักร้างถางพงเพื่อสร้างพื้นที่กสิกรรม มาตรการดังกล่าวเป็นเรื่องที่สอดคล้องกับบริบททางประวัติศาสตร์ของน่านในยุคเจ้าผู้ปกครองราชวงศ์หลวงติ๋น เพราะตลอดยุคสมัยหลังจากเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญเป็นต้นมา เจ้าผู้ปกครองน่านพยายามกระตุ้นให้พลเมืองหักร้างถางพง, สร้างที่นา, และขุดเหมืองฝายเพื่อส่งเสริมการกสิกรรมอยู่เสมอ ภายใต้แรงกระตุ้นและกฎหมายดังกล่าวทำให้พื้นที่หลายส่วนของน่านเป็นแหล่งเพาะปลูกที่สามารถส่งข้าวสนับสนุนฉางหลวงและไม่ค่อยปรากฏรายงานเกี่ยวกับความขาดแคลนข้าวมากนัก

อีกเรื่องซึ่งเป็นที่กล่าวถึงกันอย่างมากเกี่ยวกับน่านในช่วงเวลาดังกล่าวคือกฎหมายที่รุนแรงและเพ่งเล็งไปที่กลุ่มซึ่งเจ้าผู้ปกครองและชนชั้นนำมองว่าเป็นปัญหาของสังคม คือ คนติดฝิ่น, หัวขโมย, และนักพนัน กฎหมายของเมืองน่านคาดโทษกลุ่มคนที่มีพฤติกรรมดังกล่าวไว้สูงมาก คือ ประหารชีวิตหากทำผิดซ้ำซากหรือห้ามแล้วไม่ฟัง กฎหมายยังบังคับใช้ไปถึงกลุ่มชาวต่างชาติที่เข้ามาในน่านด้วย โดยหากไม่ยินยอมจะประพฤติตามกฎข้อบังคับก็จะถูกขับออกจากพื้นที่ในอำนาจของเจ้าผู้ปกครองน่าน

แต่อันที่จริง สิ่งที่ทำให้พลเมืองในน่านสงบเสงี่ยมไม่กล้าฝ่าฝืนกฎหมายอาจไม่ได้ขึ้นอยู่กับเพียงแค่บทลงโทษที่รุนแรงแต่อย่างเดียว ส่วนหนึ่งของความสำเร็จคงต้องยกให้กับการบังคับใช้กฎหมายอย่างจริงจังด้วย กฎหมาย

ท้องถิ่นของน่านเป็นกฎหมายที่ผูกพันอยู่กับระบอบศักดินา ซึ่งหมายความว่ายิ่งนาดอกศักดิ์ (ศักดินา) สูง ก็จะถูก “คาดหวัง” ให้มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมสูง และบทลงโทษเมื่อทำผิดตามกฎหมายก็จะสูงตาม นอกจากนี้เค้าสนามหลวงของเมืองน่านยังมีการเปิดทำการทุกวัน (ตอนบ่ายเป็นต้นไป) ทำให้การยื่นคดีความ การทำการค้าสัตว์ใหญ่ (ซึ่งต้องได้รับการรับรองจากเค้าสนามหลวง) และการชำระความสามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ

มีเรื่องราวซึ่งนักเดินทางตะวันตกได้ยกตัวอย่างการบังคับใช้กฎหมายของน่านเอาไว้ โดยกล่าวถึงลูกหลานเจ้าเมืองคนหนึ่งซึ่งติดฝิ่นและถูกลงโทษอย่างหนัก โดยเจ้าเมืองไม่สามารถช่วยอะไรได้เลย เมื่อนักเดินทางถามถึงเหตุผล เจ้าเมืองได้เพียงแต่ตอบว่า "หากบรรดาเจ้าไม่เคารพกฎหมาย ที่ไหนไพร่จะทำตาม" ("If the Chaos do not obey the laws, how shall the people do so?" (ดูเพิ่มในบันทึก "Five Years In Siam" ของ วอริงตัน สมิธ)

เจ้าผู้ปกครองน่านนั้นก็เหมือนเจ้าผู้ปกครองรัฐจารีตอื่น ๆ ที่มองว่าตนมีพันธะที่จะต้องสร้าง "ความสงบ" ภายในพื้นที่ของตน ซึ่งต้องใช้ทั้งพระเดชพระคุณ และบางครั้งก็ต้องใช้พระเดชอย่างหนักข้อเพื่อให้เกิดระเบียบตามความมาดหมายของเจ้าผู้ปกครอง ซึ่งสำหรับความคิดของเจ้าผู้ปกครองน่านแล้ว เรื่องดังกล่าวจะเป็นผลดีต่อทั้งรัฐ, เมือง, พระศาสนา, และส่วนรวม

*อาณาจักรหลักคำ*ถูกใช้ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช และแม้ในช่วงหลังน่านจะถูกรวมเข้ากับสยามแล้ว แต่ตัวกฎหมายยังถูกใช้เป็นแนวทางตัดสินในพื้นที่อยู่อีกระยะหนึ่ง ก่อนจะถูกยกเลิกใช้ใน พ.ศ. 2451 และเปลี่ยนไปใช้กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 ของสยามแทน

ความพยายามอีกด้านที่ปรากฏชัดเจนคือความพยายามทางด้านศาสนา ในช่วงเวลาดังกล่าว *ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน*ให้รายละเอียดจำนวนมากถึงกิจการด้านการศาสนาที่เจ้าผู้ปกครองน่านได้ทำไว้ ไม่ว่าจะเป็นการบูรณะต่อเติมสถานที่สำคัญทางศาสนา การฉลองอย่างยิ่งใหญ่ตามวัดต่าง ๆ รวมถึงเรื่องที่ให้รายละเอียดไว้อย่างมากจนผิดสังเกตคือการระบุถึงการเป็นผู้สนับสนุนทุนในการคัดลอกคัมภีร์ทางศาสนาและเผยแพรไปยังดินแดนใกล้เคียง

โดยปกติแล้ว เจ้าผู้ปกครองรัฐจารีตที่ดีพึงบำรุงพระศาสนา แต่การขับเน้นให้มากขึ้นในบันทึกส่วนกลางย่อมแสดงให้เห็นถึงความสำคัญที่มากกว่าปกติ และความสำคัญดังกล่าวนั้นเองที่สะท้อนให้เห็นว่าเจ้าผู้ปกครองน่านกำลังรู้สึกไม่มั่นคงในภาวะบางอย่างอยู่ และจำเป็นต้องสร้างความมั่นคง (ทางจิตวิญญาณ) ผ่านการอุปถัมภ์ศาสนา

ในยุคเก่านั้น ความเชื่อด้านศาสนาผูกพันกันอย่างแยกไม่ออกกับความเป็นไปทางโลก และความมั่นคงทางโลกกับทางจิตวิญญาณนั้นเป็นภาพสะท้อนของกันและกันไปในที ความเชื่อแบบ “ศาสนาห้าพันปี” บอกอย่างชัดเจนถึงยุคที่ศาสนาพุทธจะเสื่อมถอยลง ซึ่งจะส่งผลถึงความเสื่อมถอยทางโลก (และโอกาสถึงนิพพานของคนในยุคเสื่อมถอยด้วย) สำหรับเจ้าผู้ปกครองในหลาย ๆ พื้นที่แล้ว การประคับประคองพุทธศาสนา (เถรวาท) ก็เป็นการประคับประคองโลกของตนและโอกาสเข้าสูนิพพานของตนได้ ข้ออ้างเกี่ยวกับการรักษาพระศาสนาถูกใช้หลายครั้งในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 24 เช่น กรณีที่เชียงใหม่พยายามโน้มน้าวรัฐไทใหญ่หลายแห่งให้เข้ากับสยามเพราะเป็นเจ้าอธิราชในศาสนาพุทธ (เถรวาท) องค์เดียวที่เหลืออยู่ หรือการที่เชียงแขงส่งสาสน์ชี้แจงต่อน่านว่าตนได้ปฏิเสธอำนาจอังกฤษโดยอ้างว่านับถือคนละ

ศาสนากัน แต่แม้กระนั้น ภาพอิทธิพลของคนต่างแดนที่แผ่เข้ามาในภูมิภาคก็ชัดเจนและเข้มข้นขึ้นตามลำดับ

อาจเป็นไปได้ว่าเจ้าผู้ปกครองน่านกำลังวิตกอยู่กับสถานการณ์ดังกล่าว และเกรงว่ายุคเสื่อมจะมาถึงเร็วกว่าที่คิด การเร่งทำทานจำนวนมากเพื่อสั่งสมบุญส่วนตัวและค้ำจุนพระศาสนาจึงถูกให้ความสำคัญอย่างมากในช่วงเวลาดังกล่าว และหากพิจารณาถึงแง่ของพลเมืองแล้ว ข่าวลือเรื่องการมาถึงของยุคเสื่อมนั้นมักมาพร้อมกับการจลาจลโดยคนที่อ้างว่าเป็นตนบุญ การทำทานและเฉลิมฉลองทางศาสนาอย่างเอิกเกริกของเจ้าผู้ปกครองนั้นเป็นรัฐนาฏกรรมที่เน้นย้ำให้พลเมืองของตนยังเชื่ออยู่ว่ายุคเสื่อมยังไม่ได้มาถึง พระศาสนายังคงเข้มแข็ง และจะไม่มีตนบุญคนไหนแอบอ้างเอาเรื่องดังกล่าวไปใช้ประโยชน์ได้

อย่างไรก็ตาม กระบวนการข้างต้นล้วนเป็นการปรับตัวที่อยู่บนพื้นฐานความรู้และความเข้าใจของเจ้าผู้ปกครองยุคจารีตทั้งสิ้น และเคยใช้ได้ผลมาเนิ่นนานตามประวัติศาสตร์ของเจ้าผู้ปกครองตอนในภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทว่ากระบวนการดังกล่าวนั้นไร้พลังที่จะต่อกรกับชาติตะวันตกที่มาพร้อมกับอำนาจที่มากกว่าและการจัดการที่เป็นระบบกว่า องค์ความรู้ทางภูมิศาสตร์จะตัดเส้นพรมแดนผ่านแผนภาพโดยไม่สนต่อธรรมเนียมดั้งเดิม กระบวนการตัดสินความและค่านิยมทางมนุษยธรรมแบบตะวันตกจะเข้ามาเป็นตราชูกฎหมายตัวใหม่แทนแบบแผนจารีต และเทคโนโลยีรวมถึงการสร้างจักรวาลวิทยาแบบใหม่จะเบียดขับให้ความเชื่อทางศาสนาหดตัวลงไปเป็นเรื่องปัจเจกบุคคล

ภายใต้พลังของระเบียบโลกใหม่ แบบแผนของโลกยุคจารีตก็ถึงแก่กาลสลายตัว

วัดช้างค้ำ: ประวัติศาสตร์เมืองน่านในกำแพงแก้ว

วัดช้างค้ำรู้จักกันในอีกชื่อหนึ่งว่า “วัดหลวงกลางเวียง” เพราะสถานที่ตั้งอยู่ใจกลางของเมืองน่าน เป็นที่ตั้งของพระธาตุที่ประดับด้วยรูปช้างปูนปั้นครึ่งตัว รูปแบบงานศิลปะในลักษณะที่คล้ายคลึงกับชุดงานศิลปะแบบสุโขทัย ประกอบกับพระพุทธรูปยืนของวัดที่มีจารึกอักษรสุโขทัยอยู่ ทำให้เชื่อกันว่าวัดดังกล่าวน่าจะมีอยู่และเป็นวัดสำคัญมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์ภูคาซึ่งร่วมสมัยกับรัฐสุโขทัย

อย่างไรก็ตาม วัดช้างค้ำไม่ได้มีแต่เพียงศิลปะอันเป็นตัวแทนของยุคสมัยสุโขทัยหรือราชวงศ์ภูคาเท่านั้น เช่นเดียวกันกับวัดอื่น ๆ จำนวนมากในน่าน ที่ผ่านช่วงเวลาของการสร้าง, บำรุง, รุ่งเรือง, เสื่อมโทรม และบูรณะใหม่ตามสถานการณ์ในประวัติศาสตร์หลายต่อหลายครั้ง วัดช้างค้ำก็ถูกบูรณะผ่านยุคสมัยที่หลากหลาย ซึ่งทิ้งร่องรอยงานศิลปะของแต่ละช่วงเวลาเอาไว้ให้ประจักษ์ ฐานองค์พระธาตุของวัดช้างค้ำและพระพุทธรูปปางประทับยืนซึ่งเป็นตัวแทนของยุคสุโขทัย ตั้งอยู่คู่กับพระพุทธรูปศิลปะล้านนาอื่น ๆ ในวิหารและอุโมงค์โขงตามขนบล้านนา ในขณะที่งานภาพฝาผนังของวิหารและสถูปเจดีย์ขนาดเล็กใกล้กับพระธาตุเป็นงานศิลป์ของน่านในปลายยุคราชวงศ์หลวงติ๋น และที่โดดเด่นเคียงข้างกับวิหารหลวง คือ อดีตหอธรรมที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชทรงสร้างถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว งานช่างที่มีกลิ่นอายของวัฒนธรรมภาคกลางประกอบอยู่และพญาครุฑซึ่งกางปีกสง่าอยู่ที่หน้าบันของอาคารเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกถึงยุคที่น่านพยายามจะเอาอย่างกรุงเทพฯ และเป็นยุคที่น่านจะถูกผนวกรวมเข้ากับสยามอย่างสมบูรณ์ วัดช้างค้ำจึงดูจะเป็นสถานที่ที่เต็มไปด้วยสัญญะของประวัติศาสตร์น่านตั้งแต่ยุคราชวงศ์แรกเริ่มถึงช่วงเวลาสุดท้ายของรัฐจารีตไปในตัว

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 น่านต้องเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงใหม่ที่ไม่เคยพบมาก่อน ลัทธิธรรมเนียมใหม่และความท้าทายจากชาติตะวัน

ตกในยุคอาณานิคมเป็นสิ่งที่น่านอันเป็นรัฐจารีตตอนในภาคพื้นทวีปไม่เคยพบหรือสัมผัสมาก่อน ทั้งยังไม่แน่ใจว่าจะต้องรับมืออย่างไร ความเคลื่อนไหวที่ไม่น่าไว้วางใจและความไม่มั่นคงซึ่งเกิดขึ้นตามชายแดนเขตปกครองของน่านทำให้เจ้าผู้ปกครองน่านตัดสินใจรับมือกับอำนาจที่ไม่คุ้นเคยด้วยวิธีการเก่าแก่ที่คุ้นชินและเคยใช้ได้ผลมาก่อนในอดีต คือการพยายามดึงเอาเจ้าอธิราชอย่างสยามให้เข้ามาช่วยจัดการและช่วยรับมือ ภายใต้นโยบายดังกล่าวทำให้เจ้าผู้ปกครองน่านพยายามเข้าหาและสร้างความสนิทสนมกับฝ่ายราชการสยาม รวมถึงพยายามอย่างมากในการเอาอย่างค่านิยมจากกรุงเทพฯ

การสร้างความมั่นคงทางการเมือง อาจไม่ใช่แรงจูงใจเดียวที่ทำให้ชนชั้นปกครองของน่านมุ่งเอาตัวเข้าใกล้ชิดกับสยาม จักรวาลทัศน์ของยุคจารีตที่โลกจริงในปัจจุบันเป็นหนึ่งเดียวกับโลกในทางธรรมนั้น มีผลอย่างมากต่อความคิดและการตัดสินใจของคนไม่ว่าจะอยู่ในสถานะทางสังคมรูปแบบใดก็ตาม

ในสมัยของเจ้าอนันตวรฤทธิเดชและพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชอันเป็นช่วงที่น่านเผชิญหน้าโดยตรงกับความเปลี่ยนแปลงใหม่จากชาติตะวันตกที่เข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภายในน่านเกิดความเคลื่อนไหวที่อาจมองได้ว่าเป็นความเคลื่อนไหวทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นการทำทาน, บูรณะสิ่งปลูกสร้าง, และคัดลอกคัมภีร์ทางศาสนาขนานใหญ่ ผู้ปกครองน่านถึงกับออกประกาศถึงสงฆ์ในอาณาเขตปกครองทั้งหมดถึงเรื่องการปฏิบัติตนและกำชับให้อยู่ในพระวินัยอย่างเคร่งครัด (*หนังสือประชุมสังฆะเมืองน่าน* พ.ศ. 2438 วัดป่าเหมือด อำเภอปัว) หรือแม้แต่ในกฎหมาย*อาณาจักรหลักคำ*ก็อ้างมูลเหตุจูงใจหนึ่งในการชำระกฎหมายว่าเป็นเรื่องของความมั่นคงและความรุ่งเรืองในทางศาสนา ด้วยเหตุการณ์ที่ประจวบเหมาะกันดังกล่าว อาจมองได้ว่า การที่น่านเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมใหม่ที่ไม่เคยพบเจอมาก่อน รวมถึงเกิดการสูญเสียอิทธิพลของเจ้าผู้ปกครองขึ้นในหลายพื้นที่ อาจส่งผลให้เกิดความรู้สึกไม่มั่นคงทั้งทางโลกและทางจิตวิญญาณขึ้นภายในกลุ่มชนชั้นปกครองน่าน หรือต่อให้ไม่ใช่ชนชั้นปกครอง แต่การเข้ามาของธรรมเนียมใหม่ที่ส่งผลกระทบต่อค่านิยมทางสังคมก็อาจส่งผลให้กลุ่มคนใต้ปกครองในน่านเกิดความสั่นคลอนบางอย่าง จนชนชั้นปกครองต้องเร่งแสดงออกถึงการสนับสนุนพระศาสนาเพื่อค้ำจุน “จักรวาล” ในโลกทัศน์ของตนเอาไว้ให้ดำรงอยู่ต่อไป

ทั้งเพื่อป้องกันการเกิดขึ้นของขบวนการตนบุญและเพื่อป้องกันไม่ให้ศาสนาอันเป็นแกนหนึ่งของโลกในทัศนคติของคนยุคจารีตเกิดเสื่อมถอยไปจริง ๆ

ภายใต้การมองโลกในลักษณะดังกล่าว จึงไม่น่าแปลกใจที่ชนชั้นปกครองน่านซึ่งยังคงยึดถือในจารีตแบบเดิม จะมองกษัตริย์สยามในฐานะเจ้าเอกราชผู้ศรัทธาพุทธเถรวาทองค์สุดท้ายบนโลก เป็นหนึ่งในปัจจัยค้ำจุนโลกตามคติพุทธศาสนาของตนเอาไว้ให้ดำรงอยู่ต่อไป การพยายามเข้าหาสยามจึงเป็นการรับประกันว่า ต่อให้ยุคใหม่ที่เข้ามานี้คือภัยอันนำมาซึ่งความเสื่อมตามคำทำนายในศาสนาจริง “โลก” ในทัศนคติของชนชั้นปกครองน่านก็จะไม่ล่มสลายไปและประตูแห่งหนทางรอดจะยังเปิดให้แก่น่านอยู่เสมอ เพราะการดำรงอยู่ของพระศาสนาจะยังผลถึงการเกิดใหม่ในชาติภพหน้าที่คนทั้งหลายจะได้พบพระศรีอาริย์และเข้าสู่ทางรอดได้อย่างบริบูรณ์

แน่นอนว่า “โลก” ไม่ได้สิ้นสุดลงในพุทธศตวรรษที่ 25 แต่ “ระเบียบโลก” นั้นแปรเปลี่ยนไป ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นคือการมาของระบบการปกครองสมัยใหม่ และกระแสธารของความเปลี่ยนแปลงนั้นไม่อาจต้านทานได้ แม้ว่าน่านจะไม่ได้สูญสลายไป แต่ “โลกเก่า” และความเป็นรัฐจารีตของน่านก็จำเป็นต้องสยบยอมต่อการมาของยุคสมัยใหม่โดยดุษณี

บทที่ 8
ปัจฉิมบท

ใน พ.ศ. 2442 ราชสำนักกรุงเทพฯ ทำการปฏิรูปการปกครอง ระบบประเทศราชที่เคยถูกใช้และเป็นส่วนหนึ่งของการเมืองยุคจารีตถูกเปลี่ยนเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาลภายใต้สยามที่เป็นเอกภาพ แม้ตำแหน่งเจ้าผู้ปกครองจะยังคงดำรงอยู่จนกระทั่ง พ.ศ. 2476 แต่ในแง่ของอำนาจสิทธิ์ทางการเมืองและบริหารจัดการแล้ว ทั้งหมดอยู่ภายใต้การชี้นำของสยาม ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวคือการปิดฉากน่านยุคจารีตลงและเริ่มต้นศักราชของน่านในฐานะพื้นที่การปกครองส่วนหนึ่งของสยามไปโดยปริยาย

แม้ความเปลี่ยนแปลงจะหมายถึงจุดจบของสิ่งเก่าและเป็นการเริ่มต้นของสิ่งใหม่ ก็ไม่ได้หมายความว่าการเปลี่ยนแปลงจะหมายถึงการสูญสิ้นคุณค่าของสิ่งเก่าโดยสิ้นเชิง ในทางตรงกันข้าม ความเปลี่ยนแปลงล้วนแล้วแต่อาศัยอดีตเป็นพื้นฐานเพื่อก้าวไปสู่จุดมุ่งหมายใหม่ทั้งสิ้น และด้วยความต่อเนื่องนี้เองเราจึงยังสามารถมองเห็นอดีตที่มีชีวิตโลดแล่นอยู่ในทุกอิริยาบถของน่านได้อยู่เสมอ เรื่องเล่าของอดีตยังคงสะท้อนผ่านชุมชนและสิ่งปลูกสร้างอยู่เสมอ เรื่องราวของอดีตยังคงกังวานอยู่ในความทรงจำของผู้คน

ด้วยเหตุนี้เราจึงยังมีเรื่องราวและเรื่องเล่าผ่านเส้นทางการฟื้นฟูน่านในสมัยพุทธศตวรรษที่ 24 ของเจ้าผู้ปกครองราชวงศ์หลวงติ๋น ผ่านพยานเหตุการณ์ที่ปรากฏออกมาทั้งในรูปหลักฐานลายลักษณ์อักษร สถาปัตยกรรม วัตถุร่วมสมัย รวมถึงมุขปาฐะพื้นบ้านที่เรียงตัวกันเป็นเส้นทางจากด่านใต้สู่แดนเหนือ เรายังเห็นเรื่องราวของการบูรณะและสร้างความรุ่งโรจน์ให้กับเมืองเอกของน่านผ่านวัดวาอารามที่ถูกบูรณะขึ้นมาใหม่ในยุคดังกล่าว เรายังได้เห็นถึงความหลากหลายทางชาติพันธุ์ในเขตจังหวัดน่านที่เกิดจากการสร้างความเฟื่องฟูให้กับดินแดนของเจ้าผู้ปกครองน่าน

เรจินาลด์ เลอ เมย์ บันทึกย้อนความทรงจำของตนเองใน *The Asian Arcady* ใน พ.ศ. 2456 ช่วงการปกครองของเจ้าผู้ปกครองน่านที่ถูกยก

ตำแหน่งขึ้นเป็น “พระเจ้า” อันเป็นตำแหน่งสูงสุดที่พึงจะมีได้สำหรับเจ้าประเทศราชภายใต้การปกครองของสยาม เลอ เมย์ เล่าถึงตอนที่ได้ไปเข้าเฝ้าว่า พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช ผู้ปกครองน่านพระองค์นั้นว่า

“...(พระองค์) จดจำได้ดี ว่า ก่อนที่น่านจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม น่านเคยเป็นสถานที่รกชัฏ และพระองค์บอกกับข้าพเจ้าว่า เพิ่งไม่กี่ปีมานี้ ที่พักซึ่งข้าพเจ้ากำลังพักอยู่นั้นเคยเป็นป่าดิบที่มีเสือเพ่นพ่านตามอำเภอใจ...”

ดูเหมือนว่า สำหรับเจ้าผู้ปกครองน่านแล้ว แม้แต่ในช่วงเวลาสุดท้ายของรัฐจารีต ความภาคภูมิใจและความทรงจำในอดีตของเจ้าผู้ปกครองจะยังคงเป็นความภาคภูมิใจต่อความสำเร็จในการฟื้นฟูบ้านเมืองและพลิกฟื้นผืนดงพงพนาอันป่าเถื่อนที่มีแต่เสือกับความรกร้างให้กลายเป็นไร่นาและบ้านเมืองที่มีผู้คนอยู่อาศัยได้ “เมืองน่าน” สำหรับเจ้าผู้ปกครองน่านจึงเป็นเมืองที่ต้องมีผู้คน ต้องมีชีวิต และอารยธรรมต้องเดินก้าวหน้าต่อไป

เราจึงได้เห็นอดีตของน่านยุคฟื้นฟูที่โอบรับเอาความแตกต่างทั้งหลายมาไว้ในอ้อมแขนของหุบเขาและลำน้ำ ผู้คนจากหลากหลายที่มา ทั้งแตกกระสานซ่านเซ็น ทั้งถูกกวาดต้อน และอพยพมาเพื่อแสวงหาชีวิตที่กว่า ต่างล้วนเป็นผู้บุกเบิกและเสริมสร้างน่านในยุคราชวงศ์หลวงติ๋นให้กลับมาเป็นเมืองที่มีชีวิตได้อีกครั้ง เราได้เห็นแผ่นดินเก่าของน่านอ้าแขนต้อนรับผู้มาใหม่ ผู้ซึ่งค้อมหัวเคารพอย่างให้เกียรติต่อวิญญาณของผู้อยู่มาก่อน และผ่านการสอดประสานนี้เอง วัฒนธรรมของน่านใหม่จึงเติบโตขึ้น ผ่านบททดสอบและห้วงเวลา ผ่านการบ่มเพาะและปรับปรุงจนมีรูปแบบเป็นของตนเอง

และเช่นเดียวกันกับการผลัดฤดูของน่านยุคฟื้นฟูสู่สมัยใหม่ ที่แม้กระแสโลกจะเปลี่ยนไปแต่จิตวิญญาณดั้งเดิมนั้นยังดำรงอยู่ น่านโอบรับความเปลี่ยนแปลงและผู้มาใหม่เช่นเดียวกับที่เคยโอบรับความแตกต่างในยุคฟื้นฟู กระแสธารแห่งโลกใหม่นี้เองที่จะช่วยเพิ่มความหลากหลายและพัฒนาน่านให้เติบโตยิ่งขึ้นไป ทั้งเตรียมตนให้กับน่านสำหรับเผชิญหน้ากับจักรวาลใบใหม่ที่ใหญ่กว่าโลกจารีต ขณะที่จิตวิญญาณของโลกเก่าที่ถูกให้คุณค่าก็ยังปรากฏเสียงคลอล้อไปกับสิ่งใหม่ที่เข้ามาโดยไม่ขาดห้วงหาย

ทว่าเช่นเดียวกับทุกสิ่งบนโลก ที่สุดท้ายแล้วสิ่งใหม่ก็จะแปรเปลี่ยนเป็นสิ่งเก่า และสิ่งที่ใหม่กว่าจากอนาคตก็จะวิ่งเข้ามาท้าทายสมดุลของปัจจุบัน เรื่องราวของน่านต่อจากนี้ จึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับแต่เพียงเรื่องเล่าของเจ้าผู้ปกครองในยุคฟื้นฟู หากแต่ขึ้นอยู่กับประชาคมน่านเองที่จะเข้าใจอดีตของตนเช่นใด มองและลงมือกับปัจจุบันของตนในรูปแบบไหน และจะกำหนดวิถีทางเบื้องหน้าของน่านอย่างไร

เพราะปัจจุบันคืออดีตที่ทับถมกันขึ้นมา และอนาคตก็คือเส้นทางที่ปัจจุบันกำลังมุ่งไป.

น่านในแผนที่เก่า

สถานะและตัวตนของน่านในแผนที่ยุคพุทธศตวรรษที่ 24 ถึง 26

มุมมองต่อชีวิต โลก และจักรวาลของผู้คนจำนวนไม่น้อยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปวางอยู่บนฐานความเชื่อตามพุทธศาสนา และถูกแสดงออกผ่านงานสร้างสรรค์ทางศิลปะรูปแบบต่างๆ ในยุคที่ความเชื่อและความรู้เกี่ยวกับโลกธรรมชาติยังไม่ได้แยกขาดจากกัน แผนที่คือผลจากการทำงานร่วมกันของการประมวลความเชื่อและความรู้ทางภูมิศาสตร์กับการสร้างสรรค์ทางศิลปะ

โลกทัศน์ที่เชื่อในแผนภูมิจักรวาลแบบไตรภูมิถูกนำเสนอเป็นภาพที่เห็นได้ด้วยตา ก่อเกิดเป็นแผนที่ที่นำเสนอ “ภูมิศาสตร์แบบพุทธวิทยา”[1] ที่แกนกลางของโลกคือเขาพระสุเมรุ “แผ่นดิน” ที่มนุษย์อาศัยอยู่นั้นตั้งอยู่บนทวีป (ทีปะ – แปลว่าเกาะ) และเมือง, ชุมชน, แม่น้ำ หรือภูเขาต่าง ๆ ที่ปรากฏให้เห็นในชีวิตประจำวันถูกแปลให้เป็นวัตถุที่ตั้งอยู่บนปริมณฑลของแผ่นทวีปนั้น ๆ การจัดวางตำแหน่งของเมืองต่าง ๆ ไม่ได้มีความถูกต้องแม่นยำตามข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ แต่เป็นการนำเสนอถึงการผูกโลกจริงที่อยู่รายรอบตัวเข้ากับโลกตามความเชื่อ

---

[1] ธงชัย วินิจจะกูล, *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายาของชาติ* (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2556), น. 32.

ความจำเป็นที่ต้องเดินทางก็ทำให้พ่อค้าและชนชั้นปกครองต้องมีความรู้เรื่องเส้นทางและสภาพภูมิประเทศ อย่างน้อยก็ในขอบเขตที่ตนเองพึงมีปฏิสัมพันธ์ด้วย ดังนั้นจึงพบว่าในแผนที่ทางความเชื่อดังกล่าวมีการกล่าวถึงชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่หรือระบุถึงชุมชนที่ตนเองคุ้นเคย ตลอดจนแสดง “เส้นทาง” หรือ “หมุดหมายบนเส้นทาง” ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเข้าใจในตำแหน่งแห่งที่และทิศทางของคนโบราณต่อโลกจริงของตัวเองร่วมอยู่

น่าเสียดายที่หลักฐานชั้นต้นที่เป็นแผนที่ของน่านเองยังไม่ปรากฏเผยแพร่ให้เห็น จึงทำให้ไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจนว่าชาวน่านนำเสนอตัวตนบนแผนที่อย่างไร แต่หากอาศัยหลักฐานที่ระบุถึงเส้นทางการเดินทัพของเมืองน่านหรือ “พื้นนาแลคราวทางเมืองน่าน” (บันทึกเกี่ยวกับเส้นทางและศักดินาของน่านยุคจารีตก่อนราชวงศ์หลวงติ๋น) ควบคู่ไปกับหลักฐานจากรัฐเพื่อนบ้าน ก็อาจพออนุมานได้ว่าการกำหนดเส้นทางของคนน่านในอดีตนั้นวางอยู่บนฐานมุมมองของ “เมือง” (หรือชุมชน) ที่เรียงร้อยกันเป็นเส้นทาง การระบุจุดสำคัญของการเดินทางจึงมักเป็นเมือง ชุมชน จุดแวะพักสำคัญ ๆ หรือพื้นที่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ในทางความเชื่อเท่านั้น ขอบเขตของการพรรณนาก็อาจจำกัดอยู่แต่เฉพาะเส้นทางที่ผู้บันทึกคุ้นเคยหรือรู้สึกว่าจำเป็นเท่านั้น จึงเป็นเรื่องปกติที่จะกล่าวถึงเมืองใหญ่ๆ (เชียงใหม่ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ อังวะ ฯลฯ) และลดทอนรายละเอียดระหว่างเส้นทาง หากต้องการภาพรวมของเส้นทางในภูมิภาคโดยรวมจึงจำเป็นต้องอ่าน “คราวทาง” ของหลายท้องที่ประกอบกัน

การจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของน่านโดยรัฐเพื่อนบ้านรายรอบอาจช่วยให้เรามองเห็นภาพของน่านในอดีตได้อยู่ส่วนหนึ่ง ตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ของน่านซึ่งเป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างล้านนา (หรือหริภุญไชยเทศะของพม่า) ล้านช้างและสยาม รวมถึงการเป็นหนึ่งในเส้นทางสัญจรเชื่อมจากทั้งทางน้ำจากแม่น้ำน่านและทางบกที่วกขึ้นไปรวมกับเส้นทางของยูนนาน ทำให้การมีตัวตนอยู่ของน่านย่อมไม่อาจถูกละเลยไปได้ จึงมีแผนที่จำนวนหนึ่งที่แสดงตำแหน่งของน่าน โดยในที่นี้จะยกตัวอย่างถึงแผนที่บางส่วนที่น่าสนใจและมีความโดดเด่นในตัวงาน

ก. สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา (เลขที่ 6)

แผนที่ฉบับนี้ระบุหัวเมืองชายทะเลทางใต้จากอยุธยาไปจนถึงอินเดียและศรีลังกาก่อนจะเชื่อมเข้ากับดินแดนตามคติในไตรภูมิ ขณะที่เมืองตอนเหนือวาดไปถึงเชียงใหม่ก่อนจะหักไปเชื่อมกับเมืองปาตลีบุตร (แทนที่จะเชื่อมกับจีนตอนใต้) ซึ่งเป็นไปตามทัศนะของคนอยุธยาที่มีต่อแผนที่ซึ่งผสมกันระหว่างโลกจริงกับโลกทางความเชื่อที่มองว่าสุวรรณภูมิ (เอเชียตะวันออกเฉียงใต้) เป็นพื้นที่ส่วนต่อกับชมพูทวีป

แผนที่ดังกล่าวระบุถึงเมืองน่าน ซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำที่น่าจะเป็นแม่ น้ำน่าน เพราะลากผ่านเจดีย์ที่น่าจะเป็นพระธาตุเมืองฝาง และไหลลงไปถึงเมืองพิษณุโลก ก่อนบรรจบกับแม่น้ำปิงที่ “ปากพิง” อย่างไรก็ตามรายละเอียดดูจะไม่ค่อยตรงกับโลกจริงนัก เพราะเมืองรายทางแม่น้ำน่านกลับมีสวรรคโลกและสุโขทัยรวมอยู่ด้วย นอกจากนี้ยังวาดให้แม่น้ำน่านเป็นสาขาของ “แม่น้ำของ” (แม่น้ำโขง) อีกชั้นหนึ่งด้วย

แผนที่ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการรับรู้ถึงการมีอยู่ของน่านในทัศนะของ

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา – ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1. คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542.

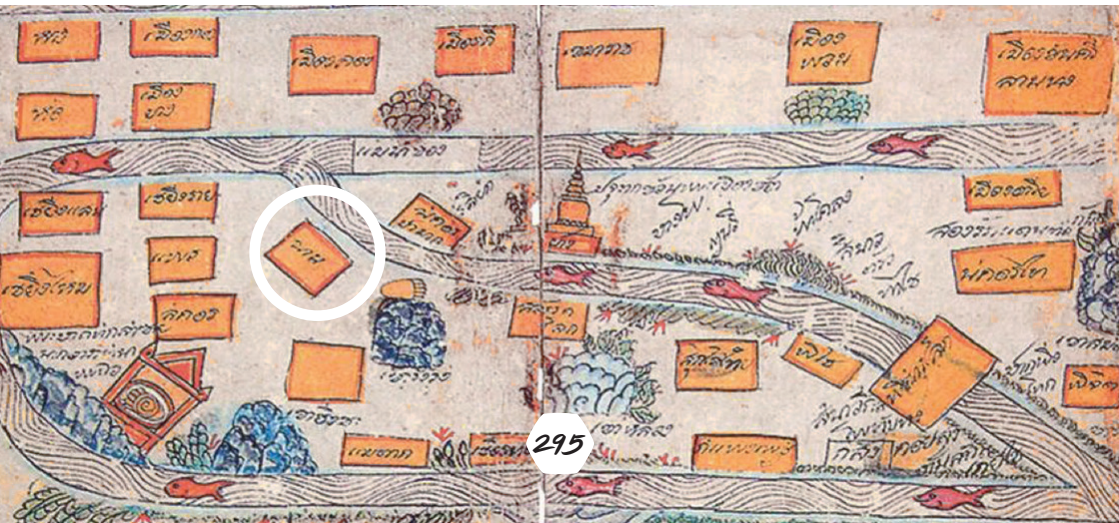

สยาม และการวางตำแหน่งของน่านในบริเวณใกล้เคียงกับหัวเมืองเหนืออื่นๆ ของสยาม (ในที่นี้หมายถึงภาคเหนือตอนล่างของไทยในปัจจุบัน) อาจไม่ใช่การบังเอิญที่มีการวาดเมืองน่านกับสวรรคโลกอยู่ใกล้กันจนเสมือนเป็นดินแดนต่อกัน นั่นเพราะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 แม้ว่าเมืองฝางจะเป็น “ด่านต่อแดน” กับน่าน และเมืองพิชัยจะทำหน้าที่เป็นตัวแทนติดต่อระหว่างน่านกับสยามอยู่ตลอด แต่ตามหลักฐานร่วมสมัยแล้ว เมืองที่มีบทบาทสำคัญในการระวังระไวคอยสอดส่องความเป็นไปของน่านให้สยาม รวมถึงเคยยกทัพขึ้นไปแทรกแซงกิจการในน่านคือเมืองสวรรคโลก ภายใต้การรับรู้ดังกล่าวอาจส่งผลให้น่านถูกวาดบนแผนที่ให้ใกล้กับสวรรคโลกมากกว่าเมืองพิชัยและเมืองฝาง

ข. แผนที่เชียงใหม่ของ ฟรานซิส แฮมิลตัน

ฟรานซิส บิวแคแนน แฮมิลตัน (Francis Buchanan–Hamilton) เป็นนักธรรมชาติวิทยาชาวอังกฤษที่เข้าไปสำรวจพม่าใน ค.ศ. 1795 (พ.ศ. 2338) เขาได้ตีพิมพ์พรรณนาการเดินทางของเขาพร้อมแผนที่ประกอบ ซึ่งแผนที่แสดงภาพดินแดนต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปเกือบทั้งหมด[2]

Francis Hamilton,
“Account of Two Maps of Zaenmea or Yangoma,”
Edinburgh Philosophical Journal 10 (1823 - 24), pl. iii.

[2] โดยเฉพาะดินแดนตอนในภาคพื้นทวีปที่มักไม่ค่อยเป็นที่กล่าวถึง เช่น Mrelap Shan (เมืองลาบ ฉาน คือ รัฐไทใหญ่แถบเมืองลาบ), Lowa Shan (แผนที่วาดไว้ในอาณาบริเวณของเชียงตุง), Jun Shan (ยูนฉาน คือ ล้านนา) และ Tarout Shan (ตะโย้กฉาน – ฉานของจีน หมายถึง เชียงรุ่ง)

FIRST MAP OF ZÆNMÆ

PLATE III Edin^r Phil Jour. Vol. XI. P. 66

W. Archibald sculp^t

SECOND MAP OF ZÆNMÆ

Francis Hamilton,
"Account of Two Maps of Zaenmea or Yangoma,"
Edinburgh Philosophical Journal 10 (1823 - 24), pl. iii.

แฮมิลตันอ้างว่าได้พบกับเจ้าชายชาวพม่าและได้ข้อมูลจากทาสของเจ้าชายในการระบุตำแหน่งที่ตั้งของเมืองต่าง ๆ รายรอบพระราชอาณาจักรของกษัตริย์อังวะ แฮมิลตันจึงวาดแผนที่ขึ้นมาจากข้อมูลดังกล่าวอีกชั้นหนึ่ง และกลายเป็นชุดข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับการทำความเข้าใจดินแดนตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปชุดแรก ๆ ของอังกฤษที่มีการเผยแพร่ออกมา

เนื่องจากเป็นแผนที่ชุดแรก ๆ และเป็นแผนที่ซึ่งได้ข้อมูลมาจากชุดความรู้ของคนพื้นเมืองที่น่าจะผสมกันระหว่างแผนที่จักรวาลวิทยาแบบพุทธและแผนที่โลกจริง แผนที่จึงไม่ได้มีความถูกต้องแม่นยำเหมือนแผนที่ของชาวตะวันตกยุคหลัง หากแต่มุ่งเน้นไปที่เส้นทางเชื่อมต่อระหว่างเมืองหรือหมุดหมายสำคัญบางแห่งมากกว่าจะให้รายละเอียดทางภูมิศาสตร์ทั้งหมด

เมืองน่าน ในแผนที่ของแฮมิลตัน ใช้ชื่อว่า "Anan" และตั้งอยู่ริมแม่น้ำ "Anan River" ซึ่งถูกวาดให้เป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำโขง และไหลลงไปบรรจบกับแม่น้ำปิงรวมเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาในอาณาเขตของสยาม แผนที่ดังกล่าวคงวาดขึ้นจากความเข้าใจร่วมบางอย่างที่คนท้องถิ่นมีร่วมกัน เพราะจะสังเกตได้ว่าการวาดแม่น้ำโขงและแม่น้ำน่านในลักษณะดังกล่าวก็สามารถพบได้ในแผนที่ไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี

ที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งคือการขยายความชื่อของเมืองน่านว่า "Anan a large town" ("น่าน เมืองใหญ่") ซึ่งแสดงถึงการรับรู้ว่าน่านเป็นเมืองขนาดใหญ่ที่สำคัญในทัศนะของพม่า ซึ่งที่จริงแล้วเมืองนานมีความสำคัญทางด้านชายแดนตะวันออกมาตลอดทั้งในสมัยของราชวงศ์มังรายและราชวงศ์ตองอูในล้านนา ตลอดมาถึงสมัยที่อยู่ภายใต้การปกครองของพม่า

จากอังวะโดยตรง ทั้งยังเป็นแหล่งประชุมทัพสำคัญสำหรับการยกกองทัพข้ามแม่น้ำโขงเพื่อไปตีดินแดนในอาณาเขตของหลวงพระบางมาโดยตลอด ด้วย อย่างไรก็ตาม ไม่แน่ชัดนักว่าผู้ให้ข้อมูลกับแฮมิลตันหรือตัวเขาเองจะเข้าใจสถานการณ์การเมืองร่วมสมัยมากแค่ไหน เพราะตัวแผนที่ยังคงให้

1895

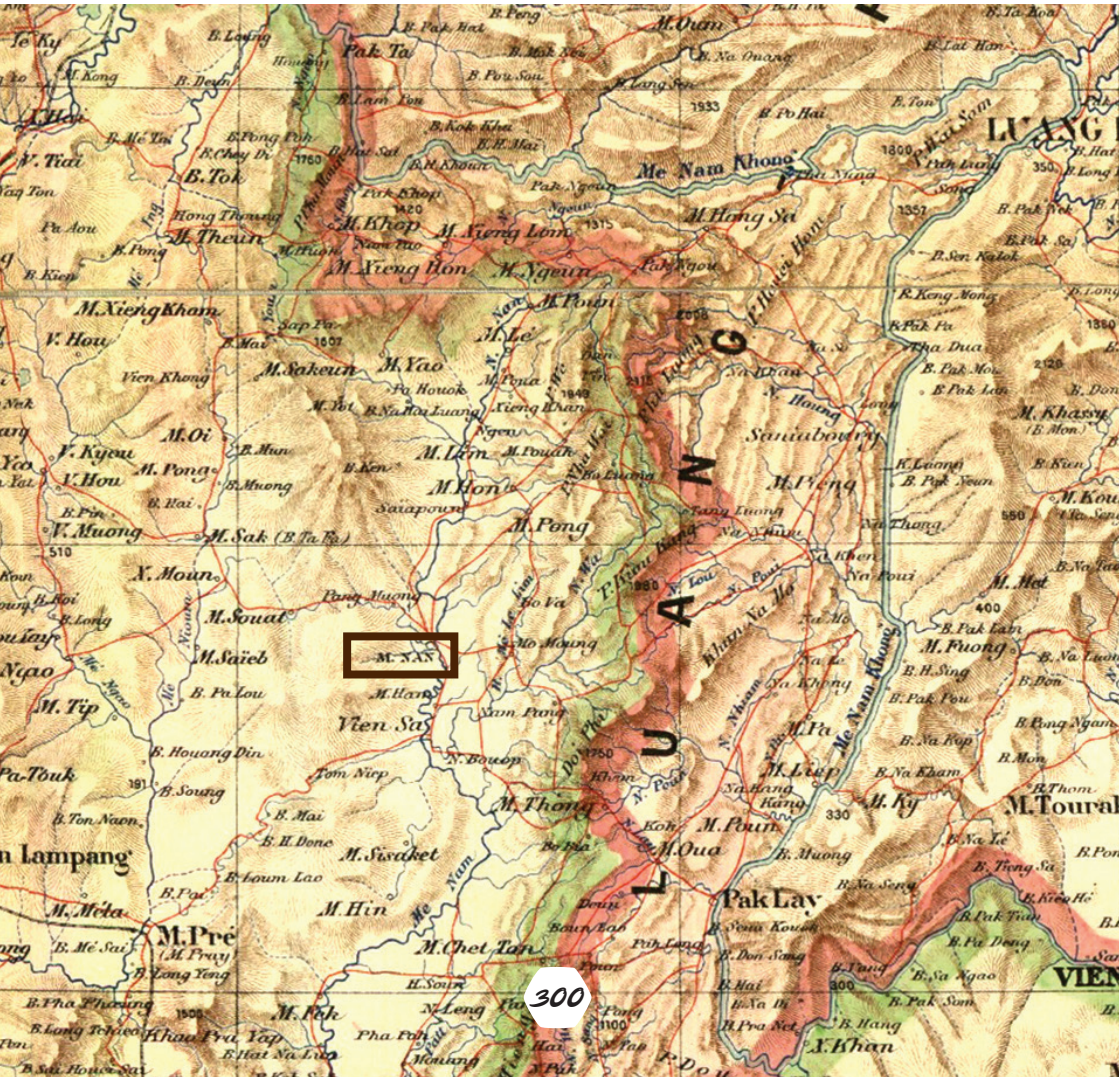
M. NAN
LUANG
Me Nam Khong
Pak Lay
M. Pré
M. Hin
M. Chet Tan
M. Sisaket
M. Souat
M. Saïeb
M. Tip
M. Thong
M. Oua
M. Pa
M. Fuong
M. Ky
M. Tourai
M. Khassy
M. Met
M. Pong
M. Houn
M. Lem
M. Yao
M. Sakeun
M. Xieng Khan
M. Xieng Lom
M. Xieng Hon
M. Ngeun
M. Hang Sa
M. Khop
M. Theun
M. Xieng Kham
M. Oi
M. Pona
M. Sak
M. Muong
M. Tiat
B. Tok
B. Mé Yu
B. Pong Poh
B. Chay Di
B. Kien
B. Pong
B. Tè Ky
B. Laong
B. Peng
B. Pak Hat
B. Lam Ton
B. Kok Khat
B. H. Khoun
B. Pou Sou
B. Lang Son
B. Na Ouang
B. Lat Han
B. Po Hai
B. Ton
B. Pak Sa
B. Sen Na Lek
B. Keng Mong
B. Pak Pa
B. Pak Mon
B. Pak Lan
B. Pak Yean
B. Kien
B. Pak Tsi
B. Pak Tsi
B. Pak Lam
B. Pak Pou
B. Pak Lam
B. Na Kop
B. Na Kham
B. Na Ye
B. Tieng Sa
B. Na Song
B. Pak Tian
B. Pa Deng
B. Don Sang
B. Tiang
B. Sa Ngao
B. Pak Som
B. Hang
B. Na Di
B. Pra Net
B. Hai
B. Mun
B. Pong Ngam
B. Thom
B. Na Yang
B. Na Sang
B. Muong
B. Na Kop
B. Na Kham
B. Na Ye
B. Tieng Sa
B. Kieng Ho

ความสำคัญกับเชียงใหม่ในฐานะศูนย์กลางของดินแดนราวกับว่าอาณาจักรล้านนา (หรือหริภุญไชยเทศะ) ยังคงดำรงอยู่ ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้ว ดินแดนดังกล่าวในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 กลายเป็นรัฐขนาดเล็กหลายแห่งที่มีเจ้าผู้ปกครองเป็นเอกเทศจากกัน

1914

ค. แผนที่คณะสำรวจของปาวี, กระทรวงการต่างประเทศและอาณานิคมฝรั่งเศส ฉบับตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1895 (พ.ศ. 2438) [3] และ ค.ศ. 1914 (พ.ศ. 2457) [4]

ออกุสต์ ปาวี เป็นนักสำรวจและเจ้าหน้าที่อาณานิคมฝรั่งเศสประจำอินโดจีนที่มีบทบาทอย่างสูงในการขยายอำนาจของฝรั่งเศสเข้ามายังเขตลาวและเขตรัฐของชาวไทลื้อในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ระหว่าง ค.ศ. 1879-1895 (พ.ศ. 2422-2438) ปาวีออกเดินทางสำรวจดินแดนและพยายามแสวงหาช่องทางที่ฝรั่งเศสจะได้ผลประโยชน์จากพื้นที่ต่าง ๆ ที่ตัวเองเดินทางเข้าถึงได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งดินแดนส่วนที่เป็นประเทศราชของสยามและอยู่ภายใต้ความคลุมเครือในการกำหนดความเป็นผู้ถือครองสิทธิ์ ผลพลอยได้จากการเดินทางดังกล่าวคือแผนที่ภูมิศาสตร์และเส้นทางตามมาตรฐานตะวันตกที่ไม่เพียงแค่แสดงถึงเมืองหรือหมุดหมายตามรายทาง แต่มีรายละเอียดทางภูมิศาสตร์แวดล้อมอื่นประกอบด้วย

ในแผนที่ดังกล่าวจะเห็นเส้นสีแดงซึ่งแทนถนนใหญ่ (หรือถนนที่รู้จักกันดี) ที่เชื่อมดินแดนต่าง ๆ และเส้นสีฟ้าที่แทนแม่น้ำที่สามารถใช้สัญจรได้ เมืองหินและเมืองศรีษะเกษในน่านแม้ว่าจะอยู่นอกเส้นทางสีแดงและสีฟ้ากลับถูกระบุตำแหน่งในแผนที่ เพราะว่าทั้งสองเป็นเมืองสำคัญสำหรับการเดินทางจากน่านใต้สู่เวียงน่าน

แผนที่คณะสำรวจของปาวี
กระทรวงการต่างประเทศและอาณานิคมฝรั่งเศส
ฉบับตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1895

[3] แผนที่ฉบับนี้พัฒนาต่อจากต้นฉบับ P. Cupet, J. Friguegnon, & J.D. Malglaive, Carte l'Indo-Chine (Paris: Augustin Challamel, 1865. Retrieved from the Library of Congress, https://www.loc.gov/item/2008621654.

[4] Retrieved from https://bibliothegues-specialisees.paris.fr.

CARTE
DE
L'INDO-CHINE
Dressée sous les auspices
DES MINISTRES DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES & DES COLONIES
PAR
M.M. les Capitaines CUPET, FRIQUEGNON ET DE MALGLAIVE
Membres de la mission PAVIE
Légende
Echelle de 2.000.000
Abréviation et Traduction des principaux Termes géographiques
GOLFE DU TONKIN
GOLFE DE SIAM
CAMBODGE
SIAM
BANGKOK
HANOI
HUE
SAIGON
PNOMPENH
TENASSERIM
Map Division
3 - FEB 1961
Library of Congress
1895

303

GOLFE
DU
TONKIN
GOLFE
DE
SIAM
INDO-CHINE
CARTE
DE LA MISSION PAVIE
LÉGENDE

แผนที่คณะสำรวจของปาวี
ปรับปรุงและเผยแพร่อีกครั้งใน ค.ศ. 1914

นักเดินทางส่วนใหญ่ที่อาศัยแม่น้ำน่านเดินทางจากพิชัยขึ้นเหนือจะถูกบีบจากเส้นทางทางน้ำที่ไม่สะดวกให้ต้องเดินทางทางบกผ่านเมืองหินและเมืองศรีษะเกษ ก่อนจะเข้าสู่เมืองสา (เมืองพ้อปากน้ำสา)

เส้นทางดังกล่าวนี้เองคงเป็นเส้นทางที่ปาวีเคยใช้เดินทางในปี 1886-1889 ตามที่ระบุในบันทึกการเดินทางของปาวี[5] เช่นเดียวกับนักสำรวจหรือนักเดินทางชาวตะวันตกคนอื่น ๆ ทำให้ทั้งสองเมืองของน่านใต้ควรค่าแก่การกล่าวถึงในแผนที่

แผนที่ของปาวีได้รับการปรับปรุงและเผยแพร่อีกครั้งใน ค.ศ. 1914 ซึ่งจะพบว่าเส้นสีแดงซึ่งหมายถึงเส้นทางทางบกที่เชื่อมน่านกับอาณาเขตของลาวในปกครองของฝรั่งเศสเพิ่มจำนวนขึ้น คงไม่ได้เกิดจากการคมนาคมที่เพิ่มขึ้นเพียงอย่างเดียว แต่น่าจะเป็นผลมาจากการสำรวจเส้นทางที่ละเอียดขึ้นด้วย

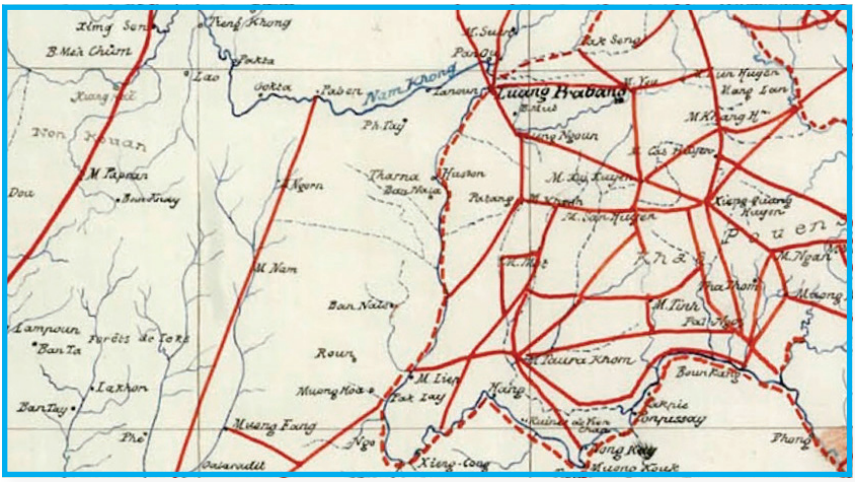

5 ดู Auguste Pavie, *The Pavie Mission Indochina Papers 1879-1895* (Bangkok: White Lotus, 1999).

ง. แผนที่สยามของแมคคาร์ธี ค.ศ. 1888 (พ.ศ. 2431) และ 1900 (พ.ศ. 2443)

การมาถึงของลัทธิอาณานิคมตะวันตกทำให้สยามต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบในการทำความเข้าใจดินแดนในปกครองของตนเองเพื่อรับมือกับความเปลี่ยนแปลงของระเบียบโลกใหม่ หนึ่งในวิธีการรับมือที่รัฐบาลสยามใช้คือการ “วาดแผนที่” ซึ่งอาศัยชุดความรู้ของชาวตะวันตกเข้ามาช่วยในการวางตำแหน่งและทำความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่อำนาจของตน แนวทางปฏิบัติดังกล่าวส่งผลให้มีการทำแผนที่ฉบับแรก ๆ ที่ให้รายละเอียดจำนวนมากเกี่ยวกับที่ตั้งและภูมิประเทศของสยาม ซึ่งน่านก็เป็นหนึ่งในพื้นที่ของการสำรวจนั้นด้วย

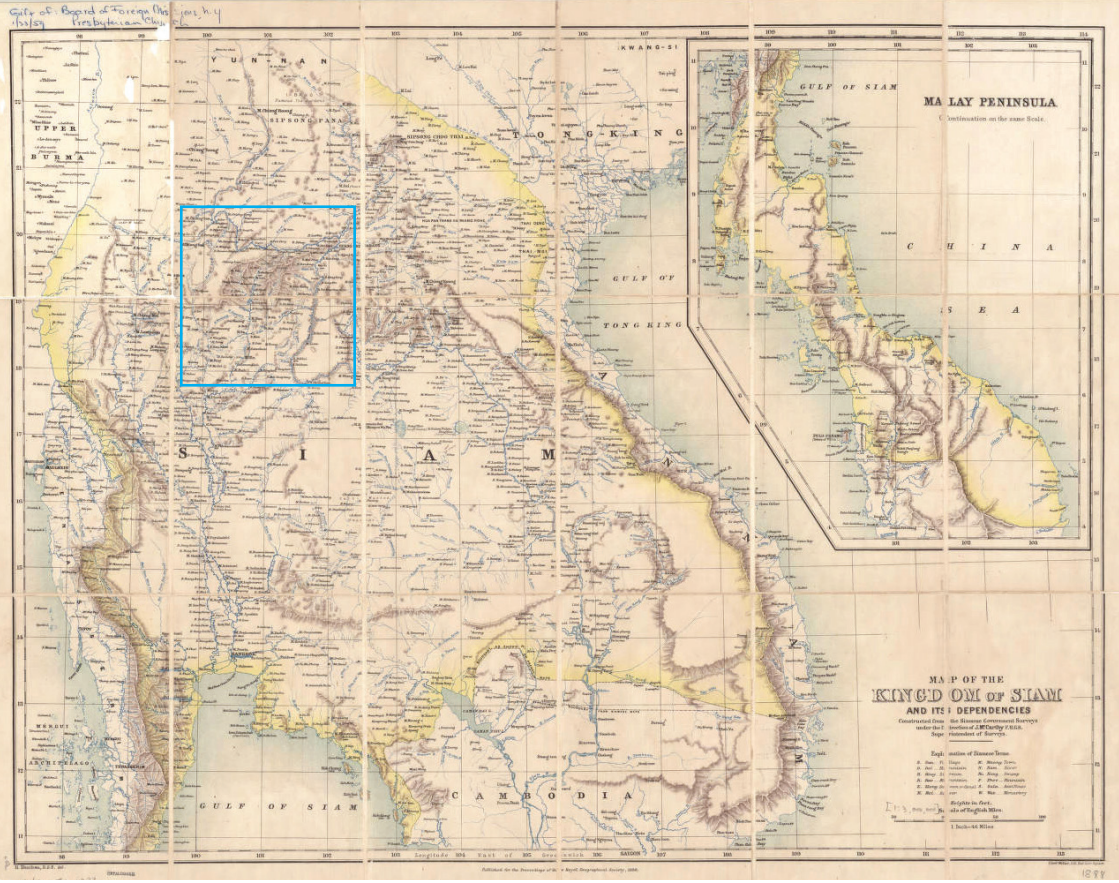

Map of the Kingdom of Siam and its dependencies / constructed from the Siamese government surveys under the direction of J. McCarthy, F.R.G.S., Superintendent of Surveys.

เจมส์ ฟิตซ์รอย แมคคาร์ที (James Fitzroy McCarthy) หรือพระวิภาคภูวดล เป็นนักทำแผนที่ชาวไอริชที่รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าจ้าง ผลงานของเขามีอิทธิพลต่อการปักปันเขตแดนของสยาม ในการทำแผนที่สยามนี้แมคคาร์ธีได้ทำการสำรวจน่านด้วย

ในแผนที่ดังกล่าวมีการระบุถึงเมืองหินและเมืองศรีษะเกษ สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญในการเป็นเมืองทางผ่านด่านใต้ของน่านในช่วงเวลาดังกล่าว ซึ่งตรงกันข้ามกับพื้นที่บริเวณแม่น้ำน่านในส่วนที่ขนานกันกับทั้งสองเมืองที่

MAP OF
THE KINGDOM OF
SIAM
AND ITS DEPENDENCIES.
From Government Surveys under the Direction of J. McCarthy by order of H.R.H. PRINCE MAHISRA RAJARUDHU
The coast line is reduced from the latest Admiralty Charts, Tongking, Annam, Cochin China are taken from the Map of the Pavie Mission, and the Malay Peninsula from various sources.
SCALES
Nat. Scale 1:2,000,000 or 31·56 Miles-1 inch
Siamese Sea
Kilometres
Statute Miles
Railways completed —— Railways proposed
Heights in Feet.
Present Boundary (1910) Yellow
LUANG PRA BANG
GULF OF TONG-KING
GULF OF MARTABAN
GULF OF SIAM
CHINA SEA
SOUTH SHAN STATES
MUNTON NUA
MUNTON PECHABUN
MUNTON NAKAWN SAWAN
MUNTON RACHASIMA
M. TAWAN OK
CHIENG NU
M. KRUNG KAO
M. NAKAWN CHAISI
MUNTON PRACHIN
MUNTON KAMEN
MUNTON KAMPAN
MERGUI ARCHIPELAGO
NAKAWN SITAMARAT
KEDA
KELANTAN
TRENGANU
PERAK
SELANGOR
NEGRI SEMBILAN
AMERICAN GEOGRAPHICAL SOCIETY
AGS Library UW Milwaukee
308

Historic Pictoric Map: Thailand 1900,
Map of The Kingdom of Siam and its Dependencies

แผนที่ไม่ได้ระบุถึงชุมชนอยู่เลย ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าทั้งสองเมืองจะเป็นเมืองสำคัญอยู่ตลอด เพราะสำหรับแผนที่ของสยามในยุคหลังจากนี้ เส้นทางเชื่อมจากน่านใต้สู่สยามลดความสำคัญลงอย่างมากเมื่อเทียบกับเส้นทางจากเวียงสาไปแพร่ซึ่งมีเส้นทางรถไฟเชื่อมต่อจากเด่นชัยไปกรุงเทพฯ ทำให้แผนที่ในยุคหลังจากนี้มักไม่ค่อยกล่าวถึงเมืองหินและเมืองศรีษะเกษ

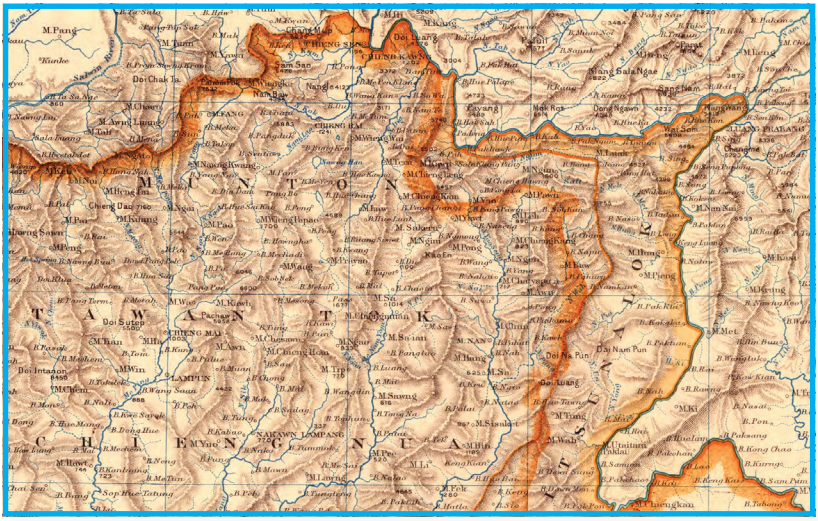

แผนที่ของแมคคาร์ธีได้รับการปรับปรุงอีกครั้งใน ค.ศ. 1900 หลังการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลและหลังวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) น่านได้รับผลกระทบอย่างมาก เมื่อสยามสละสิทธิ์เหนือดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศส ซึ่งดินแดนส่วนนี้รวมถึงเมืองหลวงภูคา, หลวงน้ำทา, ห้วยทราย (เชียงของ) ซึ่งเคยเป็นเขตอิทธิพลของน่านมาก่อน ในแผนที่ฉบับปรับปรุงนี้น่านถูกกำหนดให้อยู่ในเขตปกครองของ “มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ” การตัดแบ่งดินแดนโดยไม่สนใจปูมหลังทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวจะส่งผลสืบเนื่องเกี่ยวกับปัญหาพรมแดนไปอีกระยะหนึ่ง เมื่อหลวงพระบางไม่พอใจกับการถูกตัดพื้นที่อำนาจเดิมของตนไปเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลพิษณุโลก (คือ

เมืองน้ำฮุง (ไชยบุรี)) จนนำไปสู่การทำสนธิสัญญาฉบับใหม่ใน ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2447) ที่สยามต้องยกดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงให้หลวงพระบางในอารักขาของฝรั่งเศส ซึ่งครั้งนี้รวมถึงดินแดนเมืองเงินและเชียงฮ่อนที่เคยเป็นสิทธิธรรมของน่าน

ในแผนที่ ค.ศ. 1900 มีการระบุแหล่งเกลือในบริเวณเมืองเงิน ทั้งที่แผนที่ก่อนหน้าไม่ได้มีการระบุตำแหน่งแหล่งทรัพยากรดังกล่าว อาจเป็นผลจากความขัดแย้งในเรื่องสิทธิการทำเกลือระหว่างน่านกับหลวงพระบางในพื้นที่พรมแดนเมืองเงินที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน

สรุป

แผนที่ข้างต้นล้วนสะท้อนให้เห็นทัศนะของรัฐขนาดใหญ่ พ่อค้า และนักเดินทางที่มีต่อเมืองน่าน กล่าวคือพวกเขาเห็นว่าน่านเป็นจุดเชื่อมโยงระหว่างดินแดนตอนใต้แม่น้ำน่านกับพื้นที่หุบเขาทางตอนเหนือ และเป็นเมืองที่ราบกลางหุบเขาที่เชื่อมโยงเส้นทางการค้าคาราวานจากหลวงพระบาง เชียงแสน และเชียงใหม่เข้าด้วยกัน ซึ่งเป็นส่วนต่อขยายจากการค้าตอนในภาคพื้นทวีปของยูนนาน

แผนที่ทั้งจากยุคก่อนสมัยใหม่และยุคอาณานิคมยังสะท้อนภาพของน่านในฐานะเมืองใหญ่ที่สามารถใช้เป็นที่ประชุมทัพ หรือเป็นเมืองหน้าด่านที่เชื่อมกับล้านช้างและรัฐของชาวไทลื้อ ซึ่งแสดงให้เห็นบทบาทในประวัติศาสตร์ของน่านหลายช่วงยุคสมัย และการเป็นเมืองประชุมทัพชายแดนดังกล่าวนี้ยังสืบเนื่องจนถึงยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 และสงครามเย็นด้วย

หนึ่งในเส้นทางสำคัญที่ปรากฏในแผนที่คือเส้นทางจากพื้นที่บริเวณน่านใต้ คือ ท่าปลา เมืองแฝก เมืองหิน เมืองงั่ว เมืองสา ภูเพียง สู่พื้นที่ตัวเวียงของน่าน เส้นทางดังกล่าวถูกนำเสนออยู่หลายครั้งจากทั้งนักเดินทางและนักการทหาร เพราะเป็นเส้นทางที่รู้จักกันดีและมีการสัญจรของผู้คนอยู่เสมอก่อนจะเสื่อมความนิยมในยุคหลัง เมื่อมีเส้นอื่นที่สะดวกกว่าและสามารถเชื่อมต่อกับรถไฟได้เข้ามาแทนที่ ทว่าเส้นทางดังกล่าวนี้เองที่ถือเป็นเส้นทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของเมืองน่าน เพราะไม่เพียงแต่จะเป็นจุดเชื่อมสำคัญทางการค้าและจุดแวะพักของนักเดินทาง แต่เมืองและชุมชนที่ตั้งเรียงรายอยู่บนเส้นทางสายนี้ต่างล้วนเป็นประจักษ์พยานถึงความเปลี่ยนแปลงซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งครั้งหนึ่งของน่าน เพราะกาลครั้งหนึ่ง เมื่อครั้งที่เมืองน่านอยู่ในภาวะโกลาหลและขาดเสถียรภาพ เจ้าฟ้าผู้ปกครองน่านพระองค์หนึ่งได้เลือกเดินทางจากน่านใต้สู่ตัวเมืองเพื่อฟื้นฟูน่านให้กลับมาตั้งมั่นได้อีกครั้ง และภายใต้ “เส้นทาง” ของ “เจ้าฟ้า” นี้ น่านอันจะกลายเป็นตัวตนพื้นฐานของน่านในปัจจุบันก็ได้ถือกำเนิดขึ้น

ชาติพันธุ์ในน่าน

จังหวัดน่านในปัจจุบันเป็นหน่วยการปกครองที่เกิดขึ้นจากการสืบเนื่องของ “เมืองน่าน” และเมืองบริวารของน่านในยุครัฐจารีต รูปแบบการเมืองและสภาพการณ์ของยุคก่อนสมัยใหม่ที่มีการกวาดต้อนและการอพยพโยกย้ายของผู้คนอยู่บ่อยครั้ง ทำให้ลักษณะประชากรภายในพื้นที่ตอนในภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความหลากหลายในทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมยิ่งไปกว่านั้น ด้วยสภาพทางภูมิประเทศที่เต็มไปด้วยภูเขาจำนวนมากกั้นแอ่งที่ราบลุ่มแม่น้ำ ยังเอื้อให้เกิดชุมชนขนาดเล็กหลายแห่งขึ้นในพื้นที่ชายขอบต่าง ๆ และทำให้พื้นที่ดังกล่าวแม้จะมีประชากรไม่มากเท่าพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำขนาดใหญ่ แต่ก็เต็มไปด้วยความหลากหลายของกลุ่มชนและวิถีชีวิต

ภายใต้ความหลากหลายของกลุ่มคนและวัฒนธรรมที่ปรากฏในน่าน สามารถแบ่งกลุ่มวิถีชีวิตออกอย่างคร่าว ๆ ได้เป็น 2 กลุ่มหลัก คือกลุ่มคนในที่ราบและกลุ่มคนบนที่สูง

กลุ่มคนในที่ราบ คือกลุ่มคนที่มีการรวมตัวกันในทางวัฒนธรรมและสร้างชุมชนกสิกรรมที่อาศัยน้ำและระบบชลประทานขึ้น รวมถึงพัฒนาความสัมพันธ์ทางชุมชนที่มีลักษณะแบบสังคมเมือง และในยุคจารีตมักปรากฏในลักษณะของสังคมแบบมูลนายด้วย ชุมชนดังกล่าวเป็นการรวมตัวกันที่ค่อนข้างมีระเบียบและประสิทธิภาพ มีแหล่งเพาะปลูกขนาดใหญ่ และกำลังคน ถือเป็นปัจจัยสำคัญของแบบแผนการใช้ชีวิตดังกล่าว สร้างสิ่งปลูกสร้างที่มั่นคง ผลิตงานศิลป์ที่ละเอียดซับซ้อน มีวัฒนธรรมทางศาสนาหรืองานประพันธ์ที่ใช้ตัวอักษร

ในการช่วยบันทึกเรื่องราว คนในที่ราบมักเป็นตัวละครหลักในประวัติศาสตร์ของรัฐ เพราะเป็นผู้สร้างความเป็นรัฐขึ้นมาในยุคจารีตและมีอำนาจในการบันทึกประวัติศาสตร์

ในน่านยุคราชวงศ์ภูคา กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในขอบข่ายของคนในที่ราบและถือเป็นกลุ่มประชากรหลักของน่านคือ ชาวกาว แต่ต่อมาภายหลังเมื่อน่านถูกผนวกเข้ากับล้านนาแล้ว คำเรียกดังกล่าวก็เริ่มหายไป และน่าจะถูกกลืนเป็นส่วนหนึ่งของคนล้านนา ซึ่งมีประชากรหลักเป็น ชาวไทยวน (ไท-ยวน) กลุ่มชนดังกล่าวกลายเป็นกลุ่มประชากรหลักของน่านในยุคราชวงศ์หลวงติ๋น พวกเขาคือคนท้องถิ่นในพื้นที่อดีตอาณาจักรล้านนา ซึ่งต่อมาในยุคปัจจุบันจะถูกเรียกว่า “คนเมือง”

อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่าชาวไทยวนทั้งหมดในน่านจะเป็น กลุ่มเดียวกันและอาศัยอยู่ในน่านมาตลอด สงครามและการสลายตัวของเมืองน่านเดิมทำให้ประชากรจำนวนมากถูกกวาดต้อนไปอยู่ที่อื่นและการ กลับเข้ามาฟื้นฟูน่านของเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญแห่งราชวงศ์หลวงติ๋นก็ต้องใช้คนจากที่อื่นเข้ามาเติมจำนวนประชากรในน่านด้วย ด้วยเหตุนี้ไทยวนในน่านจึงมีทั้งกลุ่มคนที่เป็นคนน่านแต่เดิม ทั้งกลุ่มไทยวนจากเมืองเทิงและเชียงของที่อพยพเข้ามาในยุคเริ่มฟื้นฟูน่าน รวมไปถึงชาวเชียงแสนที่ถูกกวาดต้อนมาในยุคหลังด้วย

ชาติพันธุ์อีกกลุ่มที่ค่อนข้างมีความสำคัญในแง่ประชากรของคนในที่ราบคือ ชาวไทลื้อ ซึ่งกระจายตัวอยู่ในหลายพื้นที่ของน่านและในพื้นที่เดิมที่เคยอยู่ใต้อิทธิพลของน่านยุคราชวงศ์หลวงติ๋น สาเหตุหนึ่งเป็นเพราะมีการกวาดต้อนชาวไทลื้อจำนวนมากจากเชียงแขงและสิบสองพันนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 แต่ชาวไทลื้อยังคงรักษาอัตลักษณ์เฉพาะตัวของชุมชนไว้ได้อย่างเหนียวแน่น แม้จะมีการผสมกลมกลืนบางส่วนเข้ากับวัฒนธรรมของชาวไทยวนในน่าน นับได้ว่าวัฒนธรรมไทลื้อมีอิทธิพลต่อลักษณะความเป็นน่านที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน

ยังมีกลุ่มชุมชนขนาดเล็กอื่น ๆ ของชาติพันธุ์ที่ถูกกวาดต้อนหรืออพยพย้ายถิ่นเข้ามาในน่าน เช่น ไทใหญ่ ไทเขิน ยอง พวน และลาว อย่างไรก็ตาม กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้มีขนาดเล็กและมักกลืนกลายเข้ากับวัฒนธรรมของชาวไทยวนและชาวไทลื้อที่มีความใกล้เคียงกันแต่มีชุมชนขนาดใหญ่กว่า

นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์และกลุ่มวัฒนธรรมอื่นที่ปรากฏในน่านช่วงปลายยุคจารีต คือชาวไทยสยามและชาวจีน (ซึ่งจะกลายมาเป็นไทยเชื้อสายจีน) ซึ่งเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของน่านในช่วงเวลาใกล้เคียงกันกับกระบวนการผนวกน่านเข้าสู่ราชอาณาจักรสยาม แม้จะมีบทบาทในยุคจารีตไม่เด่นชัดเท่ากลุ่มชาติพันธุ์ท้องถิ่นอื่น ๆ แต่ก็ถือว่าได้สร้างความเปลี่ยนแปลงและมีอิทธิพลต่อรูปแบบทางสังคมวัฒนธรรมของน่านที่จะกลายมาเป็นน่านในปัจจุบันอย่างมาก

กลุ่มชาติพันธุ์ในที่ราบนั้นสร้างเมืองด้วยการผูกพันธะกับพลเมือง สร้างรัฐจากทรัพยากรในที่ราบ แต่เมื่อก้าวพ้นจากอาณาเขตของความเป็นเมืองและเลยพื้นที่ของที่ราบใกล้แม่น้ำไปแล้ว ผืนป่าและทิวเขาเป็นพื้นที่ที่ผู้ปกครองจากในเมืองเข้าไม่ถึงและอำนาจของรัฐมีพลังน้อยกว่าในพื้นที่ราบ กลุ่มคนบนที่สูงที่ตั้งชุมชนกระจัดกระจายกันอยู่ ในเขตพื้นที่เข้าถึงยากเหล่านี้ มักเป็นชุมชนขนาดเล็ก ในแต่ละที่มักไม่ได้มีความสัมพันธ์ระหว่างกัน และมีชาติพันธุ์และธรรมเนียมวัฒนธรรมที่ต่างกัน แต่มีจุดร่วมใหญ่ ๆ อยู่ที่การเป็นสังคมซึ่งหลบเลี่ยงหรือปฏิเสธอิทธิพลจากรัฐ ที่เรียกกันในทางสังคมศาสตร์-มานุษยวิทยาว่า “โซเมีย”(Zomia)[1] วิถีชีวิตของพวกเขามีความแตกต่างจากของชุมชนเมืองในที่ราบ เช่น พื้นที่อยู่อาศัยที่ไม่ได้มีการปลูกสร้างสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ หรือมั่นคงถาวรเอาไว้, ความพร้อมของชุมชนที่จะอพยพย้ายถิ่นฐานได้ทุกเมื่อ, การเพาะปลูกแบบหมุนเวียนซึ่งใช้น้ำน้อยและใช้พืชที่เหมาะกับที่สูงมากกว่าพืชที่ต้องอาศัยระบบชลประทาน, รวมไปถึงวัฒนธรรมการสืบทอดเรื่องราวอดีตของชุมชนที่เน้นการบอกเล่ามากกว่าจะมีการบันทึก

[1] ตามนิยามของ วิลเลิม ฟาน สแค็นเดิล (Willem van Schendel) และ เจมส์ ซี. สก็อตต์ (James C. Scott)

ในยุคจารีต กลุ่มชนที่ดำรงรูปแบบวิถีชีวิตดังกล่าวเป็นกลุ่มที่เกือบจะอยู่นอกเหนืออำนาจของเจ้าผู้ปกครองน่าน (หรือในบางกรณีก็อยู่นอกเหนือการควบคุมของผู้ปกครองโดยสิ้นเชิง) รัฐไม่สามารถใช้อำนาจเกณฑ์แรงงานหรือส่วยจากกลุ่มคนดังกล่าวได้ เพราะเมื่อมีการบังคับอย่างเข้มข้น กลุ่มคนดังกล่าวก็มักย้ายชุมชนหนีไปในที่ที่รัฐตามตัวไม่ถึงเอาเสียง่าย ๆ รัฐในยุคจารีตมักไม่ค่อยให้ความสนใจที่จะบันทึกหรือกล่าวถึงกลุ่มคนดังกล่าวนัก แต่ไม่ได้หมายความว่ากลุ่มคนเหล่านั้นไม่มีตัวตนอยู่ ในบางครั้งการประสานประโยชน์เกิดขึ้นได้จากการที่ผู้ปกครองเลือกใช้การเจรจามากกว่าจะเรียกร้องเอาประโยชน์โดยตรง กล่าวคือให้คนบนที่สูงส่งส่วยของป่าประจำปี (เช่น เกลือ น้ำผึ้งป่า) หรือยอมเข้าร่วมพิธีกรรมเชิงสัญลักษณ์เพื่อยอมรับอำนาจของผู้ปกครอง ขณะที่ผู้ปกครองให้ความคุ้มครองจากการเกณฑ์แรงงานโดยผู้อื่น

ในน่าน กลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงที่ดูเหมือนจะอยู่ในท้องที่มาอย่างยาวนาน คือ ชาวลัวะ ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาในกลุ่มตระกูลมอญ-เขมร แม้ไม่ปรากฏชื่อใน *ราชวงษปกรณ์พงศาวดารน่าน* แต่ในหนังสือ*พื้นนาแลคราวทางเมืองน่าน* ที่ระบุถึงพิธีกรรมเลี้ยงผีอารักษ์พญาพัวปรากฏชื่อของชาว “ถิ่น” ซึ่งเป็นชื่อที่ชาวไทยวนในน่านใช้เรียกชาวลัวะอยู่ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญในแง่พิธีกรรมของชาวลัวะในน่าน หากอนุมานจากชื่อและพิธีกรรมที่ให้ความสำคัญกับการมีอยู่ของเมืองต้นกำเนิดน่าน (คือเมืองพัวหรือปัว) ก็เป็นไปได้ว่าชาวลัวะ (ที่ถูกเรียกว่า ถิ่น) น่าจะเป็นกลุ่ม คนท้องถิ่นเดิมในพื้นที่ของน่านมาก่อน ชาวลัวะยังปรากฏตัวในเอกสารราชการในช่วงปลายยุคจารีตอีกด้วย (ในชื่อ “ข่าถิ่น”) โดยปรากฏอยู่ในปัญหาการขึ้นทะเบียนคนในบังคับของสยามกับฝรั่งเศส เพราะแต่เดิมชาวลัวะที่อาศัยแถบเมืองบ่อ (บ่อเกลือในปัจจุบัน) มักย้ายไปทำนาในเขตของพื้นที่ฝั่งหลวงพระบางในบางฤดู เมื่อรัฐสมัยใหม่เข้ามาจัดระเบียบเขตแดนและความเป็นพลเมืองของรัฐใหม่ การดำเนินวิถีชีวิตในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นปัญหาขึ้น

นอกจากชาวลัวะแล้ว ชาวม้งและชาวเมี่ยน (เคยถูกเรียกตามภาษาปากว่า แม้ว และ เย้า) เป็นอีกสองกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในน่าน หลักฐานทางประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่า กลุ่มชาติพันธุ์ทั้งสองอาจอพยพลงมาจากตอนใต้ของจีนเข้าสู่ตอนเหนือของลาวและน่านไลเลี่ยกันในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 25 คือหลังจากที่การลุกฮือของกลุ่มชาติพันธุ์ในจีนตอนใต้ไม่บรรลุผล

ชาวม้งและชาวเมี่ยนมีการจัดระบบภายในชุมชนและมีความสามารถในการติดต่อเจรจากับกลุ่มอำนาจในที่ราบ สังเกตได้จากช่วงที่เกิดการลุกฮือของชาวข่าในลาวช่วง พ.ศ. 2419 ชาวม้งและชาวเมี่ยน (เอกสารเรียก “แมวยาว”) เป็นกลุ่มที่อาสาข้าราชการสยามเข้าปราบชาวข่าโดยแลกกับการสนับสนุนดินปืน

ชาวขมุ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่กระจายตัวกันอยู่ในบริเวณพื้นที่ของประเทศลาวในปัจจุบัน และน่าจะเข้ามาในน่านตั้งแต่ช่วงยุคจารีตแล้ว ชาวขมุเป็นอีกชาติพันธุ์ที่พูดภาษาในกลุ่มตระกูลมอญ-เขมร และอาจเป็นคนท้องถิ่นในภูมิภาคมานานพอสมควรแล้ว

ชาวก่อ หรือ อึมปี้ เป็นชาติพันธุ์พูดภาษาตระกูลทิเบต-พม่า ที่กระจายตัวอยู่ในแถบจังหวัดแพร่และจังหวัดน่าน ชาวก่อมีชุมชนค่อนข้างเล็ก ตามเรื่องเล่าของชาวก่ออ้างว่าบรรพบุรุษของชาวก่ออพยพเข้ามาจากสิบสองพันนา

ชาวมลาบรี เป็นอีกชาติพันธุ์หนึ่งที่อยู่ในน่าน และมีลักษณะค่อนข้างเฉพาะ กล่าวคือในอดีตมีลักษณะใกล้กับสังคมล่าสัตว์เก็บของป่ามากกว่าจะเป็นสังคมที่ทำกสิกรรมตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร ชุมชนมลาบรีหนึ่ง ๆ นั้นมีขนาดเล็ก ย้ายถิ่นฐานค่อนข้างบ่อยเพื่อแสวงหาพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์อยู่เสมอ และมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนอื่นค่อนข้างน้อย ชุมชนมักย้ายหนีไปที่อื่นเมื่อเผชิญหน้ากับคนแปลกหน้า หรือเมื่อใบตองซึ่งใช้ทำเพิงพักเริ่มเหี่ยวก็เป็นสัญญาณถึงการหาที่พำนักใหม่ ทำให้มักถูกเรียกอีกชื่อจากคนภายนอกว่า “ตองเหลือง”

กลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงนั้นอยู่นอกเหนือจากอำนาจของรัฐในยุคจารีตและไม่ได้อยู่ในสายตาของผู้บันทึกพงศาวดารในอดีต ดังนั้นการปรากฏตัวของกลุ่มคนดังกล่าวในหลักฐานทางประวัติศาสตร์จึงมีไม่มาก และสายตาที่มองไปก็ไม่ใช่สายตาที่มองด้วยความเท่าเทียมกัน แต่ไม่ได้หมายความว่ากลุ่มคนเหล่านั้นไม่มีตัวตนอยู่

ในยุคปัจจุบัน สายตาที่มองเห็นได้หลากหลายและกว้างไกลยิ่งกว่าเดิม เปิดโอกาสให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ได้แสดงตัวตนมีบทบาทและตำแหน่งแห่งที่ของตนในประชาคมน่านมากยิ่งขึ้น แม้คู่มือนำเที่ยวเล่มนี้จะถูกข้อจำกัดทางหลักฐานทำให้มุ่งเน้นไปที่การเล่าเรื่องของสังคมที่ราบจนไม่สามารถกล่าวถึงทุกกลุ่มชาติพันธุ์ได้อย่างครบถ้วน แต่ผู้อ่านย่อมตระหนักได้ด้วยตนเองว่า แม้กระทั่งภายในสังคมที่ราบของยุคจารีตก็ประกอบขึ้นจากการอยู่ร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์อันหลากหลาย และความเป็นเมืองในปัจจุบันก็เติบโตขึ้นจากการประสานประโยชน์นั้น ในสังคมปัจจุบันที่พัฒนาและก้าวพ้นไปจากพรมแดนของอดีตแล้ว การเข้าใจในความแตกต่างของวัฒนธรรมและวิถีชีวิตอื่น ย่อมเป็นการเปิดประตูสู่โอกาสแห่งการพัฒนาสู่น่านในอนาคตที่ดียิ่งขึ้นกว่าเดิมด้วยเช่นกัน

ท่องเที่ยวน่าน ในอดีต

ในอดีตการเดินทางของผู้คนมักมีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อการค้าขาย การทำสงคราม หรือการแสวงบุญไปยังศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญต่างๆ เท่านั้น กระทั่งในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 การท่องเที่ยวจึงเริ่มเป็นที่นิยมขึ้นในหมู่ชนชั้นนำก่อนและค่อยๆ ขยายสู่ชนชั้นกลาง มาในทศวรรษ 2500 การท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อนหย่อนใจในช่วงเวลาว่างจึงกลายเป็นกิจกรรมที่เติบโตขึ้นและพัฒนาเข้าสู่การเป็นอุตสาหกรรมที่จะสร้างมูลค่ามหาศาลต่อไปในอนาคต

การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์เริ่มเป็นที่สนใจขึ้นก่อนในหมู่ชนชั้นนำไทยสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นยุคที่กำลังมีการเรียบเรียงประวัติศาสตร์ชาติขึ้นมา ต่อมาเมื่อเริ่มมีการกำหนดโบราณสถานโดยกรมศิลปากรตั้งแต่ พ.ศ. 2478 เป็นต้นมา โบราณสถานต่างๆ ก็น่าจะกลายเป็นหมุดหมายที่สำคัญในการท่องเที่ยวมากขึ้นตามลำดับ กระทั่งใน พ.ศ. 2502 รัฐบาลในขณะนั้นก็ได้เริ่มส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศอย่างเป็นรูปธรรมด้วยการก่อตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว (อ.ส.ท.) นับจากนั้นการทองเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชาติก็ได้รับการส่งเสริมไปพร้อมกับการท่องเที่ยวแหล่งธรรมชาติ

ขณะที่แหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ภาคเหนือกำลังได้รับการส่งเสริม โดยมีจังหวัดเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของภูมิภาค จังหวัดน่านนั้นยังคงเผชิญกับอุปสรรคที่สำคัญสำหรับการพัฒนาการท่องเที่ยวอยู่ ด้านหนึ่งคือการเป็นพื้นที่

เผชิญหน้าระหว่างรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) และอีกด้านหนึ่งคือการคมนาคมและขนส่งสาธารณะที่ยังไม่ทั่วถึงนัก ทว่าน่านก็เริ่มเป็นที่สนใจสำหรับนักท่องเที่ยวผู้รักธรรมชาติและการผจญภัยบ้างแล้ว

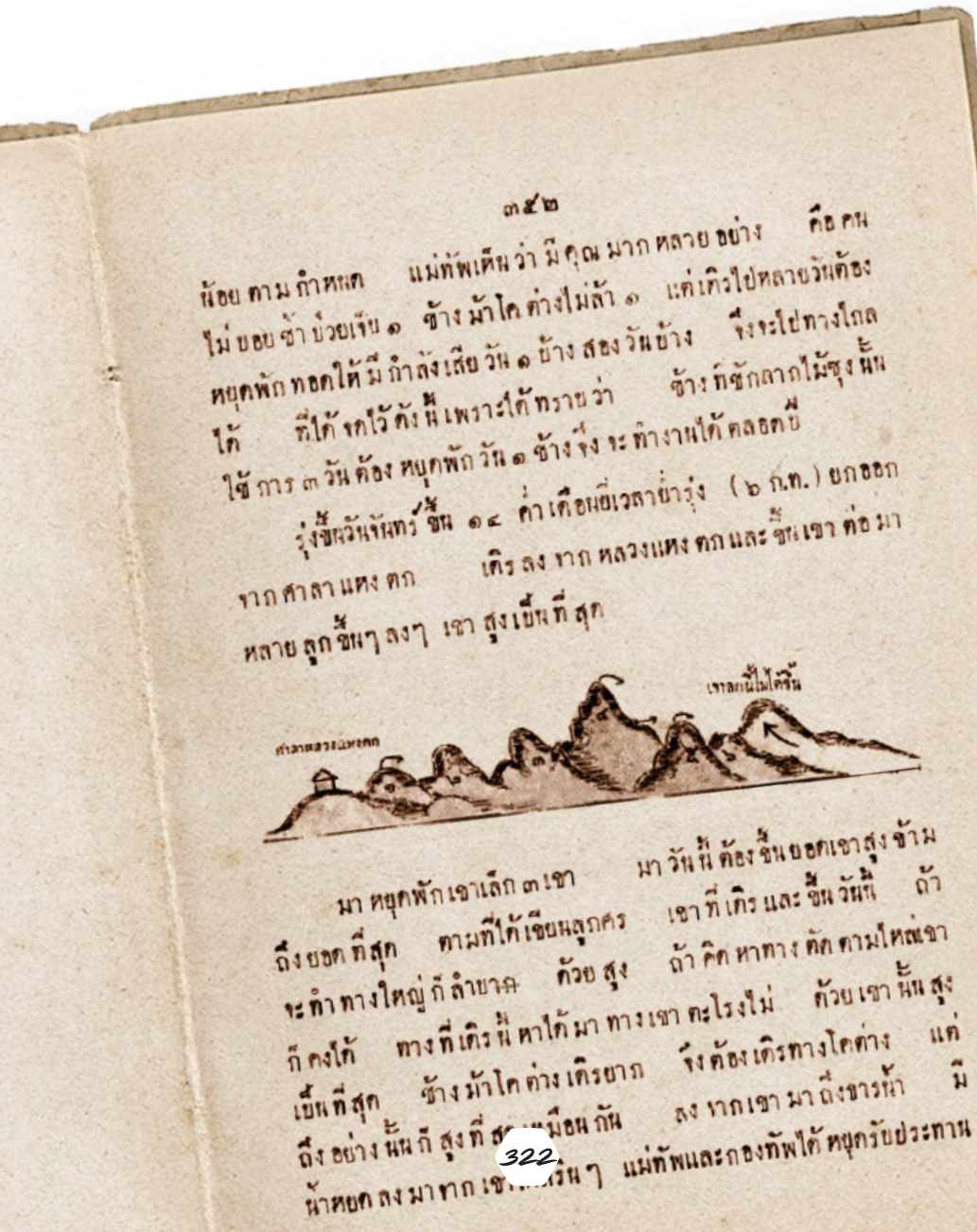

๓๕๒

น้อย ตาม กำหนด แม่ทัพเห็นว่า มีคุณ มาก หลาย อย่าง คือ คน
ไม่ บอย ช้า ป่วยเจ็บ ๑ ช้าง ม้าโค ต่างไม่ล้า ๑ แต่เดิรไปหลายวันต้อง
หยุดพัก ทอดให้ มี กำลังเสีย วัน ๑ บ้าง สองวันบ้าง จึงจะไปทางไกล
ได้ ที่ได้ จดไว้ ดังนี้ เพราะได้ ทราบว่า ช้าง ที่ชักลากไม้ซุง นั้น
ใช้ การ ๓ วัน ต้อง หยุดพัก วัน ๑ ช้าง จึง จะ ทำงานได้ ตลอดปี

รุ่งขึ้นวันจันทร์ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือนยี่เวลาย่ำรุ่ง (๖ ก.ท.) ยกออก
จาก ศาลา แหง ตก เดิร ลง จาก หลวงแหง ตก และ ขึ้นเขา ต่อ มา
หลาย ลูก ขึ้นๆ ลงๆ เขา สูงเป็นที่ สุด

มา หยุดพัก เขาเล็ก ๓ เขา มา วัน นี้ ต้อง ขึ้น ยอดเขาสูง ข้าม
ถึง ยอด ที่สุด ตามที่ได้ เขียนลูกศร เขา ที่ เดิร และ ขึ้น วันนี้ ถ้า
จะ ทำ ทางใหญ่ ก็ ลำบาก ด้วย สูง ถ้า คิด หาทาง ตัด ตามไหล่เขา
ก็ คงได้ ทาง ที่ เดิร นี้ หาได้ มา ทาง เขา ตะโรงไม่ ด้วย เขา นั้น สูง
เป็น ที่สุด ช้าง ม้าโค ต่าง เดิรยาก จึง ต้อง เดิรทางโคต่าง แต่
ถึง อย่าง นั้น ก็ สูง ที่ สุด เหมือน กัน ลง จากเขา มา ถึงขารน้ำ มี
น้ำหยด ลง มาจาก เขา [illegible] ๆ แม่ทัพและกองทัพได้ หยุดรับประทาน

ความสนใจที่จะส่งเสริมการท่องเที่ยวในน่านเริ่มปรากฏให้เห็นใน *อนุสาร อ.ส.ท.* ในฉบับ พ.ศ. 2505 ที่ได้ตีพิมพ์สารคดีเรื่อง “ล่องแก่งแม่น้ำน่าน” ของปราโมทย์ ทัศนาสุวรรณ (ซึ่งน่าจะเป็นสารคดีท่องเที่ยวน่านเรื่องแรกๆ) เล่าเรื่องการล่องแก่งผจญภัยในแม่น้ำน่านของคณะนักท่องเที่ยวจากกรุงเทพฯ เพื่อสัมผัสความงดงามของธรรมชาติจากจังหวัดน่านถึงอุตรดิตถ์ก่อนการสร้างเขื่อนสิริกิติ์ ระหว่างวันที่ 21–24 ธันวาคม พ.ศ. 2504 ในงานชิ้นนี้ผู้เขียนได้เล่าประวัติศาสตร์น่านอย่างกระชับโดยย้อนไปถึงยุควรนครพอให้ผู้อ่านได้รู้จักภูมิหลังของน่านอย่างคร่าวๆ ก่อนจะบรรยายฉากของการเดินทางล่องแก่งอันน่าตื่นเต้นต่อไป ในเวลาต่อมา *อนุสาร อ.ส.ท.* ได้เผยแพร่สารคดีเกี่ยวกับน่านมากขึ้น เช่น “แข่งเรือเมืองน่าน” ของบังอร กรโกวิท, “จากน่านเที่ยวไปวงรอบลานนาไทย” ของบัญชา วิทยสรณะ, “น่านสันติสุข” ของ ปราโมทย์ ทัศนาสุวรรณ และ “จากวรนครถึงน่าน” ของคณิตา เลขะกุล เป็นต้น น่านจึงเริ่มเป็นที่รู้จักในฐานะเมืองน่าเที่ยวมากขึ้น ขณะที่การเดินทางสู่จังหวัดน่านก็ได้รับการพัฒนาให้สะดวกและมีทางเลือกมากขึ้น

เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2530 น่านได้รับความสนใจมากขึ้นในฐานะแหล่งท่องเที่ยว หลังการสิ้นสุดของภาวะสงครามเย็นที่มีการเผชิญหน้ากันระหว่างโลกคอมมิวนิสต์กับโลกเสรี (หรือฝ่ายที่ไม่สนับสนุนคอมมิวนิสต์) การเปลี่ยน

พรรณนาเส้นทางจากนาน้อย (ศรีษะเกษ) ไปยังเมืองสา
ที่มา ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี

บันไดนาควัดพระธาตุแช่แห้ง
ที่มา www.muangboranjournal.com

นโยบายต่างประเทศของรัฐบาลไทยที่มุ่ง “เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า” ส่งผลให้มีการปรับความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านทางตะวันตกและตะวันออกด้วยการสร้างความร่วมมือทางเศรษฐกิจ และทำให้รัฐบาลให้ความสำคัญกับการพัฒนาจังหวัดชายแดนซึ่งรวมถึงน่านที่เชื่อมต่อกับหลวงพระบางด้วย

หลังวิกฤตเศรษฐกิจเอเชีย พ.ศ. 2540 รัฐบาลไทยหันมาเร่งพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อช่วยฟื้นฟูเศรษฐกิจชาติ นับตั้งแต่การเริ่มต้นของโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวประเทศไทย “อะเมซิ่ง ไทยแลนด์” (พ.ศ. 2541-2542) น่านก็ได้รับการส่งเสริมอย่างจริงจังในฐานะแหล่งวัฒนธรรมและความเป็นไทยอันเก่าแก่และแหล่งธรรมชาติที่งดงาม จนทำให้การท่องเที่ยวของจังหวัดน่านเติบโตขึ้นอย่างมากในทศวรรษเดียวกันนั้นเอง ส่วนหนึ่งยังเป็นผลจากการส่งเสริมประชาสัมพันธ์โดยกลุ่มศิลปินที่ต้องมนต์เสน่ห์ของน่านอีกด้วย นับแต่นั้นมาน่านถูกนำเสนอในฐานะเมืองแห่งธรรมชาติ ความโรแมนติก และชีวิตที่เนิบช้าไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและกระแสการพัฒนามากเกินไปนัก

พัฒนาการดังกล่าวข้างต้นส่งผลให้แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดน่านเป็นที่รู้จักมากขึ้นด้วย ทว่าประวัติศาสตร์ยุคราชวงศ์หลวงติ่นก็ยังไม่ได้รับการกล่าวถึงและนำมาเป็นหัวใจในการสร้างสรรค์แหล่งท่องเที่ยวที่มีความพิเศษโดดเด่นนัก

พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชแห่งน่านทรงพระฉายรูปร่วมกับสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธ์วงศ์วรเดชและพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช ณ จวนปลัดมณฑลนครน่าน เมื่อคราวเสด็จไปตรวจราชการที่เมืองน่าน ที่มา หอภาพถ่ายล้านนา

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

กฎหมายพระเจ้าน่าน ตำนานพระเจ้าไห้. เชียงใหม่: ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมลานนาไทย วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2523.

กลุ่มคนฮักตั๋วเมืองน่าน นครน่าน, ผู้ปริวรรต. *พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด จังหวัดน่าน*. น่าน: โครงการเผยแพรผลงานภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านอักษรล้านนา (ตั๋วเมือง), ม.ป.ป.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 3. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, 2530.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 4. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, 2530.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับภารกิจของกระทรวงมหาดไทย เล่ม 2*. พระนคร: กระทรวงมหาดไทย, 2513.

คำสอนพระยามังราย. เชียงใหม่ : ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2519.

ทวยหาญรักษา, หลวง. *นิราศเมืองหลวงพระบางและรายงานปราบเงี้ยว*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2548.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. *พงศาวดารรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1*. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2505.

เท่าคว่างแซ้ง และอ้ายคำ. *เชื้อเครือเจ้าแสนหวีสิบสองพันนา*. แปลโดย เรณู

วิชาศิลป์. กรุงเทพฯ: ตรัสวิน, 2544.

นายต่อ, ผู้แปล. *มหาราชวงษ์ พงษาวดารพม่า*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. พระนคร: กรมศิลปากร, 2517.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 14 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 22-25). พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2507.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 8. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2545.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 9. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2545.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2551.

ประวัติการของจอมพล เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ภาค 1 ตอนปราบฮ่อ ครั้งที่ 1. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2466.

ประเสริฐ ณ นคร. *จารึกล้านนา ภาค 1 เล่ม 1: จารึกจังหวัดเชียงราย น่าน พะเยา แพร่*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิ้ลยู ทอมป์สัน, 2534.

วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. *หมิงสือลู่-ชิงสือลู่ บันทึกเรื่องจริงแห่งราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิง ตอนว่าด้วยสยาม และหนังสือระยะทาง ราชทูต ไปกรุงปักกิ่ง ประเทศจีน ตั้งแต่ ณ เดือน 8 ปีกุญตรีศก และปีชวดจัตวาศก ในแผ่นดินพระบาทสมเดจพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระอินทรมนตรีแย้ม ได้เรียบเรียงไว้ ในรัชกาลที่ 5*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2559.

สงวน โชติสุขรัตน์. *ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม 2*. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2556.

สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542, 2542,

สรัสวดี อ๋องสกุล, ผู้ปริวรรต. *พื้นเมืองเชียงแสน*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2546.

สรัสวดี อ๋องสกุล, ผู้ปริวรรตและจัดทำ. *พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *มท.5.12/182* ส่งบัญชีสถานที่ราชการที่จะต้องสร้างและซ่อมแซม (พ.ศ. 2482).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *ร.6 ม.27/10* สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมาเสด็จมณฑลภาคพายัพ (13 ต.ค. 2463-29 มี.ค. 2467).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *สบ.2.46/10* เรื่องหอคำเมืองน่าน (16 ส.ค. 2475-19 ส.ค. 2476).

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. วัยอาจ. *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์มบุคส์, 2547.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และศรีธน คำแปง, ผู้ปริวรรต. *หนังสือพื้นนาเมืองน่าน*. เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2528.

Barrett, A. P. “Starting a School System in Siam.” *The Christian Herald* 31, 36 (2 September 1908): 690.

Cupet, P., Friquegnon, Jean-Baptiste and Malglaive, J. de. *Carte de l’Indo-Chine*. Paris: Augustin Challamel, 1895.

Hallett, Holt Samuel. *A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States*. Bangkok: White Lotus Press, 2000.

Hamilton, Francis. "Account of Two Maps of Z๎nm๎ or Yangoma." *The Edinburgh Philosophical Journal* X (1 October 1823-1 April 1824): 59-67.

Le May, Reginald. *An Asian Arcady: The Land and Peoples of Northern Siam*. Bangkok: White Lotus Press, 1986.

Liew-Herres, Foon Ming, Grabowsky, Volker and Renoo Wichasin. *Chronicle of Sipsong Panna: History and Society of a Tai Lu Kingdom, Twelfth to Twentieth Century*. Chiang Mai: Mekong Press, 2012.

Mitton, G. E. *Scott of the Shan Hills: Order and Impression*. London: John Murray, 1936.

Pavie, Auguste. *The Pavie Mission Indochina Papers, 1879-1895*. Bangkok: White Lotus, 1999.

Smyth, Herbert Warrington. *Five Years in Siam, from 1891 to 1896*. London: Murray, 1898.

Sithu Gamani Thingyan. *Zinme Yazawin*. Translated by Thaw Kaung and Ni Ni Myint. Yangon: Universities Historical Research Centre, 2003.

Soe Thuzar Myint, translator. "*Yodayar Naing Mawgun* by Letwe Nawrahta: A Contemporary Myanmar Record, Long Lost, of How Ayutthaya Was Conquered." *Journal of the Siam Society* 99 (2011): 1-24.

Stringer, C. E. W. *Report by Mr. C. E. W. Stringer of a Journey to the Laos State of Nan, Siam*. London: Printed for H.M.S.O. by Harrison and Sons, 1888.

เอกสารชั้นรอง

คณิตา เลขะกุล. “จากวรนครถึงน่าน.” *อนุสาร อ.ส.ท.* 31, 7 (กุมภาพันธ์ 2534): 58-65.

จีรศักดิ์ เดชวงศ์ญา. “จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน.” *เมืองโบราณ* 29, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2546): 10-25.

ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ และคณะ. *ปริศนาวงศาคณาญาติ “ลัวะ”*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. 2555.

ฉัตรสุรางค์ แก้วเป็นทอง. “การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ กับจิตรกรรมฝาผนังวัดหนองบัว จังหวัดน่าน.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาทฤษฎีศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556.

ชฎาพร จีนชาวนา. “การวิเคราะห์สังคมเมืองน่านจากกฎหมายอาณาจักรหลักคำ (พ.ศ. 2395-2451).” ปริญญานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2549.

ชาญคณิต อาวรณ์. *จิตรกรรมล้านนา พุทธประวัติ ทศชาติ ชาดกนอกนิบาต*. นนทบุรี: มิวเซียมเพลส, 2563.

ณัชชา เลาหศิรินาถ. *สิบสองพันนา: รัฐจารีต*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2541.

ธงชัย วินิจจะกูล. *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายาของชาติ.* แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์, ไอดา อรุณวงศ์ และพงษ์เลิศ พงษ์วนานต์. กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2556.

เธียรชาย อักษรดิษฐ์, ม.ล.สุรสวัสดิ์ ศุขสวัสดิ์ และภานุพงษ์ เลาหสม. *ลวดลายพุทธศิลป์น่าน.* เชียงใหม่: สันติภาพแพ็คพริ้นท์, 2551.

นิวัฒน์ ร้อยแก้ว และคณะ. *เชียงของ เวียงแก่น: พัฒนาการของสังคมชายขอบจากอดีตสู่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง.* กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.

บริพัตร อินปาต๊ะ. “การฟื้นฟูรัฐน่านในสมัยราชวงศ์หลวงติ๋น พ.ศ. 2329-2442.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560.

บังอร กรโกวิท. “แข่งเรือเมืองน่าน.” *อนุสาร อ.ส.ท.* 21, 3 (ตุลาคม 2523): 24-32.

บัญชา วิทยสรณะ. “จากน่านเที่ยวไปวงรอบลานนาไทย.” *อนุสาร อ.ส.ท.* 22, 10 (พฤษภาคม 2525): 34-40.

แบบแปลนพระอุโบสถ หอระฆัง เจดีย์ของกรมศิลปากร. พระนคร: โรงพิมพ์เลี่ยงเชียงจงเจริญ, 2510.

ปราโมทย์ ทัศนาสุวรรณ. “น่านสันติสุข.” *อนุสาร อ.ส.ท.* 25, 2 (กันยายน 2527): 66-81.

_____. *ปราโมทย์คลาสสิก.* กรุงเทพฯ: ร่วมด้วยช่วยกัน, 2543.

พระวิหาร ภาคเหนือ. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ม.ป.ป.

พฤกษาชล เหล่าสกุลศิริ. “กระบวนการจัดพิพิธภัณฑ์ชุมชนในจังหวัดน่านที่มีผลดีต่อการส่งเสริมศักยภาพของผู้สูงอายุในชุมชน.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาชนบทศึกษาและการพัฒนา วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป่วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2560.

พิษณุ จันทร์วิทัน, ผู้เรียบเรียง. *ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง.* พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: พิมพ์คำสำนักพิมพ์, 2555.

ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์. “ล้านนาที่เพิ่งสร้าง: ประวัติศาสตร์สังคมของดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนบน (พ.ศ. 2475-2557).” *วารสารไทยคดีศึกษา* 17, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2563): 109-144.

ลัดดาวัลย์ แซ่เซียว. *200 ปี พม่าในล้านนา.* กรุงเทพฯ: โครงการอาณาบริเวณศึกษา 5 ภูมิภาค, 2545.

สมเจตน์ วิมลเกษม และสักก์สีห์ พลสันติกุล. *นันทปฏิมา: ทัศนาพุทธศิลป์นครน่าน.* ม.ป.ท.: สำนักงานพื้นที่พิเศษเมืองเก่าน่าน องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน), 2557.

สมุดภาพปักปันเขตแดน ร.ศ. 124. กรุงเทพฯ: กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, 2558.

สิปปะ ด้วงผึ้ง. “การศึกษาสถาปัตยกรรมโครงสร้างคอนกรีตของพระพรหมพิจิตร.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

Alu, Giorgia and Hill, Sarah Patricia. “The Travelling Eye: Reading the Visual in Travel Narratives.” *Studies in Travel Writing.* 22, 1 (2018): 1-15.

Evans, Grant. *The Last Century of Lao Royalty: A Documentary History.* Chiang Mai: Silkworm Books, 2011.

Geertz, Clifford. *Negara: The Theatre State in Nineteenth-Century Bali.* Princeton: Princeton University Press, 1980.

Giersch, C. Patterson. *Asian Borderland: Transformation of Qing China's Yunnan Frontier.* Cambridge: Havard University press, 2006.

Grabowsky, Volker. *The Gold and Silver Road of Trade and Friendship: The McLeod and Richardson Diplomatic Missions to Tai States in 1837.* Chiang Mai: Silkworm Books, 2003.

Ratanaporn Sethakul. "Politics Across the Mekong River: The Relationship Between Nan and Sipsong Panna in the Nineteenth Century." *Journal of Fine Arts* 6, 1 (January-June 2015): 34-85.

_____. "Tai Lue of Sipsongpanna and Muang Nan in the Nineteenth-Century." In Turton, Andrew (ed.), *Civility and Savagery: Social Identity in Tai States*. pp. 319-329. Richmond: Curzon Press, 2000.

Scott, James C. *The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia.* Singapore: NUS Press, 2010.

Wyatt, David K. "Presidential Address: Five Voices from Southeast Asia's Past." *Journal of Asian Studies* 53, 4 (November 1994): 1076-1091.

เว็บไซต์

กรมโยธาธิการและผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. *แบบมาตรฐานศาสนสถาน 1.* แหล่งที่มา: http://subsites.dpt.go.th/construction/index.php/1 (16 ธันวาคม 2563)

ธนบัตรหมุนเวียน ยุครัชกาลที่ 8 ธนบัตรแบบ 5 ชนิดราคา 1 บาท. แหล่งที่มา: http://www.siambanknote.com/banknote-appraisal/th-5th-series-1baht-thaibanknote-price.htm (15 ธันวาคม 2563)

พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดนาทะนุง. *วิหารวัดดอนมูล ตำบลนาทะนุง เมื่อครั้งในอดีต* (เฟซบุ๊ก). แหล่งที่มา: https://www.facebook.com/พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดนาทะนุง-142137649889659/photos/pcb.204017137035043/204017080368382/ (15 มีนาคม 2561)

สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม. *มติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ 9/2549.* แหล่งที่มา: http://mahathera.onab.go.th/files/mati__doc/CCF01092551__00079.pdf (16 ธันวาคม 2563)

สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดน่าน. *พิพิธภัณฑ์เทศบาลตำบลเวียงสา.* แหล่งที่มา: http://nantourism.go.th/travel-detail.php?id=61 (13 ธันวาคม 2564)

_____. *วัดพญาวัด.* แหล่งที่มา: http://www.nantourism.go.th/travel-detail.php?id=76 (13 ธันวาคม 2564)

_____. *วัดมิ่งเมือง.* แหล่งที่มา: http://www.nantourism.go.th/travel-detail.php?id=74 (13 ธันวาคม 2564)

_____. *วัดศรีพันต้น-วัดหัวข่วง.* แหล่งที่มา: http://nantourism.go.th/travel-detail.php?id=10 (13 ธันวาคม 2564)

หลวงพ่อวัดศรีบุญเรือง รุ่นแรก. แหล่งที่มา: https://www.web-pra.com/shop/jamadevi53/show/1299816 (29 มกราคม 2564)

American Geographical Society Library, University of Wisconsin-Milwaukee Libraries. Map of the Kingdom of Siam and Its Dependencies / From Government Surveys under the Direction of J. McCarthy by Order of H.R.H. Prince Mahisra Rajarudhu. Surveying and exploring in Siam. Retrieved from: https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agdm/id/8160 (17 March 2020)